

ПРЕВОДЪТ И УНГАРСКАТА КУЛТУРА

СБОРНИК

София, 2011

A FORDÍTÁS ÉS A MAGYAR KULTÚRA

ПРЕВОДЪТ И УНГАРСКАТА КУЛТУРА

Изданието се публикува
с подкрепата на Унгарски фонд на културата,
в рамките на Програмата „Гост-преподаватели
за унгарска култура“ на Институт „Балаши“

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával,
a Balassi Intézet Vendégoktatók a Magyar Kultúráért
című programja keretében jelent meg

*Nemzeti
Kulturális
Alap*

**Balassi
Intézet**

ПОД РЕДАКЦИЯТА НА:
ЙОНКА НАЙДЕНОВА

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ:
ЙОНКА НАЙДЕНОВА
ЛИЛЯНА ЛЕСНИЧКОВА
ЛАСЛО БЕДЕЧ

© Издателство „Изток-Запад“, 2011

ISBN 978-954-321-957-5

СЪДЪРЖАНИЕ

За тази книга..... 7

„ПРЕВОД“ МЕЖДУ КУЛТУРИ

Радка Пенчева

Ранно присъствие на унгарци и поляци в България
(Един проблем в две книги на Стилиян Чилингиров)..... 11

Марта Бур

Граф Ищван Сечени и Дунавското параходно плаване..... 23

Николай Чернокожев

Феликс Каниц – нюанси във визуалното представяне
на България..... 30

Венета Янкова

„Преводачи“ на култури
(Ищван Ечеди и неговите пътни бележки) 39

Петър Каменов

Българският въпрос 1878–1918 г.
и унгарската историография през XX век..... 53

Пенка Пейковска

Историческата унгаристика в България –
развитие и постижения..... 66

Дьозьо Токач

Литературно общение в епохата на Реформацията
(Преводната литература в Унгария през XVI век) 84

Пенка Ватова

Унгарската драматургия в Народния театър
от създаването му до Втората световна война 102

Генчо Христозов

Надежда и памет (Михай Вьорьошмарти)..... 113

Чавдар Добрев

Модерна чувствителност – модерна идея (Ендре Ади)..... 120

Ласло Бедеч

Новите тълкувания на *Българският кондуктор*
(Дежьо Костолани) 140

Сава Сиврие

Спомагателните глаголи на Петер Естерхази..... 159

Пламен Дойнов

Унгария/България: четене на Другия
(Българска критика за унгарски книги: 2000–2010)..... 164

Тошо Дончев

Сближаването на Изтока и Запада в Естергом
(Из спомените на един преводач)..... 171

Георги Михалков

Есперантото като международен език
(Моят път към унгарската литература)..... 178

МНОГОАСПЕКТНОСТ НА ПРЕВОДА

Джени Маджаров

За превода на името *Шарколия* на унгарски език..... 187

Йонка Найденова

Превод на реалии (Унгарската пуста
в българските преводи на Шандор Петьофи) 201

Савелина Банова

Поздравите в речта на българи и унгарци
(съпоставително изследване)..... 224

Милена Славчева

Семантичен модел на рефлексивни по форма глаголи
в българския език и техните унгарски еквиваленти..... 238

Ина Вишоградска

За някои прояви на езиков контакт 256

Индра Маркова

Граматика и превод
(с оглед на паронимните форми в унгарския език) 263

Лиляна Лесничкова

Преводът – средство и цел в обучението
на студентите унгаристи 268

Стефка Хрусанова

Научен дух в литературата –
три произведения от трима унгарски автори..... 281

Сабина Павлова

Унгарско-българските речници и справочници 287

ПРИЛОЖЕНИЕ 1: Унгарската книга в България (2001–2011) 294

ПРИЛОЖЕНИЕ 2: Поредица *Унгарски тетрадки*, №1:
Унгарска специализирана лексика (отделен отпечатък)

TARTALOM 327

CONTENTS..... 330

ЗА ТАЗИ КНИГА

И културата, и преводът имат множество определения, като напоследък значенията им се разширяват и все по-целенасочено се заговаря за тяхната свързаност и проявление в международното общуване. Но как тази взаимовръзка се разполага в унгаро-български план, с оглед на взаимните прониквания и във времето? Какви са конкретните прояви, отделните случаи на превеждането, включително при преподаването на езика? Спомагат ли съпоставителните изследвания за създаването на по-добри контакти и контексти? Влияе ли и доколко културата върху характеристиките на езика и обратно – езикът върху културата? Каква е ролята на превода в историята на културите и културните връзки? Какви са лингвистичните, прагматичните и културологичните аспекти на превода, и възможностите те да се обединят? Какъв е преводът като подбор и тълкувания, и вписва ли се и доколко унгарската литература в българското културно пространство?

Настоящият сборник е опит да се отговори на тези и други въпроси, като събира изследвания, писани по различен повод, на първо място във връзка с проведените два симпозиума под надслов „Култура и превод (с оглед на унгарския език)“, съответно през ноември 2006 и юни 2011 г. Организираны от специалността „Унгарска филология“ при Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Факултет по класически и нови филологии, и с активното участие на Института за литература при БАН, също с партньорството на Съюза на преводачите в България, тези форуми привличат с унгаристичната си насоченост изследователи и преводачи, критици и издатели, преподаватели и студенти. Представяват интерес и за по-широката читателска публика. И което е особено важно – подпомагат все по-настъпателното развитие на унгаристиката в България, създават мост в общуването на българисти и унгаристи от двете страни, иницирайки нови проучвания и

дирения. В това отношение, може да се каже, сегашното издание е своеобразно продължение на сборника „Унгаристиката в България“ (2004), който също беше подготвен със съвместните усилия на специалисти и творци, посветили се на унгарската култура в България.

Включените 24 публикации в настоящата книга не изчерпват темата – нито в литературноисторически, нито в езиковедски или преводачески план. Но зад така формулираните въпроси и отговори се очертава проблематика, която ни отвежда по-близо до актуални проблеми на унгарската култура и превода. Както и до художествена продукция и преводачески опит/практики, които открояват взаимодействието между езици, литератури и култури, преодоляват културните граници, подпомагат срещата между езика и културата на Унгария и България, тяхното взаимно опознаване.

Изданието е снабдено с две приложения. Първото е библиография на преведените на български език книги на унгарски автори за десетгодишен период – от 2001 до 2011 г. включително, която продължава вече осъщественото и обогатява справочната литература. Второто се явява своеобразна поредица на университетската специалност „Унгарска филология“, която представя (под надслова „Унгарски тетрадки“ и в отделни брошури) разработваната от нея специализирана лексика и друга проблематика, важна с оглед на учебния процес и съпоставителните изследвания. Всички тези помагала, както и материалите в сборника, са достъпни в интернет.

Йонка Найденова

I.

„ПРЕВОД“ МЕЖДУ КУЛТУРИ

Ранно присъствие на унгарци и поляци в България

Един проблем в две книги на Стилиян Чилингиров

Радка Пенчева
(Къща-музей „Емилиян Станев“)

Сто и тридесетгодишнината от рождението на Стилиян Чилингиров ни кара да припомним делото на този български писател. Струва ни се, че неговото културно дело днес е забравено. А през 30-те и 40-те години на ХХ век той е бил една забележителна фигура в българската култура – освен писател, той е читалищен деец, автор на трудове по библиотечно дело, историк, краевед, председател на Съюза на българските писатели, етнограф, политик и т.н. Трудно е да изброим всички страни от универсалната му дейност, някои от които и днес будят нашето възхищение. Творчеството му е обемно, а наскоро беше издаден и романът му „Несретник“ (2006) по ръкопис от архива на писателя.

Предмет на тази статия са две негови книги, публикувани съответно през 1939 г. и 1943 г. със заглавия: „До коле, о Господи“ (роман) и „Маджари и поляци в Шумен. Принос към историята на българската цивилизация“ (историографски труд). В двете творби, които са различни по жанр една от друга, е залегнал един и същ исторически материал.

Романът „До коле, о Господи“ е посветен на присъствието на емигранти – унгарци и поляци в град Шумен през 1850 г., дошли у нас след неуспешното въстание на унгарците срещу Австро-Унгария през 1848–1849 г. Втората книга събира документален материал, като спомени на очевидци, данни от други исторически трудове и прочие за този кратък период от време в историята на града и последиците от присъствието на чужденците в него.

Стилиян Чилингиров е един от майсторите на историческия роман в българската литература. Сюжетите в историческите му платна са главно от Българското възраждане, от периода на осъзнаването на българската народност. Литературната критика отдавна е отбелязала, че той въвежда в нашата литература образите на еснафите, на онази икономическа прослойка от населението, която освен материален успех, носи и определен морал, влязъл в основата на народопсихологията ни. И макар че образи на еснафи срещаме и у други наши писатели, в творчеството на Чилингиров те придобиват теоретично и исторически обособено място. Стилиян Чилингиров подхожда към еснафството, по думите на литературния критик Георги Константинов:

... не толкова като художник, колкото като историк и теоретик на Българското възраждане и на българския социален и народностен развой. (Константинов 1940: 49–50)

И това не е случайно – той познава и новата ни история, живота на българските градове, нравствените и патриотични пориви на гражданите им. Романите му „Хляб наш насущний“, „Първа жертва“ и други изразяват собствените му исторически и народопсихологически концепции.

Романът „До коле, о Господи“ пресъздава кратък времеви отрязък – няколкомесечното пребиваване на унгарските и полските емигранти в град Шумен, приети по волята на Турската империя, и най-вече как тяхното присъствие се отразява на живота и бита на шуменци. Защото наистина това присъствие е преломен момент в живота на този град, избран неслучайно от турския император. Градът е затворен, в него има казарми и казармен ред.

Чилингиров започва повествованието си с очакването и посрещането на чужденците от шуменци. Чрез образите на майстор Пеньо и семейството му, Джангоза, шуменските първенци и други авторът ни въвежда в затворения патриархален бит на българите под робство, като проследява тяхното пречупване и осъзнаване. Това осъзнаване е в посока към отхвърляне на старите порядки и добиване на нов поглед към тях, към ежедневието и бита им. За пръв път майстор Стоян вижда как чужденците влизат спокойно в кафенетата, без да правят

ихтибар на турците, вижда как те не се съобразяват със забраната вечер да излизат в града, и започва и той да постъпва като тях. Особено колоритни са моментите с нелегалното внасяне на свинско месо в града, което българите до този момент не са смеели открито да купуват, защото е забранено от турците. Тази забрана чужденците пренебрегват, правят това показно пред турците. Подобни са още много ежедневни порядки.

От историята е известно, че в Шумен идват унгарски емигранти – около 6000 души, начело с Лайош Кошут, един от ръководителите на унгарската революция и националноосвободителната борба за независимост от 1848–1849 г., който е юрист, премиер-министър и, за няколко месеца, регент на Унгария, както и полските генерали Бем, Дембински, граф Замуилски и също около 500 полски емигранти. И у двата народа е особено силно развито, бихме казали до болезненост, националното и патриотичното чувство. Но има още нещо – отношението на двата народа към Турция и най-големия ѝ враг – Русия, е различно. Представители на две различни, горди европейски нации, чужденците са потресени от отношението на турците към поробеното българско население, от ниското ниво на неговата битова култура. Лайош Кошут, например, е настанен да живее в къщата на шуменския чорбаджия Димитраки Хаджипанев, в която няма елементарни удобства, подредбата ѝ е съвсем проста, дори липсват нормални свещи за осветление. Интересни са размишленията му по този проблем, които откриваме в романа на Чилингиров от 1939 г:

Ето как един народ в центъра на Европа може да живее с културата на африканските диваци. И то само защото е подхвърлен под ярема на едно непосилно робство. Малко свобода и тоя народ в късо време може да направи чудеса, както би изумил света и неговия народ, ако можеше да се радва на пълна независимост. А има страни, гдето състрадават лоша-та участ на отделния човек от своите сънародници, без да мислят за милиони и милиони човешки същества, обречени с векове да носят участта на скота. Да живеят между люде и сами да бъдат по-долу от тях. Болка накипя в гърдите на Кошута и той неволно простена:

– До коле, о Господи!

Този стон на Кошут дава и заглавието на романа. Но веднага искам да отбележа, че Стилиян Чилингиrow не пропуска да отбележи и постиженията на българите, когато те са налице. За пример можем да дадем доброто образование, което получават българчетата в Шумен с преподавател Сава Доброплодни в сравнение с това на турските деца, които учат само в религиозно училище. Сам пратеникът на Великата порта Рифат паша се уверява в това при посещението си в двете училища, за да заключи:

Не може един по-образован народ да бъде роб на друг по-необразован. Няма да мине много време и образованият ще вдигне глава. Ето где и как ще стане враг той. Ще трябва или сам да стане господар на съдбините си, или отвътре, макар, ще вземе преднина? Няма по-силен на света от тоя, който има пълна глава и пълна кесия. А едното и другото вече българите са на път да го имат. Унгарците само са ги улеснили, отворили са им още повече очите. (Чилингиrow 1939: 167)

Чилингиrow умее да вае образите и на чужденците, и на българите с особено психологическо майсторство, да ги индивидуализира с най-типичните им черти и действия. Именно начинът на живот на гостите, стремежът им по никакъв начин, дори на това далечно място, да не се отказват от постиженията на цивилизацията в собствените им държави, променя миросгледа на шуменци, а и на жителите в съседните области завинаги. В града се организират първите светски балове, на които най-богатите шуменци и шуменки сменят облеклото си с европейско, организира се и първият музикален състав от унгареца Шафран, в който са включени българи като изпълнители, играят се модерни за времето си танци и т.н. Постепенно се извършва една революция в бита на хората, в която се включват не само богатите граждани, но и еснафите, онова производително съсловие, въведено от Чилингиrow в българската литература. Всичко това обяснява по-късно защо именно в Шумен се заражда българската драма и театър, защо именно там има много музикални фамилии, които са с традиции и до днес. Достатъчно е да

споменем, че сред тях са фамилиите на Панчо Владигеров и Андрей Стоянов.

Пред очите на читателите българите се самоосъзнават. Те черпят с пълни шепи от примера на чужденците, осъзнават, че могат да извоюват правата си подобно на тях, дръзнали да се вдигнат на битка с цели империи. По този начин унгарците и поляците засилват християнското и народностното самосъзнание на българите, действията им карат сънародниците ни да извадят поука и за себе си.

Стилиян Чилингиров не остава чужд и на политическите промени по това време. Именно те разделят поляци и унгарци постепенно, идва и момент да си тръгнат от Шумен. Но тяхното присъствие завинаги е променило българите. Неслучаен е фактът, че отделните глави на романа имат заглавия, които сякаш задават отделен културно-исторически проблем. Така романът е по-достоверен, по-близо до историческата истина. Това дава възможност на автора да бъде майстор не толкова на интригата, а на тълкуванието на националните и политическите проблеми в творбата.

Особено интересни за шуменци са образите на водачите на чужденците. Лайош Кошут те почитат като владетел, мечтаят един ден и за свой, подобен на него. Той е обрисован най-плътено, с неговите възгледи и действия. По време на пребиваването си в града сече монети в дома си, през този период пристига и съпругата му, приета също тържествено от гражданите, и т.н. За нас са интересни и водачите на поляците – ген. Дембицки, ген. Бем, граф Замуилски, Михаил Чайковски (Садък паша) и др.

Последният играе особено интересна роля на Балканския полуостров. От историята^{*} знаем, че е роден в Холчинец, Киевска губерния и по баща е от полската шляхта, а по майка – внук на прочутия казашки атаман Григорий Бжуховецки, оказал му голямо влияние в детството. След неуспешното въстание от 1830–1831 г. на поляците срещу руснаците Чайковски емигрира с целия си полк във Франция и става пръв помощник на граф Адам Чарториски в „Хотел

^{*} Данните за Михаил Чайка–Чайковски (Садък паша) са извлечени от Уикипедия. Вж. още: Суходолска 1998, Смоховска–Петрова 1973.

Ламберт“, който е център на полското антируско движение. Чайковски е писател, полиглот, професионален революционер, решен на всяка цена да освободи родината си. Негов политически идеал е освобождението на Полша от руско владичество и създаване на Полско-Украинска казашка република. През 1841 г. Чайковски създава първата постоянна представителна агенция на „Хотел Ламберт“ в Истанбул, която става център и организатор на противоруска пропаганда на Балканите, Украйна и Кавказ. Постепенно неговите възгледи се разминават с тези на граф Чарториски и той решава да приеме исляма, става паша в турската армия. Чайка-Чайковски, приел името Садък паша, е убеден, че бъдещето на българите зависи от добрите им отношения с турците, че те не трябва да се делят от тях, а да се приобщят, като направят всичко възможно да проникнат в администрацията, армията и дипломатията им, докато успеят да заемат ръководни длъжности в империята. Това, смята той, ще стане реалност за няколко десетилетия, когато ще се образува една Българо-турска дуалистична империя.

В навечерието на Кримската война от 1853–1856 г. по негово внушение се сформира казашки полк в състава на турската армия, наречен казак-алай, чиято цел е да обедини казаците-разколници, заселени тогава в Добруджа, с представителите на християнските народности от полуострова за участие във войната срещу Русия с оглед освобождението на Полша. Казак-алаят е сформиран в Одрин от българи и поляци, дали клетва за вярност на султана. Българите не са се интересували особено от далечните цели на този полк, за тях е било важно, че могат да носят саби и униформи, да яздят коне и т.н. – нещо забранено на раята в Турската империя. Оръжие и дрехи по молба на Чайковски им пратил френският император Наполеон III, който тогава е съюзник на Турция. Под командването на Чайковски казак-алаят участвал успешно в първата част на войната – от Лудогорието през Букурещ до река Прут. След това по искане на Австрия бил изтеглен на турска територия. Садък паша бил още десетина години на служба на различни места в Турската империя, главно в гр. Сливен. Той запазил

християнския характер на армията си. Много от воините му получили военни знания и по-късно се включили в четническите и революционни бунтове, както и в Руско-турската освободителна война. Историческата оценка за дейността на казак-алая на Чайковски е изцяло положителна за Българското възраждане. Покровителствал църквата и населението ни, дал военно обучение на български младежи, европеизирал хората и нравите, поощрявал културния живот. Макар Турската империя да възложила на тази армия като задача да пази южната ѝ граница от хайдутите, Чайковски проявил пълна пасивност в преследването на хайдутите и четниците. Когато през 1870 г. е направен опит казак-алаят да бъде потурчен, като се въведе турски език и команда, Садък паша подал оставка в знак на несъгласие. Полкът също се разформировал. През 1872 г. Михаил Чайковски е амнистиран от руския цар и се завръща в Украйна. Призовава за помирение с Русия и за обединение на всички славяни под властта на Александър II. През 1873 г. възвръща християнското си вероизповедание. Самоубива се на 18.01.1886 г. в Борки, Черниговски район, Украйна.

В романа „До коле, о Господи“ Стилиян Чилингиров пресъздава момента на приемането на исляма от Михаил Чайковски и някои поляци, както и сблъсъка на отделните идеологии на Садък Паша и Лайош Кошут. Те са сблъсъци на интересите на двете народностни групи. Причина за разтрогване на обединението на поляци и унгарци е скъсването на съюза между Русия и Австрия. Двата емигрантски етноса имат различни врагове: унгарците – Австрия, поляците – Русия. Турция е в приятелски отношения с Австрия и във враждебни с Русия. Всеки турчин знае, че ако бъде съсипана Турция, то ще стане от Русия. Затова турци и поляци имат еднакво враждебно отношение към Русия. Унгарците пък искат да премахнат дуализма в управлението си, срещу който се обявява и Лайош Кошут. Различните им интереси предопределят и отношението на двата емигрантски етноса към промените в България. Затова дуализмът, който поляците виждат като бъдеще за България, унгарците не могат да приемат и смятат, че

българите трябва да се възползват от домогванията на Русия към турските територии. Така ще бъде изгодно и за Европа, и ще се реши Източният въпрос. А освободена и нова България ще бъде признателна на Русия. При събирането на двете емигрантски крила в дома на Кошут се обсъжда и въпросът, дали да се предприемат общи действия за освобождението на град Шумен. Тогава учителят Сава Доброплодни ги разколебава да предприемат каквото и да било, защото населението изобщо не е подготвено за това.

Емигрантите си заминават от Шумен, но следите, които оставят, дават плодове по-късно и завинаги променят живота в града. Като шуменец, Чилингиров има цялата възможност да опише правдиво и исторически достоверно тяхното присъствие, защитавайки любимите си народопсихологически тези. Неслучайно този роман излиза в поредицата „Библиотека Български исторически романи“ с редактор П. Карапетров в издателство и печатница „Древна България“. Знаем, че тази поредица от исторически романи има за цел да събуди народностното съзнание на българите (по-подробно у Пенчева 2006: 217–224)*.

И днес изследването на Стилиян Чилингиров „Маджари и поляци в Шумен“ не е загубило своята актуалност.

---

* Поредицата започва да излиза през 1927 г. с редактор П. Карапетров и на кориците на първата годишнина е записано следното:
БИБЛИОТЕКА „БЪЛГАРСКИ ИСТОРИЧЕСКИ РОМАНИ“
 Светът изживява велики събития. Историята чертае по кървави пътища новото за тях. Днес историята, великата учителка на народите се повтаря и ни учи... И повече от всеки друг път нам се налага да опознаем нашата история, да се живееем в миналото си, да разберем величието и слабостите му, за да станем прозорливи за бъдещето и горди в настоящето: **ЧЕ СМЕ СИНОВЕ НА СИЛЕН НАРОД, КОЙТО ВИНАГИ БОРЧЕСКИ И ГОРДО Е ОТСТОЯВАЛ СВОБОДАТА СИ.** И повече от всеки друг път **ДНЕС** в дните, когато **БЪЛГАРИЯ СТАВА ВЕЛИКА И МОГЪЩА БИБЛИОТЕКА „БЪЛГАРСКИ ИСТОРИЧЕСКИ РОМАНИ“** е необходима за народа ни. Във всеки дом, във всяко училище, казарма, община, читалище, навред, където се чува българска реч, трябва да проникнат книгите на единствената по рода си у нас **БИБЛИОТЕКА...**

Преиздадено (по първото издание от 1943 г.) през 1999 г. от издателска къща „Огледало“ съвместно с Унгарския културен институт, неотдавна то беше обнародвано и в превод на унгарски.

Конкретният повод за преиздаването на книгата е сто и петдесет години от пребиваването на унгарските и полски емигранти в Шумен. Не бива да забравяме обаче и разказваческото умение на Чилингиров, който изключително прецизно, с историческа точност проследява всички моменти от пребиваването на емигрантите в града. Започва с въпроса, защо те са заточени именно в Шумен, проследява точното време на пристигането им и т.н. Бърза да разпита тези местни хора, които все още са живи и са слушали разказите на своите бащи за пристигането и пребиваването на чужденците, позовава се на множество публикации в пресата, на труда на Боян Пенев „Изминалото на гр. Шумен“ (1927). Авторът уточнява множество подробности около първия музикален оркестър на Шафран, както и около точното местоположение на къщите, където са живели чужденците.

Проследени са действителни случки от живота им в града, дипломатическата война по изгонването им от турците, осъзнали какво влияние оказват те на българите. Проследена е и по-нататъшната съдба на емигрантите извън пределите на България, както и какво се е запазило в народната памет за тях.

Тази, историографска по жанр книга излиза по-късно от романа „До коле, о Господи“. По всяка вероятност материалите за нея са били подготвени и издирени от Чилингиров преди написването на романа. Основание за това твърдение ми дават някои почти дословно повтарящи се абзаци в двете книги. По тях съдим и колко подробно се е подготвял за романа си писателят. Примерите от двете книги са много, но тук ще посоча само един. Той се отнася до приемането на исляма от полските военни. Този акт не е бил приет еднозначно от всички поляци, някои са се бунтували и срещу тях са заведени съдебни дела, защото от мъка са се отдали на пианство и са нарушавали обществения ред в града.

В „Маджари и поляци в Шумен“:

Ето една малка съдебна сцена, както съм я записал по разказ на съвременниците:

Съдията: Сен мюсюлман му сън? (Ти мюсюлманин ли си?)

Обвиняемият: Мюсюлман. (Мюсюлманин).

Съдията: Джамията гидер му сън? (Ходиш ли в джамията?)

Обвиняемият: Гидер. (Ходя).

Съдията: Клисее гидер му сън? (На църква ходиш ли?)

Обвиняемият: Гидер. (Ходя).

Съдията: Домуз ети иер му сън? (Свинско месо ядеш ли?)

Обвиняемият: Иер. (Ям).

Съдията: Е, сен насъл мюсюлман сън? (Е, какъв мюсюлманин си тогава?)

Обвиняемият: Йок, бен йок мюсюлман – с...мюсюлман... (Не, не съм мюсюлманин).

Съдията: Сенин адън насъл? (Как се казваш?)

Обвиняемият не може да си спомни турското име и бърка в тефтерчето си да го намери. Разбира се, че такъв „мюсюлман“, който ходи и в джамия, и в черква, който яде свинско и на туй отгоре не си знае турското име, не може да се съди строго, па каквото ще страшно отстъпление да е направил от строгата военна дисциплина. (Чилингиров 1999: 54–55).

От примера виждаме, че текстовете почти се припокриват. Подобни аналогии могат да бъдат посочени и в двете книги.

Особено подробно Стилиян Чилингиров е ползвал части от дневниците на Михаил Чайковски, публикувани в България за пръв път от дъщеря му Каролина Суходолска под заглавие „Българите в неиздадените мемоари на Чайка-Чайковски (Садък паша)“ в „Сборник за народни умотворения“ (1894). От този безценен източник той извлича много, за да си изясни възгледите, както и отделни моменти от дейността на Садък паша при пребиваването му в град Шумен, където приема исляма през 1850 г. Посочените примери и източници говорят и за отделни страни от творческия процес при Стилиян Чилингиров.

В романа „До коле, о Господи“:

Един от поздравените избухна неволно и кресна:

– Я турок! Турок не я! Турок...И той посочи с очи надолу.

Имаше някои, които дори не бяха си запомнили имената. Те вадеха тефтерчета от пазвите си или пък питаха другарите си. Акогато се минаха няколко дни и силата от преживяното потъмня, мнозина от помохамеданчените дори забравиха, че са мохамедани. Те продължаваха да си живеят така, както са живели и по-рано. И често можеше да се чуе следният разговор:

– Сен мюсюлман му сън?

– Мюсюлман.

– Джамията гидер му сън?

– Гидер.

– Клисее гидер му сън?

– Гидер.

– Домуз ети иер му сън?

– Иер.

– Е, сен насъл мюсюлман сън?

– Йок, бен йок мюсюлман

– Сенин адън насъл?

Питаният не си знае турското име. Мъчи се да си спомни и пак прибегне до бележничето си. (Чилингиров 1939: 179)

Двете книги на Чилингиров, различни по жанр, но проследяващи един и същ проблем – пребиваването на унгарци и поляци в Шумен – са ценен принос в историята не само на града, но, в по-широк смисъл, и в българската история. Те разкриват нови за времето си данни от историята на българо-унгарските и българо-полските културни и исторически връзки при този пръв досег с европейски народи, проучени така подробно от Стилиян Чилингиров. Не можем да пропуснем да отбележим, че вероятно този исторически момент от историята на града е подтикнал и Боян Пенев, също роден и живял в Шумен, към изследователска дейност на литературата на полските славяни, и на взаимните връзки между двете ни литератури. Знаем, че той е от първото поколение полонисти в България.

Стилиян Чилингиров, по думите на литературния критик Георги Константинов:

... съпостави два духовни свята, изтъкна закъснялостта на нашето развитие и влиянието на гордия и свободолюбив европейски патриотизъм върху събуждащото се национално чувство на българина. (Константинов 1948: 350)

Запазеното му архивно наследство още чака задълбочен изследовател на делото му, а всички ние – съвременните изследователи и издатели, сме в дълг към това универсално по характера си духовно наследство.

Литература

Константинов 1940: Константинов, Георги. До коле, о Господи. Роман от Стилиян Чилингиров. – Златорог, 1940, № 1, с. 49–50. Същото в: *Константинов, Георги*. Нова българска литература. Т. 2. – София: Хемус, 1948, с. 350–352.

Пенев1927: Пенев, Боян. Из миналото на град Шумен. – Год. на Соф. унив., Ист.-филол. фак., кн.23, 5. (София), 1927. (Отделен отпечатък)

Пенчева 2006: Пенчева, Радка. Ценностите на българина в романа „Звезда керванджийка“ на Змей Горянин. – Изв. на регионален истор. музей В. Търново, т. XXI, В. Търново, с. 217–224.

Смоховска-Петрова 1973: Смоховска-Петрова, Ванда. Михаил Чайковски – Садък паша и българското Възраждане. – София: БАН. (Това е най-пълно изследване за М. Чайковски, написано след обстойно проучване на много архиви и главно на архива на граф Адам Чарториски в град Краков, Полша.)

Суходолска 1894: Суходолска 1894: Суходолска, Каролина. Българите в неиздадените мемоари на Чайка-Чайковски (Садък паша). – СбНУ, кн. X, (София).

Суходолска 1998: Суходолска, Каролина. Българите в неиздадените мемоари на Чайка-Чайковски – Бълг. месечник, I, кн. 4–5, с. 113–162.

Чилингиров 1939: Чилингиров, Стилиян. До коле, о Господи : Роман. – София, Древна България. (Библ. Бълг.исторически романи, VIII, № 9)

Чилингиров 1999: Чилингиров, Стилиян. Маджари и поляци в Шумен: принос към историята на българската цивилизация. – София: ИК Огледало, Унг. култ. инст.

ГРАФ ИЩВАН СЕЧЕНИ И ДУНАВСКОТО ПАРАХОДНО ПЛАВАНЕ

Марта Бур*

През 20-те – 40-те години на XIX век унгарското общество е под влиянието на двама влиятелни политици с решаваща заслуга за реформирането му – Ищван Сечени и Лайош Кошут. И единият, и другият прокламират идеи, свързани с обществения напредък и наболелите икономически проблеми, предлагат и нововъведения в най-различни области на живота, заявявайки обаче различни идейни позиции.

Интересно е, че и двамата свързват името си с България. Но докато делото на Лайош Кошут сред българите е сравнително добре известно (за него има сведения още във възрожденския печат), името на Ищван Сечени се споменава твърде спорадично. Изключение е „Българска енциклопедия“ на Братя Данчови от 1936 г., където унгарският аристократ е представен като изтъкнат политик.

В по-ново време името и делото на Ищван Сечени фигурират в отделни публикации на български автори. Историкът унгарист проф. Петър Миятев го споменава в сборника си „Маджарски пътеписи за Балканите – XVI–XIX век“ (1976). Като публикува материали на известния ботаник Имре Фривалдски относно проучванията на една природонаучна експедиция през 1833–1834 г. по българските земи – проучвания, значително облекчени благодарение на специален ферман, осигурен чрез ходатайството на граф Ищван Сечени, Петър Миятев отбелязва в бележка под линия най-важните заслуги на Сечени като държавник – политик реформатор и писател.

---

* Историк унгарист, работила в Института по балканистика при БАН.

Повече място на Сечени – този „най-голям унгарец“ и водеща фигура на движението за реформи, е отделено в „Панорама на унгарската литература“ (1995) на Йонка Найденова.

В монографията си „Средна Европа и земите по Долния Дунав през XVIII–XIX век“ (1986) Вирджиния Паскалева изтъква ролята на унгарския магнат в организирането на паракходното плаване в Долнодунавския басейн, като казва:

Голям патриот, привърженик на по-бързото капиталистическо развитие на Унгария, той предприема през 1830 г. дълго пътуване по Долния Дунав...

Относно споменатото „капиталистическо развитие“ ще отбележим, че през 1780–1830 г. в Унгария (без Трансилвания) в сектора занаятчийство и промишленост производството се увеличава четири пъти. Към края на този период вече функционират и модерни за времето фабрики. В началото на 40-те години на века – според официалната австрийска статистика – в Унгария работят 548 промишлени предприятия, докато в останалата част на Хабсбургската монархия те са над десет хиляди. През 1841 г. от общата стойност на продуктите, произведени във фабриките на цялата монархия, в Унгария е изработено само 7 %. Докато в Австрия, Чехия и други западни провинции на монархията са използвани 337 парни машини, в Унгария те са осем на брой.

Немалка част от суровините, предназначени за промишлена обработка, а също и хранителните продукти за прехранването на увеличаващото се градско население, развитите европейски страни внасят от колониите си и от други европейски държави. По това време Унгария не е сред големите износители на аграрни продукти на Запад поради изостаналостта на селското стопанство, също неговото управление според нормите на феодалното право. Именията на едрите земевладелци са обработвани от селяни крепостници, които прилагат традиционните методи на селскостопанско производство. Поради лошо поддържана пътна мрежа намиращите се в страната и извън нея пазарни средища се оказват труднодостъпни за производителите – обстоятелство, което допълнително затруднява функционирането на стопанството.

Освен в упоменатите дотук трудове, името и програмата на Сечени се срещат в преведените на български истории на Унгария. Но те, както казах, не са продукт на осмисляне от български автори, остават и встрани от вниманието на българина. Много малко се знае и за голямата заслуга на унгареца за регулирането на Дунавското параходно плаване, в това число за неговите бележки относно Балканите, намерили отражение в дневника му от 24 юни до 19 октомври 1830 г.

Граф Ищван Сечени (1791–1860) е потомък на стар аристократичен род – едри земевладелци. Членовете на семейството му по бащина и по майчина линия са щедри покровители на науките и изкуствата. През 1802 г. бащата на Ищван – Ференц Сечени, подарява собствената си библиотека и колекция от произведения на изкуството на Унгарската национална библиотека и Националния музей, с което става техен основател. Ищван Сечени продължава семейните традиции и активност в името на общественото добруване и напредък. Същевременно оформя своя мироглед. През 1813 г. като офицер при хусарите младият унгарски аристократ служи в армията, опълчила се срещу Наполеон. Две години по-късно, през 1815 г., посещава Англия, която му оказва дълбоко въздействие с устройството на правната система и обществото. През следващите години задълбочава и разширява връзките си с Англия, като по време на Виенския конгрес (1814–1815) получава възможността да се запознае и с нейни високопоставени представители. Пътува и в други развити европейски страни, осъзнавайки изостаналостта на Унгария. Все по-категорична става позицията му за нуждата от коренни промени в „грозничката родина“ според собствените му думи.

Лансирането на идеи за решителни преобразования, за промянапредизвиква острата реакция на виенската управа, която ревниво отстоява върховенството си над Унгария, най-вече в политическата сфера. Тук следва да се има предвид безкомпромисната позиция на Кошут и неговите привърженици, ратуващи за независима Унгария. Към това е устремен и Сечени, който също иска да види сънародниците си като достойни граждани на независима Унгария. Той обаче застъпва съгласенски позиции и се обявява срещу радикализма на Кошут. Визията му по

този кардинален за страната проблем, според унгарския историк Домокош Кошари, се основава на перфектното познаване на хабсбургската управленческа система и нейния потенциал, както и на анализа на взаимоотношенията между европейските страни и Хабсбургската монархия. Неслучайно иницирираните от Сечени реформи не водят до конфликт с Виена. В това отношение Сечени застъпва мнението, че една въоръжена разправа с Хабсбургите би имала фатални последици за изостаналата във всяко едно отношение Унгария.

Тъкмо за това – изтъква изследователят – Сечени се опитва да иницирира такива начинания, които да допринесат за напредъка на икономиката, на културата, на обществото като цяло, все стъпки, насочени към повишаване на международния престиж на унгарците и стабилизирането на политическите им позиции. (Кошари 1990)

В това кратко изложение от многобройните начинания на Сечени ще се ограничим да споменем следното: през 1825 г. по негово предложение се учредява Унгарската академия на науките (за целта той предоставя едногодишния доход от именията си). Започва (като привлича експерти от Англия) изграждането на първия мост над Дунав, свързващ Буда с Пеща. Иницирира регулирането на Дунав и Тиса. По примера на английските клубове основава Национално казино. Подпомага (в качеството си на член на акционерни дружества) построяването на модерни мелници, работещи с парни машини. Полага специални грижи за развитието на коневъдството и конния спорт.

Граф Ищван Сечени е вдъхновител на създаването на плавателен път по река Дунав в отсечката между Виена и Долни Дунав. Като следва поставената от австрийските власти цел за параходно плаване, той участва като акционер в учредяването на акционерното дружество „Първо дунавско параходно дружество“ през 1829 г.

Първият параход по средното течение на Дунав тръгва на 4 септември 1830 г. от Виена и стига до Пеща, а от 11 февруари 1831 г. параходите осъществяват вече редовни курсове между двата града.

Параходното плаване по Дунав – според Сечени – трябва да бъде използвано като средство за осигуряване на връзки между народите, живущи по течението на най-голямата река. Той е на мнение, че Одринският мирен договор между Русия и Портата от 1829 г., който предписва свободно плаване по Дунав, е юридическа предпоставка за установяване на многостранни връзки. Както и че пряката връзка между средно-европейските и източните страни, осъществена по Дунав, ще допринесе за оживяването на търговията, а унгарците ще получат важна посредническа роля в нея.

Сечени сам се заема с възможностите да проучи параходното плаване до устието на Дунав. С това намерение той предприема на 24 юни 1830 г. дълго пътуване за своя сметка, продължило до 19 октомври 1830 г. На негово разположение е малко корабче с четирима гребци и с една лодка. Спътници му са приятелят граф Янош Валдщайн и инженер Йозеф Беседеш, специалист по регулиране на реките. Този екип е обслужван от готвач и трима слуги. И двамата аристократи отразяват преживяното на Балканите във водените от тях дневници, издадени в книга под общото заглавие „Пътуване на Ищван Сечени и Янош Валдщайн из Ориента през 1830 г.“. За съжаление, тези документи остават недостъпни за българската публика.

Граф Валдщайн е привърженик и верен съратник на Сечени, с изяви в областта на изобразителното изкуство. Част от именията на неговото семейство се намира в днешна Словакия, така че Валдщайн е владееел донякъде словашки. Това му помага по време на пътешествието да контактува както с руските военни, дислоцирани във Влашко, така и с жителите на българските селища.

Водените от пътешествениците бележки отразяват случилото се по време на дългото пътуване – приятните и вълнуващи, а нерядко и изпълнени с драматизъм преживявания по речния и морския път до Истанбул, както и самото пребиваване в османската столица, и не по-малко интересното придвижване на коне по обратния път към родината. В обширната си студия за регулирането на Долни Дунав акад. Пал Жигмонд Пах пише, че тъкмо в дневника на Сечени се съдържа най-важното за политическото, финансовото и техниче-

ското обезпечаване на параходното плаване по Долния Дунав (Пах 1975). Попътнo той посещава белградския паша, после и Омер паша в Оршо̀ва и сръбския княз Милош. Сечени е имал намерение да се отбие и в Букурещ, но поради заболяване това посещение не се осъществява.

Пак в дневника на Сечени, както отбелязва Пах, се очертават параметрите на мечтания от него подем на източната търговия. По време на пребиваването си в Истанбул той проучва условията на търговския обмен. При това в османската столица Сечени се оказва в компанията на западните дипломати. Заедно с австрийския посланик той е поканен да присъства на устроения от султана военен парад и след това на тържествен прием. По пътя към родината Сечени посещава узунджовския панаир, като отбелязва в дневника си цените на предлаганите там стоки.

Що се отнася до записките на два̀йсетгодишния граф Валдщайн, в тях се съдържат любопитни епизоди от балканското ежедневие. Той описва чаршиите на посетените градове, разправиите със софийските малчугани. По време на пътешествието Сечени и придружителите му не пропускат да се възползват от минералните бани. Твърде знаменателен е и един разговор с отиващи на панаир българки, отбелязан в дневника на Валдщайн. Една от тях доверява на унгареца, че очаква скорoшна революция и България да стане свободна като Сърбия.

След завръщането си в родината предприемчивият Сечени продължава делото си. На 20 юни 1833 г. той е назначен за кралски пълномощник-ръководител на мащабните проекти за разчистването на Дунава с цел Железните врати също да станат проходими за параходите. При изпълнението на този грандиозен план през 1833–1834 г. Сечени неколкократно посещава сръбския княз, а също и влашкия владетел.

Благодарение на граф Ищван Сечени през 1834 г. параходът на Дунавското параходно дружество пристига благополучно до устието на Дунав, хвърляйки котва при Галац. Така завършва едно мащабно дело с положителни последици за населението на Европейския Югоизток.

Литература

Найденова 1995: Найденова, Йонка. Панорама на унгарската литература. [Прев. от унг.]. – София: Унив. изд. Св. Климент Охридски.

Кошари 1990: Kosáry Domokos. Magyarok Európában. III köt. Ujjáépítés és polgárosodás: 1711–1867. – Budapest, 268–278.

Миятев 1976: Маджарски пътеписи за Балканите – XVI–XIX в. Подб., прев. и коментар Петър Миятев. – София: Наука и изкуство. (Чужди пътеписи за Балканите)

Паскалева 1986: Паскалева, Вирджиния. Средна Европа и земите по Долния Дунав през XVIII–XIX век. – София.

Пах 1975: Pach Zsigmond Pal. Széchenyi és az Alduna – szabályozás 1830–1832-ben. – Történelmi Szemle, № 4, p. 557-581.

Сечени 1991: Szabadság és bátorság. Gróf Széchenyi István (1791–1860). – Budapest.

ФЕЛИКС КАНИЦ – НЮАНСИ ВЪВ ВИЗУАЛНОТО ПРЕДСТАВЯНЕ НА БЪЛГАРИЯ

Николай Чернокожев
(СУ „Св. Климент Охридски“, ФСФ)

Капиталният труд на Феликс Каниц се радва на изключителен интерес още с появата си. Разбира се, една част от текста, както и от илюстрациите, са познати на публиката, чела списания като „Das Ausland“, „Globus“ и други периодични немскоезични издания, имащи амбицията да запознаят своите читатели с различните страни, с особеностите на далечни и близки, повече или по-малко недобре познати светове.

След като излиза на немски език през 1875, 1877, 1879 г. (том 1, том 2 и том 3), с множество илюстрации във всеки от томовете – гравюри, вписани в текста, или на самостоятелни листове/таблици, книгата се появява на руски език през 1876 г. без илюстрации, а само с карта, и на френски – през 1882 г. със „сто гравюри върху дърво“. От същата 1882 г. е и второто немско издание.

Несъмнен интерес представляват всички промени, настъпили в различните чуждоезикови издания, както и във второто немско, а тези промени са най-разнообразни – от отпадане на някои илюстрации до цялостно реструктуриране на текста. В някои от случаите отликите може да са резултат от промени във вижданията на самия Каниц, в други е вероятно да са провокирани и от финансови съображения – например липсата на илюстрации в руското издание, желанието по-скоро книгата да попадне в ръцете на читателите през 1876 г., но може да са предизвикани и от съобразяване с различните националнокултурни и историко-политически контекстуални полагания на този толкова ценен труд.

Разнопосочната мотивираност на различията в различните книги не може да бъде описана без цялостния анализ на всяка една от тях, така че тук аз ще се спра на няколко визуални аспекта на различията и ще предложа хипотеза относно основанията на промените.

Ще се концентрирам върху две плоскости на различността: титулните страници и тяхното оформление и наличието или липсата на една въвеждаща илюстрация.

Титулните страници представляват интерес най-вече поради използваните или неизползвани потенциали на игра с големината на буквите и вида на шрифтовете, курсивирания, оцветявания и т.н. Те могат да зададат предварителна, визуално предпоставена нагласа у читателя по отношение на смислови и ценностни ядра в текста, неговия обект и пр.

Сравнени с двете немски издания, титулите на френското и руското издание се отличават с графичното/буквено разполагане на определени думи в силни, привличащи, овладяващи погледа на читателя позиции.

Руското издание, което всъщност включва първия том от първото немско издание, е публикувано в рамката (тук думата „рамка“ може да бъде мислена и буквално) на „Библиотека пу-

тешествиѣ“, в която са разположени значими за тази библиотека страни на непознатите светове (посочвам ги в последователността на часовниковата стрелка, като започвам от горния коричен сектор): очерки на нравите и обичаите; земя, океан, атмосфера; хора и животни; картини от природата и живота. Освен това заглавието на Каниц е преведено „Дунавска България и балканският полуостров“ като най-силна, набиваща се на очи, е позицията на името БЪЛГАРИЯ. (Само ще напомня, че в своята книга Стоян Романски предава заглавието като „Дунавска България и Стара планина“.)

За руското политическо мислене и културни нагласи през 1876 г. е все пак важно да постави акцент именно върху БЪЛГАРИЯ, в някакъв смисъл да я припомни и обгледа, и дори да хвърли мост към предстоящите съдбовни исторически събития. Както е важно да разположи в периферията на читателския поглед Дунав – река, свързана с лоши спомени от времето на Кримската война, и Балкан – име, което може да припомня руските завоевателски и колонизаторски амбиции в Средна Азия и Кавказ, и в никакъв случай да не се вписва в освободителни мисии, каквито биват представяни, а донякъде и възприемани руските военни походи на Балканите. (Макар в началото на XIX век българското население въобще да не ги възприема като освободителни, ако се доверим на Софрониевия „Позив към българския народ“.) Подобна презумпция може да преведе „Балкан“ като „Балкански полуостров“, да географизира, тоест да локализира максимално и еднозначно името и същевременно да разтвори пространството на полуострова чрез и през името БЪЛГАРИЯ и на юг от Стара планина, да укрепи основателността на руските намерения за спускане и отвъд Балкана, за повтаряне на героичния военски подвиг под командването на Дибич Забалкански.

Тези възможни импликации, активирани от графичното оформяне на титула (видно от втората рисунка), струва ми се, имат своите основания.

Френският титул, от своя страна, позиционира на преден план думата DANUBIENNE, докато „България“ и най-вече „Балкан“ остават в сянката на Дунава.

Могат да се градят различни по задълбоченост и обхват хипотези за разполагането на важните понятия от заглавието в двата превода, могат да се правят разнообразни и разнопосочни интерпретации, тук ще си позволя да предложа само едно тълкуване.

От френска гледна точка сякаш единствено голямата европейска река, която още от римско време е чертала граница (limes), е достатъчно европейски разпознаваема, докато имена като „България“ и „Балкан“, макар да не са непознати на публиката, си остават изцяло в координатите на онова пространство, което след труда на Ами Буе, тоест от 40-те години на XIX век, е известно с названието „Европейска Турция“ (Буе 1840), затова и ДУНАВ, факторът на свързването с Европа, е силната фигура, въвеждаща в книгата.

Интересни обаче са и две други различия:

1. Визуални различия.

Между първото и второто немско издание отликите са няколко, макар общият вид на титулната страница да е съхранен, а основните понятия „Donau-Bulgarien“ и „Balkan“ да са графично/буквено равнопоставени и равностойни. Посочено е, че става дума за второ, преработено издание, в което е нараснал броят на илюстрациите в текста, самостоятелните (тези на отделни листове) са 10 на брой и в двете издания, променена е информацията относно наличието и липсата на „про-

фил на планината и карта“ (първото издание) и „пътна карта“ (второто издание).

Най-значима обаче е отликата в изображението „Българският герб“, както е определено то във връзка с титула на стр. XIV от съдържанието в първото издание – при посочването на двадесетте илюстрации в текста и на стр. XV във второто издание. Гербовият комплекс представлява лъв, разположен в стилизирана щитовидна рамка, обгърната от венец. В първото издание се вижда надпоставен хоризонтално разположен полумесец, върху или в който е поместена седмолъчна звезда – на пръв поглед тя може да мине и за звездата на Давид. Полумесецът и седмолъчната звезда липсват във второто издание, без да са заменени от никакви други знаци, сигнализиращи господство, власт или форма на държавно управление.

Несъмнено интересно е решението българският герб да бъде представен по този начин по време, когато България все още не е пространството, което може да има свой герб, а „изработеният“ по този начин герб загатва различни възможни посоки на интерпретиране.

Към днешния ден това изображение може да бъде свързано със седмолъчната звезда, издялана върху камък и открита в района на Демир Баба Теке, обяснявана като „Символ на древната Идел-Българска държава и седемте обединени племена“ (интернет).

А както е известно, и в двете издания на книгата си (том 3) Каниц предлага една панорамна рисунка на Демир Баба Теке и една интериорна.

В руското и френското издание на титула не е изобразен българският герб.

2. Историческата илюстрация.

Относно рисунката, която ме интересува, още Стоян Романски в книгата си „България в образите на Феликс Каниц“ (1939) групира тематично илюстрациите. Конкретната илюстрация е в част IX „Из българската стара и нова история“, на с. 167, където Романски посочва следното:

Нападение на българите върху Цариград в 813 г.
(*Der Bulgaren Angriff auf Constantinopel im J. 813*).

Гравюра. *Don.- Bulg., Bd. I, 1875, S. 3* (Начална картина пред надслова на първата глава: *Zur Geschichte der Bulgaren – Към историята на българите*); *La Bulg. dan., p.3 (Les finno-bulgares devant Constantinople, en 813*; без буквата, като картина към текста).

Полет на българите, въоръжени с копия и боздугани, с щитовете, срещу стените на Цариград, на които се виждат византийските войски. Зад тях е градът, над който господства черквата Св. София. – Под тая картина в ляво: начертание на началната буква В със сцена – покръстването на Борис-Михаила, и с българския герб – лъв в щитовидна рамка. (срв. пак там, 10–11)

Относно начина на употреба на илюстрацията в първото немско (във второто тя е отпаднала) и във френското издание прави впечатление не само посоченото от Стоян Романски изчезване на вложеното в буквата „Б“ представяне на покръстването на български владетел. Самата сцена – вътре в буквата, а и илюстрацията като цяло, е издържана в стилистиката на комиксовото рисуване от по-късни времена, познато в България през издания от 30-те и 40-те години на XX век като „Илюстриран свят“ или „Чуден свят“, в които българските деца са могли да проследят и историята на нибелунгите под заглавие „Зигфрид“ и „Принц Валянт“.

Във френския превод е отнета силната въвеждаща позиция на илюстрацията, а е налице и промяна на поясняващия текст. Позволявам си да предложа превод „Българите нападат Константинопол през 813 г.“, не за да коригирам превода на Романски, който е напълно коректен, а за да изведе в активната първа позиция „българите“, както е в оригинала. Пояснението към френския превод е: „Фино-българите пред Константинопол през 813“.

Тази малка уговорка – трансформацията на „българите“ във „фино-българи“, съчетана с изчезналото покръстване, разполага визуално историята в други сфери, поставя акцент

върху една от популярните версии за произхода на българите (прабългарите, протобългарите), върху предхристиянското в универсалната изобразимост на варварите. И макар във френския превод на страницата да тече разказ за Симеон, визуалната доминанта може би донякъде подчинява повествованието на събития, станали век по-рано, отмества го към тях.

Освен това тази е единствената илюстрация на Каниц, правеща някакъв вид възстановка на времето на Българското средновековие – всички останали, които Стоян Романски поставя в рубриката „Из българската стара и нова история“, са свързани със съвременността. В общи линии Каниц прилага илюстрации, които се основават изцяло на видяното, на личния опит, дори на репортажното – те са снимки: на битата, на руини, на археологически находки и т.н.

Посочената илюстрация е ефектна (особено в немското издание), защото изобразява или въобразява българите от преди столетия, но вероятно и самият Каниц е съзрял колко са обезличени и стандартизирани варварите, нападащи втория Рим. А и илюстрацията, взета в нейната цялост, съзнателно или не, използва редица детайли, напомнящи други варвари, които са нападали същинския Рим.

Иначе казано, тази илюстрация е приложима към всяко историческо събитие, свързано във варварската агресивност спрямо цивилизацията.

Струва ми се, че гравюрата на „българите“/„фино-българите“ пред Константинопол е отпаднала от второто немско издание, защото е популярна, но и лишена от каквото и да било познавателен елемент в нея, а и художественото ѝ въздействие не е особено силно. Тя не въвежда зрителя в свят, не насочва погледа му към театъра на историята в неговата същинска драматичност, а представя безлика баталност.

Така пътят от първото немско издание през френския превод към второто немско издание е път на отстраняване на ненужното, особено на онова, което е непроверено и непроверимо, което не може да бъде уплътнено чрез пасажи от текста, от словесно споделяния личен опит.

Наистина за отпадането на тази илюстрация може да са допринесли и някои политически особености на следосвобо-

жденското време, в което да се показват българите или фино-българите, атакуващи Константинопол, е можело да се окаже ненужно и дори вредно.

Затова акцентът, който Каниц поставя във второто немско издание, е свързан в много голяма степен с освободителите, със страданието на българите под чуждото иго, с изселванията на българи и заселванията на татари, с отвличания, но и с актуалните събития от 1876 г. (илюстрацията „Осъдени въстаници на път за бесилките“ е налице само във второто немско издание), а не с борбата на самите българи за собствената им свобода (илюстрацията „Въстаници българи в Стара планина“ е представена в първото немско издание и във френския превод, но във второто издание липсва).

Независимо от това обаче оцелостеният визуален образ на България, утвърден от Феликс Каниц, във второто немско издание на „Дунавска България и Балканът“ налага в очите на читателя свободата и красотата (в нейните различни измерения), които имат следния образ:

Литература

Буге 1840: Ami Boué. La Turquie d'Europe. – Paris.

Интернет: <http://atil.blog.bg/history/2011/05/28/trakite-poznati-i-nepoznati-2-chast.754755>

Романски 1939: Романски, Стоян. България в образите на Феликс Каниц. – София.

„ПРЕВОДАЧИ“ НА КУЛТУРИ

Ищван Ечеди и неговите пътни бележки

Венета Янкова

(ШУ „Епископ Константин Преславски“)

Пътуването и неговото споделяне чрез слово и знаци отдавна се осмислят като своеобразна посредническа дейност, чрез която се осъществява превод, пренасяне на култури, ценности и културни продукти.* Нестихващият интерес към пътеписната литература до голяма степен се дължи на отразения в тях „друг“ културен опит. Така в средата на XIX век в контекста на целенасочения европейски интерес към случващото се в Османската империя и на Балканите се оформят и първите по-систематични опити за изследване и на българските земи от унгарски специалисти, ръководени от различни подбуди и цели.** Достатъчно е да се споменат: Феликс Каниц (1829–1904), неслучайно наричан „Колумб на Балканите“, чието дело трасира изключително важна тенденция в познанието на Европа за българския народ; Адолф Щраус (1852–1944), който пръв запознава унгарците (и не само тях!) с българската народна вяра и с българската народна песен (Гюров 2002); унгарският превод на „История на българите“ на Константин Иречек през 1889 г. и приносът на археолога Геза Фехер (1890–1955), който спомага за българ-

---

* Тук се придържам към утвърденото в антропологията и в културологията разбиране за превода като прекодиране, както и за неговата значимост в процесите на межкултурната комуникация (Рот, Ю./Рот, К. 2007).

** Процесът започва през 1833 г., когато естествоизпитателят Имре Фривалдски (1799–1870) за пръв път посещава българските земи (Гюров 1989: 41–60). Тук искам да изразя своята дълбока благодарност към г-н Александър Гюров за ценните консултации по проблематиката.

ското самопознание като „открива българина за себе си“ – по думите на Стоян Романски (Фехер 1936; Романски 1936: VIII; Вакарелски 1980: 219-223). Но до момента с незаслужено слаба популярност в България се ползва името на Ищван Ечеди – автор на ценни бележки за българите и за българските земи от 30-те години на ХХ век (Шьошеги 1937; Български студии 1975*; Гюров 1989: 41-60; Вакарелски 1980: 225-226; Унгарски учени 2003: 321-334).

Видният унгарски етнограф Ищван Ечеди (1885–1936) е роден в Дебрецен, завършва университета в Будапеща, където защитава докторска дисертация по философия. От 1911 г. работи в Дебрецен, от 1912 г. е сътрудник на Градския музей, а от 1929 г. е първият директор на музея „Дери“. Главната територия, където се съсредоточват проучванията му, е Хортобадската пуста. Научните му интереси са в сферата на земеделието и скотовъдството и по-специално – овцевъдството и пастирството, а желанието му за сравнителни изследвания в тези области го насочват към българските земи.

Ечеди посещава два пъти България – през лятото на 1926 и на 1927 г., а събраният материал и своите впечатления публикува в студията „Древното земеделие на българите“, обнародвана на унгарски в „Етнографски бюлетин“ (1928), и в книгата си „На земята на българите. Пътни скици“ (A bolgárok földjén. Utirajzok), издадена през 1929 г. в Дебрецен.

Книгата на Ечеди е непретенциозно добронамерено пътуване-изследване в търсене на близките места в културните пространства на два народа с обща древност и близък менталитет. Приблизителният маршрут, по който минава унгарецът, е: Будапеща, Белград, Свищов, Русе, Шумен, Мадара, Кюлефча, Делиорман, Абоба (Плиска), Нови пазар, София, р. Искър и село Реброво, село Шипка и връх Шипка, Стара Загора, Розова долина, Варна, Капичан, Лом, Бургас, пътуване с кораб до Истанбул (Константинопол). Изложението обаче е изключително информативно и заема съществено място в корпуса от текстове, маркиращи посоките и тенденциите

---

* Почти цялото издание, резултат на унгарско-българска научна конференция, е посветено на Ищван Ечеди.

на трайния унгарски интерес към Балканите и по-специално – към България и българите. Предварително ще изтъкна, и това се вижда от по-нататъшното изложение, че приносът на етнографа и народоведа Ечеди е в открояването на българското културно пространство като сродно на унгарското. Особено показателен е генералният извод, подчертан в краткото въведение към книгата, че изследванията, извършени от него в България, установяват много подобни черти в начина на живот на унгарци, българи и „даже – турци“. Ето защо е необходим нов прочит на труда на Ищван Ечеди и неговото преосмисляне от съвременна етнографско-етнологическа позиция. Целта на това изложение е само да ориентира изследователския интерес към текста и делото на унгарския етнограф според приоритети на съвременната наука – етнология и културна антропология, без претенции за всеобхватност на материала и на проблематиката.

Пътуванията на Ечеди по българските земи се осъществяват в условията на близка атмосфера в пост-трианонска Унгария и пост-нойска България и последиците от предприетите ограничителни мерки спрямо победените в Първата световна война. При това съществено значение има провежданата от унгарска страна политика на търсене на близки и сродни културни пространства, каквито се откриват на Балканите. В конкретния случай е извънредно важна помощта на археолога Геза Фехер, който по това време вече живее и работи в България (Пейковска 1998). В този план Ечеди се опира на опита и авторитета на своя колега и приятел и продължава очертаните от него тенденции, но в собствената професионална сфера – етнографията и музеологията. Ето защо, макар и заявени като съвсем непретенциозни и твърде близки до развлекателните описания с полезни за туриста сведения, пътните скици на Ечеди се превръщат в нещо повече от научно-популярен текст, в който ученият регистрира ценна информация за времето, за мястото и за хората. Иначе казано, воден от своя Виргилий, дебrecенският изследовател провежда „теренна работа“, старателно отразява факти и събития и съхранява по този начин уникални впечатления за българското общество. Изследователската му позиция се от-

личава както с подчертани добронамереност и обективност към наблюдаваните и анализирани обекти, така и с естествения за човека етноцентризъм, тоест неизбежно сравняване и съпоставяне на *Другостта* с устойчивите маркери на *Своята* култура.

Словесните „стоп-кадри“ от пътните бележки очертават пъстра и нееднозначна картина на българското общество, видно в „гранична“ ситуация на преход: между традиционно и модерно, между моделите на източната и на европейската култури. По-нататък ще се опитам да открия някои симптоматични негови измерения.

Културни пространства

Пътните бележки на Ищван Ечеди отразяват сведения от различни социо-културни и етнографско-природни райони из българските земи (Делиорман, дн. Лудогорие, Розова долина, поречието на реките Марица и Искър и др.). Такива са специфичните културни територии на града (Русе, София, Варна, Шумен, Пловдив присъстват с по-цялостни описания и оценки!) и на селото (Мадара и делиормански села). Такива са пространствата на социална и на селищна комуникация като пътища и пристанища, както и пространствата на свободното време като извънградски парк, плаж, крайморски и крайречен булевард/улица във Варна и Лом. Пътищата като по правило са лоши и кални, пазарът – шумен, многоцветен, прашен, а стоките – поставени направо на земята. Видът на огромните количества пипер напомнят зеленчуковия пазар в Сегед и водят до емоционално обобщение:

...ако не знаех, че съм в България, бих повярвал, че вървя из унгарско алфьолдско село.

Посещението на пазара в Бургас открива старинни обичайни практики в продажбата на овче месо, подобни на тези сред унгарските овчари*, както и все още слабо познат сред

---

* Тук става дума за практика при продажбата на овче месо на опашката на закланата овца да се постави специален пискюл, помпон (bojt) с цел

унгарците зеленчук – патладжана, представян като „вид тиква (tökféle) – сладка, също и кисела“. Заедно с това по време на сушата през лятото на 1927 г. в долината на река Марица етнографът забелязва отсъствието на водоподемни колела за поливане на зеленчуци, каквито български градинари строят в Унгария:

Напразно търсихме такива големи колела, подобни на ония, които у нас изготвят българските градинари.

Става дума следователно за онези водоподемни съоръжения, които в Унгария са признати за български принос в местното зеленчукопроизводство: наричат се „българско колело“ (bolgár kerék) и са емблематични за просперитета на българското градинарство до днес.

Ежедневие и празничност

Пътуването из българските места е свързано с целенасочен интерес към историята, археологията, но най-вече към традиционната култура и селския бит с реликтите на древност в тях и забелязващите се симптоми на промяна под въздействие на новите социо-културни и икономически условия. Регистрират се важни впечатления за ежедневието и за празничния живот на българското общество, за българските домашни традиции и семейни обичаи, свързани с житейския цикъл, като годеж, сватба, раждане, погребение и помен. Особен интерес изследователят проявява към традиционната архитектура, традиционната кухня и домашните технологии на приготвяне на храна – сладко, сирене, кисело мляко, древното овцевъдство в Софийския басейн и традиционния риболов по река Искър. С голям интерес той разпитва за традиционните технологии, свързани с отглеждането и обработката на маслодайна роза, ориз, грозде, пшеница (жътва, вършитба), с отглеждането на копринена буба.

да се обозначи най-качествената стока. Следва любопитна информация за трудното навлизане на овчето месо в Дебрецен, известен със старите си търговски традиции: първоначално жителите на града изобщо не купували овце и овче месо заради силната им миризма.

Особено е впечатлен от примитивния начин на приготвяне на кисело мляко и на сирене:

Планинските овчари-номади носят млякото в тулуми (tömlő) върху гърбовете на магарета...

И продължава, откривайки подобие в бита на хората от Хортобад („наподобява хортобадския тулум“). Но заедно с това Ечеди отбелязва, че българските овчари вече не упражняват номадски тип скотовъдство, който все още е запазен сред овчарите-каракачани в района на Родопите. При това етнографът се натъква на съхранени все още вярвания в зли сили и апотропейни (предпазни) практики, свързани с тях: селянин от Делиормана обяснява, че поставеният върху оградата кравешки череп защитава домовете от зли духове, които иначе биха навредили и на хора, и на животни.

A kerítésbe tehénkoponya van húzva a boszorkányok elűzésére.

Съвсем различна е картината на големия град (София, Варна), чийто делничен и празничен живот носи характерните белези на модернизация и европеизация. Така например софийската Борисова градина, която тогава е съвсем „нов парк извън града“, е огласяна от музика като джаз и танго и е посещавана от елегантно облечени гости.

Етноконфесионална множественост на българското общество

Не без съдействието на Геза Фехер, дебреценският изследовател насочва специално вниманието си към селища и райони със смесено (християнско и мюсюлманско) население. Стара Загора е „истински турско-български град“, а Мадара е представена като „старо турско село“, в което живеят повече турци, отколкото българи, а с тях заедно и татари, и македонци. Татари населяват и съседното село Ендже (Златна нива), в околностите на което са съхранени „кургани“ – знаци за азиатски следи по българските земи*.

Силното влияние на турския език е все още повсеместно, много са чести свидетелствата за активен българо-турски билингвизъм, обобщаван с израза „по български казваме, по турски отговаря“.

Самият Ечеди се старее да записва названията на предметите и явленията, които среща и наблюдава както на български, така и на турски език, отчитайки научната ценност на регистрираната информация. Топонимията и особено названията на селищата (официално получават български имена през 1934 г.) е все още преобладаващо турска: Абоба (Плиска), Ендже (Златна нива), Шумла (Шумен), Йени пазар (Нови пазар).

Облеклото е запазило своята знакова стойност на разграничаващ етнически и социален маркер: за младите турци това е червеният фес, а за българските младежи – шапката (калпакът) от агнешка кожа.

Независимо от някои видими отлики в бита на турци и българи, впечатлява близостта на съвместния им живот, добросъседството и взаимопомощта, взаимното разбиране. Така например, кафенето на съседа-турчин е и селска бръснарница, чийто собственик „по български поздравява, по турски посреща“, а в разговор върху ислямските забрани за употреба на алкохол българинът допълва съвсем компетентно сведе-

---

* Това са т.нар. девташлари („каменни баби“), които се интерпретират различно от учените. Според Геза Фехер те са надгробни паметници, типични за тюркските народи.

нията на съселанина си мюсюлманин. С други думи, животът на хората в смесените в етноконфесионално отношение райони е изградил собствени стратегии за взаимно опознаване, за приемане на различието и безконфликтен съвместен живот, който по-късно ще бъде наречен „система на съжителство“ (Цв. Георгиева).

Ориенталски елементи

Границите на османското културно наследство се очертават още в началото на пътуването, когато в сръбско кафене се откроява фигурата на млад турчин с фес на главата и с европейско облекло, неговата смесена българо-турска реч и ароматът на турското кафе. Изтокът „просветва“ в архитектурата на градовете и домовете, в силуетите на тънките минарета, в облеклото на хората по пътищата. Той настъпателно заявява своето влияние и намира убежище в цветовете, звуци и миризми със „своята пъстра източна картина“.

Пловдив бележи преходно пространство, тъй като „оттук вече започва източната връва“, а на дунавския бряг звучи музика – „източна..., но хубава“.

Така в пътеписните бележки на Ечеди ориенталското се осмисля не като екзотика, а като различие и естествена културна специфика, която би трябвало да бъде опозната по-добре.

Култура на хранене и пиене

Контактът със света на другите естествено изостря чувствителността към хранителния код на културата. Целта в случая е не толкова удовлетворяване на естествените човешки потребности от храна, а по-скоро – любопитство на чужденеца към местната кухня, засилено желание за опитване на местни ястия и докосване до местни вкусове. При това доста детайлно се записват имена на ястия и напитки и начините на тяхното приготвяне. Като показателни за традиционната кухня на българина се посочват „пастърма“, „пача“, „кебапче“, а от напитките – ракия, вино, ориенталските „боза“ и „турско кафе“, както и сравнително новото за българина питие – бирата*. Отбелязва се, че ежедневното хранене на българина е бедно: хляб, червен лук, пипер, извара, сирене, изключително популярно е киселото мляко; консумира се малко месо, което обаче задължително присъства на коледната трапеза.

Гостът чужденец често е поставен в ситуация на изпитание на утвърдени хранителни навици и привички, на конфликтност с културни стереотипи. Относно консумацията на изсушена риба (чироз), пише:

Аз не разбирам как трябва да се яде. Българите се смеят и показват. Отчупват главата, смъкват кожата, изхвърлят гръбнака, ядат соленото месо. После го поливат с олио и оцет (...) След ракията слагат чесън, хляб и сирене. Нищо не ми харесва. Трябва да ям. Сиренето е твърда солена извара. Чупят, ядат. С ръце ядат.

---

* Ечеди не пропуска да подчертае унгарския принос в популяризирането на бирата сред българите, датиращо с установяването на Кошутовата емиграция в Шумен през 1848–1849 г. (Чилингиров 1999: 33–34).

Различни са степените на приемливост и поносимост на местните хранителни вкусове, често прозвучава уклончива оценка: „Не е лошо, но не е и хубаво.“

Пътните скици отразяват характерни ситуации на опознаващо другата култура ядене–пиене, случващо се и в делник, и в празник. Това е преди всичко мъжки свят, съграждан в културните пространства на кръчмата и на кафенето. В него доминира източният тип общуване, с характерна атмосфера на разговори за хубаво вино, хубава бира, за жени и за нрави. А празничната трапеза с „пълнено прасенце по български“ и червено вино отключва патриотични пориви, националистически изблици, героически нагласи и епическия спомен за Мануш войвода.

Между традиционното и модерното

Българският свят, в който се опитва да навлезе Ечеди, през ония години е все още подвластен на традицията и нормите на патриархалния морал, особено в сферата на личния живот. Като показателна проява на действащата сила на ислямското обичайно право се явява покъртителната история на Юсеин Мустафа (Солак = левак), останал еднорък заради изневяра:

защото според мюсюлманския закон престъпникът следва да се предостави на този, комуто е нанесена вреда.

Видими са промените в традиционното облекло: характерните за селяните кожени шапки (калпаци), които те носят и зиме, и лете, както и европейски дрехи и фризури на младите хора в големия град. Промените засягат особено традиционното производство на розово масло: с навлизането на фабричните химически производства частните собственици банкрутират, отглеждането на маслодайна роза се обезценява и обезсмисля, което довежда до необходимостта от замяната ѝ с по-доходоносни насаждения като пшеница и ечемик. Настъпването на модерните времена е осезателно дори в селския пейзаж: силуетите на изоставени воденици бележат постепенно утвърждаване на нови, по-високопроизводителни съоръжения.

В тази сложна икономическа и културна ситуация на драстични промени отношението на Ечеди към случващото се не е еднозначно: той искрено се гордее от унгарските успехи в продажбите на селскостопански машини на българския пазар, определяйки ги като „важна услуга“ и „разпространение на култура“. Заедно с това, като човек и професионалист, той страда от безотговорното и безвъзвратно унищожение на старинни ценности („Отричат всичко, което е старо!“).

Българският народ

Срещите с много хора из различни български места помагат за създаване на обобщаващи представи за характера на българина и за българския народ като „юначен“ (derék) и „прилежен“ (szorgalmas). По друг повод изречено:

Българският народ е прост, пестелив народ. Не носи копри-
нени дрехи.

Както и:

Българите са чиста раса. Не се смесват с удоволствие с дру-
ги раси.

Такива оценки, въпреки типизиращия си характер, отразяват позитивната гледна точка на европейца към все още съхранени явления на отминаващия патриархален свят. При това целенасоченото внимание към общите корени между българи и маджари изтъква непрестанно останките от номадизъм в културата на българина.

А при непосредствените впечатления от конния празник край Лом той възторжено обобщава:

Турански народ* – винаги на кон, голям и славен!

Своето

Със специално присъствие в пътните бележки са най-значимите унгарски топоси по българските земи от по-далечно-то и по-близкото минало, отнесени към исторически събития, личности и научноизследователска дейност. Такива са: домът, в който е пребивавал видният унгарски революционер Лайош Кошут в Шумен, паметникът на Владислав Варненичек (полско-унгарския крал Владислав III Ягело, известен в Унгария като Уласло I) край Варна, Мадарският конник. Те пораждат исторически спомени и патриотични чувства.

Срещите на Ечеди с културата на Другите са съпътствани от постоянно активизиране на знаците на Своето, откривани в предметния свят, обстановка, поведение, реч. Често той сравнява: „както у нас“, „подобно“, „същото“; Марица е обичана и уважавана от българския народ „така, както е Тиса за душата на унгареца“; Лом прилича на малък алфьолдски град – шумен, разхвърлян и прашен; кръчмата е подобна на унгарските селски кръчми и пр.

Речевата недостатъчност на чужденеца естествено търси и открива езикови съответствия с унгарския език („кръчма“, „кръчмар“, „колбас“, „палачинка“), отразява някои позабравени днес думи („колбасница“, „кад“) и предизвиква езикови въпроси и недоразумения. Така многостранните наблюдения на Ечеди върху културата и езика на българите довеждат до важно обобщение за родствената близост между унгарци и българи:

За мене, дебреценеца, много повече са интересни тези сродни думи. Заклучих, че българинът наистина е родствен на унгареца. Неговият темперамент, неговата външност, неговата храна много приличат на унгарските.

---

* Туранизъм – идеология, възникнала в Унгария в началото на XX век, която подчертава духовната приемственост на унгарците с митическата цивилизация Туран, тоест с урало-алтайските народи. През 1910 г. възниква „Туранско общество“, а от 1913 г. излиза списание „Туран“.

Навярно такъв извод предопределя и по-нататъшната насока в развитието на българо-унгарските научноизследователски отношения.

Краткият пробег из пътните бележки на унгарския учен би бил непълен, ако не се упомене талантът му на разказвач. С вещина и умение той пресъздава природни картини (Розова долина), интересни случки, образи, диалози, помества фрагменти от българска народна песен и от химна „Шуми Марица“*. По този начин той внася много колорит и емоция в своето повествование, което в изданието на книгата е удачно допълнено от собствени фотографии и от илюстрациите на художника Андраш Чикош-Тот.

Заклучение

И така, краткият анализ на пътеписното наследство на етнографа Ищван Ечеди го разкрива като значимо свидетелство за активизиращ се двустранен културен обмен между маджари и българи. В разгръщането на тази тенденция от изключително важно значение е следваната от учения релавистична изследователска позиция, тоест ръководена от разбирането за самостоятелността и уникалността на всяка една култура, независимо от това на какъв стадий от своето развитие се намира тя. По такъв начин *Другият* (българският народ) се осмисля и възприема като равностоен партньор в процесите на многоаспектен културен обмен. Нещо повече: според заключенията на Ечеди този *Друг* се оказва достатъчно близък и сроден – почти *Свой*, с което заслужава много по-голямо изследователско внимание. Именно в такава идейна атмосфера – на търсене и намиране на *Своето* – предприема издирванията си и Золтан Силади (1931). Създаденото от двамата преодолжава идеологическите приоритети на своето време и се превръща в отправна точка за поколения учени след тях. Факти, които

---

* Според Боян Пенев маршът „Шуми Марица“, химн на Царство България, е изграден върху унгарска мелодия, открита върху партитура на музиканта Михай Шафран, който през 1850 г. създава в Шумен оркестър от български младежи (Пенев 1927).

само доказват, че проблематиката на културния (българо-унгарски) превод има своята показателна история, все още много неизяснени и недостатъчно познати моменти и заслужава по-нататъшно продължение.

Литература

Български студии 1975: Bolgár tanulmányok. Български студии. II. – Hajdú-Bihar megyei muzeumok közleményei. (Debrecen), № 29.

Вакарелски 1980: Вакарелски, Христо. Интереси и заслуги на унгарските учени към българската етнография. (Библиографски очерк). // Българо-унгарски културни взаимоотношения. Ред. кол. Чавдар Добрев и др. – София: БАН, Инст. за изкуствознание, с. 219–231.

Гюров 2002: Гюров, Александър. Първата българска митология и нейният унгарски автор. – Хемус, № 3, с. 37–41.

Гюров 1989: Гюров, Александър. Унгарски пътешественици в България. // Гюров Александър. Основни насоки и въпроси, перспективи на унгарската българистика. (Ръкопис) – Будапеща.

Пейковска 1998: Пейковска, Пенка. Из епистолярното наследство на Геза Фехер като учен-българист. // Известия на държавните архиви. Т. 70, с. 74–108. Същото със съкр. в: http://penkapeykovska.blogspot.com/p/blog-page_26.html

Пенев 1927: Пенев, Боян. Из миналото на град Шумен. – София.

Романски 1936: Романски, Ст. „Феликс Каниц“ от Геза Фехер. Вместо предговор. // Фехер Г. Феликс Ф. Каниц – живот, пътувания и научно дело. – София.

Рот Ю./Рот К. 2007: Рот Ю., Кл. Рот. Студии по интеркултурна комуникация. – София.

Силади 1931: Szilágy Zoltán. Bulgária. – Budapest.

Унгарски учени 2003: Унгарски учени за България: XIX в. – средата на XX в. Състав. и ред. Пенка Пейковска. – София: Унг. култ. инст., изд. „Отечество“.

Фехер 1936: Фехер, Геза. Феликс Ф. Каниц – живот, пътувания и научно дело. – София.

Чилингиров 1999: Чилингиров, Стилиян. Маджари и поляци в Шумен: принос към историята на българската цивилизация. – София: ИК „Огледало“, Унг. култ. инст.

Шьошеги 1937: Sősegi János. Ecsedi István (1885–1936). – Debrecen: Városi Nyomda.

БЪЛГАРСКИЯТ ВЪПРОС 1878–1918 г. И УНГАРСКАТА ИСТОРИОГРАФИЯ ПРЕЗ ХХ ВЕК

Петър Каменов*

Последната четвърт на XIX век е изключително динамична, още повече, че през този период политическата ситуация на Балканите е не само сложна, но и взривоопасна. Въз основа на решенията на Берлинския конгрес от 1878 г. България е разпокъсана на пет части.

За сметка на българските национални интереси Великите сили и съседите на България са облагодетелствани. Ликвидирането на Санстефанска България на теория и на практика разкрива за в бъдеще възможности за българския народ и държава да провеждат активна политика за национално обединение.

Австро-Унгария, която след Берлинския конгрес е страна, изключително заинтересована от контрола над Босна и Херцеговина, практически е най-важният фактор в Европейския югоизток. Неслучайно тогавашният външен министър на Дунавската империя – граф Андраши – през 1878 г. заявява на император Франц Йосиф, че Балканите са под контрола на Хабсбургската империя.

Вечният съперник – Царска Русия през посочения период претърпява доста сериозни загуби на Балканите, особено през годините 1885–1897, и е принудена с повишено внимание да следи развоя на събитията в региона.

Като изхождаме от факта, че Българският въпрос е обект и субект на балканската политика на всички Велики сили, в това число и на Османската империя, противоречията меж-

---

* Историк унгарист, работил в Националния исторически музей.

ду тях се засилват. Оправдан е интересът на унгарските историци към сложните и противоречиви взаимоотношения на младата българска държава с Австро-Унгария през посочения период.

Изследванията, намерили трайно място в унгарската историография, от които за съжаление нито едно не е преведено на български, са ярко доказателство за повишеното внимание на унгарските учени историци. Тук трябва да се спомене изследването на университетския преподавател Дьорд Балани. Книгата му е издадена през 1920 г. в Будапеща под заглавието „Развитието на Балканския проблем“.

За времето си научна публикация в обем от 382 страници е сериозно постижение. Като се има предвид фактът, че Унгария след Трианонския „мирен“ договор е само бледа сянка на някогашната Австро-Унгарска империя, е обаянителен интересът на автора към темата. Унгарският учен разглежда българския въпрос в периода от борбите за национална и самостоятелна екзархия до 1914 г., с което доказва, че проблематиката е силно застъпена във външната политика на Австро-Унгария. Това е обяснимо, тъй като през онези години Дунавската империя е важен фактор в Европа.

Основната теза на Балани е, че със засилването на панславизма като политическа доктрина са налице перспективите Русия да се превърне след време в най-могъщия фактор на Балканите. За целта, подчертава авторът:

...използването на националноестетическите тенденции сред южните славяни – българи, сърби, черногорци – е дилемата за ликвидирането на Османската империя. (Балани 1920)

В рамките на балканската политика на Хабсбургската империя през XIX век до 1914 г. проблемът за реализирането на „южнославянски Пиемонт“ заема приоритетно място в плановете на императорската дипломация. Осъществяването му е сериозна заплаха за Австро-Унгария.

Прави впечатление, че Дьорд Балани използва богат архивен материал, предимно от архива на Външното министерство на Австро-Унгария и по-специално документацията

на сектора „Балкани“. Паралелно с това авторът е прегледал и редица архиви на Министерството на външните работи на Франция, както и богата гама от научни произведения, издадени по онова време.

Във връзка с темата трябва да спомена и функционирането на Научен институт по балканистика към Академията на науките по онова време. Самото издание е доказателство за това.

В началото на 60-те години на XX век известният унгарски учен Ищван Диосеги издава книгата си „Австро-Унгария и България след Санстефанския мирен договор 1878–1879 г.“ (Диосеги 1961).

Обемът на монографията е общо 122 страници и има следната структура:

Въведение.

Глава първа: От Сан Стефано до Берлин.

Глава втора: Дейността на Европейската комисия.

Глава трета: Съпротивата на българския народ.

Глава четвърта: Влизането в сила на Берлинския конгрес.

Авторът използва успешно наличния архивен материал от следните фондове: Hof-Haus-StaatsArchiv – Wien; фонд – Б. Калай; fond – P – 344 – Вр.; Държавен архив – Будапеща; сбирката – Fol. Hungarica, 1733.; Държавна библиотека „Сечени“ – Будапеща.

Във всяка глава от изследването се посочва, че Българският въпрос през периода 1878–1879 г. заема централно място в плановете на Великите сили.

Главните компоненти Диосеги представя като тема номер едно за европейската дипломация с плановете за преразпределение на „османското наследство“ на Балканите. Санстефанска България представлява сериозна опасност за имперските интереси на най-заинтересованите европейски държави – Царска Русия, Австро-Унгария и Англия. В случай че Санстефанският договор бе запазен, България би се превърнала в най-силната държава на Балканския полуостров, а като съюзник на Русия дните на Османската империя, впоследствие и на Австро-Унгария, биха били преброени.

За австро-унгарската дипломация разпокъсването на България е от решаващо значение, още повече, че в нейните планове фигурират проблемите на етническото противопоставяне сред балканските народи. Използвайки късогледството на руската дипломация, Виена и Будапеща съумяват да привлекат на своя страна Англия, Сърбия и Турция и по този начин да си осигурят превес по време на преговорите на Берлинския конгрес (Андраши 1878).

Само за два месеца (юни-юли 1878 г.) картата на България и на Балканите е прекроена до неузнаваемост: Княжество България е автономно, но е васал на Великата Порта; провинциите Източна Румелия и Македония остават под властта на Османската империя; Северна Добруджа е дадена на Румъния, а Западните покрайнини – Цариградско и Босилеградско – на Сърбия.

Борбата на българския народ за запазване етническия характер на Източна Румелия е показателен фактор, намерил важно място в монографията на професор Ищван Диосеги от 1961 г. Конкретизирайки сложните отношения на България с Австро-Унгария, както по време на кризата 1878–1879 г., така и по-късно, авторът внася ценен принос в проучванията, засягащи двустранните отношения през периода.

През 1970 г. Диосеги публикува сборника „Ние и Европа“ (Hazánk és Európa), където в раздела „Външна политика на Австро-Унгария“ отново обръща внимание на Българския въпрос като важна част от европейската и балканската политика на многонационалната Хабсбургска империя.

След прекрояването на политическата карта на Балканите на Берлинския конгрес през 1878–1879 г. според разбиранията на граф Андраши дребните балкански държавици трябва на всяка цена да се поставят в услуга на австро-унгарските планове за „реформирането“ на региона (Диосеги, 1970).

На практика това означава, че последните ще бъдат форtpост за Дунавската империя, която се стреми за в бъдеще да измести едновременно Турция и Русия от полуострова и да се превърне в доминиращ фактор в Европейския югоизток през последната четвърт на XIX век.

В изследването авторът отдава голямо значение на „българската криза“ от 1885–1887 г., заемаща място в европейската политика на Великите сили.

По същество Съединението на Източна Румелия с Княжество България през 1885 г. и Сръбско-българската война предизвикват сериозни опасения сред дипломатическите кръгове на Виена и Будапеща. Военният разгром на Сърбия през 1885 г. и заплахата от евентуална намеса на Русия в защита на България би означавало военен конфликт между Дунавската империя и Русия (Диосеги 1970).

Според Ишван Диосеги събитията след 1885 г. водят до вътрешна политическа криза в България, което до края на 1887 г., а и по време на управлението на Стефан Стамболов до 1894 г., бележи доминантата в австро-унгарската дипломация. Тогавашният външен министър граф Густав фон Калноки е наясно, че спрямо България трябва да се намерят нови подходи, с които страната да бъде обвързана с плановете на Австро-Унгария (пак там).

С грешките си руската дипломация отново дава възможност на Виена и Будапеща да постигнат сериозен успех през 1887 г. Прекратявайки дипломатическите отношения с Петербург, правителството на Стефан Стамболов насочва външната политика на страната към европейските държави (пак там). За годините 1887–1894 г., на практика със съгласието на Австро-Унгария и Англия, Българският въпрос бива частично разрешен.

Още по-интересен е изводът, който прави унгарският историк относно отношението на австро-унгарската политика към Българския въпрос. След 1889 г., когато правителството на Н. Пашич променя външната политика на Сърбия, скъсвайки с Тайната конвенция от 1881 г., България става основен фактор за реализацията на австро-унгарските планове на Балканския полуостров. Опирайки се на Англия и Италия, Виена и Будапеща до 1897 г. съумяват да закрепят статуквото в региона, при което Българският въпрос продължава да бъде поводът за водене на активна политика на полуострова.

Сред изследователите на темата за Българския въпрос и Австро-Унгария несъмнено трябва да се спрем и на публи-

кациите на проф. Емил Палоташ – специалист по въпросите, свързани с балканската политика на бившата Дунавска империя за последната четвърт на XIX в. Книгата му „Балканската политика на Австро-Унгария след Берлинския конгрес 1878–1881 г.“ е издадена през 1982 г. В раздела „Българските проблеми“ професор Палоташ акцентира върху изключително сложните взаимоотношения между Австро-Унгария и Русия през посочения период (Палоташ 1982).

Основната тема в монографията е мястото и ролята на Източна Румелия в европейската политика на Великите сили и формирането на статукво, отговарящо на интересите на Дунавската империя.

Неслучайно представител на Монархията е обиграният и талантлив дипломат Бенямин Калай, чиято задача е на всяка цена да реализира планове на Виена и Будапеща така, че в бъдеще Източна Румелия да бъде стратегически плацдарм за Австро-Унгария. Авторът посочва най-важните изисквания от гледна точка на австро-унгарските интереси.

Източна Румелия е административна единица като част от Османската империя и се намира под международен контрол. Предвид обстоятелството, че в областта съжителстват различни етноси, всяко по отделно има собствен автономен статут. Освен това официалният език в провинцията е турският. За защитата на същата Високата Порта има право да поддържа военни гарнизони в градовете и може да строи укрепления (Палоташ 1972).

И тъй като българското население е най-многобройното според дипломацията на Австро-Унгария, въоръжените сили на Източна Румелия и администрацията ѝ трябва да бъдат под европейски контрол. А това на практика означава, че с годините областта ще се превърне в „самостоятелна област“ с европейска система на управление. Целта е откъсването на Източна Румелия от България и изкуственото ѝ приспособяване като „елитна провинция“ на Османската империя (пак там).

Последното означава ликвидирането на българското присъствие, включително и чрез обезбългаряването на областта. Правата, дадени на другите етноси, независимо че са

малцинство спрямо българите, подсказват, че за в бъдеще при равни права ще последва насилствено деформиране на българщината (пак там).

Сложната обстановка в Източна Румелия до голяма степен се дължи на факта, че отношенията между Русия и Австро-Унгария са изключително напрегнати поради опитите за интеграция на Източна Румелия в рамките на Османската империя и аспирациите на Виена и Лондон да запазят присъствието на Високата Порта на Балканския полуостров.

Според „Балканската програма“, изработена в навечерието на Берлинския конгрес от 1878 г., влиянието на Дунавската империя обхваща териториите на Сърбия, Македония и Източна Румелия.

Като обръщат сериозно внимание на българските проблеми, австро-унгарските дипломати се стремят на всяка цена да съкратят до минимум руското влияние на Балканите и да поставят решаването на Българския въпрос под опеката на Великите сили, респективно на Австро-Унгария. В основата на този замисъл е австро-унгарско-английската конвенция от лятото на 1877 г. между Дизраели и граф Андраши. Документът цели налагането на абсолютна хегемония на Балканите с цел отстраняване на руските аспирации. Неслучайно Англия подкрепя исканията на Виена и Будапеща за окупацията, а впоследствие и за анексирането на Босна и Херцеговина.

Що се отнася до Източна Румелия, както изтъква Палоташ (1972), граф Андраши предлага:

1. Удължаване на срока за европейската комисия като административен контролен орган в Източна Румелия.
2. Разполагането на европейски военен контингент в състав от 10–15 хиляди души с оглед запазването на статуквото в областта.
3. Срокът за тяхното присъствие временно е една година.

Когато става дума за европейския контингент, по същество това означава и участието на Турция със значителни военни части.

Дилемата Българският въпрос да бъде разрешен по „европейски модел“ заема значително място в изследванията на унгарските историци.

Така например „Балканският въпрос“ от края на XIX век, който засяга съдбата на българите в Македония, намира отражение в споменатата книга на проф. Емил Палоташ от 1972 г. Акцентът в изследването е поставен върху мястото и значението на Балканския въпрос в дипломацията на Австро-Унгария и Русия в края на XIX век. Това е периодът, през който българо-австро-унгарските взаимоотношения навлизат в нова форма на развитие. След отстраняването на Стефан Стамболов от политическата сцена правителството на д-р Константин Стоилов поема курс за нормализиране на отношенията с Русия, за да бъде признат изборът на Фердинанд за законен владетел на България, но същевременно да се урегулират и отношенията с Турция по „Македонския въпрос“ (Палоташ, 1972).

Като се има предвид, че през посочения период България е васал на Високата Порта, то за българското правителство, предвид жизненоважните интереси на българския народ по отношение на Македония, е належащо да уреди отношенията си с Турция и да спечели благоволението на Великите сили. Безспорно е, че наравно с Петербург и Виена, те заемат основно място във външната политика на Княжеството. Ето защо кабинетът на Константин Стоилов трябва да положи усилия да убеди Австро-Унгария в своите приятелски чувства, като едновременно с това получи подкрепата ѝ за разширяването на автономията за българското население в Македония.

За дипломацията на Дунавската империя от значение са преди всичко „нормалните отношения“ между Високата Порта и София, от една страна, а от друга – чрез „реформи“ Турция да запази „попечителството си“ над Македония.

Причините са обясними. Главната цел е свързването на железопътната линия Сараево–Скопие–Солун, която осигурява за Австро-Унгария пълния контрол над Адриатика. Окончателното разрешаване на Българския въпрос означава както Австро-Унгария, така и Русия да загубят своите позиции на полуострова.

Периодът 1896–1897 г. несъмнено е в полза на двете империи, които постигайки „джентълменско“ споразумение, подписват през 1897 г. двустранно споразумение, по силата на което се запазва статуквото на Балканите и по този на-

чин Русия губи двубоя по отношение на България (Палоташ 1972). Българската страна е принудена да се съобрази с имперските интереси на Петербург и Виена, което впоследствие е заплатено с кръвта на десетки хиляди българи по време на Илинденско-Преображенското въстание през 1903 г. и на Балканските войни (1912–1913 г.).

Посочените монографии са доказателство за големия интерес на унгарските учени към историческото минало на България.

Наред със споменатите дотук автори ще посоча и трудовете на проф. Йозеф Галантаи, който обръща внимание на Българския въпрос в две монографии: „Залезът на Хабсбургската империя“, издадена през 1985 г., и „Първата световна война“, публикувана през 1980 г.

В историята на европейските държави ерата на австро-унгарския дуализъм 1867–1918 г. е фактор с приоритетно значение за балканските народи. През тези години Дунавската монархия успява по пътя на дипломатията да постигне важни успехи на Балканите (Галантаи 1985). И тъй като Българският въпрос е акцентът във външната политика на Великите сили, проф. Й. Галантаи с основание му отделя необходимото внимание.

Разделът „Външна политика“ от книгата „Залезът на Хабсбургската империя“ разглежда същността на Българския въпрос на два етапа.

Първият етап обхваща времето, когато граф Андраши е външен министър, тоест периода 1871–1879 г. Тезата, че Балканите трябва на всяка цена да станат „зоната на австро-унгарското присъствие завинаги“, дава основание според Галантаи да се изгради стабилна дипломатическа система. България, Сърбия, Македония и Албания заемат стратегическо място в плановете на Дунавската империя.

По време на Източната криза 1875–1879 г. Българският въпрос е предпоставка след Априлското въстание от 1876 г. за Руско-турската война от 1877–1878 г.

С решенията си Берлинският конгрес от 1878 г. пречертава границите на България в полза на Османската империя и Австро-Унгария. Виена и Будапеща стават главният претен-

дент за хегемония над полуострова, тоест България попада в имперските планове за „законното усвояване на османското наследство“ в Европейския югоизток.

Авторът, използвайки солидния документален ресурс от австрийските и унгарски архиви, правилно оценява значението на Българския въпрос за плановете на Австро-Унгария до края на XIX век.

Вторият етап засяга годините от началото на XX век до избухването на Първата световна война (1914–1918 г.).

Независимо от факта, че през 1897 г. е подписано съглашение между Петербург и Виена, запазващо статуквото на Балканите (и без да позволява на балканските държави да провеждат активна политика за национално обединение), Българският въпрос остава нерешен до 1908 г. (Галантаи 1985).

Младотурската революция и острите противоречия между Тройния съюз (Германия, Австро-Унгария и Италия) и Антантата (Англия, Франция и Русия) след Руско-японската война 1905 г. разкриват възможността Дунавската империя да предприеме активни действия. В резултат през 1908 г. Австро-Унгария анексира Босна и Херцеговина, а България обявява своята независимост. В дадения случай и двете държави нарушават Берлинския трактат.

С обявяването на Независимостта през 1908 г. българската дипломатия и общественост имат възможността да разширят действията си на полуострова за окончателното разрешаване на националния въпрос.

Че се отдава голямо значение на събитията от 1908 г., личи от писмото на външния министър на Австро-Унгария – барон Ерентал до канцлера на Германия – фон Бюлов:

Отслабването на Турция и евентуалното ѝ изтласкване в Азия може да доведе до засилването на нови държави в региона (Сърбия, България), ето защо анексията е необходима за нас. (Галантаи 1985)

Периодът 1908–1911 г. се характеризира преди всичко с изключително сложните взаимоотношения между балканските държави. Сърбия, която претендира да обедини юж-

ните славяни от Босна-Херцеговина, Хърватска с Далмация, Македония и Черна гора, е в лоши отношения с България и Румъния (Галантаи 1980).

За българските правителства решаването на националния въпрос продължава да бъде приоритет номер едно. Дипломатията на Балпац от своя страна подозира, че с обединението на българските земи панславянската идея ще се превърне в сложен казус, който е в състояние да попречи на Австро-Унгария да играе ролята на арбитър в Европейския югоизток.

След смъртта на барон Ерентал постът външен министър на Дунавската империя е зает от граф Бертхолд през март 1912 г. След Итало-турската война от 1911 г. на дневен ред са претенциите на балканските държави към Турция за национално обединение.

Главната аксиома в австро-унгарската балканска политика си остава: „без военни конфликти с Русия“ (Галантаи 1980).

За България войните от 1912–1913 г. завършват с национална катастрофа и териториални загуби. Бившият генерален консул в София от края на XIX в. – Стефан Буриан, отбелязва:

българските политици надцениха възможностите си и сега трябва да платят за грешките си. (Галантаи 1980)

За австро-унгарската дипломатия националната катастрофа на България е удобен повод за нейното привличане на страната на Тройния съюз. Един „блестящ реванш“ ще осъществи веднъж завинаги българското национално обединение. Това са думи на Стефан Буриан, който по онова време е министър със специални прерогативи в свитата на император Франц Йосиф.

Предвид на тези обстоятелства в следващата си монография „Първата световна война“ (1980) проф. Й. Галантаи отделя подобаващо място на България, подчертавайки: „България трябва да бъде спечелена за съюзник срещу Сърбия“. Това е и официалното мнение на граф Бертхолд и правителствата на Австро-Унгария.

Главното искане на кабинета на Васил Радославов е Македония. В Балпац считат, че българските цели отговарят

на тези на Виена и Будапеща. Още повече, че след ликвидирането на Сърбия другите балкански държави остават неутрални.

Политици като Ищван Тиса и Стефан Буриан настояват България и Румъния да бъдат включени в Тройния съюз, като по този начин Русия няма възможност да помогне на Сърбия.

През юни 1915 г. българското правителство предлага на Тройния съюз възможностите си за обединена акция срещу Сърбия. Ситуацията на Балканите в този момент е в полза на Австро-Унгария и Германия. Разгромът на англо-френските сили означава, че Турция е в състояние да воюва.

От военно-стратегическо гледище с влизането си на страната на Тройния съюз България осигурява пряката връзка между Австро-Унгария, респективно Германия и Турция.

Военният съюз Австро-Унгария–Германия–България осигурява на София Вардарска Македония и долината на река Морава. В случай че Румъния или Гърция нарушат неутралитета си, България ще получи Южна Добруджа, както и Егейска Македония (Галантаи 1980). На 22 ноември 1915 г. България мобилизира армията си. Същия месец Сърбия е разгромена. Военната окупация на Вардарска Македония и Морава обаче не означава решение за националното обединение на България.

На 25 септември 1918 г. правителството на Александър Малинов е принудено да поиска мир от Антантата и на 29-и в Солун българската делегация подписва примирието с Англия и Франция. На 27 ноември 1919 г. в предградието Ньой българската делегация, начело с премиера Александър Стамболийски, подписва за България. Последва втора национална катастрофа, като се разпада и Австро-Унгария.

Фактът, че тази тема е изследвана от унгарските историци, дава сериозни основания за бъдещи съвместни проучвания.

Подобни аргументи са налице, още повече, че богатото архивно наследство от този период е на разположение на изследователите и от двете страни. Наложително е обаче в обозримо бъдеще да бъдат преведени научните трудове на унгарските учени, за да могат българските им колеги да се запознаят професионално с изследванията им, а оттам и с основните направления в унгарската историография.

Литература

Андраши 1878: Andrassy – Kállay Benjámín. Levelezése. Fond-P-344, MOL-Budapest.

Балани 1920: Balanyi György. A Balkán-probléma fejlődése: 1956–1914. – Budapest.

Галантаи 1985: Galantai József. Az Első világháború. – Budapest.

Галантаи 1985: Galantai József. A. Habsburg Monárchia Alkonya. – Budapest.

Диосеги 1961: Diószegi István. Ausztria-Magyarország és Bulgária a San Stefanói béke után, 1878–1879. – Budapest.

Диосеги 1970: Diószegi István. Hazánk és Európa. – Budapest.

Палоташ 1972: Palotás Emil. A Balkán kérdése az osztrák-magyar és az orosz diplomáciában a XIX. sz. végén. – Budapest.

Палоташ 1974: Палоташ, Емил. Българският въпрос и австроунгарската дипломация през 1894–1896 г. // Сборник в чест на Д. Косев. – София.

Палоташ 1982: Palotás Emil. Az Osztrák-Magyar Manárchia balkáni politikája a berlini kongresszus után: 1878–1881. – Budapest.

ИСТОРИЧЕСКАТА УНГАРИСТИКА В БЪЛГАРИЯ – РАЗВИТИЕ И ПОСТИЖЕНИЯ

Пенка Пейковска

*(Институт за исторически изследвания – БАН,
СУ „Св. Климент Охридски“, ФКНФ)*

Историческата унгаристика е област на знанието, която си поставя за задача да изучава историческото минало на унгарския народ и държава. В България тя се развива от 150 години.

Началото – български историци за Унгария

Научният интерес към унгарската история се появява едновременно с развитието на съвременната българска историческа наука през втората половина на XIX век. Забележителното е, че критиката на изворите навлиза като метод в българското историознание чрез изследвания върху Унгарското средновековие. Тя се използва като метод най-напред в изследванията на Спиридон Палаузов, който твори в Русия в средата на XIX век (Проданов 1993, 1999: 140). Със своята историческа характеристика на Янош Хуняди (Палаузов 1974: 360–499) Спиридон Палаузов е първият в родната историопис, който прави опит да проучи българо-унгарските отношения през Средновековието (Димитров 1998: 5).

Благоприятна предпоставка за вековната традиция в изучаването на унгарската история и на двустранните българо-унгарски взаимоотношения е етническият и културният допир между прабългари и староунгарци в древни времена и общата историческа съдба на двата народа в Балкано-Карпатския басейн. Всъщност „производството“ на исторически знания за миналото на унгарския народ и на унгарската държава е обусловено главно от богатството на документалните паметни-

ци – носители на необходимата ретроспективна информация, но също и от наличието на кадрови потенциал, възникнал у нас през последната четвърт на XIX век.

Средбългарските учени най-напред Иван Д. Шишманов – един от основоположниците на българската хуманитаристика, сътрудничи с унгарците по проблемите на българо-унгарските исторически връзки. Неговата кореспонденция (НА-БАН, ф. 11 к., оп. 3, а.е. 154, а.е. 155) с нашия училищен деец и просветител от Шумен Илия Р. Блъсков от 1891–1907 г. потвърждава, че Шишманов откликва на идеята на унгарския фолклорист-българист Адолф Щраус да се съберат в България сведения за пребиваването на Кошутовата емиграция и започва да проучва въпроса от българска страна. В началото на 90-те години на XIX век по молба на Иван Д. Шишманов Илия Блъсков разпитва съвременници на събитията за емигрантите и за тяхното влияние върху тогавашното българско население в Шумен и на няколко пъти изпраща на Шишманов записаното от него. Материалите са обнародвани от Петър Миятев със заглавие „Спомени за пребиваването на унгарската емиграция в България през средата на миналия век“ (БАН, Архивен Институт, Шишм. П. 13).

В българската историография научният интерес към унгарската историческа проблематика възниква след Първата световна война в рамките на изследването на историческите връзки между унгарци и българи през средните векове. В продължение на три десетилетия българските и унгарските учени си сътрудничат в осветляването на различни въпроси на българо-маджаро-византийските взаимоотношения. Доайенът на българската историческа наука Васил Златарски и особено неговите възпитаници Петър Ников и Петър Мутафчиев изтъкват като фактор – наред с ролята на Византия в средновековната ни история – и Унгария и маджарите.

През 1918 г. Васил Златарски издава първата част на том първи от „История на българската държава през средните векове“, обхващаща периода до средата на IX век, след което започва да подготвя втората част – до падането на Първото българско царство. Втората половина на IX–X век е период на съдбоносния исторически допир на маджарите с дунавските

българи. Тогава те се появяват в Карпатския басейн, като завоюват значителни територии от могъщата Дунавска България, утвърждават присъствието си в своята нова, европейска родина и създават своя държава (1001 г.). Големият познавач на Българското средновековие Васил Златарски оценява значимостта на маджарския фактор в историята на Първото българско царство. За приноса си в изследването на българо-маджарските взаимоотношения през Средновековието Васил Златарски е избран за дописен член на Унгарското научно дружество „Шандор Кьорьоши-Чома“ (1928).

Петър Ников е първият български историк, който през второто десетилетие на XX век се заема да изучава задълбочено политическите взаимоотношения между българи и унгарци през Средните векове (Димитров 1998: 5). Това той прави с характерното за Виенската славистична школа преклонение пред изворите. По време на специализацията си във Виена Петър Ников разработва докторска тема със заглавие „Видинското княжество до присъединяването му към България в 1323 г. с оглед към съдбата на северозападните български области Белградска и Браничевска през Второто българско царство“. В университетската библиотека във Виена се запознава и с унгарски извори, поради което решава да раздели труда си на две самостоятелни части: едната – история на Видинското деспотство и Българския северозапад – Белград, Браничево и завземането от Сърбия, и другата – царуването на Михаил III (Любенова 1986: 21). В рецензията си за дисертационния труд на Петър Ников Константин Иречек изтъква като негова отличителна черта задълбоченото познаване на изворите, сред които има и унгарски грамоти, неизвестни дотогава на българската историческа наука. Именно поради използвания богат, в това число унгарски изворов материал изследванията на Петър Ников са актуални и днес.

Когато се завръща в България и замисля подготовката на хабилитационен труд, по съвет на Иречек Петър Ников избира за тема българо-унгарските отношения през Средновековието. Той разработва проблематиката с изключително усърдие, а въпросният хабилитационен труд е „едно от най-сполучливите му изследвания“ (пак там, 27). Отпечатан е през

1920 г. в „Сборник на БАН“ със заглавие „Българо-угарски отношения от 1257 до 1277 г.“ (Ников 1920). В тази своя монография Петър Ников изтъква ролята на унгарската държава в съдбините на България по време на упадъка на византийската империя. След като проследява историческото развитие на Българския Северозапад, той стига до заключението, че отслабването на унгарското влияние там се дължи не на засилването на Търновското царство, а на независимите владетели и на вътрешното отслабване на Унгария.

През 30-те години на ХХ век Петър Мутафчиев разработва отделни периоди от развитието на българо-унгарските отношения. През 1935 г. излиза студията му „Маджарите и българо-византийските отношения през третата четвърт на Х в.“ (Мутафчиев 1935), в която изяснява хронологията на събитията, съпътстващи двустранните връзки между българи и маджари през този период, и тяхното влияние върху българо-византийските отношения. По същество с тази студия на българския учен се допълва една празнина в изследванията на историческите връзки между българи и унгарци през Ранното средновековие. Това се изтъква и от Петър Ников в курса му от лекции „Българи и унгарци през средните векове“, които той чете в Софийския университет през 1920–1921 г. (НА-БАН, ф. 143 к., а.е. 27, л. 1–2.) Противно на схващанията на някои унгарски учени, че унгарците нахлуват в България още в началото Х век, авторът установява, че първите унгарски нападения в българските земи са след смъртта на цар Симеон през 927 г.

Петър Ников и Петър Мутафчиев разработват и други теми от общото историческо минало между двата народа, например българо-унгарските взаимоотношения в контекста на турското завоевание. Първият акцентува върху завладяването на Видинското царство от унгарския крал Лайош I Велики и обявяването му за банат на унгарското кралство (1366–1369) (Ников 1928). Вторият проучва похода на Владислав III Ягело (Варненчик) и Янош Хуняди през българските земи от 1443 г. (Мутафчиев 1937). За разлика от Петър Ников обаче той използва унгарските извори в по-малка степен (Димитров 1998: 6).

Българската историческа унгаристика се развива особено интензивно след Втората световна война вследствие на осъ-

ществуването на културно-политическата стратегия на социалистическите правителства, която поставя за свой приоритет всестранното развитие на двустранните връзки между страните от „социалистическия лагер“. Тя достига своята връхна точка през 70-те и 80-те години на ХХ век, когато активно работи българо-унгарската историческа комисия.

Българската историческа унгаристика в постмодерната епоха – наукометричен анализ

През 90-те години на ХХ век в историческата наука настъпва радикална промяна – започна преоценка на миналото с оглед на десните политически и социални идеи поради дискредитирането на левите (Марков 2006: 44). И тъй като историята и миналото не са едно и също нещо и историята възстановява миналото избирателно (Брунбауер 2004), в настоящия преглед търся отговор на въпроса, какво съвременната историческа унгаристика в България е избрала да възстанови от унгарската история. Ще се опитам да систематизирам най-общите си наблюдения по този въпрос, които се базират на наукометричния анализ на изследванията, вписващи се в основната тематика на историческата унгаристика, а също така и на лични впечатления.

Количественият анализ има за база данни броя на различни видове публикации (статии, студии, монографии, документални и тематични сборници, рецензии, съобщения, библиографии), регистрирани при подготовката на специална библиография върху историческата унгаристика в България (Пейковска 1996)*. Тази база данни включва научното и научно-популярното творчество на представителите

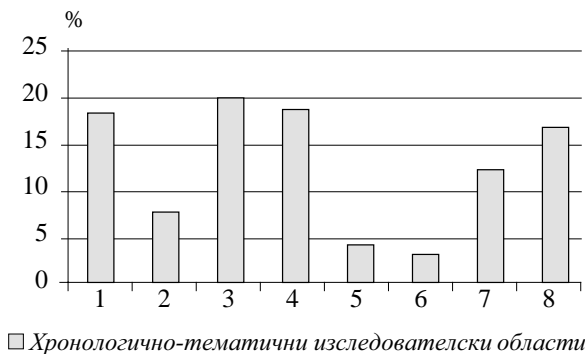
---

* Библиографията е допълнена до 2005 г., като при събирането на материалите са разработени български специализирани и научно-популярни исторически списания („Архивен преглед“, „Bulgárián Históriaid Review“, „Etudes Balkanique“, „Исторически преглед“, „Историческо бъдеще“, „Известия на държавните архиви“, „Минало“, „Родознание“, „Военно-исторически сборник“), поредиците „Архивите говорят“ и „Studia Balkanica“, както и данните от интернет-страниците на съответните институти на БАН и Унгарския културен институт в София.

на българската историческа наука: историци, работещи в хуманитарните институти на БАН, в университетите, архивите, музеите и други културни институции; също така и творчеството на учени и специалисти от други хуманитарни области (социология, етнография, литература, езикознание), които имат интердисциплинарни разработки, граничещи с унгарската история и българо-унгарските исторически взаимоотношения, както и учени, които принадлежат и към българската, и към унгарската историография – български специалисти, работещи в Унгария (Александър Гюров, Тошо Дончев, Лилия Пенева-Винце, Адриана Петкова-Пападополус, Райна Симеонова-Харгитаи) и съответно унгарски историци, работещи в България (Марта Бур-Марковска). Кадровият потенциал на историческата унгаристика в България през 90-те години на XX век до днес надхвърля 50. За болшинството от тези изследователи проучването на унгарската история е периферно, тоест свързано е с изучаването на друг, основен за тях исторически проблем. Мнозина са попаднали случайно в историческата унгаристика – изявите им са най-вече по определен повод (например честване на юбилей от историческо събитие). Само няколко души (7 %) (сред тях са Марта Бур-Марковска, Стоян Радев, Костадин Гърдев, Александър Гюров, Христо Димитров, Петър Каменов, Пенка Пейковска) са превърнали унгарската история в своя професионална съдба.

Досега са разработени повече от 200 заглавия, отнасящи се за периода от 1990 до 2005 г. Поради непрекъснатостта на процесите в епохата на постмодернизма на научната и научно-популярната продукция в областта на историческата унгаристика гледам като на едно цяло. Количественият анализ се основава на корелация, която представя жанровото и хронологично-тематичното многообразие на публикациите. Той има за цел да открие само количествените параметри на зависимостта между историческата тематика и количеството на публикуваните по нея резултати в статии, книги и пр. Унгаристичното творчество на българските историци е обобщено в осем хронологично-тематични кръга: общи сведения за историята на Унгария и българо-унгарските взаимоотношения, които се отнасят до няколко исторически периода (1),

унгарска средновековна история и двустранни връзки през Средновековието (2), османско нашествие на Балканите и към Централна Европа и национално-освободителни борби за възстановяване на независимата унгарска държава (от края на XIV до 60-те години на XIX век) (3), история на Австро-Унгария (1867–1918 г.) (4), Унгария и България от края на Първата световна война до края на Втората световна война (5), история на Унгария в епохата на социализма (1945–1989) (6), унгарски исторически личности и културни дейци, представени в България (7), история на българските диаспори в Унгария (включително тези в Банат и Трансилвания по времето, когато споменатите области са принадлежали към Унгарската държава), идентичност и адаптационни процеси на българите в Унгария (8).

Графика 1. Хронологично-тематични изследователски области в българската историческа унгаристика в %, 1990–2005 г.

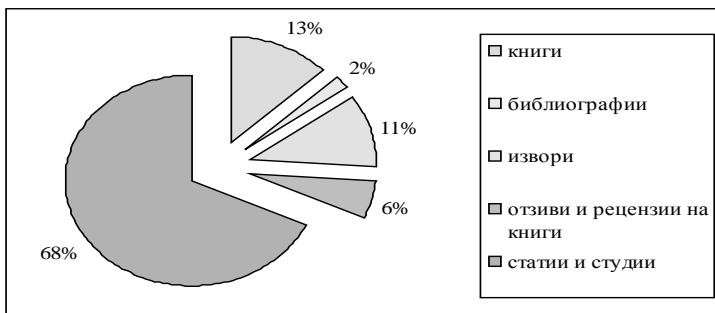
Легенда: 1. Общи сведения за унгарската история и за историята на българо-унгарските взаимоотношения, 2. История на Унгария през Средновековието, 3. Османското нашествие на Балканите и към Централна Европа и национално-освободителните движения на унгарския народ (от края на XIV в. до 60-те години на XIX в.), 4. История на Австро-Унгария (1867–1918), 5. Унгария и България от края на Първата световна война до края на Втората световна война (1918–1945), 6. История на Унгария през социалистическата епоха (1945–1989), 7. Представянето на унгарски исторически личности и културни дейци в България, 8. История на българските диаспори в Унгария, идентичност на българите в Унгария.

Както се вижда от графика 1, най-голям относителен дял има тематиката, свързана с изучаването на съвместните усилия за даване на отпор срещу османското нашествие и с двустранните връзки по време на национално-освободителните борби на унгарците и българите (20%). Един общ поглед върху заглавията от базата данни показва, че най-изследваните исторически събития в тази тематична група са походите на Янош Хуняди от 1443–1444 г., битката при Варна (1444 г.) и унгарската буржоазно-демократична революция от 1848–1849 г. Големият брой публикации тук е инспириран от честването на 550-годишнината на антиосманските походи през 1993 г. и на 150-годишнината от унгарската революция през 1998 г. Обект на значителни проучвания са стопанските връзки между Балканите (в това число и населяваните от българите земи) и Централна Европа (най-вече Австрия и Унгария) (Прилож., т. 1). Почти толкова голям е и относителният дял на разработките по история на Австро-Унгария (19%). И това е естествено, като се има предвид, че външната ѝ политика има пряко отношение към създаването и укрепването на Третата българска държава в двуборство с Русия за влияние на Балканите. Прави впечатление, че учените, свързали творческия си път със знанието за централно-европейската империя, я изучават многостранно – от гледна точка на политическата история (Милчо Лалков, Радослав Мишев), на икономическото и културното ѝ проникване в земите по Долния Дунав (Вирджиния Паскалева, Добринка Парушева, Румяна Прешленова) (Прилож., т. 2). Нов аспект в изучаването на Австро-Унгария са погледът към Монархията от гледна точка на унгарските стремежи в общата ѝ външна политика, който е важен, тъй като през тази епоха именно Унгария, под чиято корона е обединена източната част на Монархията, претендира да бъде мост между Изтока и Запада (Прилож., т. 3). Новост е и появата на обобщаващ труд върху нейната история от български историк (Прилож., т. 4). Значително място в унгаристичната историческа практика заема темата за българите в Унгария (16%). Този факт се дължи главно на обстоятелството, че българската интелигенция в Унгария започва сама да изучава своята история

и етническите процеси, протичащи вътре в нея (Прилож., т. 5). След признаването ѝ за едно от малцинствата в Унгария и ежегодното отпускане на средства от страна на унгарската държава, към Републиканското им самоуправление е създаден и Институт за изследване на българите в Унгария. Докато в другите тематични области новостите са в сферата на емпириката, то именно в изучаването на българите в Унгария се забелязва тенденция към интердисциплинарно (социологическо, демографско, културно-антропологическо) осветляване на проблемите (Прилож., т. 5). Измежду унгарските културни дейци и исторически личности най-голям интерес като обект на изучаване с право продължава да предизвиква авторът на „Дунавска България и Балканът“ (т. I-III, 1875–1879) – пътешественикът Феликс Каниц, известен още като „Колумб на Балканите“. В епохата на постмодернизма преценка и реабилитация както в Унгария, така и в България претърпява научното дело на Геза Фехер – един от основоположниците на прабългаристиката, чието творчество бе заклеймено от идеологическите позиции на марксизма-ленинизма за формализъм и тенденциозно преувеличаване на историческата роля на прабългарите за сметка на славяните (Прилож., т. 6).

Осъщественото количествено измерване показва с езика на цифрите по-слабо разработените и „белите“ полета в историческото знание за Унгария. Към първите се отнася унгарската история и българо-унгарските взаимоотношения през междувоенния и през социалистическия период. Малкото обнародвани разработки са плод на творческите усилия и научните интереси на единици учени (Прилож., т. 7). Социализмът в Унгария се изследва в сравнителен аспект на фона и в контекста на другите две централно-европейски страни – Чехословакия и Полша. Все още търси своя изследовател историята на двустранните икономически взаимоотношения през XX век. Липсва и обобщаващ труд по история на Унгария от български автор, въпреки отделни опити (Бур/Марковски 1999) за запълване на празнините в тази насока.

Графика 2. Научните постижения на историческата унгаристика в България в %, 1990–2005 г.

Що се отнася до жанровото многообразие на трудовете в областта на историческата унгаристика, се налага едно уточнение по методиката на типологията, а именно: в рубриката „книги“ са включени монографии, обобщаващи трудове по история на Унгария или по-значими научнопопулярни издания. Както се вижда от графика 2, историческата унгаристика не прави изключение от обичайната практика: по-голям е относителният дял от статии и студии (68%), а по-малък е относителният дял на книгите (13%). Това явление е естествено, като се има предвид, че статията в периодиката излиза по-бързо и всеки отразява постигнати резултати най-напред чрез нея. Последното десетилетие обаче бележи бум в издаването на монографични трудове (сред които намериха за пръв път своето обобщение различни аспекти на двустранните българо-унгарски взаимоотношения) (Прилож., т. 8). За пръв път сред книгите се разработват и теми като унгарското присъствие в българските земи и унгарските аспекти в историята на българската царска династия Сакс-Кобурготски, макар и в научно-популярни издания (Прилож., т. 9). Изключително ценни документални издания (11%) разширяват значително изворовата база на историческата унгаристика в България (Прилож., т. 10). Нов момент в жанрово отношение представлява появата на справочни издания – библиографии (2%).

Превод и обнародване на унгароезични извори за българската история

Въпросът за превода и обнародването на чуждоезични извори обикновено се разисква от архивисти, археографи и историци. При това полемиката от началните години на родната археография (50-те и 60-те години на ХХ век), породена главно от проблемите по обнародването на турски извори, отдавна е история. Може да се каже, че вече съществуват някакви общоприети норми и правила за начина, по който би трябвало да се превеждат и обнародват извори. Има ли смисъл тогава отново да се поставя този въпрос, като се прехвърли върху един такъв частен случай, какъвто са унгароезичните извори?

Количественият анализ на трудовете, вписващи се в тематиката на историческата унгаристика, разкрива значителен относителен дял на документалните издания – въпреки малкото специалисти и факта, че унгароезичните извори за българската история произхождат от ново и най-ново време – ХІХ–ХХ век. Тук бих искала да привлека вниманието към този позабравен клон на специализираната преводна литература, защото – поради уникалността на унгарския език – унгарските архивохранилища и съхраняващите се в тях унгароезични извори не са достатъчно познати и все още крият любопитни изненади за изследователите. Какво е направено досега? Издаването на изворите е в тясна връзка с развитието на българската историческа наука, архивистика и археография. Извори за българската история се издирват в унгарските архиви още от края на ХІХ век за банатските и за трансилванските българи (Любомир Милетич, Беньо Цонев) и др.

Прави впечатление, че обнародваните досега извори са предимно латино- и немскоезични. Това е естествено, като се има предвид, че през Средновековието в Унгария писменият език е именно латинският, а от ХVІІІ век започва да се налага немският. От латиноезичните унгарски архивни извори ще спомена само издаването на „Archivum Tripartitum“ от Блазиус Клайнер и унгарските наративни извори за българската средновековна история, а от немскоезичните – пътеписа на Феликс Каниц „Дунавска България и Балканът“.

Унгароезични извори пръв започва да издирва и обнародва Петър Миятев през 60-те години на XX век. Бидейки възпитаник на унгарската османистична школа, Миятев владее професионално унгарския език; освен това той има специално отношение към изворите, става един от пионерите на архивното дело у нас и е основател на архива на БАН.

Досега са обнародвани както официални документи (преписки, дипломатически ноти и доклади, телеграми, изложения, протоколи, регистри), така и документи от личен произход (лична кореспонденция, дневници и спомени). Общият им брой е 87, от тях:

- Официални – 54: Любен Каравелов пред Пещенския съд; историята на Българската екзархия; създаването на Княжество България и Източна Румелия (всички те обнародвани от П. Миятев); положението на българските градинари в Унгария (обнародвани от М. Бур); и един регистър, съдържащ сведения за българските възпитаници на унгарските висши учебни заведения (Прилож., т. 11).
- Документи от личен произход – 33: пътеписи – 13 (обнародвани от П. Миятев); 1 дневник – на унгарския пълномощен министър в България по време на Втората световна война Михай Арноти-Юнгерт; 5 спомена – на Кошутови емигранти, минали през България в средата на XIX век и на унгарския дипломатически представител в София през 20-те години на XX век Лайош Киш-Немешкери; 14 писма на Геза Фехер (Прилож., т. 12).

Какви са характерните белези на споменатите документални издания? На първо място техният научен характер в съответствие с основните археографски изисквания (начин на оформление, наличие на искиви данни за произхода на документите, обяснителни бележки към съдържанието и превода). За това допринася и обстоятелството, че документалните сборници са издания на Българската академия на науките, на Софийския университет и Главна дирекция „Архиви“, като единичните извори са обнародвани предимно в специализираната документална периодика на Архивите, а именно в „Известия на държавните архиви“ (ИДА).

Прави впечатление, че почти всички обнародвани досега преводи на унгароезични извори са дело на специалисти историци. Качеството на преводите определено е на високо ниво, съобразно с изискванията за превод на извори.

Преобладават преводи на вече обнародвани на унгарски език архивни извори, особено що се отнася до личните документи. Това предпочитание да се прави подбор от вече обнародвани извори е естествено, тъй като самата издирвателска работа в унгарските архиви изисква познания върху структурата на унгарските архиви и върху съдържанието на архивните фондове, а дешифрирането на ръкописни текстове е трудоемко, рисковано и предполага специални познания върху унгарския език и краснописа от съответната епоха.

Почти всички от обнародваните документи, произхождащи от архивохранилища, са от Унгарския държавен архив. Единици от тях са отложени в други архивохранилища. За отбелязване е, че в българските архивохранилища също се съхраняват унгароезични извори и на тях досега никога не е обърнал внимание.

Що се отнася до обнародването на чуждоезични и в частност унгароезични извори, е разпространено схващането, че най-добре е те да бъдат публикувани на оригиналния език и в превод, или дори при научните издания само на оригиналния език, тъй като и най-квалифицираният превод не може да предаде всички особености на документа. На практика двуезичността при публикуването на чуждоезични извори се спазва само при някои строго научни издания, тъй като подготовянето на подобни издания е много трудоемко и изисква големи средства. И до днес преобладават чуждоезичните извори, обнародвани само в превод. При обнародването на унгароезични извори двуезичните издания се изчерпват с „Документи за българската и сръбската история из маджарските държавни архиви, 1868–1878“, подготвени за печат от П. Миятев през 1966 г. Става дума за много прецизна, образцова работа, в която са спазени всички археографски изисквания: всеки документ има кратко заглавие-анотация, съдържаща основното му съдържание, следват унгарският текст и неговият превод на български, и накрая исковите данни, с подробни бележки

по съдържанието и превода. Единственото, което би могло още да се пожелае, е двата текста да вървят паралелно в две колони. Всички останали унгароезични извори са издавани само в превод на български език. Всъщност обнародването на унгароезичните извори на оригиналния език и в превод не е непременно изискване, тъй като унгарски език знаят малцина (още повече, ако става дума за подбор на вече обнародвани на унгарски език документи). Целта на подобни публикации е най-вече унгароезичните извори да се направят достъпни за по-широк кръг от специалисти. Естествено, в случай че обнародваме неизвестни или пък неизползвани досега архивни извори, особено ако става дума за дешифриране на ръкописни текстове, най-добре е те да бъдат предоставени на читателя и на оригиналния език, и в превод, защото така впоследствие при повторен прочит могат да се нанесат корекции в дешифрировката, а и ще бъдат достъпни и за ползващите унгарски език специалисти.

Преводът на чуждоезични извори въобще и в частност преводът на унгароезични извори има някои особености. Проблемът за точността на превода е един от най-съществените в преводаческата дейност въобще: дали преводът да бъде дословно възпроизвеждане на оригинала със средствата на унгарския език, като се достига до фактическо, дори речниково съвпадение с риск тази буквална точност да доведе до изопачаване на оригинала и изкуствено вмъкване на чуждици и различни словосъчетания; или пък оригиналният текст да се пресъздаде творчески, като отразява главно духа на съответния извор, мисълта, настроението и съдържанието на първообраза. Смятаме, че истински сполучливият научен превод не изпада нито в едната, нито в другата крайност.

По-трудно се превеждат извори от XIX век, защото пунктуацията е различна от съвременната, налице са граматични правила, които впоследствие са отпаднали, използват се безкрайно дълги изречения.

При превода на унгароезични извори е нужно да се има предвид техният произход и вид – официални или лични. При изворите с официален произход съществено задължение на

преводача е да познава професионалния, канцеларския език, движението на документите, административната история и йерархия от епохата, от която произхождат изворите. По принцип документите от личен произход (дневници, спомени, кореспонденция) позволяват да се подхожда по-творчески при превода на техните текстове. Преводът на лична кореспонденция изисква добро познаване на епистоларната практика от съответната епоха, стандартни обръщения и тяхното значение.

Въпросът за точността на превода при чуждоезичните извори е тясно свързан и с транскрипцията на срещащите се в оригинала унгарски географски названия и лични имена. По този въпрос има вече отделни публикации, съответно изяснени правила и принципи, както и наредби (например наредбата на Министерството на регионалното развитие и благоустройство за транскрипция и правопис на унгарските географски имена), които подлежат на актуализиране.

Литература

Брунбауер 2004: Brunnbauer, U. (ed.), (Re)Writing History. Historiography in South-East Europe after Socialism. Münster, p. 23. (Studies on South-East Europe, 4.)

Бур 1973: Бур, Марта. За отношението на унгарската съветска власт през 1919 г. към българските градинари. – ИДА, кн. 25, с. 81–91.

Бур 1999: Бур, М., Д. Марковски. Унгария. Из кривините на свидната си участ. – София, 1999, 224 с.

Бур 2000: Búr Márta. A katolikus bolgárok szerepéről Havasalföld, Erdély és Bánság gazdasági életében (XVII-XVIII. század). – Századok, № 4.

Димитров 1998: Димитров, Христо. Българо-унгарски отношения през Средновековието. – София.

Любенова 1986: Любенова, Л. Петър Ников. Жизнен път и научно дело. – София.

Марков 2006: Марков, Георги. За философското осмисляне на историята. // Историческата наука в България. Състояние и перспективи. Състав. А. Запрянова, Бл. Нягулов, И. Марчева. – София.

Марчева 2006: Марчева, Илияна. Изследванията по социална история на България през ХХ в. в историографската перспектива на периода 1990–2005 г. // Историческата наука в България. Състояние и перспективи. Състав. А. Запрянова, Бл. Нягулов, И. Марчева. – София.

Миятев 1976: Маджарски пътеписи за Балканите. Състав. и прев. от унг. Петър Миятев. – София.

Мутафчиев 1935: Мутафчиев, Петър. Маджарите и българо-византийските отношения през третата четвърт на Х в. – Год. СУ-ИФФ, кн. XXXI, 8, с. 3–35.

Мутафчиев 1937: Мутафчиев, Петър. Старият друм през „Траянова врата“. – Сп. на БАН, кн. 55, с. 19–148.

Ников 1920: Българо-угарски отношения от 1257 до 1277. // Сб. БАН, кн. XI (1919). София, 220 с.

Ников 1928: Ников, Петър. Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци. – ИБИД, 7–8, с. 41–112.

Палаузов 1974: Палаузов, Спиридон. Янош Хуняди (Историческа характеристика). // Палаузов, Спиридон. Избрани трудове. Състав. Гюзелев, В., Хр. Коларов. Т. I. – София, с. 360–499.

Пейковска 1996: Пейковска, Пенка. Унгарската тематика в българската историография. Библиография. – Истор. преглед, № 6, с. 175–188.

Проданов 1993: Проданов, Николай. Материали по българска историография. Т. I. – В. Търново.

Проданов 1999: Проданов, Николай. За началото на българската историческа наука. – Истор. преглед, № 5–6.

Приложение

Унгарската тематика в българската историография (1990–2005)

1. Búr Márta. Akatolikus bolgárok szerepéről Havasalföld, Erdély és Bánság gazdasági életében (XVII-XVIII. század). – Századok, 2000, № 4; Бур, М. Католицизъм в европейските владения на Османската империя през XVII в. // Изследвания в чест на чл. кор. проф. Стр. Димитров. Studia Balcanica, 23, 2001, с. 286–302; Бур, М. Югоизточна и Средна Европа през призмата на взаимната им стопанска обвързаност до средата на XVIII в. // Проучвания в чест на проф. В. Мутафчиева. – София, 2001, с. 57–86.
2. Каменов, П. Граф Андраши и Балканите, 1867–1890. – София, 2001, 255 с.; Каменов, П. Българският въпрос и унгарските правителства в края на XIX в. – София, 2002, 237 с.
3. Мишев, Р. История на Австро-Унгария, 1867–1918. – В. Търново, 2005, 312 с.

4. Български портрети. 28 интервюта с българи от Унгария. Състав. Д. Динолова, А. Петкова, Р. Симеонова. – Будапеща, 1998; Чангова, П., Българските родове и родствени отношения в Унгария. // Бълг. фолклор, 1996, № 5–6, с. 101–107; Дончев, Т. От преселници-градинари – българско малцинство. // Българи в Унгария. Будапеща, 1999, с. 32–42; Гюров, Ал., Наследство на столетията. Следите на българите в унгарските земи. – София, 2003, 250 с.
5. Балкански, Т., Трансилванските българи. Етнос. Език. Етнонимия. Ономастика. Просопография. – В. Търново, 1996, 136 с.; Бур, М. Търговци от Балканите в Будаи Пеща през XVII и XVIII в. // Изследвания в чест на проф. В. Трайков. *Studia Balcanica*, 24, 2003, с. 311–327; Бур, М. Българи в унгарския град Бая (края на XVII – началото на XVIII в.). // Унгаристиката в България: Език. История. Литература. Състав. Й. Найденова. – София, 2004, с. 209–232; Ганева-Райчева, В. Българите в Унгария. Проблеми на културната идентичност. – София, 2004, 157 с.; Гърдев, К. Духовната и културно-просветната дейност на българските колонии в Унгария между двете световни войни. // Българите в Средна и Източна Европа. – София, 1995, с. 45–55; Гърдев, К. Българските общности в Унгария между двете световни войни. // Военно-исторически сборник, 1995, № 2, с. 79–89; Peykovska, P. Ethnic Identity if the Bulgarians in Hungary at the Turn of the Millenium. // *The Minorities at the Turn of Millenium. Changes, Possibilities, Challenges. Lectures of 7th International Conference on Ethnographic Nationality Research. Békéscsaba, 2–3–4 October 2001. Ed. by Ando Gy., Eperjessy E., Grin I., Krupa A., Békéscsaba-Budapest, 2001, [2004], pp. 212–218; Пейковска, П. Демографско състояние на българите в Унгария в края на XIX и началото на XX в. // Българи и унгарци – 1000 години заедно = *Bolgárok és magyarok – 1000 éve együtt*. – Будапеща, 2002, с. 47–64; и др.*
6. Gjurov, Al. Fehér Géza helye a bolgár-magyar kulturális és tudományos kapcsolatokban a két világháború között. – *Somogy*, 1992, № 3, pp. 68–73; Пейковска, П. Из епистолярното наследство на Геза Фехер като учен-българист. // ИДА, кн. 70, 1998, с. 74–108.
7. Peykovska, P. Hungarian Universities and the Formation of the Bulgarian Intellectuals between 1918 and 1944. // *BHR*, 1998, № 3–4, pp. 215–235; Баева, И. Източна Европа след Сталин, 1953–1956. – София, 1995, 306 с.; Баева, И. Монархия-република в Източна Европа. – *Истор. преглед*, 2002, № 1–2, с. 95–115.
8. Димитров, Хр. Българо-унгарски отношение през Средновековието. – София, 1998, 424 с.; Пейковска, П. Българо-унгарски научни взаимоотношения: XIX – средата на XX в. – София, 2005, 288 с.

9. Gjurov, Al. Évszázadok öröksége. A magyarok nyomai bolgár földön. – Szófia, 2003, 214 p.; Гюров, Ал. Две истини няма. Последната българска царска династия – унгарски извори и родство. – Будапеща, 2002, 153 с.
10. Каниц, Ф. Дунавска България и Балканът. Под ред. на В. Паскалева. Т. I-III, 1995–1997; Хроника на българското францисканство (XIV-XVIII в.), съставена през 1775 г. в гр. Алвинц от Блазиус Клайнер. (Archivum tripartitum III). Състав. Мадяр Ищван Ленард. Прев. Д. Марковска, М. Бур. – София, 1999, 210 с.; От Карпатите до Балкана: Дневници и мемоари за България от унгарски емигранти, 1849–1850. Състав. Д. Арато, – София, 1999, 680 с.; Унгарски латиноезични извори за българската история. Т. I. Наративни извори за българската история. Състав. И. Илиев, И. К. Гагова, Хр. Димитров. – София, 2001, 194 с.; Кирай, П. Истинна повест за Кирил и Методий. Прев. и състав. П. Пейковска. – София, 2001, 222 с.; Унгарски учени за България: XIX – средата на XX в. Състав. П. Пейковска. – София, 2003, 455 с.
11. Бур, М. За отношението на унгарската съветска власт през 1919 г. към българските градинари. – ИДА, 1973, кн. 25, с. 81–91; Миятев, П. Любен Каравелов пред Пещенския съд. // Изследвания в чест на Марин С. Дринов. 1960, с. 465–503; Миятев, П. Страничка из историята на Източна Румелия. – Истор. преглед, 1970, № 5, с. 152–160.
12. Маджарски пътеписи за Балканите. Състав. и прев. П. Миятев. – София, 1976, 142 с.; Пейковска, П. Българският дневник на Михай Юнгерт-Арноти, унгарски пълномощен министър в София през 1939–1944 г. – ИДА, 1992, Т. 63, с. 87–139; Пейковска, П. Спомени на унгарския дипломат Шандор Киш-Немешкери за България и българите. – ИДА, 1993, Т. 66, с. 251–282.

ЛИТЕРАТУРНО ОБЩЕНИЕ В ЕПОХАТА НА РЕФОРМАЦИЯТА

Преводната литература в Унгария през XVI век

Дьозьо Токач

(СУ „Св. Климент Охридски“, ФКНФ)

Шестнайсети век е един от най-плодотворните периоди за взаимното проникване на литературите в Средна Европа – преводната литература получава широко разпространение и влияе върху развитието на оригиналната, върху нейните жанрове и функции. В унгарската култура и литература се раждат нови жанрове на църковно-религиозната, отчасти на светската литература и – на основата на преводите – възниква и се оформя единен книжовен език. Заедно с това се постига по-голяма художественост, а книжната култура получава широко разпространение. Тогава се доизгражда литературата на кодексите, процъфтяват преводите на Библията, тиражират се проповедите, псалмите и диспутите, проникват популярни светски четива на чуждата книжнина, започва силното развитие на унгарскоезичната култура.

Зараждането на унгарската книжнина, на художествената литература е подпомогнато от отслабването на латинския език в живота на манастирите и в дипломацията. Значителната промяна в литературното и културното развитие на страната донасят хуманизмът и Реформацията, както и изобретяването на книгопечатането. Книгоиздателската дейност – по примера на немската Реформация – дава силен тласък на духовния живот на Унгария, а във всички среди на обществото отекват ученията на такива забележителни богослови като Еразъм Ротердамски, Мартин Лутер и Филип Меланхтон, Томас Мюнцер, Жан Калвин, Урих Цвингли. Естествената среда за

разпространение на новите идеи е немскоезичното население в градовете през 20-те години (Унгария е многонационална държава, а не са малко и унгарските търговци и студенти, пребиваващи в Германия, които пренасят модерното лутеранство), но до средата на века Реформацията се разгръща с пълна сила и в унгарскоезичните райони. От значение – и като обществена база – са равнинните (аграрните) градове от селски тип (*mezővárosok*), оттук повишеното внимание към специфичните проблеми на тези градове и тяхното население.

Така и в сравнение с предишните периоди, когато преобладаващата част от населението принадлежи към римокатолическата църква, към 70-те години на XVI век преобладават вече лутерани, калвинисти (сакраментисти) или анти-тринитаристи (униати), а най-силното реформаторско течение е калвинизмът като разновидност на протестантството. Интересен е и фактът, че в средата на века, още през 1557 г., Диетата приема закон, единствен в Европа по онова време, а именно: „Всеки да изповядва такава вяра, каквото иска“. В духа на Реформацията писателите насочват погледа си към широките народни маси, които разбират и говорят само на майчиния си език. Все по-осезателна, с оглед на целите на богослуженето и пропагандирането на нова „чиста“ вяра (противно на „покварения Рим“), става нуждата от религиозни текстове (Библия, евангелия) и то на разбираем за народа език. Художественият превод получава особени функции, а преводачите реформатори се проявяват и като творци, и редом с латинския съзнателно проучват и развиват своя роден език – унгарския. Заедно с това се поставят основи за възникването на книжовни форми на писмената реч и развитието на преводаческото изкуство.

Настоящата работа откроява по-значимите преводи и писатели преводачи, както и някои техни разбирания (изисквания) за превода, също жанровете, в които те творят и внедряват в унгарската култура на XVI век. За целта се опираме на отделни откъслечни изследвания на литературната наука, доколкото обстойни цялостни проучвания за историята на превода – с изведени етапи, преводачески принципи и жанрове – липсват.

* * *

Унгарската преводна литература на XVI век не възниква на пусто място. Тя е подготвена от предходната книжнина, когато се създават първите (съхранени) преводни текстове – „Надгробна реч“ от 1200 г. и „Древноунгарски плач на Дева Мария“ („Ридание на Божията майка“) от ок. 1300 г. Първият е буквален превод от латински, придружен с кратка молитва, вторият – обработен превод на латински химн, явява се и най-старото запазено стихотворение на литературата на унгарски език. Основният корпус на преводния репертоар на Средновековието са кодексите – преводи от латински, силно повлияни от чуждите езикови изразни средства, съдържащи художествени и нехудожествени текстове. В тях намират място и претворявания на проповеди, екземплуми, легенди, песни, библейски текстове.

Около 1430 г. се появява първият текст на Библията: т.нар. „Хуситска Библия“ (Huszita Biblia). Преводът му най-вероятно принадлежи на двамата хуситски проповедници от Сремско Томаш (Тамаш) и Балинт и е в духа на хуситизма (според други – с навеи от францисканството). Отделни части от този непълен превод са запазени в по-късни кодекси (Виенски, ок. 1450; Мюнхенски, ок. 1466; Апорски, ок. 1500). Значението му се засилва в обстановката на преследвания, на гонения, но и предвид пълната липса на речници и граматика (Кланицаи 1964: 122).

На границата между XV и XVI век възникват и някои художествени форми. Но за разлика от по-късните епохи, те принадлежат не на оригиналната, а на преводната литература на Унгария (Сабо 1986: 25).

Разцветът на унгарската литература през XVI век поставя пред книжовниците важния въпрос за езика. Голяма роля при пренасянето на даден текст от чужд език (латински) на роден има личността на преводача, който се изявява като съавтор, сътворец. Оттук и скъсената връзка между оригинална и преводна литература. Преписвачът също участва дейно в създаването на „новата“ книга, приспособявайки я на унгарска почва. Според Янош Хорват такава е цялата манастирска (монашеска) книжнина – „придатък на латинската“. Ето защо като художествен тип на литературата на кодексите той извежда

именно нейния преводен характер, където – особено отначало и в отличие от латинската култура въобще – „читателят тук общува изключително с преписвача и далеч по-малко с автора“ (Хорват 1983: 45).

Преводът е най-вече адаптация и компилация, където преводачите прибавят или отхвърлят отделни думи и изрази, съкращават, преразказват или разясняват пълния текст на основните книги, прекрояват – при компилацията – и отделни части, трансформират образи и представи съобразно обстановката и като влагат своите разбирания и познания за език, стих, стил, поетика и пр. С времето се откроява и цялостен, сравнително достоверен превод. Новопоявилите се творби носят черти на преводната и оригиналната литература, а източниците много често не се споменават.

Преводната литература си взаимодейства и влияе върху оригиналната. В центъра на вниманието на Реформацията стоят най-вече преводите на Библията – това знаменателно културно-историческо дело, регулатор на духовните процеси. Неслучайно известният литературовед Антал Серб определя XVI век като „век на борбата за унгарска Библия“ (Серб 1972: 82).

Като обхват и значение преводната продукция на епохата е внушителна, а основните писмени паметници – след първите преводи и т.нар. „Хуситска Библия“ – са „преводите на кодексите“ и тези на Библията.

Литературата на кодексите включва близо 50 съхранени за поколенията кодекси, различни по съдържание, жанр, език и стил. Специалистите (Сабо 1986: 32–60) установяват влиянието най-вече на мистиката (по-малко на схоластиката) с нейната съзercателност и емоционалност, отбелязват и готическите букви (стил), извеждайки отличителни черти в развитието на литературата. Заедно с това – като нови развойни художествени тенденции – се откроява живият, непосредствен и още по-точно разговорен език, завладял писателите на Ренесанса и Реформацията в пределите на XVI век, както и последвалият „протестантски библейско-псалтирски стил“, отвеждащ към Барока. (Старата унгарска литература включва периода до средата на XVIII век, до Барока включително.)

В кодексите – „Кодекс на Дьобрентеи“ от 1508 г. – се появяват и преводи на библейски текстове, при това на много добро равнище. Такава е известната „Песен на песните“, претворена под надслов „Песените на Соломон“, най-древната любовна лирика, запазена до днес. Пак там са включени части от „Книга на Йов“.

„Йорданският кодекс“ (1516–19) е богато украсен кодекс, съдържащ седем книги на Стария завет, както и почти пълния текст на Новия завет. В него е съхранено и първото схващане за превода, доколкото преводачът съобщава на читателя защо една част от оригиналния текст на книгите на Мойсей („Петокнижие“) липсва от превода: множеството непознати предмети (топоси), „смисъла и унгарщината“ им така и остават напълно неразбираеми за него. Името на монаха преводач е неизвестно съобразно преводаческата практика на епохата.

Още по-обемен и мащабен е „Ердския кодекс“ от 1526–1527 г. – най-значителният езиков паметник на унгарската литература на кодексите, значим и като художествен превод. Анонимният автор, назован от литературната наука Картауски Безимен (по името на картезианците, към които принадлежи), включва множество проповеди и легенди, както и два пролога на латински и унгарски език. В първия (на латински) излага своите схващания за превода – в служба на монасите, незнаещи латински и за да се противопостави на ширещата се „лутеранска ерес“, тоест на Реформацията. Изтъква и нуждата от поунгаряване, защото вече редица народи като чехи, французи, славяни могат да четат на родния си език пълния текст на Светото писание. Пръв в литературата осъзнава нуждата от необходимостта на съчинения на роден език (Сабо 1986: 29, Бурян 2003: 23) и пак пръв използва глагола „променям“ (elváltoztat) в смисъл на „превеждам“ (fordít) (Тарнаи 1984: 271). А развитото чувство за стил и език на непознатия монах допринася много за художественото равнище на книгата.

В „Ердския кодекс“ намира място и обширната стихотворна „Легенда за Света Каталин“ (Екатерина Александрийска), приспособена с оглед на условията и популярните религиозни диспути.

Същата легенда е застъпена и в „Дебреценския кодекс“ (1519), където непознатият преводач намира за нужно да поясни думата „мъченик“ (martír) с оглед на мъченическата смърт на Каталин.

Особено значение получава вариантът за Св. Каталин, поместен в последвалия „Ершекуйварски кодекс“ (1529–1531) и с преписвач Марта Шьовенхази – монахиня в доманиканския манастир на Заешкия остров, днес о. „Маргит“. Съобразно практиката на приспособяванията и като характерна черта на четивата на епохата, преписвачът многократно вметва изрази като „край“, „това е краят, амин“, дава израз на своите вълнения, търси оправдание за несполуките на текста. 4074-те преводни стиха в този вариант са изчистени от латинизми и се четат с лекота, но и – вследствие на многото преписи – имат нарушена стихотворна форма и ритъм (Хорват 1933).

Францисканският монах Ференц Нуйтоди е първият значим преводач, който изостава анонимността и се назовава. Той превежда „Книга на Юдит“ от Стария Завет за своята сестра монахиня и преводът му оформя първата част на т.нар. „Секейудвархейски кодекс“ (1526–1528). Самият кодекс е предназначен за францисканските монахини в Ердей (Трансилвания), а като непосредствена причина за изготвянето на своя превод монахът изтъква обичта към сестра си, която носи името на светицата Юдит. Текстът му е изпъстрен с глоси и разяснения с цел постигането на повече разбираемост. Въпреки че превежда буква по буква („според буквата на това достойно Свещено писание“), като изискване той формулира друго: предаването на смисъла, а не на думите сами за себе си („Не гледай, обично ми сестро, селяшката същност на това съчинение, а неговия истински смисъл, където няма да откриеш лъжовност“). В това отношение Нуйтоди се опира на указанията на Св. Йероним (Йером, Хиероним), когото цитира в пролога си.

Преводаческата дейност на този и други монаси представлява интерес с установените виждания за претворяването, за словотворчеството от началото на XVI век, отразяващи богословските схващания за превод: текстовете са свещени и следователно не подлежат на промяна. В България подоб-

ни принципи застъпва Св. Константин-Кирил Философ още в средата на IX век, а най-старият превод на Библията е този на първоучителите Кирил и Методий.

По отношение на библейските преводни текстове авторите почти единодушно изтъкват, че онзи, „който се наема с превода на Библията, се сблъсква с множество такива въпроси, които при превода на друго произведение въобще не възникват, а ако възникнат, се разрешават далеч по-леко“ (Ружицки 2003: 5). От значение е и еврейският начин на мислене и изразяване (образност, глагол, словоред), което не позволява еднозначното превеждане на Светото писание. Оттук и важните, актуални за всяка епоха проблеми: художествен или специализиран превод е този на Библията, както и от кого и с какви цели се прави (съобразно неговото възникване и предназначение). Неслучайно библейските книги се делят на литературните видове: исторически, поучителни/учителни (книги на мъдростта) и пророчески. Известно е и колко различна от първите текстове е т.нар. Вулгата – основна ревизия на дотогавашния латински превод на Библията, на Латина (оригинална Библия не е запазена, само множество преписи), както и покъсните преводи на протестантска или католическа Библия, в това число в Унгария. Различни от „века на библейските преводи“, на XVI век, са и по-раншните библейски книги, предназначени за народните маси и сътворени под въздействието на различни учения (ереси).

Отличителна черта на Унгарския шестнайсети век е, че отхвърля латинския превод на Св. Йероним – Вулгата като първоизточник и се насочва към текстовете на най-видния европейския хуманист от първата половина на века – нидерландския теософ и филолог Еразъм Ротердамски (използва се гръцкото му издание на Новия завет, снабдено през 1516 г. с неговия превод на латински, както и с обширен коментар). Самият Еразъм си спечелва известност още в своето време с научния подход към Вулгата, с възгледа си за филологическа точност, което му помага да отстрани множество неточности. Днес учените го смятат за „предтеча на Реформацията“ и „основател на филологическата херменевтика по отношение на Светото писание“ (Хаджикосев 2000: 580).

Така се появяват първите унгарски преводачи на Библията – последователи на Еразъм, които в началото на 30-те години на века осъзнават нуждата от „чисто“ слово, от вярното тълкуване на Светото писане на основата на по-старите текстове, на първоизвора (В.-Ковач 1964: 294). За сравнително кратко време именно тези преводачи пресътворяват важни библейски текстове: „Посланията на Свети Павел“ – 1533 г. (Бенедек Комяти), четирите евангелия – 1536 г. (Габор Пеши) и пълното издание на Новия завет – 1541 г. (Янош Силвестер).

„Посланията на Свети Павел“ в преводна Бенедек Комяти е първата печатна книга на унгарски език. Излязла в Краков, тя се придържа към коментара на Еразъм и в по-малка степен на Вулгата (Хорват 1957: 27). В текста на Комяти – компилация според повечето изследователи (В.-Ковач 1964: 294, Хорват 1957: 30) – преобладават латинизмите, характерни за средновековната литература, както и многото обяснения. Затова, по думите на преводача, за да се постигне по-добро разбиране, „една латинска дума съобщаваме с две или три унгарски думи“, предавайки не писанието на Св. Павел, „а дадения му от нас по-добър смисъл“ (Бичкеи 1998: 133).

Новият Завет (1538) на Габор Пеши се появява във Виена и съдържа само четирите евангелия. За разлика от библейския превод на Комяти, проникнат от средновековен дух, Пеши, който притежава изключителен усет за стил и език, освобождава текста от отежнените латински конструкции, избира и подходящата диалектна форма (в посоката на създаването на книжовен език), и въпреки че се влияе от коментарите на Еразъм, успява да ги разтълкува и вмъкне в цялостния текст.

С преводаческото дело на третия творец еразмист (той е и първи езиковед) Янош Силвестер съзнателното развитие на езика, също на художествеността, постигат ново, по-високо равнище. Обнародва пълния превод на Новия завет (1541), създава първата унгарско-латинска граматика (1539), съставя учебници по латински. При него въпросът за уточняването на библейския текст, за неговото филологическо разглеждане, както и този за търсенето на правила, на принципи на превода изплуват на преден план. Осъзнавайки нуждата от обогатява-

не на родния език чрез превода, през 1540 г. в едно писмо до своя меценат – аристократа Томаш Надашди, пише, че може да преведе на унгарски „който и да е гръцки и римски стих“ (Сабо 1986: 41). Заедно с това отваря нова глава в историята на стилистиката, запознавайки читателя със стилистичните белези на думите, в това число с образното изразяване на специфичната любовна лирика (т.нар. „песни за цветя“, *virágénekek*). Същевременно специалистите отбелязват недостатъците на превода на Янош Силвестер: неподходящият диалект (*i-ző dialektus*), както и готическите букви на печатницата.

Новият Завет на Силвестер свидетелства и за иначе познатия (има го и в Българското средновековие) обичай при превода на книгите преводачите им да поместват свои стихове. Такова е стихотворението посвещение „Към унгарския народ“ (*Az magyar népnek, ki ezt olvassa*), първата унгарска творба с метрическо стихосложение, която започва с думите:

Някога Бог чрез пророци се е обърнал към тебе,
 както ти е обещано, той ти изпратил сина си,
 с пламенен дух днес отново с тебе чрез Него говори
 оня, когото остави, за да го слушаш и следваш (...)
 Бог на еврейски и гръцки и на латински най-сетне
 ти е говорил, но вече на унгарски ти реди словата,
 с всеки народ заговори Бог на езика му роден –
 всеки народ да живее според законите божии. (...)

(Прев. Ал. Миланов)

Горните издания на Библията, осъществени в посока на хуманизма и под влиянието на Еразъм, имат ограничена употреба и проникват при тежки обществено-политически условия (през 1526 г. Унгария попада под турско робство, а през 1541 г. е превзета и Буда). Оттук нататък интересът на Реформацията се насочва към старозаветните текстове, като опити за превод на пълния текст на Библията се правят и в трите части на разпокъсаната страна.

Реформистки превод е този на Ищван Секей, францискански монах, учил в Краков. Там, през 1548 г., отпечатва своя „Псалтир“ – преводи на псалми, снабдени с коментар.

Превежда още химни, издава първия унгарски календар и първата хроника на унгарски език за „нещата по света“.

Протестантският духовник и книгоиздател Гашпар Хелтаи е саксонец от Трансилвания, който научава унгарски като възрастен. Следвайки във Витенберг, той се запознава с учението на Мартин Лутер и при завръщането си в Коложвар (дн. Клуж-Напока, Румъния) се захваща с превода на Библията, но не сам, а заедно с трима-четирима свои съратници. През 1551 г. издава Мойсеевото петокнижие, последвано – до 1565 г. – от останалите части. Така се появява пълният и на сравнително добро езиково равнище текст на Библията (от шестте тома липсва само един – последният). Въпреки безспорното му значение, изданието задоволява конкретни нужди, този библейски текст остава непопулярен (предвид и обстоятелството, че се издава на части и в малки количества).

Интерес буди творческото самосъзнание на преводачите начело с Хелтаи (подобен пример откриваме и през Ранния ренесанс на XV век, в поезията на първия голям поет в европейски мащаб – Янус Панониус). Всички те оповестяват с гордост имената си и обясняват своята обща работа: между причините фигурират интересът към „еврейската Библия“, заявен в предговора, както и неудовлетвореността от Новия завет на Силвестер (Немешкюрти 1990). Наясно са, че само знанието на „еврейския и гръцкия“ не стига, а трябва и широки познания („да бъдеш учен и мъдър в християнската наука..., да разбереш добре и началото, същността на нещото“). Опитват се да се придържат максимално към оригиналния текст, без да са буквалисти, като на места запазват чуждите думи, които в полето обясняват.

Почти по същото време дебrecенският духовник Петер Мелиус-Юхас превежда части от Стария завет (1565), обръщайки погледа си към оригиналния еврейски текст. Основната му цел е „всички да разберат“ превода, затова „преведох така, че нито текста (буквата) не изоставих, нито смисъла“; оттук и множеството обяснения в полето на книгата. Организатор на унгарската реформистка църква, той принадлежи към нейното хелвицианско (калванистко) крило и допринася много за укрепването на Реформацията. Издава систематично пропо-

веди с полемичен тон (Дебрецен, 1561), които издига на художествено равнище. Отпечатва и Новия завет (Сегед, 1567), който не е съхранен за поколенията.

Към опитите за претворяване на пълния текст на Библията принадлежи и този на Томаш Феледхази, също дебrecенски проповедник. В негов превод излиза Новият завет (1568), издаден след смъртта му.

Всички тези начинания – и на преводачите хуманисти еразмисти, а след тях и на протестантите, проправят пътят към пълния текст на унгарската протестантска Библия. Това е известната Каройска (по името на нейния преводач) или Вижойска (по името на селището, в което се появява) Библия, отпечатана през 1590 г. Смята се, че работата върху превода ѝ започва през 70-те години (от 1586 г. се осъществява неговото обобщаване и редакция) от проповедника Гашпар Каройи/Карои (Кароли) – калвинистки свещеник в Гьонц, Североизточна Унгария. Подобно на Хелтаи, и Каройи работи заедно с други свои (анонимни) съратници. Днес вече са установени основните първоизточници – латинската Вулгата и гръцкия превод, т.нар. Септуагинта (Преводът на 70-те), също преводите на псалмите на Ищван Секей и Гашпар Хелтаи (Варяш 1964: 338). Специалистите изтъкват и направения синтез – като обобщение на дотогавашните откъслечни опити, на вече постигнатото, нещо, за което споменават и самите преводачи.

Каройи също се ръководи от идеята да достави „повече настроение на читателите“. Ето защо той прибегва към множество обяснения в полето на текста и приспособява непознатите думи и изрази към текста. Текстът му е с библейски привкус и образност, което засилва неговото езиково и стилистично въздействие както върху литературата на Реформацията, така и върху унгарското мислене и езика (Варяш 1964: 339), придава му неповторимост. Оттук и огромната популярност на Каройската Библия сред унгарските протестанти. Между причините за успеха фигурират още нападите на католиците за отделни неточности, което става повод за нови и нови уточнения и корекции (Ронаи 1993: 24). Неслучайно протестантската библия в Унгария има вече над сто издания и е най-четената книга до днес.

От своя страна унгарските евангелисти правят опити за преработка на Библията в началото на XVII век, отпечатвайки три издания (второто е на Алберт Сенци-Молнар от 1608 г., известен протестантски писател и учен, преводач на псалми).

Католическият превод на Библията започва чак към края на века, през 80-те години, когато с тази дейност се нагърбват основните поддръжници на контрареформацията – йезуитите. Но още от средата на века, в духа на Тридентския събор (1542–1563), са налице усилия за укрепването на католическата вяра. През 1561 г. в Надсомбат (дн. Търнава, Словакия) се настаняват йезуити, там (под ръководството на Миклош Телегди) се слага начало и на възраждащия се католицизъм през 70-те години на века, а градът става крепител на католизацията. Йезуитите, които са покровителствани от Хабсбургите, се установяват окончателно в началото на XVII век, а новопоявилите се писатели (Дьорд Калди, Михай Верешмарти, Матяш Хайнал) се поставят в служба на общите интереси на контрареформацията.

Науката е съхранила името на йезуита Ищван Санто (Аратор), който през 1606 г. в Олмюц, Австрия, превежда от Вулгата, но ръкописът му се изгубва.

Пълният текст на католическото издание на Библията принадлежи обаче на един друг монах от ордена на йезуитите – Дьорд Калди. Първият му превод в ръкопис датира около 1605–1608 г., а през 1626 г. във Виена излиза и унгарското Свещено писание. В работата си монахът преводач следва стриктно указанията на Тридентския събор за превод от Вулгата и включва далеч по-малко коментари. Но макар текстът да е четивен и със значително влияние върху развитието на литературния език, по значение изостава от протестантския превод на Библията, направен от Гашпар Каройи.

Наред с преводите на кодексите и тези на Библията се превеждат много псалми и църковни химни, организират се публични диспути между теолозите протестанти и техните опоненти католици, като за целта се използват печатната пропаганда и вече осъществените преводи. Така например в периода на Късния ренесанс и Ранния барок първият голям бароков писател йезуитът Петер Пазман води разгорещени спорове с

лутерани и калвинисти, създавайки богата на изразни средства оригинална проза. Показателен е неговият „Отговор“ (1603), в който той изразява новите възгледи на католика, пишейки:

Ти четеш Библията. И аз я чета. Ти молиш Бога да озари душата ти с всемирната святост. И аз Го моля. Ти желаеш благо за душата си. И аз желая. Ти тълкуваш библията? И аз я тълкувам. Откъде да зная кой я тълкува по-добре, по-вярно? Нима не се изисква първо да се установи истинското тълкувание, каквото то всъщност трябва да бъде, и после да се решава коя наука се съгласува с него? Откъде да зная какво трябва да е истинното чувство? Такова ли, каквото ти искаш? А защо не такова, каквото аз искам? Нима ти не знаеш, че всекиму е близко неговото собствено желание? Може ли да се съзижда наука за нашето благо според моето и твоето желание? Да съзиждаме благото на нашите души? Нашата религия?

(Прев. М. Бур-Марковска)

Огромна заслуга пред националната култура има псалмът. Каго жанр става особено популярен в началото на Реформацията, когато представлява едновременно епична и лирическа поезия и по същество е свободно обработен превод, без критерии за художественост, създаден във връзка с пропагандните цели на протестантското богослужене. Преводът тук се оказва фактор за развитието на унгарския литургичен език, а измежду многото претворявания на псалми особено разпространение получават тези на Михай Кечкемети-Вег, протестантски псалмописец от средата на XVI век.

Поетът антитринитарист Миклош Богати-Фазакаш (втората половина на XVI век) е първият, който превежда 150 псалма на унгарски в стихотворна форма, приспособявайки ги към унгарски мелодии за целите на църковната служба („Псалтир“, 1587–1589). Преработва и исторически песни със светска тематика, почерпани от елинистични автори, а не му е чужда и забавната стихотворна епика.

Лутеранският проповедник Михай Стараи – твори в различни жанрове и си спечелва име на първия забележителен

драматург – при създаването на известната си стихотворна творба „За проклятието“, 1547 (отпечатана в песенник от 1554–1555 г.) се опира на Мойсеевата Пета книга от Стария завет. Претворява и 16 псалми на цар Давид.

Поощрен от успеха на Стариа и вече на границата между XVI и XVII век, когато се засилват връзките на унгарското протестантство с немския научен и литературен живот, протестантският писател, учен и пътешественик Алберт Сенци-Молнар се изявява като виден преводач на псалми. Превежда – с акцент върху стихотворната форма и поетичния език – всичките псалми, като ги пригажда за църковно богослужене (пеене) и внедрява нова стихотворна форма – ямб („Псалтир“, 1607); за източник му служат френските преводи на Клеман Маро на немски текстове. Под перото му излизат още първият унгарско-латински и латинско-унгарски речник (1604), унгарска граматика (1610), забележителното произведение на Калвин „Institutio“ под заглавие „Наставление в християнската религия и праведна вяра“ и др.

Успоредно с преводите на библията, а и на псалмите, нараства броят на грамотните хора и съответно на училищата:

За да чете старо- и новозаветните текстове, вярващият е трябвало да усвои буквите..., а с увеличаването на читателите се увеличавали и четивата... Така литературата изгубва своята аристократичност, става по-плебейска – приспособява се към публиката. През втората половина на XVI век унгарските писатели не са вече държавници, учени, високопоставени свещеници, а в голямата си част проповедници с по-низше потекло, селски учители, бедни дворяни на административна служба и дори лютнисти, певци. (Немешкюрти 1985/1: 96)

Все по-широко разпространение получават образците на светската, на развлекателната литература, където се открояват модерни творби и автори. За разлика от епическата поезия на Реформацията обаче, която е църковна (с основно четиво библиейската история, която процъфтява през 40-те и 50-те години), светската поезия на периода е стихотворна, на латински и унгарски език, и придружена с мелодия – т.нар. „истори-

ческа песен“ (históriás ének). Другият характерен жанр е „красивата история“ (széphistória) – стихотворен разказ на светска тематика и със забавно, предимно любовно съдържание (изживява разцвет през 70-те години). Този вид разкази имат често за предмет антични истории – Троя, Аякс, Еней, Улиес (латинската версия на Одисей), книгите „Ареопагитики“ и др., както и модерните новели на Бокачо (не са без значение и проникналите рицарски романи още през XIII век, довели още тогава – и по пътя на превода, на преработката – до създаването на унгарски роман за Троя, също за Шандор (Александър) Велики, за съжаление несъхранени за поколенията).

Измежду първите автори на светски поучителни четива е вече споменатият преводач на библейски текстове Габор Пещи. Наред с работата му над Новия завет (1538) и изготвения речник (тематична „номенклатура“) на шест езика (Виена, 1538), литературната наука откроява неговата преработка на фабулите (басните) на Езоп, отпечатана през 1536 г. също във Виена като първата печатна художествена творба на светската литература на унгарски език. В предговора си на латински авторът извежда „възхвалата на родината“ (hazája dicsősége) и усилията си „да разкрасява“ (csinosítani) езика, да постигне наслада при четенето: този принцип съблюдава и в своя превод, направен стегнато, сбито, с образователна цел. Това му отрежда мястото на първия „преводач на художествения превод“, на такъв майстор на художественото слово, който пристъпва съзнателно към неговото обработване (Варяш 1964: 298).

За свободна преработка се смятат и фабулите на също споменатия протестантски проповедник Гашпар Хелтаи: „Сто фабули“ (1566) – преработка на Езоповите басни по немски текстове на съвременници. Според собственото му признание „украсява“ историите с „красиви мъдри изрази и говор“. Оттук и непосредственият, жив език на разказите, сред които се откроява предпоследната оригинална басня „За благородника и дявола“. С тях Хелтаи изразява привързаността си към народа и подкрепя идеите на Реформацията. Оказва значително въздействие и върху развитието на художествения прозаически стил, а „най-голямата му заслуга е, че създава жива-

та, всекидневната, народностната стилистична форма“ (Сабо 1986: 59).

Благодарение на Хелтаи се разпространява и преводът на добре познатото на запад четиво „История на император Понцион“ (ок. 1572) – първият унгарски сборник със забавни новели на светска тематика. И пак Хелтаи претворява актуалното произведение на един испански протестантски автор – „Мрежа“ (1570), обединило черти на религиозния диспут и политическата брошура и насочено срещу духовенството и нечовешките методи на инквизицията. Дава своя принос и в утвърждаването на историографския жанр: историографията е най-значителният жанр на хуманистичната литература след 1526 г., когато Унгария пада под турска власт при Мохач (Бан 1981: 30): превежда от латински част от популярната „Хроника за делата на маджарите“ (1575) на Антонио Бонфини – придворен историограф на крал Матяш от епохата на Ренесанса през XV век. Науката смята тази му работа по-скоро за адаптация, отколкото за превод, доколкото преработва (романизира) значително хрониката, включва и нови анекдоти и я прави достъпна за широките маси.

Друг важен автор – църковен писател, поет и проповедник, е Петер Борнемиса, един от големите прозаисти на XVI век. През 1558 г., още като студент във Виена, превежда „Електра“ на Софокъл – първата трагедия на унгарски език, като я приспособява към унгарските условия, към специфичните бит и атмосфера. Пише нови части, от други се отказва, създава и нови фигури. В предговора на произведението посочва оригиналния автор и себе си в ролята на създател на унгарския текст, като признава, че заради „по-добрата му същност“ дава „много от себе си“.

И Хелтаи, и Борнемиса откриват нови хоризонти пред по-нататъшното развитие не само на преводния, но и на прозаическия жанр въобще. Борнемиса, който като истински хуманист се бори за първенството на родния език (Серб 1972: 105), подпомага и отделянето на църковната литература от художествената.

Всички тези завоевания на обобщения художествен изказ довеждат до поврат в историята на превода, а и на самата

литература на XVII, после и на XVIII век, когато се заражда (по времето на класицизма) художествена литература в съвременния смисъл на думата, и културата и езикът – „езика, в който живее нацията“, както ще каже по-късно големият вдъхновител на движението за реформи Ищван Сечени – достигат нови висоти.

* * *

Изследването на унгарската преводна литература през XVI век, в епохата на хуманизма и Реформацията, на нейния обхват, съдържание, форми и особености, е от съществено значение за изучаването на самобитното литературно развитие, но и в по-широк план, в общите за региона и епохата обстановка и стремежи и осъществено културно взаимодействие. Интересно може да се окаже съпоставянето ѝ с преводния репертоар на други литератури от тази част на света – славянски или балкански. Направеният тук обзор хвърля светлина върху основните преводи (произведения), жанрове и техните автори – бележити хуманисти и дейци реформатори с огромни заслуги пред унгарската национална култура. Насочва и към важната роля, която преводите заемат в системата на литературата и обществото на Унгария: оригинални и преводни творби участват заедно в литературното общение и подпомагат културния напредък на страната.

Литература

Бан 1981: Bán Imre. A magyar irodalom története a romantikáig. – Budapest.

Бичкеи 1998: Bitskey István. (szerk.) Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Reneszánszkor. – Budapest.

Бурян 2003: Burján Monika. A fordításról való gondolkodás Magyarországon a XVI–XVII. században. – Fordítástudomány, 1. sz.

Варяш 1964: Varjas Béla. // A magyar irodalom története 1600–ig. I. köt. Szerk. Klaniczay Tibor. – Budapest.

Кланицаи 1964: Klaniczay Tibor. A bibliafordítás. // A magyar irodalom története 1600–ig. I. kötet. Szerk. Klaniczay Tibor. – Budapest.

Немешкюрти 1985: Nemeskürty István. Diák, író magyar éneket. A magyar irodalom története 1945–ig. 1. köt. – Budapest.

Ронаи 1993: Rónay László. Erkölcs és irodalom. A magyar irodalom rövid története. – Budapest, 1993.

Ружицки 2003: Ruzsicky Éva. A bibliafordítás néhány kérdése. – Fordítástudomány, 1. sz.

Сабо 1986: Szabó István. Kis magyar stílustörténet. – Budapest.

Серб 1972: Szerb Antal. Magyar irodalomtörténet. 5. kiadás. – Budapest.

Тарнаи 1984: Tarnai A. A magyar nyelvet írni kezdek. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. – Budapest.

Хаджикосев 2000: Хаджикосев, Симеон. Западноевропейска литература. V-XVII в. Част първа. Средновековие, Проторенесанс, Ренесанс. – София.

Хорват 1933: Horváth Cyrill. A verses Katalin-legenda, a szabadgondolkodás és neoplatonizmus. – Irodalomtörténeti Közlemények.

Хорват 1957: Horváth János. A reformáció jegyében. – Budapest: Gondolat.

Хорват 1983: Horváth János. A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Második könyv. Magyar nyelvű irodalom kiválása. // Válogatás a régi magyar irodalom szakirodalmából 1772–ig. I. köt. Szerk. S. Sárdi Margit. – Budapest.

УНГАРСКАТА ДРАМАТУРГИЯ В НАРОДНИЯ ТЕАТЪР ОТ СЪЗДАВАНЕТО МУ ДО ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Пенка Ватова
(Институт за литература – БАН)

Откриването на Народния театър „Иван Вазов“ през 1904 г. слага началото на благодатен период за българския национален театър и неговите творци. С малки изключения до Втората световна война историята на Народния театър се припокрива с историята на българския театър изобщо. На неговата сцена израстват и се развиват големите български режисьорски и актьорски таланти, създаден е богат репертоар, който е белег за художествен усет, вкус и високи естетически критерии. Народният театър стимулира развитието на родната драматургия, но чрез сценични интерпретации той естествено популяризира и завиден брой чуждестранни творци. Сред тях намират място и произведения на унгарската драматургия от този период, чието поставяне на сцена е свързано с най-големите имена на българския театър.

Най-популярният унгарски автор, чиито пиеси влизат в репертоара на Народния театър по това време, е Ференц Молнар. Неговото име се появява в афиш на театъра само пет години след създаването му – с романтичната комедия в три действия „Дяволът“ (прев. Кръстьо Ангелов). Пиесата е поставена в Будапеща две години по-рано, през 1908–1909 тя има международен успех на сцени в Европа и Америка. Народният театър „Иван Вазов“ не закъснява да се отзове на тази популярност – премиерата на постановката на Йозеф Шмаха, подпомаган в режисьорската работа от Кръстьо Сарафов, е на 1 октомври 1909 г. От 1909 до 1912 г. в три последователни сезона тя е играна общо 15 пъти. В нея участват безспорни дарования

на театъра като Атанас Кирчев, Васил Кирков, Златина Недева и др. По това време драматург на театъра е Пейо Яворов, който прави драматически анализ на пиесата, четен пред актьорите преди започване на работата по нея. В него Яворов се фокусира не върху комедийността на творбата, макар да отбелязва, че тя е „комедия на човешките страсти“, а върху двойствената природа на централния персонаж – Дявола, формулиран в анализа като „една символическа личност, един синтез на инстинктите и потайните мисли на лица от пиесата“, като „скритото второ“ на героите, синтез на лицето и неговия двойник. Подобно четене е напълно в регистъра на Яворовата поетическа чувствителност и преживяване на собствения личностен и творчески Аз. Анализът следва тази посока докрая – и в последователното очертаване на драматическата характерология на отделните персонажи (Яворов 1936).

Макар пиесата на Молнар да се появява някак случайно на сцената на Народния театър, поради нейната нашумялост в Европа, първата ѝ постановка своевременно привлича критическото внимание и българските театрали се заемат сериозно да открият какви нейни драматургични особености обуславят сценичния ѝ успех. В своята „Книга за театъра“ (1910) Ив. Ст. Андрейчин я назовава „цял трактат по метафизиката на любовта“ и – както Яворов – фокусира анализа си върху „скритата природа“ и условността на образа на Дявола. От тази гледна точка той – вече в една театралнокритическа позиция, при готова и показана постановка – оценява като не особено успешна сценичната ѝ реализация (Андрейчин 1910). От други театрални отзиви за постановката (а те са повече от десет) става ясно, че на практика интерпретацията на „Дяволът“ не е съобразена с проникновения анализ на драматурга на театъра Пейо Яворов, а се е плъзнала по буквалното разчитане на творбата, което я е лишило от по-дълбоките ѝ собствени внушения. От друга страна обаче, оставяйки се в плана на външните, „техническите“ качества на пиесата, постановката е използвала максимално авторския хумор, остроумието му и виртуозния диалог, като така е постигнала разширяване на театралната публика в посока и към по-малко художествено високотелни зрители. Така че соченото от критиката е неотню-

симо към широко разбираните функции на театъра, особено в първите години от битието му на национална културна институция.

С Балканската война настават години, които променят патоса на театралната сцена. Времето не е подходящо за комедии и представленията на „Дяволът“ прекъсват. Ала веднага след края на войната, още преди подписването на Ньойския договор, пиесата на Молнар е отново в афишите на театъра, този път в нова постановка, самостоятелно дело на Кръстьо Сарафов. Премиерата ѝ е на 20 септември 1919 г. Играе се последователно три сезона – от 1919 до 1922 г., после и през сезон 1925/1926, общо 29 пъти. Така комедията постига внушителен брой представления пред софийската публика – нещо, с което могат да се похвалят само най-популярните пиеси на големите български драматурзи. Този факт издава и признание към качествата на драматическата творба, и доближаване на възприемателните нагласи на българската публика и до посланията на пиесата.

Театралната критика регистрира и успеха на „Дяволът“, като го сравнява с успеха, който има в Унгария. Това рецензентите отдават на собствените качества на творбата – „бележито творение“, „съвършено драматическо произведение по техника и композиция“ (Сагаев 1919) и на „сполучливата постановка“ на Кр. Сарафов, „режисирана с голям такт“ (Балабанов 1922). Ала те отсъждат преимущество на първата интерпретация на образа на Дявола, осъществена в постановката от 1909 г. от Атанас Кирчев, за когото К. Сагаев подчертава, че в тази роля е значително по-добър от редица европейски актьори.

По същото време, в края на Първата световна война, Кръстьо Сарафов поставя още една пиеса на Ференц Молнар – „Приказка за вълка“, игра в 4 картини (прев. д-р Ф. Манолов). Премиерата ѝ е преди края на войната – на 20 април 1918 г., шест години след първото ѝ представяне в Унгария. За пет сезона – до 1923 г., тя се играе общо 45 пъти, един успех, с който конкурира „Дяволът“, но и с който потвърждава установената вече популярност на Молнар пред българската публика. В афишите ѝ се четат имената на актьори като Елена Снежина, Мария Попова, Владимир Трендафилов и др. Театрални ре-

цензии за нея излизат в най-авторитетните издания за театър, а също и в големи литературни издания като в. „Развигор“ (Гендов 1922) и сп. „Златорог“ (Фурен 1922). В тях се коментира „приказничният“ характер на драматургичния текст, който привлича широка публика, и се анализира играта на младия тогава Вл. Трендафилов, включен в постановката през сезона 1922/1923 г. в ролята на Георг Сабо.

Сценичното изкуство винаги е допринасяло за популяризирането на литературата сред по-широки културни кръгове. Така е и в случая с творчеството на Ференц Молнар, който е един от много популярните чуждестранни автори в България между двете световни войни. И това е така благодарение именно на сценичните интерпретации на творбите му. След успеха на двете пиеси вниманието към него е целенасочено и последователно. Оказва се, че в Народния театър драматургичното му творчество е внимателно следено и най-добрите български театрали се насочват към новите пиеси на Молнар скоро след тяхната първа поява. Формираният вече интерес у публиката подсказва, че комедийните му творби се възприемат добре на българска сцена. Ето защо през 1928 г. се появява следващата постановка на Молнарова пиеса – „Игра в замъка“, анекдот в три действия (прев. Хенри Левенсон), чиято премиера е на 27 ноември. Режисьор е Петър Стойчев, декорите и костюмите са дело на Александър Миленков (който впрочем прави декорите и костюмите на всички дотогавашни постановки на пиесите на унгарския драматург). „Игра в замъка“ се представя 7 пъти през сезона 1928/1929. Критиката този път навлиза в драматургичната техника на Молнар изобщо, подчертавайки неговото майсторско съобразяване със спецификата на сцената, с което обяснява успеха и популярността му в Европа. Във в. „Литературен глас“ – едно от най-интересните и най-четените културни издания по онова време, четем, че „Игра в замъка“ е „написана от човек, познаващ изтънко изискванията на сцената“ (Георгиев 1928). В „Литературни новини“ Васил Пундев коментира „майсторската възможност, дадена от текста, да се развие богато актьорско творчество и умение“ (Пундев 1928). Критиците напипват автентичните драматургични качества на пиесата, които позволяват свободна инди-

видуална и обща актьорска игра – както при „едновременната италианска комедия“ (В. Пундев). Освен това театралните отзиви свидетелстват за специфични рецептивни особености на Молнаровата драматургия у нас, чието възприемане е насочено главно към лекото, забавното, духовитото. И ако се съди по тях – защото друго свидетелство времето не ни е оставило, – то трябва да се каже, че опитът на Яворов да насочи интерпретациите към втория, дълбинния пласт на текста, остава почти без последствия. И така, унгарският автор битува на българска сцена, а оттам – и в съзнанието на публиката, като майстор на лекото и развлекателното. Макар критици с по-взискателен вкус да реагират негативно на подобно сценично разчитане на творбите му, от друга страна обаче, това осигурява на постановките пълна театрална зала. Тук трябва да се посочи фактът, изтъкнат от театроведа Камелия Николова – че става дума за тенденция в присъствието на модерната европейска драма на сцената на театъра в този период и тя е по посока на един „балансиран, насочен към масовата публика вариант“ (Николова 2003: 287).

В скоби ще спомена, че в контекста на тази тенденция попада и поставянето на комедията на Ференц Херцег „Синята лисица“ през 1918 г. в Народния театър. Пиесата отглася Ибсеновите идеи за човека, втъкани в неговата „Нора“, в един повече трафаретен вариант на семейно-любовна история – факт, непропуснат от театралните критици.

Тази рецептивна ситуация, наложена от сцената, която акумулира трайна популярност на Молнар у нас, продължава да се използва от театъра и през 30-те години се поставят още три негови пиеси. „Непознатото момиче“, пиеса в 7 картини, се свързва с още едно голямо творческо име – това на Асен Разцветников, който прави превода на текста. Постановката е дело на Николай О. Масалитинов, а премиерата е на 15 октомври 1935 г. Играна е 23 пъти през сезона 1935/1936 и е пиесата с най-много представления измежду общо десетина други постановки през този сезон. Средактьорите се забелязват имената на Елена Снежина, Олга Кирчева, Иван Попов, Асен Камбуров. Отзиви за нея излизат в големите издания за култура, сред авторите им са критици като Йордан Бадев

(Бадев 1935), Георги Константинов (Константинов 1935), Д. Б. Митов (Митов 1935) и др. В анализите драматургичните техники на автора са изместени от качествата на сценичната реализация. Измежду тях е подчертан психологическият анализ на Н. Масалитинов, който довежда текста до зрителя така, че той да признае: „Всичко ни е понятно, всичко ни е близко и тъй човешки болно...“ (Янева 1935). Очевидно публиката вече е обживяла атмосферата на Молнаровите пиеси и всяка следваща негова творба на сцената на театъра се ползва от предварителното ѝ благоразположение. Разбира се, това не омаловажава решенията на режисьора и играта на актьорите, техен е главният принос за реакциите и на публиката, и на критиката. А те невинаги са еднозначни – особено що се отнася до критиката. Тя възискателно се вглежда в интерпретациите на актьорите, поставя пред тях големи изисквания, често е недоволна от приплъзването по повърхността на текста, от неизползването на неговите потенциални възможности, от „побългаряването“ на сценичния прочит. Такъв е патосът на Петър Увалиев в сп. „Златорог“, който се отзова за постановките на следващите две творби на Ф. Молнар – „Лилиом“ и „Далила“.

Драматическата легенда в 8 картини „Лилиом“ се появява на сцената на Народния театър почти две десетилетия след създаването си (премиерата ѝ в Будапеща е през 1909 г.). Поставя я Хрисан Цанков, който е преводач на пиесата. Премиерата ѝ е на 17 декември 1936 г., играна е 12 пъти през сезона 1936/1937 г. В актьорския състав са включени Георги Стаматов, Петя Герганова, Златина Недева и някои млади дарования на театъра като Лео Конфорти и др. Публиката отново – както в „Дяволът“ – се среща с двойствената природа на централния персонаж, изтъкана от противостоящи си думи и дела, които са в основата на драматическия конфликт. Неговата психологическа дълбочина обаче – според Увалиев (Увалиев 1936) – не е разработена последователно във всички елементи на сценичния вариант. Режисьорът се е увличал да се осланя ту на сценични ефекти и мизансцен, ту на словото на героите, респективно на модулациите на актьорските гласове. В резултат се е получило едно несъгласуване на отделните из-

разни средства, видимо разбалансирана постановка, което се отразява и на играта на актьорите.

Подобни слабости същият критик забелязва и в интерпретацията на петата Молнарова пиеса на сцената на Народния театър – „Далила“, комедия в 3 действия (прев. Мила Данаилова), поставена пак от Николай О. Масалитинов (премиера – 17 януари 1939 г., играна 12 пъти през сезона 1938/1939). На страниците на сп. „Златорог“ – списание, което законодателства в художествения вкус повече от две десетилетия, Увалиев не проявява снизхождение към талантите на театъра, анализирайки сценичната интерпретация на унгарската комедия (Увалиев 1939).

Последователното четене на критическите отзиви за постановките на Молнаровите пиеси в Народния театър водят към следното обобщено наблюдение:

Първоначалният интерес към драматургията на Ференц Молнар е повлиян от бързата му популярност в Европа с комедията „Дяволът“. Опитът на П. К Яворов да насочи поставянето ѝ към един сценичен прочит в дълбочина няма голям успех. Първоначалното възприемане на Молнар като автор на духовитото и развлекателното се репродуцира и при следващите постановки на негови творби. Това обаче го прави изключително популярен и пиесите му достигат голям брой представления на сезон. От своя страна, това обстоятелство насочва театралните творци към други негови произведения – още повече, че те притежават качества, които ги правят благодатни за реализация. През 30-те години се играят три негови пиеси, ала очевидно това идва малко в повече на театралната публика и критиката, които през тези години имат възможност да видят и други унгарски драматически творби. Освен това нарастват техните изисквания към репертоара на театъра, а и родното театрално изкуство е отишло напред чрез творчеството на нова генерация български драматурзи.

Въпреки че творчеството на Ференц Молнар най-много ангажира творческите усилия на театъра, унгарската драматургия на сцената му далеч не се изчерпва с него. През 30-те и в началото на 40-те години, когато културните контакти между България и Унгария набират скорост, българската публика

има срещи с още четирима унгарски автори. Ото Индиг, Ласло Буш Фекете и Ласло Фодор не се числят към високите върхове на унгарската литература. Ала популярността им през 30-те години ги довежда и до сцената на Народния театър. И не само това – броят на представленията на техни пиеси надхвърля средното равнище за сезон.

Юрий Яковлев поставя три драматически произведения, преведени от Константин Белчев – „Под моста“ от Ото Индиг (пиеса в 6 картини, премиера на 27 октомври 1934, играна 26 пъти през сезона 1934/1935), „Матура“ от Ласло Фодор (пиеса в три действия, премиера на 22 октомври 1936, играна общо 23 пъти през сезоните 1936/1937 и 1937/1938) и „Депутат“ от Ласло Буш Фекете (комедия в 4 действия, премиера на 18 ноември 1937 г., играна 23 пъти през сезона 1937/1938). От Ласло Фодор е поставена и пиесата „Адвокатът и момичето“ (премиера на 15 октомври 1938, играна 20 пъти през сезона 1938/1939), преведена на български и реализирана на сцена от Боян Дановски.

Видно е, че 30-те години е благодатно време за унгарската драматургия у нас – заедно с творбите на Молнар поставените по това време унгарски пиеси в Народния театър са общо седем, а броят на представленията им надхвърля 120. Посочвам тези данни, колкото и скучни да са те, защото са показател за активно отношение към унгарската литература в България през този период. Освен числата това потвърждават и имената на българските творци – преводачи, режисьори и актьори, които участват в този рецептивен процес. Макар унгарската драматургия да е представена чрез произведения, ориентирани към по-широка аудитория, това не бива да се оценява като недостатък, защото се осъществява с участието на една авторитетна духовна институция като Народния театър и неговите основни творчески сили – което означава, че не е отпратено в маргиналните културни пространства.

Едно театрално събитие от началото на 40-те години потвърждава, че Народният театър има добро име и в унгарските театрални среди. Става дума за гостуването на творчески екип от Будапещенския държавен театър, воден от директора му Антал Немет, който се среща в София с директора на Народния

театър Владимир Полянов и двамата договарят поставянето на три унгарски пиеси (вж. Найденова 1990: 268)*. От тях с екипа на Народния театър се реализира само романтическата пиеса „Чонгор и Тюнде“ на класика от епохата на Унгарския романтизъм Михай Вьорьошмарти (1800–1855). Преводът на български е направен от Хенри Левенсон. Режисьор е Антал Немет. Декорът и костюмите са реализирани от унгарския художник Ищван Пекари, а музиката е на Ференц Фаркаш. За интерпретиране на философско-романтическото съдържание на творбата Немет подбира измежду актьорите на Народния театър Иван Димов, Зорка Йорданова, Константин Кисимов, Никола Икономов, Ирина Тасева и др. – все творци, които са лицето на театъра ни изобщо в стогодишната му история. Премиерата е на 10 юни 1943 г. Въпреки войната пиесата се играе два последователни сезона и има общо 10 представления. Всъщност това е време, когато репертоарът на Народния театър е силно редуциран по броя на поставените пиеси, а и по броя на представленията изобщо. Представянето на „Чонгор и Тюнде“ всъщност по нищо не отстъпва на успеха на другите унгарски драматически произведения от предишните десетилетия. Със своите послания, втъкани в плетеницата на лично и общохуманно, с драматическите дирения на героите, със съчетаването на фантазно (елементи на народната приказка) и реално в една драматическа приказност** творбата привлича вниманието на критиката след премиерата в София. Критическите акценти са разпределени между философските послания и художествените похвати, от една страна („вълшебна феерия“, „приказка за любовта“), и сценичното решение на творбата, от друга, като не са оставени без внимание постиженията в работата на целия екип, но са посочени и слабости в нея (Василев 1943, Бабев 1943, Бадев 1943). Критиката не е еднородна в подхода към творбата на Вьорьошмарти (Владимир

---

* Авторката посочва, че това са пиесите: „Чонгор и Тюнде“ от Михай Вьорьошмарти, „Трагедията на човека“ от Имре Мадач и „Бъди щастлив до смърт“ от Жигмонд Мориц.

** Повече за поетиката и отзвука на произведението вж. Найденова 1990: 262–267.

Василев и Йордан Бадев са склонни да отдадат значение повече на литературността на текста, отколкото на сценичния му потенциал), ала като цяло окачествява постановката като добър късмет на Народния театър през сезона, необходим опит за режисьори, художници и артисти, постигнат чрез сътрудничеството между унгарския и българския театър.

И така – в това изложение се опитам да представя един отрязък от историята на българското театрално битие на унгарската драматургия. Ато е свързано преди всичко с историята на Народния театър „Иван Вазов“ още от първите години след създаването му и с много и известни негови творци. Без да внася чувствителни естетически въздействия в българската театрална култура, унгарската пиеса привлича българската публика и повече от три десетилетия се играе с успех – факт, който не може да бъде отминат като опит и път на националния ни театър и като свидетелство за нарастващ интерес към другата култура, за повишена способност за възприемането и разбирането ѝ.

Литература

Андрейчин 1910: Андрейчин, Ив. Ст. „Дяволът“ от Фр. Молнар. // Андрейчин, Ив. Ст. Книга за театъра. – София, с. 190–195.

Бадев 1943: Бадев, Димитър. Една унгарска философско-романтична пиеса. – Утро, № 10148, с. 6.

Бадев 1935: Бадев, Йордан. Борба за щастие. – Зора, № 4, с. 6.

Бадев 1943: Бадев, Йордан. Пиеса – приказка за любовта. „Чонгор и Тюнде“ о Михай Вьорьошмрти в Народния театър. – Зора, № 7185, с. 6.

Балабанов 1922: Балабанов, Александър. Дяволът. – Развигор, № 59, с. 3.

Василев 1943: Василев, Владимир. Една сценична приказка с твърде много философия. – Златорог, № 6, 282–285.

Гендов 1922: Гендов, Ст. „Приказката за вълка“. Игра в четири картини от Фр. Молнар. – Развигор, № 86, 2–3.

Георгиев 1928: Георгиев, Ат. К. Игра в замъка. – Лит. глас, № 13, 2–3.

Константинов 1935: Константинов, Георги. Непознатото момиче. – Нови дни, № 348, с. 7.

Митов 1935: Митов, Д. Б. Непознатото момиче. – Лит. глас, № 287, с. 4.

Найденова 1990: Найденова, Йонка. Унгарската художествена литература и възприемането ѝ в България (1878–1944). – София: БАН.

Николова 2003: Николова, Камелия. Рецептивни стратегии на модерната европейска драма в афиша на Народния театър през сезона 1918–1919 г. – *Номо Ludens*, № 6–7, 282–296.

Пундев 1928: Пундев, Васил. Игра в замъка. Анекдот в три действия от Франц Молнар. – Лит. новини, № 11, с. 2.

Сагаев 1919: Сагаев, К. Дяволът. – Обществена обнова, № 2, 105–106.

Увалиев 1936: Увалиев, Петър. Двамата образа на Лилиом. – *Златорог*, № 10, 495–498.

Увалиев 1939: Увалиев Петър. „Далила“ без Самсон. – *Златорог*, № 1, 48–50.

Фурен 1922: Фурен, С. [Светослав Камбуров]. Нови сили в Народния театър. – *Златорог*, № 10, 629–631.

Яворов 1909: Яворов, П. К. „Дяволът“, пиеса от Франц Молнар. Драматически анализ, четен от Яворов като драматург на Народния театър пред актьорите при започване на подготовката на пиесата, септември 1909. // Яворов, П. К. *Неиздадени произведения*. Т. 3. – София, 213–217.

Янева 1935: Янева, С. Непознатото момиче. – *Златорог*, № 8, 378–379.

НАДЕЖДА И ПАМЕТ

(Михай Върьошмарти)

Генчо Христов*

Биографични щрихи

Михай Върьошмарти е най-яркият представител на романтизма в унгарската литература. Родее се с видните европейски романтици Пушкин, Байрон, Шели, Мицкевич, Лермонтов. Животът и творчеството му са свързани с драматичната и трагична епоха на реформите и националноосвободителната борба в края на 40-те години на XIX век срещу австрийската монархия.

Роден е на 1 декември 1800 г. в Пуста-Нек, малко селце в област Фехер. Биографът му Пал Дюлаи отбелязва и часа на раждането – четири следобед. Кръстен е в Надап, понеже в Нек няма католически поп. Баща му (също Михай) е потомък на беден благороднически род. В продължение на петнайсет години управлява стопанството на граф Михай Надашди, от когото получава под аренда имота му в село Веленце. Майка му Анна Чати е силно приобщена към природата и родния си край, пее народни песни, съчинени от самата нея, останала е в паметта на времето и като народна лечителка.

Семейството не е богато, но живее щастливо и отглежда девет деца – четири дъщери и петима синове. Михай е третото дете и най-голямото от момчетата. Седемгодишен, баща му го записва в началното евангелско училище в родното му село, след което – от 1811 до юли 1816 г. – завършва петте класа на цистерцитското училище в Секешфехервар, а през 1816 г.

---

* Писател унгарист.

е ученик в шести клас на пиаристката гимназия в Пеща – това е специалният клас по поезика. От 1817 г., след ранната кончина на баща му, до 1826 г. учи и възпитава в дома на Шандор Перцел тримата му синове: Шандор, Мориц и Миклош, и същевременно завършва успешно двугодишния курс по философия в университета.

Новото десетилетие е десетилетие на творческото му съзряване. Благоприятно се оказва пребиваването му в село Бьоржьон, където (в края на 1820 г.) идва заедно със семейството на Шандор Перцел и остава в имението му до ноември 1822 г. Плодотворно е сприятеляването му с местните литератори Антал Едед и Ласло Теслер, а в богатата библиотека на Перцел общува с мъдростта на древния свят, с поезията на Хораций, Вергилий, Цицерон. В този красив южен край на Унгария се раждат и много от лиричните му творби с неухващаща сила до днес: „Скитникът“, „Прощаване“, „Към Миклош Есенски“, „В Бьоржьон“, „Сигетвар“. Тук започва да пише и епичната си поема „Бягството на Залан“. Несподелената любов към най-голямата дъщеря на семейство Перцел – Адел (Етелка), озарява печално и дълбоко широкото лирично поле на поета и свети безкрайно в поемата „Хубавата Илонка“.

През ноември 1822 г. отива за една година в Гьорбьо, област Толна, за да изкара правен стаж при подуправителя на областта. Тук се свързва с антихабсбургски групи от района. Патриотичният дух, пробуждащото се национално самосъзнание изпълват с надежда душата му. В атмосферата на този подем, и под влиянието на поемата „Секлерите в Трансилвания“ от Шандор Секеи написва първите няколко песни на поемата „Бягството на Залан“ – пълния текст от десет песни на отпечатаната през 1825 г. знаменита творба. Популярността ѝ ще го окуражи и ще се опита да преживява само от писателски труд, но твърде скоро ще стигне до по-голям недоимък. Приятелите му не го забравят. В края на 1827 г. му поверяват редакторския пост на списание „Тудоманьош дүйтемен“ („Научна сбирка“) и на литературната притурка „Косору“ („Венец“), който той заема до ноември 1832 г. След смъртта на Карой Кишфалуди, на 21 ноември 1830 г., Михай Вьорьошмарти е избран за редовен член на Академията на науките. Влиянието на триадата творци роман-

тици Байза–Толди–Вьорьошмарти става все по-голямо. А славата на поета достига своя апогей с патриотичната ода „Созат“ („Възвание“/“Призив“). Публикувана в сп. „Аврора“ през 1836 г. и композирана от Бени Егреша през 1943 г., тя се пее от унгарците до днес, редом с официалния държавен химн. Авторът ѝ става душата на групата от писатели, художници, артисти, учени, които системно се събират в гостилницата „Чига“ от 1838 г. в течение на цялото следващо десетилетие. Това са съмишлениците на тогавашния „Национален кръг“ (от 1846 г. – Опозиционен кръг), чийто пръв председател е Михай Вьорьошмарти.

Четвъртото десетилетие на XIX век е време на върховни изпитания за унгарската нация в името на двете ѝ светини: родината и свободата. Животът на всеки човек в такова величаво време преминава, пряко или не, през техния жертвен олтар. А поетът, който вече е призовал за преданост към родината – тази свидна люлка и гроб, той е в беззаветното начало!

И блага, и зла е съдбата му. На 9 май 1843 г. щастливо се венчава за едва двацетгодишната Лаура Чаяги. Посвещава ѝ чудесни стихотворения, две от които („Блян“ и „Към замечтаната“) Лаура ще пази в ръкопис до края на живота си като безценен годежен дар от великия поет. Настигат ги обаче нещастия. През април 1848 г. умира по-малкият им син Михай, а в края на юли 1849 г. и най-малката им дъщеря Ирма Йосефа, която няма още годинка. Остават им три от петте невръстни рожби: момчето Бела и момичетата Илонка и Ержебет. Баща им приветства завоеванията на безкръвната Мартенска революция през пролетта на 1848 г., подкрепя правителството на Лайош Батяни и Лайош Кошут, получава депутатски мандат, а на 15 юни 1849 г. официално е назначен съдия в Държавната секция за помилване. „Значи все пак има една служба, която мога и трябва да приема“ – споделя с жена си. С други думи: нужни са не толкова професионални знания, колкото съвест и човечност.

Семейните беди през този период от живота му са породени и от трагичния поврат на събитията през лятото на 1849 г. Главнокомандващият на националносвободителната армия генерал Артур Гьоргей полага оръжието пред руския генерал Паскевич при Вилагош. Поетът е сломен душевно и физически. Настава време на изгнание в собствената му

родина. Укрива се заедно с Йозеф Байза в Арад и Надварад (дн. в Румъния). През 1850 г. е помилван. Научава новината в Барачка, където е отседнал със семейството си и обработва няколко холда земя и лозе, за да изкарва препитанието си. През 1854 г., вече тежко болен, се завръща в родното си село, а не след дълго и в Пеща, където умира внезапно на 19 ноември 1855 г. На Лаура и децата си оставя само творчеството и поетичната си слава. Оставя венеца на своето безсмъртие.

Изповед на преводача

Михай Вьорьошмарти, едва двадесет и две годишен, се уповава на надеждата и паметта в едноименната си елегична творба „Надежда и памет“, като пише:

Вий небеса, молението мое чуйте вий!
 Съзвездията тези две ми оставете
 В морето на живота!
 Надежда, памет душата ми да ободряват,
 Ако помръкне тя, със своето сияние изящно
 Болението ѝ да причестяват!

Лечителните лъчи на надеждата и паметта в този човешки и душевен смисъл, се излъчват от сродни съзвездия. Те озаряват ранната лирика на поета. Ала твърде скоро, вече двадесет и пет годишен, той категорично влага – с епичната си героична поема „Бягството на Залан“ – всеобхватна сфера и роля на тези две съзвездни сили. Лъчите им прозират вече и извън личния свят на индивида – в дълбоките и широките общочовешки, в историко-обществените пластове от живота на нацията:

Де е този, дете смело бойна песен ще захване, ще запее,
 с песенното слово да разтвори дълбината тъмна,
 непрогледна?

Родовата памет и надежда са втъкани още в редица и редица епистолено-епитафийно-реквиемни и елегични лирични тврби, в епични поеми и исторически драми. Достойно, достолепно, пророческо и оброчно е съдбовното въззвание за родствен подем от стихотворението „Възвание“:

На родината си беззаветно
Предан, ох унгарецо, бъди;
Люлка ти е тя, а после гроб –
Свидно чедо си ѝ ти.
В цял свят, освен в нея
Няма място да си избереш;
Блага или зла съдба да имаш –
Тука трябва да живееш, да умреш!

Епистолната ода „Към Ференц Лист“ не е така популярна, но в нея Вьорьошмарти достига върховна метафорична обаятелност и емоционална дълбочина, като поддържа навеки родовата бъднина:

И ако настане мрак на времена несрети,
В опнатите струни черен креп да затрепти;
Твоят глас да бъде флейтата на ветровете,
От която скръб над есенните клони да лети
И от нейната мелодия така пленено,
Древното поле на траура да стене... (... ..)

Родолубието ни, ако пробудиш и го вдигнеш право,
Да прегърне днешното ни време, гордо да го брани,
А със спомена красив на верността корава
Миналото си да носи, бъдещето да подхранва.
Звънко пей, свиря със мощни струни, ти творецо!
Песента от тях на всекиго да влезе във сърцето!

Ето, това е послание-надежда, отправено не само за унгареца. Със същата емоционално-съдбовна сила то буди и подкрепя родолубивото чувство и на българина, пробужда патриотичната принадлежност на всекиго по света. Именитият Вьорьошмарти, който приживе е изтъкван като най-големият поет на унгарците, запазва свеж лавровия си ореол и в бъдните епохи.

Горещата синовна всеотдайност, болката и възторгът, които го водят в дълбоките сфери на родствения път, прозират и проникват със същата сила и в днешната душевна вселена, ще

проникват и ще крепят тъй и бъднината на древната и младата унгарска родственост. Това е зовът на паметта, това е зовът и на крепителката надежда:

Намалена, ала не сломена
Нация живее във родина своя.

Родината е над всичко и над всички, окрилена от паметното пророчие на своя поет:

Ето и земята от чиито гробове
На предците ни душите им говорят.
Труд за нея, вдъхновен, честит –
Над гробовете градини ще роди!
Дол и връх във нея
Все ще зеленее...

Това е беззаветното пророчие-оброк на Михай Вьорьошмарти – високият духовен връх, зареен в алпиона на Времето, пленяващ и владеещ със сияйното си озарение, а не с гръмоуен глас селенията на преживените и на бъдните му векове...

* * *

В продължение на десетина години, по време на моето пребиваване в Детско-юношеския комплекс в Тисадоб, Северна Унгария, успях да представя в двуезични издания (на български и на унгарски език, и с благородната подкрепа на унгарски институции) следните творци: Даниел Бержени („Мълнии на самотата“, 1996), Арпад Пап („Олтар до звездите“, 1998), Ференц Шанта („Зимен цъфтеж“, 1999), Ищван Шинка („Плач във времето“, 2001), Михай Вьорьошмарти („Надежда и памет“, 2006), Йожеф Ратко („Безкраен сезон“, 2006). Други, например Шандор Чори, са предвидени да излязат в така оформилата се библиотечна поредица „Стихотворения и картини“ на издателство „Галерия Холоши“. Автори, сродни не само по житейската си орис, но и с еднаква родословна обреченост в корена и ствола на своето потекло.

Стихотворенията в двуезичната книга „Надежда и памет“ са в най-органична близост до поетичните „Мълнии на

самотата“ на Даниел Бержени. Не само защото първият ми стихотворен превод от Вьорьошмарти е „Спомен за Бержени“, дори не толкова и поради обстоятелството, че творят в непосредствено близки литературни епохи – Просвещението и Романтизма, но и понеже и двамата са сродни по съдба:

Ти бъди ми и слуга, и покровител,
Господи на самотата древна!

– изповядва в стихотворението „Скитник“ двайсетгодишният поет, когато четиридесет и четири годишният отшелник в шомодското селце Никла, Даниел Бержени, е нейде по средата на житейския и творческия си път. Наистина, колко необятен е творческият океан на Михай Вьорьошмарти! Десет епични поеми, дванадесет драми, стотици лирични творби (елегии, оди, епистоли, епитафии), сатири и епиграмите „Поприщни листе“, множество рецензии, писма от редакторското му всекидневие, театрални бележки и преводи от Шекспир, научна дейност, излята в граматични книги и речници...

Книгата „Надежда и памет“ е първото българско издание с избрано от Вьорьошмарти – стотина стихотворения, лиричните поеми „Хубава Илонка“ и „Фотска песен“, две писма – до майка му и до жена му, кратки откъси от епичната поема „Бягството на Залан“ и от стихотворната драма „Чонгор и Тюнде“, адаптирана в средата на XX век за българска сцена. Включен е и паметен „Венец за Вьорьошмарти“ на седем изтъкнати унгарски творци, увековечили благоговението пред гениалността на поета и неговото дело. Смяя да се надявам и да мисля, че първата по-обстойна среща на великия творец с българския читател ще бъде благодатна и благодарна. Тя ще е и паметна вест до ония, отишли си вече от тази земя, български и унгарски творци преводачи, които по един или друг начин са следили и насърчавали преводаческите ми начинания, благодарна вест и до мнозината още, с които съм общувал или общувам и сега. И с които заедно проправяхме пътеки към понатагъшното ползотворно развитие на взаимните отношения между българи и унгарци и превеждането на художествените образци.

МОДЕРНА ЧУВСТВИТЕЛНОСТ – МОДЕРНА ИДЕЯ

(Ендре Ади)

Чавдар Добрев*

Начело на мъртвите

Започнах да преоткривам Ендре Ади – може би най-големия унгарски поет на ХХ век – през есента на 1986 г. В средата на септември същата година участвах в конференция, посветена на годишнината от създаването на специалността „Българска филология“ към Будапещенския университет „Лоранд Йотвьош“. Буда с дъждовете и листопада, с изплувалите възпоминания от студентството, а и самото чувство, че си самотен в град, който отрано ти е открил сложен и парадоксален живот, както и спонтанната болка (младежките идеали остават все така непостижими), цялата тази атмосфера ме е сближавала, изглежда, неосъзнато и инстинктивно със света на Ендре Ади.

След завръщането в България ми попадна книга с избрани стихотворения на Ади на унгарски език. Запрелиствах я, започнах да се задържам над отделните творби, над тяхното вътрешно дишане и ритъм. Изпитвах чувството, че ги съпреживявам като спомен, пред който изпитвам вина. След това прочетох и преводите на Невена Стефанова. Кой знае, сигурно не поради професионален рефлекс, а заради това, че настроенията ми тичаха към Великия несретник, поддадох се

---

* Общественик, литературовед и писател унгарист, работил в Института по изкуствознание при БАН; бивш професор в Славянския университет.

на суетата да превеждам. Оказа се трудна, почти непостижима цел, сизифовско усилие.

И така – назад към Ади!

А защо не – напред? Ендре Ади, роден през 1877 г. и творил през първите две десетилетия на ХХ век, е наречен с право Първият гражданин на Унгария, първият лирик на големите урбанистични центрове в страната. И то на милионната хидра Будапеща. Той ознаменува с поетичното и публицистичното си творчество скъсването с историческия компромис между старите феодални и новите буржоазни порядки в Унгария след погрома на революцията през 1848–1849 г., чийто вожд е знаменитият Лайош Кошут.

Ендре Ади поема като свещен дълг тежестите на модерната цивилизация. Потомък на благородническа фамилия (а може би на семейство, което страстно желае да докаже този си корен), още с първите си стъпки в живота и в поезията Ади доказва, че не го бива за „зложник“ на предвзетите нрави и морал на официална Унгария: заговаря недвусмислено и ярко от името на народните низини. Докато Шандор Петьофи, унгарският Ботев, отразява възхода на революционното движение през ХІХ век, достигането до неговите върхове, Ади в началото на ХХ век разкрива потресението от непостижните идеали, своето стъписване от раздалечаванията между вяра и неутешими реалности. Докато Петьофи олицетворява една пламенна представа за хармоничната личност, докоснала се и до мировата скръб, Ади започва живота си като корабкрушенец, изпивайки до дъно чашата на личното страдание и физическото разтление. Новото познание за човешкото отчуждение като биологическа обремененост, като тежък социален и национален опит надарява големия лирик с прозрение за ожесточените конфликти на епохата и за движещите сили на реакцията и прогреса.

Ендре Ади изживява сложен път към хоризонтите на голямата си поезия. Едва ли е случайно, че за разлика от Петьофи, който загива на двацет и шест години в революционната битка, първата значима стихосбирка на Ади се появява през 1906 г., когато вече е на двацет и девет години. Роден в селцето Ерминдсент (в люлката на Унгария – Трансилвания),

той е трябвало да премине през сериозни идейни и духовни катаклизми, преди да провъзгласи новото си естетическо и обществено верую. Продължително време е съпреживявал уюта, но и противоречията на провинциалния си произход, макар че още в гимназията се пристрастява към бунтарското минало на родината си: боготвори националното движение срещу Хабсбургската династия и неговите герои – куруците. Свободолюбивите опозиционни настроения му помагат да преодолее предразсъдъците и да защити идеята за националното и духовното възраждане на Унгария.

В началото на века, като гражданин на Будапеща, Ендре Ади се изпълва със злъч и отврата към света, в който живее: свят на огромни социални дисонанси, на пълно разминаване между овехтелите феодални норми и идеята за свободния и морален човек. Разпънат между живота на бохема и мисията си на борец за нови духовни и социални ценности, той се изпълва с ненавист към всяко обществено устройство, което отчуждава съдбовно личността от нейното призвание и слага печата на гнет върху нея. Решаващи за еволюцията на поета са пътуванията му от 1894 г. насетне до града на чудесата Париж, град, който става емблематичен за творчеството му.

Отхвърлил съвременните порядки, Ади отрано прегръща идеята за борба срещу консервативна Унгария, заставайки на страната на обезправените си и унизени съотечественици. Творецът, който възприема непосредствено идеите на западната цивилизация, определено смята, че душата на унгареца е разполовена, лута се безутешно между древноизточната прародина и скрижалите на модерния европейски дух.

Скръбните му констатации за природата на обществото и законите на историческото развитие се задълбочават през годините на Първата световна война – за него тя се изравнява с нов Апокалипсис. С пророчески инстинкт поетът предчувства масовите драми на ХХ век, когато започва да властва формулата, определена от него като „химн на нищото“, като ситуация на „човек в безчовечността“. Ади все повече усеща себе си като непреклонна жертва, застанала „начело на мъртвите“, като последен носител на някаква хуманистична вест, на някаква измъчена надежда, която изгаря в пожара на колек-

тивното безумство. Но дори и тогава той намира крехки опори в стойности, които биха могли да надживеят варварството и цинизма: стоицизма на личността; боготърсачеството; вярата в прогреса на историята, осветена от разума; интимните преживявания и настроения като съхранени острови на свободата; унгарската природа като олицетворение на идеята за цикличните възкресения.

С мощните символични и алегорични постройки, с тайнствения код на философските си прозрения, с енергията и музиката на стиха, с изтънченото чувство да пренесе и привнесе значения Ади се утвърждава като най-видния и неповторим представител на унгарския символизъм, духовен събрат на Бодлер, Верлен и Рембо. Но образите и имагинерните категории, които той твори, за разлика от западноевропейските еталони притежават по-непосредствени връзки с жизнената конкретика, с вълнуващата предметност, която впръсква, насища с вещество, със сетивен елемент незримата материя на лирическото въображение. Тук метафорите се изпълват с повече жизнени сокове, които водят началото си от истинския живот. В много от стихотворенията надделява ясният реалистичен почерк като опозиция на абстрактните символистични фигури – особено когато поетът рисува обикновените житейски случки, любопитните човешки истории или ни прави свидетели на своето жадувано приобщаване към природата. Така редом със строежа на трагическите образи Ади става автор на творби, които побират и прелестни анекдотични сценки, и отзвучаващи явления на битието.

Големият поет, изтънчен художник на интимните чувства, не се страхува да бъде и призивно директен, и публицистично целеустремен, когато възпява бунта на унгарците срещу вековните им австрийски поробители или подема на червените пролетарии. Но той в същото време може да бъде удивително естествен и приземен, когато се връща към детството си и към тегобите на обикновените унгарци. Наред с това умее да използва подигравката и сарказма, когато громи хищните унгарски господари и лицемерния клир.

Но да се върна към мотивите, насочили ме към стихотворенията на Ади. Една от причините, които ме подтик-

наха да превеждам Ади, беше желанието ми да достигна до непребродения от мен вътрешен свят на художника, въплътил поетическите идеи на Унгария през новото време, идеи, заредени с дълбока конфликтност и с обособен материал на яростната борба. Всъщност заплениха ме, ако може така да се каже – освободеността, предизвикателното легитимиране на поета, който не се бои да разкрие дори и забранените тайни. С болезнен вик или с мъчително стенание той оповестява белезите на болестта, която смъртоносно го преследва. Но именно това понасяне на болката го изпълва с кураж да прекося границата между Безнадеждността и Каузата на Спасителя. Духовните и физическите изтезания го подтикваат да моли в екстаз за чистота, за постижимост на далечните блянове. И да иска разбиране: от Исус като символ на изкуплението и от народа си – волево сечиво на историята.

Страданието у Ади е чуждо на сантимента. Свободата да говориш нелицеприятно за себе си и да даваш неопровержими показания за собственото си подземно „Аз!“ е привилегия, давана на малцина – на избраниците на духа! Да бъдеш в пъкъла, да си осъден да бродиш в последния му кръг и да светиш с апостолска светлина – ето го другото ми откритие, не толкова необичайно, но по свой начин стъписващо, като се имат предвид измеренията на идеализма на Ендре Ади.

В случая не ми се ще да слепявам доказателствата, а по-скоро сам да осмисля чудото на преobraженията: как този унгарски бард на „цветята на злото“, как този денди на големия унгарски град, как този стенещ дух с маска на присмехульник може така да се възмогва и толкова силно да утвърждава мисията си на обновител-революционер. Стихотворенията дават достатъчно красноречив отговор на тези въпроси.

От книгата „Нови стихове“ (1906), която насочва вниманието на унгарската общественост към поета, до последната му стихосбирка „Начело на мъртвите“ (1918) – посмъртно се появява и поетичната му книга „Последните кораби“ (1923) – изминават само дванайсет години. Но тъкмо тогава неговият талант се разгръща с цялата си мощ и великолепиe. През този период той публикува редица стихосбирки, които

днес представляват органична част от новата класика на унгарската литература: „Кръв и злато“ (1907), „В колесницата на Свети Илия“ (1908), „Бих искал да ме обичат“ (1909), „Стихове на всички тайни“ (1910), „Животът Беглец“ (1912), „Маргита иска да живее“ (1912), „Нашата любов“ (1913), „Кой ме видя“ (1914).

Ако в първите книги Ендре Ади е някак по-витален, а поетичните образи просто бликат от гейзера на неговата фантазия, ако тогава художникът е по-категоричен, когато чертае модернистичните си визии за света и прекроява социалния лик на епохата, то по-късно нарастват като лавина въпроси, които остават без отговори: и в рамките на една символистична техника се формира възгледът на унгарския предтеча на екзистенциализма, по-близък до неговите френски, а не немски разклонения. И още нещо: ако в началото Ендре Ади отделя повече внимание на грациозните игри на духа, по-сетне неговите стихотворения ги огласяват скръбните и омрачени чувства. Не просто схемата на римните съгласувания, колкото движението, „диханието“ на ритъма предопределя този тип строеж на творбите.

В първите книги и любовната страст искри като шампанско. Поривът е силен, заклинанията към любимата – неукротими, тръпката – нетърпелива. Основните стихотворения са посветени на Леда, литературен псевдоним на Адел Брюл, съпруга на богат търговец, която живее в Париж. Но постепенно на вълни прииждат разочарованията: благородните копнежи ги подменя проклятието; еротичния разгул – смирението; изповедта на Ромео се снишава пред образа на същество, което хихика над сърдечния монолог.

Ади, възторженият мечтател, но и грешникът, благословеният, но и прокълнатият поет е заставен да отправя молитви. Негов идол, все по-призрачен, е Жената, далечната и физически прекрасна Леда; Христос – униженият старец, от когото бликат мъка и надежда; Дожа – вождът на унгарската селска революция през Средновековието, превзет от баладична красота; куруците – символи за унгарската неотстъпчивост; будапещенските работници – упование за бъдещия свят на осъществената справедливост.

Като символист Ади боготвори Нощта, Луната и Есента. Зимните пейзажи при него в повечето случаи са натоварени със смислов акцент. Особено в първия период, когато оповестява поетиката си, мощни при Ади са струите от Бога на Слънцето, енергични – езическите божества, а темата за Раждането трудно отстъпва правата си пред темата за Смъртта. В късните творби Есента като усет, чувство, мисъл, философия ще се превърне в лайтмотив. Луната и Нощта ще започнат да доминират рязко над Слънцето и Деня. А Смъртта постепенно ще влезе във владение на огромните духовни територии.

Когато излиза на лиричната авансцена, Ади жадно поглъща новите веяния на европейския модернизъм и защитава вдъхновено универсалната общочовешка кауза, чужд на крайния национализъм и провинциализма като вид представа за унгарската действителност. Той се надява на народния Бунт, на възможността да бъде срутена Бастилията на човешкото унижение. Вярва в щурма на поробените си пролетарски братя. Но след идейни и морални загуби все по-често ще търси пристани в една идея за възродената Унгария, за Унгария като люлка на хуманистичното страдание, като Ноев ковчег, който пренася оцелелите ценности към друг, по-съвършен свят. Жителят на тази Унгария ще бъде пронизван от Болката, той ще участва в изгубени сражения, ще тъне в „метафизичен“ затвор. Викът за щастие ще заглъхва в долина на сълзите. Но и в най-кризисни моменти поетът ще продължи да сочи някаква светлина в тъмното: като спомен и като пробуждане.

Ендре Ади, поетът, когото застигат непрекъснато кошмари и дебне сянката на Смъртта, ще намери сили (дори и в последните мигове на живота си) да продължи да копнее за нова вселена: може би прекалено призрачна, но и конкретно зрима като остров на бленуваното човешко щастие. Надеждата, милостта и прощаването, желанието да бъде с другите ще създават и в най-безутешните положения опори сред морето от сломени илюзии. Този тип поведение и духовна устойчивост ще хвърлят нов мост, ще бъдат крепкото звено между скепсиса и перспективата, между песимизма и вярата. Всичко това, самият нравствен и художествен подвиг ще осигурят за Ади обичта и пиетета на възмечтаните от него млади поколения

на Унгария, чието бъдеще той защити с висок глас. Затова на 29 януари 1919 г. незапомнено стохиядно шествие, организирано от революционна Унгария, ще изпрати поета по пътя на неговото Безсмъртие.

* * *

Преводът като претворяване на оригинала е пътуване, което често ни отвежда към неочаквани брегове. Искате ли да отворите прозореца, за да влезе през него целият свят на поета, а се оказва, че прозорецът продължава да бъде притворен. Поставяш огледало срещу оригинала, а насреща ти се хили някаква си невъзможен субект.

Моето доближаване до Ади не е чуждо на подобни приключения. Аз най-добре си зная колко е трудно да се разкрият образната система, пластичната и музикалната фактура на стиха. Аз си зная колко пъти съм започвал отново и отново да превеждам едно и също стихотворение, разбирайки, че е невъзможно да се постигне цялостната творческа истина за поета. Препъвал съм се в художествени фигури, във вътрешни съзвучия, в сложни ритмични и римни конфигурации, досещайки се за огромните разстояния между автентичния текст и моите усилия да се приближа до него. Благодарен съм на редактора на книгата с избрани преводи на български, появила се под надслова „Начело на мъртвите“ (1998, 2. изд. в кн. „Ек от Унгария“, 2009) – поета Александър Миланов, който като Вергилий ме превеждаше през кръговете на ада, заключен в това дяволско изкуство на превода.

Ще посоча някои принципи, от които съм се ръководил при превеждането на поезията на Ендре Ади.

На първо място, за мене беше изключително важно да дам правдива представа за духовния свят на поета, зареден с надвисналите конфликти на епохата, с ожесточената сила на личното страдание. Опитах се да бъда верен не толкова към буквата на текста, колкото към температурата на настроенията и движението на философските идеи. По-близки до вътрешното ми състояние бяха бароковите постройки и украси, каквито намираме в редица значими творби на художника. В стремежа си да не изневерявам на естествените пулсации на ритъма и на

идеите, вложени в него, вероятно се отдалечавах от изискването за строго придържане към графиката на строфата, за почти огледално пресъздаване на образните единици, стегнати в тематически ясните рамки на фонетичния и римния строй.

На второ място, стремях се стиховете, които са резултат от богатата еволюция на унгарската лирика, да звучат и в руслото на традициите и конвенциите, характерни за майстори на българския символизъм, не така далечни от Адиевото светоусещане и стилистика. Преводаческата работа – поне за мен – се оказва форма на известно отдалечаване от пунктуалното следване на оригинала в името на едно необходимо синхронизиране на смислови и интонационни начала в чуждестранния и родния художествен опит.

На трето място, желанието ми беше унгарският поет да бъде своеобразен отговор на съкровени въпроси, които преживяваше в социален и личен план моето литературно поколение. Неслучайно възприемах Ади като дълбоко личен проблем: не поради тщеславие, а защото този поет също живее на прелома на времената и неговата съдба познава небето на идеите, но и тяхното пропадане.

През годините, откакто започнах да превеждам поезията на Ади, у мен се промени нещо от схващанията ми за превода като пресътворяване. Ето защо последните редакции на стихотворенията са откровено прецизиране на изказа, по-пунктуално „възпроизвеждане“ на стилистични и езикови форми от началото на века, „отказ“ от разширеното тълкуване като възможност за органично моделиране на чуждия текст. Това се отнася и до търсенето на естествените, безизкусни форми на езика, език с мускули и миризми от земята. Това допълнително приближаване към текстовата материя също е свързано с безкомпромисността на редактора на книгата, който просто ме застави да извървя и тази отсечка от пътя. Разчитах и на съвети на поета Никола Инджов, самият той превъзходен преводач от испански език.

Вероятно при друг талант, с друга преводаческа настройка двете начала – на добросъвестната стриктност и на стремежа към по-свободна интерпретация на оригинала – биха могли да заблестят в по-окуражаващо единство.

Но аз, който държах да разкрия полетите на мисълта, противоречивите чувства и трагическите конвулсии на Ендре Ади, бях вдъхновен най-вече от амбицията да пресътворя свободния и категоричен жест на артистичната натура, мощта на образните постройки в стихотворния строй, вълнуващия начин, по който придобиват ръст идеите, с които живее великият поет на Унгария: не като абстрактен, а именно като реален и активен гражданин-антиконформист на своята Будапеща, на своята родина, на своя XX век.

Библейски мотиви

Особено значим за интерпретацията на философските, политическите и символно-художествените постройки на Ендре Ади е начинът, по който той използва и доразвива библейските мотиви, образи и идеи. Поетът често се обръща към текстове и метафори от Стария и Новия завет, за да изрази съвременния си светоглед. Христос, както и в Библията, настъпва към нас с послания за истина и свобода. Неразрешимата дилема за вината Ади интерпретира чрез убийството на Авел от Каин (Каин се превръща в герой, поел вековечни грехове).

Библията се оказва извор на внушения, които унгарският лирик почти директно прилага към модерния живот. В такива случаи Ендре Ади извлича някаква бунтовна, антиконформистка ярост от религиозното слово. Нерядко големият автор впримчва старинния текст в по-късни звена на човешката култура, Библията съзнателно се транскрибира към националната история на Унгария. В много случаи тя е само поводът за свободна интерпретация, като амплитудата между настроенията е извънредно широка – от смирената религиозност до предизвикателната платформа, която клейми църковното раболепие.

Ади открива в Библията свое вдъхновение за ново революционно поведение. Тя е алфа и омега, начало и край на борбата за социална справедливост. Немалко от трудно разчитаемите теми и символи са с потекло от Библията. Те се кодират в текста и за читателя наистина е почти непосилно да се добере до техния смисъл.

В резултат на мои изследвания върху Библията открих възлови паралели с творбите на Ади, които, надявам се, допълват или поне провокират проучванията на унгарската наука в тази насока.

В стихотворението „На пира на Дьорд Дожа“ се наблюдават успоредици с Библията. В „Трета книга Царства“ е включено Слово Господне към пророк Илия Тесвитец. Господ нарежда на Тесвитец да пие вода от определен поток, а враните по негова заповед да го хранят:

И враните му донасяха хляб и месо сутрин, хляб и месо вечер... (3 Царств. 17:6).

У Ади тази образна визия получава обратен смисъл: враните вече не са причастни същества, които изпълняват Божията повеля. Те, враните, грачат „над мъртвия мъж“, нещо повече, „ние сме хищните врани“, които кълват, хранят се с тялото на Дожа. Впрочем с тялото на Христос се хранят онези, които вървят след него с добри или лоши помисли.

„Неверен, верен съм ти, Господи“ събира в себе си изворните начала на Христовата етика: добротата и девствеността, както и „мъдрата смелост“. Христос в тази творба е възплъщение на красота, чистота и истина, на безкористни стойности от Новия завет. Христос се оказва и най-високата добродетел, изравнява се с живота (истинския), който побеждава смъртта. За потвърждение ще посоча: „Послание на св. ап. Павла до Филипийци“:

Защото за мене животът е Христос, а смъртта – придобивка. (Фил. 1:21).

За разлика от новозаветните текстове в края на произведението си Ади позволява да изрази съмнение в непоклатимостта на върховната истина:

Защо благоговей? – въпрос по-тъмен от човека, с който се родея.

„Дръзката звезда“ е символ на непокорството, на несломимата самота, на предопределеността в името на небесното и земното чудо. В тази творба „дръзката звезда“ се носи в просторите немила-недрага, за да провокира и руши баналния по-

рядък на мирозданието. За разлика от Библията, където този тип звезди се анатемосват като разновидност на нечестивото: „свирепи морски вълни“, „звезди скитници“ и т. н. („Съборно послание на св. ап. Иуда“ 1:13), при Ади бродещата в безкрая звезда става пример за подражание.

Ади е автор на емблематично стихотворение – „Древният Каян“. Тук Каян е сътворен като Бог на поезията и волността, с когото поетът се бори и провежда турнир. Най-вероятно е унгарският писател да черпи вдъхновение от езически древни извори. Но ето го парадокса. В „Първа книга Моисеева – Битие“ е включен кратък сюжет с Иаков, когато пътува към Ханаан, изпълнен със страхове от очакваната мъст на брат му Исав. Тогава през нощта Някой се бори с Иаков до зори. Не успява да го надвие, само поврежда бедрото му. Преди зазоряване този Някой се моли да прекратят борбата, защото става светло. Но Иаков отказва и този Някой иска да го благослови:

И (му) рече: отсега името ти ще бъде не Иаков, а Израил, защото ти се бори с Бога, та и човеци ще надвиваш. (Бит. 32:28)

Ади облича често предпочитаните предмети и образни асоциации в червен, ален, пурпурен цвят. Това изразява неговите идейни и духовни пристрастия. Но и в този случай на модерни транскрипции явни са заемките от Библията. Един от примерите в това отношение е „Книга на пророк Исаия“, където се заявява, че червеният цвят е на Бога; този цвят подчертава, изразява неговия гняв, волята му за отмъщение над неверниците и нечестивците:

Кой е Тоя, Който иде от Едом, в червени одежди от Восор, Който е тъй величествен в облеклото Си, Който пристъпва в пълната Си сила? – „Аз съм, Който изричам правда и съм силен да спасявам.“ (Ис. 63:1)

– Защо Твоето облекло е червено, и Твоите одежди – като на оногова, който е жлеб тъпкал? (Ис. 63:2)

– „Аз тъпках жлеба Сам, и никой от народите не беше с Мене; Аз ги тъпках с гнева Си...; кръвта им пръскаше дрехите Ми, и Аз опетних цялото Си облекло; (Ис. 63:3)

защото денят за отмъщение е в сърцето Ми, и годината на изкупените от Мене настана. (Ис. 63:4)

и с гнева Си стъпках народите, съкруших ги с яростта Си и излях наземи кръвта им.“ (Ис. 63:6)

А в „Книга на пророк Наума“ конкретно се изтъква, че червените отблясъци искрят от разрухата на „кървавия град Ниневия“, те са светила от колесницата на Бога, и

Щигът на юнаците му е червен; войниците му са с багвени дрехи. (Наум 2:3)

Издрипавелият, измръзнал и окаян Господ в стихотворението „Под планината Сион“ е наметнат с връхна дреха (ямурлук), кърпена с „букви червени“. Червената звезда в „Звезда на звездите“ е „единствена“, тя е очаквана като изконна надежда, крие пречистваща сила. И Аленото слънце в едноименното стихотворение се призовава да изгрее от небето, за да обнови земята и даде светлина за радикалната промяна.

Червена, огнена е библейската колесница на свети Илия в поезията на Ади. Червена е също морската колесница на идващата революция. При Ади червеният цвят изразява понякога и по-при глушени, носталгични настроения, и жажда за патриархална чистота. Такива са например „Червена роза“ или „Спомен за аленото Пълнолуние“. Но дори и в подобни случаи душевният смут, тъгата и носталгията отзвучават в преживяванията на личността, заплена от идеята за нов и хуманен свят: „Мелодии за червена Есен“.

Темата за града, за града като вавилонско стълпотворение, като хидра, която изяжда бедните си чеда, като развъдник на грехове и социални миазми също намира източници в Библията. Могат да се направят твърде преки съпоставки с долния и горния Йерусалим, с прокълнатия Вавилон, с клетвите на пророк Иезекиил към „гнусотиите“ на „кървавия град“.

Симптоматично е отношението на Ади към живота и любовта. Още ранната му поезия застъпва мотива за прераждането на човека, прогласено в евангелията. На живота като висша ценност поетът противопоставя реалността на „голямата

оргия“, „гласа на ужаса“, „побягналия живот“, а „тишината“ става „бяла“ („Бяла тишина“). Появява се и копнежът по голямата любов, по страстната жена, независимо дали е похотлива куртизанка, „дрипа в градския бардак“. Понеже:

Ще шептим предсмъртно само ние с тебе двама:
 Чисти и невинни бяхме,
 кален е животът, грозна драма.
 („Моята годеница“)

Възникват и стиховете, посветени на съдбоносната жена, на Леда. Голямата любов Ади ще съотнесе към Христос:

Който има заповедите Ми и ги пази, той е, който Ме люби...
 (Иоан 14:21);

Аз съм пътят и истината и животът... (Иоан 14:6)

И пак с името на Христос, що проклена „с тъга по възкресението“, ще нарече себе си „неверен“ и „верен“ („Неверен, верен съм ти, Господи“). Раздвояването на поета между религиозното благоговение и бунта на ангелите специфично насища и оцветява както социалната, така и любовната му лирика.

Във връзка с определени (с по-късна датировка) мотиви, свързани с написването на програмното стихотворение „Аз съм синът на Гог и Магог“, а също и с географските и исторически назовавания би трябвало да имаме наистина предвид и Средновековието като основа за формирането на драматичната унгарска съдба, а оттам и като източник на исторически и културни паралели в поезията на Ади. Отчитайки подобни фактори (Унгария като граница между Изтока и Запада – Верецке и Девен, източната и западната врата на историческа държава), Ади намира за нужно да потърси отново съдържателни съпоставки и в Библията. Известно е, че Гог и Магог са предводители на отхвърлени от боговете езически племена. По-късно църквата определя като народ на Гог и Магог северните и източните народи, включително скитите. Тези народи според средновековните предания Александър Македонски е отделил от останалия свят с гигантска стена/врата. Едва ли Ади е бил чужд на средновековните предания. Но това според

мен не му пречи да разчита текстовете на Библията, където Гог от земята Магог олицетворява тъмните пълчища от Север във времето на Апокалипсиса. Само че от тази негативна сила поетът сътворява възжелена стихия, вещаеща пътя на унгарското племе. В „Книга на пророк Иезекиил“ Бог се обръща срещу „...тебе, Гоге, княже на Рош, Мешех и Тувал!“ (Иез. 38:3), срещу Гог, който нахлува в „неоградената земя“ на Израил, нахлува като „черен облак“ в „последните дни“. Но Бог ще го срещне на „открито поле“, ще го съкруши и ще прати огън „върху земята Магог“. Интересно е, че Ади се отказва от библейския показ на Гог и Магог като тъмна сила на Антихриста – „Откровение на свети Йоан Богослов“ (Откр. 20:7–8). Напротив, авторът извършва радикална смислова инверсия, запазвайки обаче първичното внушение за извънземното, непристъпното и величаво поведение на титана Гог. А самият поет се превръща сякаш в Сина-Спасител, но на унгарските прокълнати рабожества. Така поетът продължава версията на средновековния унгарски писател историограф Аноним, според когото Магог е името на унгарския народ. В една от своите публикации Ади пише следното:

Народът на Гог и Магог е бил отделен с желязна врата, но народът на Гог и Магог поне е успял да събори тази желязна врата. А нашият народ не може да стори дори и това.

В своята поезия Ендре Ади непрекъснато дообогатява и коригира представата си за Бога като защитник на първични истини и правда. Той издига неговото място като безкомпромисен покровител на бедните, на унижените и жертвите в живота. Този бог е състрадателен, но и деятелен, щом възстановява и утвърждава голямата истина и красотата. Ади, особено до началото на второто десетилетие на ХХ век, все още стои по-близо до резкия критицизъм на Стария завет и до максимата, че за злото трябва да се отмъщава мяра според мяра. Тогава той е по-съпричастен и към бунта на Иов, към неговия вопъл, че го гори „рана без рана“, но би повторил също, че:

Земята е дадена на нечестивци; лицата на нейните съдии Той покрива. Ако това не е Той, то кой е? (Иов 9:24)

Много характерно за Ендре Ади е, че отхвърля категорично късния конформизъм на Петър и Павел, отразен в техните Послания. В тези Послания вътрешният човек на съвестта се отграничава от външния човек, който използва компромисите и освещава всяка власт. Според Павел „няма власт, която да не е от бога“, защото „Началникът“ при всички случаи е „Божий служител“. А Петър в „Първо съборно послание“ казва дословно, че хората трябва да „почитат царя“, „да се подчиняват на всяко човешко началство“, „да се покоряват с голям страх на господарите си“ (1 Петр. 2:13–18).

Ади изповядва противоположна философия. Той не смята, че такива формули принадлежат на автентичното християнство, че са верни към духа на Стария и Новия завет. Там е пълно с изобличения на фарисеите и садукееите, на богаташите и сребролюбците, на поклонниците на Ваал и властимащите. Обещават се на бедните правдини и възкресение, обещава им се награда за безгрешните деяния. А богаташите ги очакват огнени възмездия, ужаси преди Ноевия ковчег, катастрофи от Апокалипсиса:

Горко вам, книжници и фарисеи, лицемери, задето се оприличавате на варосани гробници, които отвън се виждат хубави, а вътре са пълни с мъртвешки кости и с всяка нечистота. (Мат. 23:27)

Ето това сурово диференциране в оценката „богати – бедни“ характеризира подхода на поета: изходно начало на бунтарското му умонастроение.

В осмислянето на света, в разполагането на съвременните идеи за обществото и личността, в поднасянето на вътрешната трагедия поетът хвърля мост към екзистенциалните прозрения в „Книга на Еклистиаста“ (особено в късните си произведения). Той възприема като своя темата за преходността, съзвучна с душевността му е въздишката:

...блазе на мъртвите, умрели отдавна, повече, отколкото на живите, които живеят досега. (Екл. 4:2)

Но Ендре Ади е човек на идеята – неотстъпчив във вярата си, че света го очаква обнова, че милионите заслужават

изкупление за страданията си, убеден кръвно, че самозабравилите се богаташи и дивите тирани заслужават сгромолясване.

Между психологията на скептика, смутен от относителността на нещата, и поведението на човека, обнадежден от абсолюта, се спотаява една от тайните, заровени в поезията на Ендре Ади. Поезия на всевишната милост, но и на разплатата! Поезия на емоционалното езическо пиршество, но и на пасторалната християнска молитва! Поезия на разкаянието, но и на царствената категоричност! Поезия на резигнацията, но и на очистващите вълни, които прииждат за доброто на човечеството!

Бичът на Ендре Ади

В началото на 70-те години, в разгара на разгорещени разговори за това доколко поезията е субстрат на небесни и изчистени от земя послания и доколко е плът от плътта и кръв от кръвта на нашите човешки страсти, поетът Михаил Берберов преведе една малка поема от Ласло Наги. Преведе я по подстрочник, но доказвайки, че е пълна с южен пек, с невероятни скокове на буйната виталност и въображение, с „преводи“ на латиноамериканския магически реализъм на езика на мерената реч. Доказвайки, че е възможно – и то напълно – формите на народното творчество да се претопят в модерната трагичност на човека от XX век. Поемата-стихотворение беше посветена на големия унгарски поет Ендре Ади – праотеца, иконата на унгарското мъченичество, на колективното бунтарство и необуздания индивидуализъм. Но Ендре Ади, който, заченат в грях и святост, действително ненавижда и не търпи конформизма, сделкаджийството на привилегированите класи, обрекли унгарския народ на немотия и безнадеждност. С тази си поема поетът Ласло Наги, като ученик и следовник на Ади, изплиташе нов бич, за да гони фарисеите и по подобие на един друг унгарски гений, изплел бич от слънчевите лъчи (Ш. Петьофи), се заклани да удари „този свят“, порочното му туловище и ситата му съвест.

Нашето поколение се беше вече оформило като антисталинистко, което за нас означаваше отвлечение от унизяването

на човека и отрицание на азиатската историческа целесъобразност. Макар и да вярвахме, че са жизнени идеалите, изповядвани от Ендре Ади за социална справедливост и за мисията на „унгарските пролетарии“, нещо повече, че именно „новата ни каста“ ги мачка и предава под формата на елейното им възвеличаване, ние в себе си предпочитахме да осъвременяваме Поета (всяко ново поколение подлага на такава актуализация поезията). И то не само образа му като сеяч на истини, а именно като библейски пратеник на Върховното същество, който хвърля мънии и погроми над „развратните градове“ и наказва законодателите на разтлението. Един наш предтеча, но дошъл от по-прекрасни и по-могъщи пространства, за да възмезди всекиго според заслугите му.

Тогава мнозина от нас, познавачи или почитатели на унгарската поезия, вярвахме, че самото взривяване на традиционализма, самият нов строеж на метафоричните етажи, на асоциативните водопади, на езиковите неканонични провокации и прочие са вече безценен влог в новата, радикално променена динамика на епохата. Гордеехме се, че поетите модернисти през 20-те или 30-те години произлизат главно от среди на левичарите, че имат ръбове, остри бодли, че за техния свят подхождат квадратът, ъглите на триъгълника, нащърбеният сърп на луна-та, но не и усмихнатият и самодоволен кръг, където всичко е овално и хармонично, надебеляло от благозвучия. Изпитвахме възродени вълнения, че жертвите на реакцията и на буржоазния ѝ страх са поетите на европейския авангард, някои от тях като българския Гео Милев със стъклено, телескопично око и с разбит от насилие череп.

Като легенда звучеше, че на 29 януари 1919 г. Унгарската съветска република се прощава чрез ритуално побратимяване с гениалния син на Унгария – Ендре Ади; че в Будапеща излиза стохиядна тълпа на „червените легиони“, за да изпрати в храма на победената безчовечност своя поет, показал „пътя на войските“, подвига на народния средновековен вожд на плебеите Дьорд Дожа, надсмял се над нихилистите, за да оповести, че има право „да плаче“ под своите Карпати. С непоколебимостта на гигантско растение на интелектуализма Ендре Ади – за разлика от неговите степни мишелови и чака-

ли – пророкува, че го очакват „борци на барикадите“, че „ще остане в младите сърца“ и че никой не ще успее да му отнеме нетленната отговорност: да застане „начело на мъртвите“.

Ендре Ади, най-унгарският от унгарските поети на ХХ век, е с душа, разпъната между Изтока и Запада. Между родния Ерминдсент и потъналата в разкош и нищета Будапеща. Между колективната съдба и проклятията на самотата и отчуждението. Между жизнелюбието на пантеиста и безутешната тъга на „световната душа“, изковала от материалите и вълшебствата на символизма своя спасителен ковчег.

Днес, в най-новите ни дни, вече е друго. Подемите или опитите за подеми се свличат в ями на личните или обществените драми. Появява се срам от това, че великите поети могат да имат миражи не според ръста на филистера, чиято естетика е като дамска кърпичка. Необяснимо става как великият индивидуалист и революционер може да бъде в същото време такъв превъзходен художник на интимните райски състояния и на мъчителното взаимно търсене на жената, или обратно – как е възможно къпещият се в „удоволствия“ на модерните деградации човек да е толкова социално неотстъпчив и близък до дотегналите на господарите „народни маси“. Оказва се, че хората на приспособяването, лакеите на новия буржоазен миропорядък биха искали да скроят костюма на подобни поети според мерките на работещите по поръчка придворни шивачи.

И всичко това започна да става през годините, откакто се заех с превеждането на Ади: средата на 80-те. Преведох през този период 170 стихотворения (над 4000 стиха) на поета. Радвах се като новопокръстен на преведените творби, макар и нерядко да се отчайвах от свършената работа и да започвах отново. По-късно направих и нови редакции, включени в том втори от поредицата с избрани мои творби – „Ек от Унгария“ (2009). Внуших си още нещо за Ендре Ади: че е унгарски Гьливер в царството на унгарски лилипути! И си помислих: Боже мой, би ли могъл днес Ади да изиграе ролята и на български Гьливер в царството на родните ни лилипути?

Зная, че Гьливер изглежда достатъчно всемогъщ, за да му е потребен бичът на Ендре Ади.

И все пак защо Любомир Левчев, когато се срещнем, ме пита често какво става с бича на Ендре Ади?

Този въпрос не е без основание и едва ли е само отломък от младостта ни. Сигурно е нещо повече.

На какво? На какво е знак, вдълбан във времето? А Ласло Наги наистина беше поискал БИЧА НА ЕНДРЕ АДИ! Защото го боготвореше и защото му трябваше да го използва отново.

НОВИТЕ ТЪЛКУВАНИЯ НА БЪЛГАРСКИЯТ КОНДУКТОР

(Дежьо Костолани)

Ласло Бедеч

(СУ „Св. Климент Охридски“, ФКНФ)

Новелата *Българският кондуктор* на Дежьо Костолани, която се издига до девета глава на романа *Ещи Корнел*, много често се появява като илюстрация на онази конкретна комуникативна ситуация, в която двама души без общ език се опитват да се разберат. Според горното текстът би следвало да свидетелства, че интеракцията може да бъде осъществена с помощта на отвъдезикови (или по-скоро отсамезикови) метакомуникативни средства, понеже те: изразът на лицето и очите, различните жестове с ръце и глава имат универсално значение. Така в новелата двамата непознати, говорещи различни езици, социализирали се в различни култури, и чужди един за друг от няколко гледни точки, са в състояние да влязат във връзка, да се запознаят и в крайна сметка да разговарят. Езикът, изглежда, не е всемогъщ, тоест е заместим. В историята на Костолани обаче има нещо обезпокоително, нещо, което хвърля сянка върху привидния успех на квазиразговора и което в последните години подтиква мнозина писатели по своему да преформулират създадената в новелата ситуация. Понеже оригиналната история ни осведомява единствено, че докато Корнел Ещи, алтерегото на писателя, преминава с влак през България, една нощ, защото и без друго не може да спи, излиза в коридора и въпреки че не знае български, а кондукторът не говори унгарски, даже нито немски или английски, започва разговор с него. Ещи се забавлява от факта, че, знаейки няколко български думи („заповядайте“, „да“, „не“),

респективно с играта на универсалните жестове и мимика, часове наред, до края на разговора, поддържа впечатлението, че разбира разказаното от преизпълнения с емоции кондуктор. Опитът успява, Ещи напуска като победител влака, излиза гордо и високомерно от инсценираната от него ситуация – без да е разбрал нищо от съобщението на събеседника си.

От историята на кондуктора, която изглежда цялостна, текстът ни разкрива само, че нейни части са куче, писмо и две копчета от палто – появява се снимка на кучето, а писмото и копчетата Ещи за миг взема в ръце като доказателство за достоверността на случката. Тъкмо тя, тази неясна история на кондуктора, ражда в началото на 2000 г. един общ българо-унгарски писателски проект. Списание „Хемус“ му дава начало с български автори, а Николай Бойков успешно го продължава с привличането на унгарски автори. Пенка Ватова документира историята на развитието на проекта, поне първата ѝ част¹. Оттам научаваме, че в течение на годините редакторите се обръщат към трима български (Георги Господинов, Бойко Пенчев, Алек Попов) и към петима унгарски писатели (Томаш Балог, Силард Борбей, Андраш Черна-Сабо, Янош Ласкфи и Жолт Ланг) да напишат какво е разказвал онази нощ българският кондуктор на Ещи. Текстовете, които продължават, разбира се, креативно първоначалната идея, тълкувайки основната ситуация, пренаписвайки я или пишейки я от гледната точка на кондуктора, излизат събрани в двуезично издание през 2003 г. под заглавието *Българският кондуктор*². Книгата добива цялостност с предговора на Петер Кръстев и с публикуването и на текста на Костолани. Но също така важна част от житието на новелата на Костолани е есето на Петер Балаша *Българският кондуктор*, което оглавява сборника студии и озаглавява и самата книга³. За насъщността на проблема свидетелства и фактът, че, явно независимо една от друга, Жужа Вати и Кристина Тот написват новела по тази тема: първата със заглавие *Моят български кондуктор*, втората – *Духът на Корнел Ещи*; Петер Естерхази в романа си *Ещи* също пресмисля тази глава, а Ищван Вьорьош създава своята версия, заемайки проблематиката на разбирането и криворазбирането, помествайки я в обстановката на Прага. Междуременно

от българска страна Васил Славов също се качва на този все по-реален литературен влак, по-късно Алек Попов пише един втори текст, рефлектиращ и върху самата рецептивна история. Април октомври 2010 в София се състоя писателска дискусия, на която Золтан Немет и Янош Тереи, Кристин Димитрова и Палми Ранчев, в компанията на пишещия тези редове, разговаряха за оригинала на Костолани и за написаните от тях специално за срещата варианти, разкриващи и нови гледни точки. Тоест понастоящем става дума за корпус от осемнадесет текста – за отлични текстове на отлични автори.

По-надолу бих искал да поговоря тъкмо за това: какво мислят различните нови тълкувания за разискваната в творбата на Костолани комуникативна ситуация, за следваните в тази ситуация образци на поведение, какво твърди всеки за действащите лица, за културните разлики между тях, за латентната йерархия, или как виждат отношението между реч и разбиране, респективно връзката между Унгария и България, или по-скоро между Европа и Балканите.

Да почнем с последното. Не може да се отрече, че погледнато от Унгария, България изглежда далечна, бедна и неуредена държава, чиято единствена притегателна сила е – нещо, което надали бихме свързвали с литературата – нейното морско крайбрежие, „Златните пясъци“, където през шестдесетте и седемдесетте години десетки хиляди унгарци бяха на почивка, справяйки се с няколкото прости руски изречения, които бяха успели да научат в училище. По-труден въпрос е: през тридесетте години, във времето на раждането на текста на Костолани какво са мислили в будапещенските кафенета за България. Неприкритото в текста чувство за превъзходство, дори арогантност – според Балаша: „самодоволно, самохвално поведение“⁴ – във всеки случай подсказва, че Корнел Ещи инициира разговора със самосъзнанието на благосъстоятелен, образован европеец и играе тази подобаваша му роля, скривайки само привидно чуждостта си, единствено и само за да се позабавлява. Както Петер Кръстев се изразява:

Корнел Ещи в разговора с българския кондуктор, с „абсолютния друг“, вижда потвърдени собственото си великопие и превъзходство.⁵

Тази му констатация би могла да се подкрепи и със следните цитати от разказа:

И днес ме обзема гордост, когато си спомня, понеже все още продължава да гъделичка самолюбие то ми. С какво познание на човека подготвих тази сцена.⁶

В последния момент все пак го съжалих.⁷ и т.н.

Кондукторът, разбира се, заема по-ниско място от журналиста-интелектуалец Ещи и в обществената стълбица, но е немислимо Ещи да се осмели да играе тази доста унизителна игра с един унгарски или немски железничар, от което обаче следва, че жестът му много повече е насочен към българското на българския кондуктор, отколкото към кондукторството му. Васил Славов с право окарикатурява това поведение и отношение, когато, инверсирайки ситуацията, с „леко пренебрежение“ споменава унгарците, а в „блестящото познаване на човека“ вижда „примитивни интерпретации“ и „признак на недостатъчно трудолюбие“, дори прави нещо повече, когато се замисля коя е перфектната фигура в новелата на Костолани: кондукторът, който е изтласкан поради недостатъчната си езикова компетентност от мисления като европейски дискурс, или пътникът, тоест пре-минаващият, който пропуска заради надмеността и безчувствеността си балканската живост, разкриваща се пред погледа му. Острата ирония на Славов само усилва чувството ни, че в оригинала проследяваме сцена, разиграваща се между смятащия се за фино образован европеец и необразования в неговите очи, прост балканец.

Поради същото е важна и новелата на Жужа Вати от 2006 г., която преобръща отношенията на героите и показва – при нея вече – унгарския кондуктор като професионалист в професията си, знаещ тайни, които остават пред простосмъртните завинаги скрити.⁸ Героите в историята разменят няколко думи за радиуса на завиване на влаковете или за историята на производството на локомотиви, като междуременно разказват има дори проблеми и с разбирането на думите – но само защото железничарят, поради заболяване трудно артикулира, тоест, така да се каже, сдъвква думите. Но освен това Вати се заиграва с фигурите на пренебрегване на въпросите на другия, на

неглижирането на любопитството му, тоест с нарушаването на елементарните правила на общуване, заиграва се с реда на криворазбирането. Видимо и тя чувства, че новелата на Костолани подхожда незаслужено към кондукторите и затова се опитва със собствените си писателски средства да въздаде справедливост. Контрастът между двете новели най-добре се вижда, когато разказвачът на Вати пише за превъзходството на кондуктора и за собственото си смутено мълчание, когато кондукторът говори тъкмо за правилата за третиране на намерените покрай железопътните линии самоубийци – давайки да се разбере, че има сериозни познания за смъртта, обичайно числяща се към кръга от въпроси на писателите и философите:

Гласът му беше високомерен и сякаш искаше да ми даде да разбере, че той отдавна го знае и как още, и ако имам някаква забележка, моля, заповядайте, да не я сдържам в себе си, но дивотии да не говоря.⁹

С това изречение в крайна сметка се възстановява човешкото достойнство на кондуктора, а новелата не би могла и да направи нещо повече, за да разберем по-точно историята.

Творбите от *Българският кондуктор* без изключение реагират на тази гледна точка, дълго време впрочем незасегната в интерпретативната история на новелата. Българските писатели по интересен начин парират този, особено неприятен по отношение на българите извод, като допускат: кондукторът е знаел точно, че пътникът не го разбира – тоест в крайна сметка той се оказва в положение на превъзходство, той си е играл с чужденеца, когато, след като е разбрал ситуацията, се хваща на хорото. Алек Попов например почва есето си направо с изречението:

Героят на Костолани изслушва открай-докрай тази история, единствено защото българският кондуктор е знаел от самото начало, че си има работа с чужденец.¹⁰

Но на първо място той защитава „кондукторскостта“ на фигурата.

Притежавайки необятния опит на железничарското житие, за него е било детинска игра да се досети за истината.¹¹

Георги Господинов, който разказва историята от гледна точка на кондуктора, като реалният повествовател е внукът на някогашния кондуктор, който тъкмо във влака говори за случилото се с дядо му – както впоследствие става ясно – на чужденка, също незнаеща български, също бърза да заяви, че не е било възможно да измамят кондуктора, понеже той още в първия миг, още когато Ещи му предлага цигара, е знаел кой стои насреща му:

Предложи ми я на български, верно наистина, но имаше нещо в гласа му, което не беше българско.¹²

Пак там отбелязва относно издаващата чуждостта му цигара, че тя е една доброкачествена стока, която „при нас не може да се купи“. В тази версия даже кондукторът директно пита чужденеца дали знае български все пак, но когато в отговор само го потупват по рамото, окончателно му става ясно, че Ещи се опитва да прикрие истинската си самоличност:

И тогава реших, аз реших, наблегна дядо, да става, каквото ще. И му разкрих всичко, което ми се беше насъбрало.

Тук значи ролите се разменят: кондукторът е онзи, който решава, че ще заговори, въпреки че другият не разбира езика му – и ще говори, за да се позабавлява, да се разтовари, за да прекара някак тази дълга и за него нощ. Третият български автор в книгата, Бойко Пенчев, също тръгва от това, че кондукторът веднага проумява и безпогрешно преценява ситуацията, той обаче намира ключа за неразбирането в шеговитата идея, че кондукторът в старанието си е почнал да говори на немски, но толкова зле е говорил немски, че никой нищо не е могъл да разбере.

Българските автори следователно отхвърлят интерпретацията, че в историята българинът, българският кондуктор, може да се озове в унизително положение, те почти инстинктивно търсят решение на ситуацията, простата, оправдаваща тайна на историята. Вероятно поради това, че кондукторът в случая означава самите Балкани, пък и Костолани, като смята човека за толкова лековерен, стигматизира и мястото, подавайки се впрочем на стереотипи. Името „Балкани“ не е

ценностно неутрално име, както показват употребата и значението на глагола и прилагателното, образувани от него – и тези значения не са продукт на последните двадесет години, а общо взето на периода от годините на Балканските войни и убийството на Франц Фердинанд. Както пише отличната хърватска писателка Славенка Дракулич: на Запад „балканско“ и „балканизация“ са синоними на разпадащото се, на неурегулираното, на некултурното, на мръсните думи или в по-широк смисъл на всички онези ценности и малоценности, които принадлежат към дефиницията на „не-Европа“¹³. Унгарците, които често са били причислявани и все още биват причислявани към балканските народи от обитаващите земите отвъд Лайта, са склонни да изпитват превъзходство спрямо живеещите на изток от тях, същевременно, както цитираните новели и есета показват, негативните конотации на думата „Балкани“ не винаги обсебват живеещите там, което впрочем се демонстрира от факта, че и днес по тези географски ширини е широко разпространено името „Балкани“ като марка, като бранд: може да се открие употребено в имената на многобройни стоки – от шоколадите през дънките и автобусните компании до хотелите. В тези случаи очевидно няма и следа от пейоративна употреба.

Унгарските автори от двуезичното издание само отчасти се отърсват от негативните представи за България, но, естествено, се опитват да прекратят отвъд клишетата, безпочвените предразсъдъци и фобии, характерни за западноевропейците. Заплашителната чуждост на Балканите, постоянната взривоопасност, нищетата, охранявана от бездомните кучета, се появяват тук-там в текстовете, но и дума не става за принизяване на културата или за самоизтъкване.

В новелата на Андраш Черна-Сабо историята, случваща се във влака, се разиграва на типичен български фон, в който – както при Георги Господинов – кондукторът, станал вече дядо, си спомня за скритите мотиви, движещи събитията: в действителност кондукторът е избягалубиец, даже предрешен анархист. По време на бягството си зашеметява с удар с тухла един кондуктор, взима дрехите му и се опитва инкогнито да стигне до Турция. Смята, че пътникът, предложил му цигара,

е детектив и започва надълго и нашироко да разказва, за да не го разкрият и за да разпръсне всяко съмнение с този приятелския жест. Доста характерна е и историята на кондуктора, реконструирана от Андраш Черна-Сабо: според въображението му това е разказ за изяждането на едно куче. В него, запазвайки формулата на Костолани за едностранната комуникация псевдокондукторът разказва на пътника как от собственото си куче с помощта на брат си е приготвил шишкебап, тоест едно подобно на кюфте ястие, как са одрали злочестото куче, как са източили кръвта му, как са нарязали на парчета тялото му. Проследяваме една позната картина: западният човек не прави такива неща или ако все пак му се случи, със сигурност не се хвали, не описва в подробности рецептата, не говори на пример за резените домати и лука, за подобряване на вкуса. Но текстът прави и нещо повече: появилото се писмо е писмо от по-големия брат, в което той си спомня за необузданите пирове с кучета, а естествено и снимката е на кучето, копчетата пък са от кучето, защото са били изядени от костите му след пира... Андраш Черна-Сабо следователно играе с образа на варварските Балкани, но пародийно преувеличената сцена разкрива именно предразсъдъците – понеже онзи, който може да си представи, че в България така се приготвя неделният обед, той именно е роб на подобни предразсъдъци, той е привърженик на културните привилегии.

Пренаписаната от Янош Лацкфи новела е най-близко до оригинала: той оставя основната ситуация от творбата на Костолани непокътната; без да рефлектира особено, написва един възможен вариант на разказаната от кондуктора история. В нея има любов, изневяра, измама, възход и падение – накрая изгоряла къща и избягала съпруга. Историята е увлекателна, но в действителност не тематизира ярката поява на културни различия, за която и Костолани знае, и която всеки от тук разглежданите автори се стреми да коментира по някакъв начин. С изключение на Томаш Балог, който изследва по-скоро разликата между реч и разбиране и съответно пише една голяма парабола за това каква ситуация се поражда, когато говорещите един и същ език не са в състояние да комуникират помежду си. Когато някой е глух за въпросите и чувствителността на

другия, когато не обръща внимание на посланията на другия, евентуално умишлено не ги разбира или ги криво разбира, е все едно на какъв език говори, разбирането не може да се случи. Това тълкувание впрочем усилва интерпретацията на Михай Сегеди-Масак, който тълкува тази глава от романа в огледалото на „езиковофилософските“ възгледи на Ещи:

В този ракурс, издаващ изключителна чувствителност към потенциалната същност на общуването, на предаването на информация, са застрашени не всемогъщието или заменяемостта и неотменимостта на езика. Вниманието е приковано от факта, че значението винаги зависи от езиковите съотношения (от котекста и контекста).¹⁴

Трябва да се съгласим с първата половина от твърдението, с втората обаче проблемът е, че съобщението на българския кондуктор не съдържа думи и изречения, които да са от значение за Корнел Ещи – тоест няма какво да се променя в зависимост от контекста.

Една от най-скоро пренаписани истории е на Кристина Тот, в която обаче тъкмо конфликтът на езиковите и културни различия играе главна роля.¹⁵ Благодарение на общ приятел, българка, пристигаща на обучение в Будапеща, получава за седмица жилището на заминаващия разказвач, но когато се срещат, става ясно, че няма препокриване между езиците, които говорят. Причина за неразбирането е не само липсата на общ език. Комуникационните смущения по-скоро са причинени от „дълбоката и неведома бъркотия на живота“, тоест от това, че комуникативните средства, мислени за универсални, все пак не работят във всяка ситуация, или още по-лошо: означават нещо друго за живеещите в различни култури. Българската гостенка случайно прави недостъпно за разказвача собственото му жилище, създавайки истинска комична ситуация, но същевременно и поставяйки един интересен въпрос, засягащ проблема за доверието: защо кондукторът почва да говори за тайните си, или защо някой дава ключа от жилището си на един непознат чужденец? В новелата на Костолани един жест, който спечелва доверието на кондуктора, дава начало на „диалога“:

Сложих внезапно ръка на рамото му, вдигнах високо вежди така, че и двете поотделно се извиха във въпросителни. (...) усмихна се. Започна да говори.¹⁶

При Кристина Тот доверието се подхранва от общия познат, който гарантира за чужденеца. Общият познат е „български преводач“, който по начало работи върху това двете култури и хората от двете култури да се приближат едни към други, да се разбират и ценят. Това впрочем е важна гледна точка, защото съществува тълкувател на творбата на Костолани, румънецът Андриан Варга, който в текста си насочва вниманието към съприкосновението между различните езици, тоест по същество към преводимостта.¹⁷ Разказвачът тъкмо затова веднага отговаря с „да“ на странната молба, макар и навярно още тогава да предусеща, че подобни срещи винаги носят риск. При Тот обаче го сполетява неприятно разочарование и в края на текста сякаш съжалява за даденото съгласие:

Да, yes, да, отговарям на посланиците на чуждата галактика и по незнайна причина казвам това „да“ с гласа на Корнел Ещи.¹⁸

И от този кратък разказ обаче става ясно, че в основата на всяка връзка стои приемането на другия, а не отсъждането и осъждането на човешката му съдба. Есето на Петер Балаша например пряко тълкува новелата на Костолани като игра на „не“-та и „да“-та и достига до дълбокия извод, че „не“-тата, които се срещат се в текста с удивителен знак и чертаят връхната му точка, изглеждат по-постоянни и окончателни, отколкото появяващото се в заключителната част „да“.

Но в последния момент все пак го съжалих... хвърлих към него мълчалив поглед, който изразяваше: „Това, което направи, не беше хубаво, но човешко е да се греши, този път ти прощавам.“ После на български му извиках: „Да“.¹⁹

Това „да“ всъщност „само за миг заличава „Не-то“, тоест в действителност не предлага решение на проблема „разбираме ли се взаимно?“.

В новелата на Жолт Ланг пък се появяват двама кондуктори, една чудно красива жена и един набит мъж с мазен тил. Така

първоначалната ситуация се обръща, акцентите ѝ се отместват и център на историята е връзката между пътник и кондукторка, продължила само няколко споглеждания. Пътникът вижда в жената една отдавна търсена интимност, но това му преживяване веднага е сподавено от кондуктора, който застава до него да пуши и дори без да му мине през ум, че слушателят му нищо не разбира от казаното на български, сочейки жената, заговоря. От жестовите, облизванията на устните може да се извади заключението, че разказва някаква мръсна история. С всичко това Жолт Ланг описва Балканите като място, където все още е много силно господството на мъжете и често жените биват унижавани, което от наша гледна точка е вече съществено съобщение. Сега нямаме възможност да изследваме истиността на текста, но добре проличава съчувствието на разказвача и чувството му за вина, задето се опитва да участва в историята като външнопоставен, доколкото му позволят, и определено осъжда подобен модел на поведение, респективно ценностната система, представлявана от чешещия се и цвилещ кондуктор. Обаче няма сила да излезе от ситуацията, респективно от мъжката роля, няма сила да представлява собствените си ценности и принципи, с което в крайна сметка става не само съучастник в унижаването на жената, но и затвърждава у мъжа всичко, което той му е споделил:

А аз с оставането си там, с принудената си усмивка, се бях присъединил към него, бях станал съучастник на всичките перверзни жестове, потрепвания на коляното, сочене с пръст, същински недоразвит пубертет, който на четиридесет и четири години още ходи в седми клас, вдига полите на момичетата, плюва по шапките на елегантните дами от втория етаж и рисува вулгарни рисунки по току-що лакираните чинове.²⁰

Господството на силните над слабите: и това са Балканите.

Стихотворението на Золтан Немет пренаписва историята с оглед на комуникацията между телата, на еротиката. Говоримият език е общ, понеже героите, унгарската кондукторка, която тъкмо изпълнява работните си задължения в България, и самият Костолани, който е на път за Турция, биха

могли съвършено да се разберат. Ако си бяха говорили. Но те не говорят, тоест използват друго средство за комуникация, езика на еротиката, изхождайки от констатацията, че „само женското тяло може да се мери с езика“. В ситуацията, въобразена от Немет, отгоре на всичко всъщност кондукторът, тоест жената, се оказва надпоставена, тя направлява събитията и притежава жестове и инструменти, с които владее положението:

Слагам на зърната на гърдите си две зелени, еластични,/увеличаващи ерекцията penis халки, Костолани/ дълго ги мисли за потрепващи зелени костени копчета.

Историята, позната от оригинала, всъщност едва след това започва, не-тата и да-тата, снимките, всички те изразяват страсти, свързани с жената. И тъкмо затова културните разлики изглеждат не толкова пространствени, а по-скоро времеви: Немет е единственият, който казва, че има по-голяма разлика между моделите за поведение от тридесетте години и сега, отколкото, да кажем, между унгарското и българското поведение, чувствителност и мислене. Така той обяснява скриването, или възможното игнориране на женската линия в оригинала и с това обосновава, че не си заслужава да се говори за нищо друго. Тоест: всичко друго: чуждост, пътешествие, комуникация може да бъде разбрано само посредством нея.

От тази гледна точка особено интересна е новелата на Палми Ранчев, в която едно някогашно, тридневно, но пък романтично, любовно приключение между българин и унгарка задава рамката на историята. Тя се е случила в смътното минало, може би в Созопол, може би през август. Споменът за тази стара страст го кара да се качи на влака: тръгва да търси жената, но за предполагаемата телесна връзка не става и дума. Новелата описва един много фин нюанс на нежността, при който въпреки разбирането без думи или въпреки трудностите при разбирането на едно друго равнище възниква почти пълноценна връзка и чувствено отъждествяване. Езиковите и културни разлики се разрешават в „общочовешкото“ и текстът създава постепенно и много красиво условията за всичко това. Жестовите на взаимно внимание правят необикновени двама души, двама „обикновени“ човека – пътника и кондук-

тора –, началните недоразумения изчезват успоредно с тях, за да прозвучат във връхната точка на текста изреченията, способни да променят живота:

Ръката му трепна и помръдна глава. Беше достатъчно да знам, че ме е разбрал. Разбирахме се.*

Вторият текст на Алек Попов, *Чомски и аз*, по странен начин, тъкмо обратно показва възможните функции на общия човешки език, понеже в крайна сметка твърди, че такъв, всъщност вече и сега съществуващ, базиращ се на basic english изкуствен език, универсалният език на попкултурата въобще не гарантира разбирането, даже често го препятства. От друга гледна точка прави впечатление една определителна конструкция: споменавайки София, пише: „Намираме се в една особено гадна част на града.“ – което почти означава, че „София е една балканска мръсна дупка“²¹, нещо такова би си помислил героят на Костолани, или би казал човек, който желае градът му да бъде по-европейски, по-чист, място, с което да се гордее. Текстът на Попов е единственият от тук разглежданите български текстове, в който балканското се явява като отрицателно явление и който следователно гледа самоиронично на собствената си българскост.

С героя на Ищван Вьорьош се разиграва ситуация, в която особено място заемат самоидентификацията, езиковата мимикрия и провалът. Новелата съдържа важни и за нас поуки: чужденецът винаги остава чужденец, а ако се опита да прикрие чуждостта си, става по-скоро смешен и нараним, отколкото неуязвим. Вьорьош също си играе със ситуацията, появяващи се и при други: какво се случва, ако говорим един и същ език, но не на едно и също равнище и какво се случва, ако си мислим, че другия не разбира думите ни, а всъщност ги разбира. В пълна степен оползотворява комичността, криещата се в тях.

---

* Превод на унгарския превод; „[И той отговори.] С трепване на ръката, освен това промени наклона на главата си. Беше достатъчно потвърждение, че ме разбира. И двамата се разбирахме.“ *Палми Ранчев*. Разговорът.

Четейки наистина находчивата новела на Кристин Димитрова обаче, срещаме гледна точка, която досега не е била вземана предвид: текстът на Костолани е възникнал на унгарски, добре познато и често споменавано произведение е в Унгария, но в България или в която и да е част на света е почти напълно непознат. Това от практическа гледна точка значи, че един унгарски автор може да работи по съвсем различен начин с него, отколкото да кажем един български автор, по различен начин може да се позовава на него, понеже може да използва и придадените му значения. С това може да обясним, че текстът на Димитрова, така да се каже, преразказва оригиналната история с тази разлика, че запълва старите празни места, обяснява, какво защо се случва, какво и защо го правят кондукторът и Ещи. Това впрочем показва защо текстът на Костолани е толкова добър, защо е възможно осемдесет години след възникването му и наличието на петнадесет други нови интерпретации да бъде написана и шестнадесета: защото е пълен с несигурност, премълчавания, с „празни места“, които читателят от което и да е време може и трябва да запълни и които са достатъчно широки, за да могат на предизвикат толкова много „разгадавания“. При всичко това отговорът на Димитрова на главните въпроси е недвусмислен: отхвърля отъждествяването на кондуктора и българите, даже с допускането, че кондукторът навярно не е бил българин, а грък, поставя под въпрос и евентуалната образованост на Ещи. Понежи Ещи в оригинала се гордее, че говори гладко поне десет езика, тук обаче е възнаграден с това, че не може да направи разлика между гръцкия и българския, даже, приятелят, изслушал историята, му казва в очите: „Не беше кой знай какъв езиков гений в училище.“* – нещо, което напомня например на решението на Бойко Пенчев, който също привлича трети език в пространството на текста, от друга страна поначало смята за наивност самоувереността на Ещи.

Добър пример за това колко по-естествено или по-скоро: по-родно се явява която и да е отломка от историята на

---

* Превод на унгарския превод. „Ти не беше много по езиците в училище.“ *Кристин Димитрова*. Българският кондуктор.

Корнел Ещи в текст на унгарски писател е парафразата на Петер Естерхази. Той не трябва да обяснява неща, които трябва да се обяснят на един българин, затова много по-свободно играе, отива по-далеч, включва и други текстове в пространството на междутекстовата игра. Вкусва, борави с думи и истории, които всеки, който е запознат с унгарската литература, смята за познати. Но освен това изрича едно доста важно, макар и определено иронично твърдение: в бърборенето, в монолозите, изглеждащи като диалози, и във вклинените, безотговорни „Да“ -та се разкрива дълбоката безнадеждност и още по-дълбоката тъга на всекидневие. Не че е непременно така, но нека нямаме илюзии: повечето от разговорите ни следват модела на приключението на кондуктора и Ещи – казва произведението на Естерхази.

Накрая да прочетем и текста на Силард Борбей, който с жанровата си двойственост се отличава в сборника от 2003 г., понеже е съчетание от обичайна новела и отлично есе. Силард Борбей размишлява над екстравагантната идея: какво би написал Кафка в дневника си и какво би казал Валтер Бенямин, открил се и като интерпретатор на Кафка, ако те бяха станали свидетели на разговора между Корнел Ещи и българския кондуктор. Дали ще изтълкуват тази част от романа като обикновено недоразумение, като рядък случай на метакомуникацията или тъкмо като жест на отхвърляне на чуждостта. Според Борбей героят на Костолани подхожда едва ли не неморално, когато въпреки отчаяните думи на кондуктора (виж: плач!) естетизира сцената и се концентрира само върху звученето на непознатия език, музиката на думите, респективно върху игровите възможности, стаени в ситуацията, като същевременно прави високомерни забележки относно природата на езика, речта и разбирането. Борбей се изразява ясно:

ръката му, държаща небрежно и елегантно цигарата, понякога нервно потрепваше, а това във всеки случай издаваше, че в действителност презира този човек с гъстия му турски мустак, с все по-фамилиарната му простовата реч, с пръскащата от устата му слюнка, с натрапчивите му жестове.²²

Четем още за „равнодушие“, „самосъзнание“, „надмощие“ и „самоувереност“. В сравнение с останалите, в текста

на Силард Борбей е по-интензивно назовавана неравнопоставената връзка между пътника и кондуктора, респективно разобличаването на сенчестите страни на комуникацията между „благоденстващия човек“ и простодушния, подвластен кондуктор.

Според горното в текста на Костолани европейският гражданин, разполагащ със способността да наблюдава и да се самонаблюдава, в крайна сметка господства в дадената ситуация над кондуктора, принизен, така да се каже, в принадлежност, в прост знак. Дори сравнението „Стоеше до мен верен като куче“ отива по-далеч в принизяването. Корнел Ещи е безчувствен, защото не се и опитва да научи нещо повече за болката на кондуктора, камо ли да я разбере, дори направо нехае за нея. Отчаянието на кондуктора не получава утеха, макар заговорилият очевидно да я желае – и когато вече ридае, когато очаква да получи признание поне за целостта на разказа, за успеха от употребата на езика, Ещи, низвергвайки го, му виква три пъти „не“, което окончателно прави недвусмислено, навярно дори и за кондуктора, че езикът на страданието е винаги неартикулируем и непонятен. Тоест: българският език тук означава територия, изключена от властта на речта, българинът пък е самият знак на изключването. В тълкуването на Борбей *Българският кондуктор* показва властническата и унижаваща игра на интелектуалеца, възпитан от европейската култура, над човек, на когото не е дадена възможността да влезе в общността на учленената реч, в същинския цивилизован свят. Който въпреки всичките си усилия, вечно остава чужденец. А самият разказ е „ужасно нарцистичен и самодоволен текст“, от който се излъчва културен шовинизъм и желание за подчиняване на другия. Добър пример за това е: въпреки че текстът се гради на принципите на метакомуникацията, не биваме осведомени, че българите изразяват одобрението и протеста си, като кимат тъкмо обратно на европейската жестова система.

Всичко това естествено не означава, че Борбей би искал да каже последната дума по този въпрос, тъкмо обратното. Разискваните текстове, пренаписващи въздействащата творба на Костолани, заедно я продължават и доизмислят, и във

взаимодействието на различните интерпретаторски и писателски стратегии взаимно се дооформят, формулирайки все по-нови въпроси. Като избират някоя традиция или я отхвърлят, те въздават справедливост, заплитат истории, градят диалог. Но всички те по същество сериозно обсъждат проблема. Много е прав Петер Демен, когато пише в кратката си критика за антологията *Българският кондуктор*, колко е странно, че измежду текстовете в сборника нито един не е истински разкрепостен, макар самото произведение на Костолани да е всъщност разказ за една игра²³. Липсата на разкрепостеност се задава, както видяхме, от ситуацията, разбираана вече от по-деликатния съвременен поглед. Ситуация, в чиито дълбини отгоре на всичко се таят и въпросите: какво е българското, какво унгарското, какво е европейското, какво е балканското и разбира се: какво е общочовешкото, изискуемо във всяка ситуация. Къде е границата между човек и човек, между народ и народ, и могат ли те да се преминават? Както се изразява Георги Господинов:

Държим се, сякаш сме се събрали вечерта, повилнели сме, а на другия ден тактично се избягваме и нищо не си спомняме.²⁴

Новелата на Костолани и нейните дописвания дават отлична възможност тази памет да бъде освежена колкото се може по-скоро.

Литература и бележки

1. *Ватова, Пенка*. Сюжетът „Българският кондуктор“ – аспекти на езиковата и литературната комуникация. – Хемус, 2010, № 1, с. 16.
2. A bolgár kalauz. Szerk. Szvetla Kjoszeva. [Българският кондуктор. Състав. Светла Кьоцева.] – Budapest: Pro Schola Bulgarica Alapítvány, 2003.
3. *Balassa Péter*: A bolgár kalauz. [Българският кондуктор] // Balassa Péter: A bolgár kalauz. – Budapest: Pesti Szalon, 1996, с. 7–15.
4. Пак там, с. 9.
5. Превод от унгарски на текста „Упътване в чужди води“ от „Българският кондуктор...“, 2003, с. 6. „Корнел Ещи вижда доказателства за собствената си неотразимост, оправдание за високомерието си в раз-

говора с „абсолютния друг“ – с българския кондуктор.“ Авторски превод на Петър Кръстев, озаглавен „Кондуктор в неизвестното“.

6. Превод на Катя Каменова в: *Костолани, Дежьо*. Целувката. – София: Нар. култура, 1987, с. 571; „И днес ме изпълва гордост, когато си помисля за това. Защото все още ме гъделичка самочувствието с какво познаване на човешката природа подготвих тази сцена“. Дежьо Костолани. Девета глава, в която Ещи бърби с българския кондуктор на български и се наслаждава на ужаса на вавилонското стълпотворение. Превод Стефка Хрусанова в „Българският кондуктор...“, 2003.

7. Превод на Катя Каменова в: *Костолани, Дежьо*. Целувката..., 1987, с. 576; „В последния момент все пак го съжалих.“ Превод Стефка Хрусанова в „Българският кондуктор...“, 2003, с. 24.

8. *Vathy Zsuzsa*. Bolgár kalauzom. [*Вати, Жужа*. Моят български кондуктор.] – *Tiszatáj*, 2006, № 4, 47–51.

9. Пак там.

10. Превод на превода в „Българският кондуктор...“, 2003, с. 108. Оригиналото изречение: „Единствената причина героят на Костолани да чуе тази история е, че българският кондуктор знае от самото начало, че си има работа с чужденец.“ (*Алек Попов*. Българският кондуктор)

11. „С целия си необятен опит на железничар, за него не е трудно да долови истината.“ (*Алек Попов*. Българският кондуктор)

12. Превод на превода на преведената като „Една друга история“ в „Българският кондуктор...“, 2003, с. 72. Оригиналите изречения са: „Предложи ми я на български, така е, ама нещо в гласа му не беше баш български“, „по нашенско не се намираха“ (*Георги Господинов*. Една втора история), „И тогава ми текна – на мене ми текна, натъртваше дядо ми, – да се хвана на въдичката. И започнах да му разправам всичко, което ми се беше насъбрало.“ (*Георги Господинов*. Една втора история)

13. *Drakulić Slavenka*. A Balkán – a névtől az igéig (és vissza). – *Jelenkor*, 2009, № 10, 1073.

14. *Szegedy Maszák-Mihály*. A regényszerűség maghaladása. // *A magyar irodalom története*. III. köt. Összeáll. Szegedy Maszák-Mihály. [*Cegedi-Mасак, Михай*]. Превъзможването на романовостта. // *Историите на унгарската литература*. Т. III. Състав. М. Сегеди-Масак.] – Budapest: Gondolat, 2007, с. 240.

15. *Tóth Krisztina*. Esti Kornél szelleme [*Тот, Кристина*. Духът на Ещи Корнел.] // *Hazaviszlek, jó?* – Budapest: Magvető, 2009, с. 171–175.

16. Превод на Катя Каменова в: *Костолани, Дежьо*. Целувката..., 1987, с. 572: „Изведнъж сложих ръка на рамото му, вдигнах високо вежди

така, че се оформиха два огромни въпросителни знака (...) усмихна се. Започна да говори.“ Превод Стефка Хрусанова в „Българският кондуктор...“, 2003, с. 16.

17. Срв: *Varga, Adrian. Esti Kornel and the Bulgarian Train Conductor. – Hungarian Studies, 2002 (16), 63–87.*

18. *Tóth Krisztina. Esti Kornél szelleme..., 171–175.*

19. Превод на Катя Каменова в: *Костолани, Дежьо. Целувката..., 1987, с. 571*; „В последния момент все пак го съжалих... хвърлих му мъчалив поглед, който означаваше „Това, което направи, не беше хубаво, но да се греша е човешко и ти прощавам.“ После му извиках на български само едно „Да“. Превод Стефка Хрусанова в „Българският кондуктор...“, 2003, с. 24.

20. Преведе преводаческа работилница *BG-кондуктор. – Хемус, 2002, № 2, с. 48.* „А аз, след като бях останал, с принудената си усмивка, се превърнах в негов съратник, станах съучастник на всичките му перверзни движения, потръпвания на коленете, размахвания на пръсти, като някой слабоумен юноша, който на четиридесет и четири още ходи в седми клас, вдига полите на момичетата, плюва от прозореца на втория етаж по шапките на елегантните дами и дъбае непристойни рисунки по прясно лакираните чинове на отделението.“ Превод Мартин Христов в „Българският кондуктор...“, 2003, с. 82.

21. Срв. *Krasztev Péter. Szófiai megfigyelések: Kosz és Kvártély. [Кръстев, Петер. Софийски наблюдения: Кали и квартира.] – Magyar Narancs 1997, № 39.* (В унг. загл. се играе с израза „koszt és kvártély“ [храна и квартира], като *koszt* е заменено от *kosz* [1. мръсотия 2. краста])

22. Преведе Николай П. Бойков. – *Панорама, IX, 2006, с. 203*; „Ръката му, която небрежно елегантно държеше цигара, от време на време нервно потръпваше. Друго ако не, това поне издаваше, че всъщност презира човека с гъстите мустаци а ла турка, с натрапчивия и досаден говор, с пръските, дето хвърчат от устата му, с нахалната му жестикулация.“ Превод Светла Кьосева в „Българският кондуктор...“, 2003, с. 95.

23. *Demény Péter. Kalauz a hintán. [Демен, Петер. Кондуктор в люлка.] – Korunk, 2005, № 1.*

24. Превод на превода, озаглавен „Една друга история“ в „Българският кондуктор...“, 2003, с. 69. Оригиналото изречение: „Подобно хора, които предната вечер са вършили ред непозволен неща в една така сложна близост, а на следващия ден предпазливо се отбягват и нищо не могат да си спомнят.“ (*Георги Господинов. Една втора история*)

Прев. от унг. Николай П. Бойков

СПОМАГАТЕЛНИТЕ ГЛАГОЛИ НА ПЕТЕР ЕСТЕРХАЗИ

Сава Сивриев

(ШУ „Епископ Константин Преславски“)

Бих искал да започна тези редове с два спомена за Петер Естерхази. Преди години, започвайки работата си в Будапещенския университет като лектор по български език и литература, получих една дебела папка от Министерството на културата на Унгария с преводи на унгарски автори на български език. Трябваше да напиша рецензии за преводите. Сред тях беше „Една жена“ на Естерхази, направен от живеещата в Будапеща българска поетеса и преводачка Светла Кьосева. Прочетох книгата и текстът някак трайно остана в паметта ми. Нещо повече, връщах се и препрочитах места от него няколко пъти. „Една жена“ провокираше читателската ми представа за форма. Трудно можех да определя за себе си що за текст е това. Формата бе някакво настроение. „Една жена“ приличаше на толкова много текстове, а заедно с това твърде много се отличаваше от тях. В този текст бе намерил израз онова единствено и неповторимо възприемане и мислене на света, което можеше да се прочете само у Естерхази. Текстът постоянно започваше и не свършваше. Любовта започваше и не се случваше, за да започне следващата, която не се случва и т.н. Всичко това ми бе много познато. А формата имаше своя смисъл и своята ирония. Написах рецензията си и за моя изненада книгата бе отличена с награда на панаира на книгата във Франкфурт. Улавях се, че почвам да гледам света с очите на Естерхази.

На 3.05.2001 г. (четвъртък) – това го знам, защото съм запазил програмата със съобщението, самоуправлението на българите от XI столичен район организира от 15 часа в ри-

туалната зала на площад „Свети Гелерт“ литературна вечер с писателя Петер Естерхази по повод на книгите му, преведени на български език. Залата бе пълна. Следобедът бе горещ и задушен. Знамена на Унгария, България и на Европейската общност. Писателят бе посрещнат тържествено. Пред нас започна беседата с него, водена от литературоведа д-р Петър Кръстев. Разговорът продължи близо два часа, при много голям интерес от страна на публиката. От казаното съм запомнил, че текстовете на Естерхази са преведени на разни европейски езици. Купих „Спомагателни глаголи на сърцето“ и се наредих на опашката за автограф. Дойде редът ми. Някой ме представи кой съм и се загледах отблизо в писателя. Усетих широко и дълбоко скроения човек. У Естерхази имаше деликатност и мекота, открояваща се при ръкостискането. Невероятно извисена чувствителност и зачитане на другия. Той ме издигна нагоре. Забравих задушния следобяд. Чувствах се обновен.

„Спомагателни глаголи на сърцето“ на места също препрочитам. Изпитвах удоволствие от самото четене. Това ми се случваше рядко в последните години поради професионалните ми задължения на четец на текстове. А и тази смърт, която книгата описваше, вече също ми бе позната. В този текст виждах и себе си. Начинът, по който тече времето ми. Начинът, по който се гледа на света. Начинът на живот с Другия.

Ако трябва да се направи опит за литературоведска оценка на книгата, следва да се начене с видимото. С онова, което в класическите времена се е наричало форма. В книгите на Естерхази има класицистичност – класицистични текстове, с класицистични теми и проблеми, разказани, както вече отбелязах, по непознат начин, по който той е възприел вечноприсъщото и вечноповтарящото се. Споменах също, че формата му е запаметила отпечатъците на някакво настроение, душевно състояние. Всъщност „Спомагателни глаголи“ е класически семеен роман. Структурата на семейния роман в случая обаче е представена по необичаен начин – с разместване на повествователното време. То е един вид емоционално време – отворено в преживяването на смъртта. В това, което става сега, в онова, което някога е било. Историята на семейството е вписана в събития от гражданската история на Унгария. Из

тези различни времена са откъснати фрагменти, които сглобяват текста. Авторът ги извежда из миналото. В текста са представени и гледните точки, и мислите на участващите в събитията.

Текстовото поле на книгата е разделено на две части – в горната част върви текстът на автора, а в долната цитати от богослови, философи и писатели. Така книгата се състои от две книги. Всяка със своята логика и смисъл. Това формално разположение създава впечатлението за някаква обърканост, ако изхождаме из класическата читателска представа за жанров ред, но точно класическата жанрова матрица преповтаря и провокира „Спомагателни глаголи“, изхождайки из логиката на сърцето.

Не мога да се отърва от усещането, че не намирам езика, който подхожда на тази книга. Словата, които предлагам, ми изглеждат официални – защитени отвсякъде и внушаващи впечатлението за професионалност. И не знам защо това е така. При цялата простота, сложността на Естерхази е, че не може да бъде уловен и описан адекватно. Онова, което у него е отвъд думите, е трудно да се предаде с думи.

Повествованието в „Спомагателни глаголи“ впечатлява със своята откровеност, с която са показани видимо лични неща. За тях обикновено не е прието да се говори. Но Естерхази се е заел да покаже истината. Каквато и да е тя. И тази истина ни звучи на места невероятно, защото и самите ние знаем, че нещата стоят точно така. И като че ли смъртта е всичко, което е около него. Нещо като спокоен апокалипсис, по израза на Кенет Уайт. Краят е в смъртта на майката, в историята, от която няма никакъв смисъл. В миналото – също толкова безсмислено. Отношенията между близките също изглеждат умъртвени. Въпреки външно демонстрираната любов и близост и желанието да има любов и близост. Смъртта е онова, което е. Във всичките ѝ форми и проявления. Но това е една мека смърт, странна и причудлива, която е в човека, в онова, което е вън от него, и в това, което той е. Тя е една усмихваща се смърт сред видимото благополучие и сред живот, в който единствено личният интерес е станал единствената реалност. Станал е естественото случване на нещата.

Някъде в книгата става дума и за любов. Персонажите в тази семейна история отдавна са се отчуждили един от друг. По-скоро – те са отвъд отчуждението. Гледат на другия близък – брат, сестра, баща – с интерес, изучавайки нещо, което е близко. Ако е възможно определение на начина, по който се разказва тази история, то той е лирико-лапидарен стил, който показва гледна точка, преживяваща станалото, а заедно с това и стояща вън от събитията. Тази „гледна точка“ също е участник в разказаната тъжна и весела смърт. Във философията на умирането, дълбинната същност на която показва и изживява авторът на цялата тази история. Впрочем тя започва с „В името на Отца и Сина...“ и завършва с „В името на Отца и Сина...“. Така, както започват молитвите. Целият този текст – „Спомагателни глаголи“, изглежда като една неназовава молитва. Разказ за всичко онова, което е станало с човека. И за това, което той е, застанал по един или друг начин пред смъртта.

Някога смъртта се е приемала като успение, заспиване, покой, ново раждане, преселване в по-добрия свят с надеждата за вечен живот. За персонажите на Естерхази не е имало време през живота си да мислят за всичко това. Те се изправят неочаквано пред смъртта. Много от събитията стават в ирационалността на съзнанието им. Събития, които също не могат да се назоват с думи. Несъзнателно движение на мисълта, душевно движение. И едното, и другото показват видимите външни знаци на поведение. То е вътрешно време, ставащо сред гънките на душевния живот. Придобиващо причудливи външни форми. Това, което е истината за нещата.

Ако трябва да се потърсят успоредици, след 80-те – 90-те години подобна характеристика имат и някои български литературни текстове. С експеримента с формата – ако това е експеримент, а не разрушаване на всички онаследени форми. Тази първа и най-очевидна видимост показва разрушеността на един свят, в който е възможно само такова изказване и само такъв текст. И който не може да понесе друг начин на общуване освен разрушеността. И това не е експеримент, а естествен начин на общуване. Типологията може да се потърси и в разказите за смъртта и за различните видове смърт. В

и рационалността, в която стават истинските събития в текста. Типологията е и в поетизирането на телесната низовост. Поетизирането въобще на грозното – това четем у Евгени Кузманов, Виктор Пасков, Деян Енев, Алек Попов, Георги Господинов. Естерхази прави като че ли по-малко литература, а повече изповеди и откровения, впечатляващи и потрисащи с искреността си. А какво ли и има да се крие, когато чуваме медта, що звънти, и кимвала, що звука.

В послеслова на книгата преводачката Юлия Димитрова е отбелязала, че в унгарския език със спомагателните глаголи се отрицава. Въпреки всичко, въпреки това, което е, приемайки го такова, каквото то е, книгата на Естерхази е отрицание на смъртта.

УНГАРИЯ/БЪЛГАРИЯ: ЧЕТЕНЕ НА ДРУГИЯ

(Българска критика
за унгарски книги: 2000–2010)*

Пламен Дойнов
(Нов български университет)

Уместно е често да си припомним формулирания от Георги Каприев в началото на 90-те години на XX век синдром на *културата на отсъствието*. Според този синдром, за мнозина е достатъчен белег за качество на културния продукт, ако той е представен в чужбина. Самото присъствие *Там* и отсъствие *Тук* се превежда като „успех навън“. Престижът на изложбата, показана зад граница, на книгата, издадена в чуждоезично издателство или на спектакъла, показан на международен фестивал, често се приема за самоочевиден просто защото културният факт е регистриран извън националното пространство.

Когато обаче се заемеш да провериш какво точно представлява шумно рекламираният „успех навън“ (*какви продажби, колко рецензии* и т.н.), се оказва, че почти липсват следите от реалното случване на културно събитие. Освен няколко рекламни изречения, в повечето случаи тишината сред чуждата публика е колкото любезна, толкова и оглушителна.

Проблемът с културата на отсъствието не е само с българско потекло. Той става още по-сложен, когато бъде пренесен върху издаването на преводна литература. И ако в последните години нерядко чуваме риторичния въпрос „Случват ли се но-

---

* Предговор към книгата: Четене на Другия: Българска критика за унгарски книги: 2000–2010. Състав. Пламен Дойнов. – София: Лит. вестник, 2010, 248 с.

воизлизащите книги от български автори в България?“, то как ли би звучал още по-конкретен въпрос като този: *Случват ли се унгарските книги, преведени на български език в началото на ХХI век? Което ще рече: Четат ли се? Мислят ли се? Купуват ли се? Рецензират ли се? Тълкуват ли се? Предизвикват ли дебати?*

Решихме да видим. Още повече, че Унгария е сред страните от Централна и Източна Европа, които след падането на Берлинската стена успяха да съхранят тенденцията за последователно представяне на своята литература на чужди езици. Специални програми като на Фонд „Унгарска книга“ се стремят публиката в останалите европейски държави да усвоява сравнително редовно както непознати за нея класически унгарски произведения, така и новите текстове на унгарската словесност. У нас преводът и рецепцията на унгарската книга допълнително са улеснени от силните традиции на българската унгаристика, която не само успява да подготвя нови поколения можещи преводачи, но и да поддържа културния контекст, който осигурява специфичен *режим на разбиране* на унгарската литература и култура. Култивирана читателска и рецептивна среда – това е условие, без което и най-активната културна политика на задгранично представяне не би могла да разчита на успех.

* * *

Подборът на български критически текстове за унгарски книги, освен чисто времеви граници (рецензиите са писани между 2000 и 2010 г.), трябваше да си постави и други – жанрови и ценностни – ограничения. Първо решихме да приемем за *унгарски* само онези произведения, чийто *първи език* е унгарският, т.е. написани са първо на унгарски език. После пренебрегнахме изобилните бележки с откровено рекламен и анотационен характер, които след средата на 90-те години все по-често подменят литературната критика в българските медии. След това се лишихме от текстове, които подменят своя обект, тоест използват излизането на книгата предимно като повод да разгърнат свои „странични“ стратегии – импресии върху личния живот на рецензента, извънлитературни

нападки срещу издателя, съставителя или преводача на рецензираната книга и пр. Разбира се, всичко това означава, че отстранихме преднамерено или случайно *непрофесионални* рецензии – импресионистични, автобиографични, публицистични, които в малка степен изглеждат *критически*. Разбира се, въпреки подобна редукция, следи от импресионистичност, автобиографичност, публицистичност личат и в част от подбраните тук текстове – нещо трудно преодолимо за всяка рецензентска практика. Накрая решихме да се лишим от иначе проникновени предговори и послеслови, поместени в самите унгарски книги, заради тяхната неизбежна въвлеченост и неотстраненост от коментирането заглавие.

Все пак предимство получиха именно публикуваните в периодиката *критически* текстове, които демонстрират ясен аналитичен ангажимент, *бавно* (т.е. търпеливо, внимателно) четене, проведено като малко (из)следване или като есеистична рефлексия на преводния текст. Ето как извършихме *избор* от солиден фонд описателни, презентационни и рецензентски текстове и по този начин приложихме основния *антологичен принцип* – да подберем „най-доброто“ и „най-представителното“ от критическата рецепция на български език за унгарски книги, преведени и издадени в България през първите десет години на ХХI век. Затова пред нас вече имаме една малка критическа антология.

Оказа се, че въпреки предварителните ограничения, в книгата са набавени близо петдесет отзива (точният им брой е 48), които не просто регистрират появата на нови унгарски книги, а ги четат отблизо, тълкуват ги, поставят ги в различни контексти. Повечето автори на избраните рецензии са сред най-проницателните съвременни български критици – наблюдатели и анализатори, които изграждат образа на българската критика за книги от началото на века.

Затова е логично *местата*, по които за първи път са се появявали тези отзиви да бъдат предимно седмичниците „Литературен вестник“ и „Култура“. Именно там е пространството, където все още могат да се видят аналитични рецензии – в противоположност на рекламните и пиар текстове, характерни за повечето останали периодични издания.

Като особен феномен се открояват т.нар. *унгарски броеве* на „Литературен вестник“ (един брой в годината, изцяло посветен на унгарската литература), представляващи истински *зони на разбирането*, където *взаимно се четат* художествени и критически текстове, лансират се първи преводи, протичат явни или скрити дебати около новоизлезли на български език унгарски книги.

* * *

Тази малка критическа антология би искала да покаже как в продължение на десет години се е случвало *четенето на Другия* в един социокултурен контекст. В ролята на *Другия* сега е унгарската литература с пъстротата на нейното представяне в България, в която разпознаваме както целенасочена стратегия, разгръщаща поредици от премислени общувания, така и случайни попадения, притежаващи очарованието на внезапните открития. Но в ролята на *Другия* е и българската критика, практикуваща различни видове четене.

Какво означава да бъде извършено *четене на Другия*? Това е именно *четене*, а не *прочит*, тоест траещо действие, продължаващо усилие, а не завършен акт. Четенето, за разлика от прочита, всъщност е отворена практика, която съединява в себе си всекидневния читателски опит с постоянстващата критическа рефлексия. Книгата се стреми да улови част от следите на тази практика, да ги организира в съвсем общи и условни тематично-жанрови кръгове, да подчертае ключовите подходи към най-рецензираните унгарски книги в България и да установи, че понякога липсва ясна логика в предпочитанията на критиката към едно или друго заглавие. Като цяло се наблюдават два типа критически интерес. Първият тип е *потвърждаващ* – унгарското авторско име или тематично-художествената тенденция имат свои предишни присъствия или познати аналози в България, затова критиката отзивчиво ги тълкува. Вторият тип е *компенсаторен* – авторът или тенденцията са слабо представени или изобщо отсъстват в българската литература, затова критиката ги представя като вероятна (много често желана) посока за развитие на творческите практики.

Не е изненадващо, че на сериозен *потвърждаващ* критически интерес у нас по правило се радват книгите на Ласло Наги – автор, трайно свързан с България и българските поетически традиции. Той е сред малцината не само унгарски, но и европейски поети, към които нашите преводачи се завръщат отново и отново, независимо дали съответното произведение има вече български превод. Поезията на Наги притежава богата традиция на четене у нас, затова и рецензиите не подминават новите издания на неговите български книги.

Емблематичен е *компенсаторният* критически интерес към поезията на Янош Пилински. Обичайният дефицит на оригинална българска метафизична и/или религиозна лирика като че ли умножава любопитството към Пилински и компенсаторно проектира българските липси върху унгарския поет.

Сред очакваните предпочитани „обекти“ на българската критика са книгите на нобеловия лауреат Имре Кертес и на може би най-популярния съвременен унгарски писател Петер Естерхази. Тяхното българско четене вече е трайно положено в една общоевропейска перспектива.

Но понякога се получават очаквано неочаквани критически фокуси. Например Геза Чат чрез българския си сборник „Опиум“ (2005) изведнъж привлича вниманието, сякаш заради специфичния си алтернативен почерк, отвеждащ към практиките на психоанализата и наркотичния опит и към едно радикално писане от началото на ХХ век, контрастиращо на българското писане от това време. От друга страна, поетът Андраш Петьоц улучва някакви сходни български търсения от края на ХХ и началото на ХХI век в специфичната поетическа *археология на географията* в „На мястото от слънцето огряно“ (2004) и предизвиква желание за *споделящо* критическо писане. Същевременно изглежда парадоксално как коректно подготвени, прецизно издадени и преведени книги понякога не предизвикват нито един внимателен критически отзив. Това е капризът на читателско-критическото случване.

Особена група издания представляват антологиите и сборните книги, събиращи жанрово и тематично профилирани текстове – антологията на унгарския разказ „Езически

апокалипсис“ (2000), поетическите антологии с унгарска поезия „Вселена от везни“ (2001) и „Доземи“ (1999), антологията с унгарска любовна лирика „Аве, Ева!“ (2003), авторските антологии на унгарската поезия от Александър Миланов – „Скитници в стихове“ (2003), Иванка Павлова – „Цветни мас-тила“ (2005).

Тези книги традиционно концентрират около себе си интерес заради представените в тях *общи картини* на унгарската литература и демонстрираните *принципи на селекция* от съставителите. На техния фон провокативно стоят *гранични* сборници като „Антология на Розата“ (2005) и „Три цвята“ (2004), които срещат в едно книжно тяло текстове от унгарски и от български автори. Както самите книги, така и рецензиите за тях са по особен начин раздвоени, т.е. опитват се да проиграват и двете гледни точки – от България към Унгария, но и от Унгария към България. Това е интензивен опит за възпаляване на културните граници, за проблематизиране на самия принцип за „национално представителство“ на литературата. Защото днес все по-често се оказва, че автори от различни езикови пространства имат много повече общо помежду си, отколкото автори, принадлежащи към един национален език. И критиката е заставена да осмисли този феномен.

Специалният интерес към „новите“, по-непознати (за българския читател) унгарски писатели, особено забележим след 2005 г., се задава от рецензии върху книги от Андраш Петьоц, Атила Бартиш, Балаж Дьоре, Илдико Ловаш и др. Те представляват съществена част от специализирания разговор върху новите посоки в двете литератури, открял се категорично в друга книга – резултат от съвместна литературоведска българо-унгарска конференция – „В курсив и под линия. Тенденции и акценти в българската и унгарската литература (1989–2008)“ (2008). Така сборникът „Четене на Другия“ се включва към вече проявените в българската литературно-научна публичност усилия да бъдат *навреме* четени и осмисляни процеси и ситуации в унгарската култура – не като жест на протоколна взаимност, а като всекидневна работа върху значими текстове, чийто *първи език* в този случай е унгарският.

* * *

Затова нека завършим с думи за взаимността. Но за *другата*, по-сложната взаимност. От тази книга личи, че за десет години българската критика за унгарски книги не само е натрупала видим обем, но е набавила текстове, изработващи специфична *аналитична взаимност*. Конкретното *четене на Другия* се е състояло – не като показна акция и формално регистриране на рецензентски жестове, а като задълбочена рефлексия и компетентна интерпретация. Проявено е не дежурно съпричастие, а последователна *воля за разбиране*. И въпросът не е само в това дали унгарските книги, преводите им и рецензиите за тях са стойностни. Въпросът е в осъзнатото поддържане на оня ритъм в общуването и онова искрено любопитство към Другия, които превръщат всяко четене в конкретно преживяване и взаимно дописват двете литератури. Защото кой ще отрече, че внимателното четене на унгарска литература в България работи върху самата българска литература. И я променя.

СБЛИЖАВАНЕТО НА ИЗТОКА И ЗАПАДА В ЕСТЕРГОМ

Из спомените на един преводач

Тошо Дончев

(Унгарски културен институт в София)

Откъм Дунава се спускаше лека мъгла. В шест без една минута колата приближи към входа на естергомския палат на примаса. Малкият кръгъл площад пред сградата бе мъртвешки пуст. Не се виждаше жива душа. Портата беше затворена и прозорците зееха като тъмни зеници. Обля ме студена пот. Толкова невероятно и изненадващо беше всичко това. Преди, когато придружавах високопоставена българска делегация, още на границата на окръга ни чакаше милиционерска кола, която, проправяйки си път между превозните средства, с огромна скорост ни откарваше при очакващите ни за сърдечно ръкостискане домакини, нетърпеливо бърбещи и пристъпващи по застлания пред входа червен килим. „Не, не може да бъде, тук има някакво фатално недоразумение, никой да не ни чака... – казвах си аз – та нали лично се уговорих с Негово Високопреосвещенство и накрая даже повторих: на 15-и в понеделник в шест в примаския палат.“

През октомври 1984 г. с мълниеносна бързина се изкатерих в йерархията на дипломатическото ни представителство, не по ранг, естествено, а по степен на отговорност на задачите. Оказа се, че съм най-подходящото по старшинство и чин лице, единствено способно да осъществи съгласуването на задачите с естергомската епископска канцелария. За моя изненада Ласло Лекаи, кардинал, примас и архиепископ на Естергом, предпочиташе сам да изяснява подробностите вместо да прибегва до посредници. С голямо внимание се интересувахе и

трезво уточняваше. Спокойният му плътен глас още звучеше в ушите ми. Чак сега почувствах истински тежестта на стоварилата се на раменете ми отговорност. С разтреперани крака излязох от колата и зачаках земята да се разтвори под мен. Посланикът Бончо Митев, със своя практичен ум, се отнасяше към властта и особено към актуалната линия на партията, както простите вярващи към чудните дела господни. Не търсеше в тях логика, не го смущаваше противоречието между заповедите и предишните догми, не роптаеше и не се ровеше за причините. Знаеше, че в политиката винаги има необясними и по-висши гледни точки, които по самата си същност са достойние само на един много тесен кръг от хора. Задължението на участниците в йерархията е да изпълняват, а не да оспорват нарежданията. А от дългогодишния си опит беше разбрал и това, че при промените на партийната линия трябва да се внимава, иначе човек може да се опари и провали. Затова, когато в понеделник заместник-председателят на Министерския съвет Ищван Шарлош прие в парламента главата на Българската православна църква и придружаващите го лица, и той се изтъписа там. Но за посещението при българите в Печ и за срещата в Естергом вече не можа да осигури кола и, позовавайки се на многостранните си задължения от друг характер, избягваше една нова среща. И без това консулт, генерал-майор от Министерството на вътрешните работи, зорко и враждебно следеше всяка негова стъпка. Той открито даде израз на несъгласието и неприязънта си при вида на делегацията „в расо“. Смяташе, че авторитетът му на бивш партизанин му разрешава да даде отдушник на гневната си омраза и че трябва да се бори против оскверняването на комунистическото минало. Подчинените дипломати пък така отбягваха църковните лица, както дяволът тамяна. Когато другарят Митев отреди на мен, безпартийния преводач на посолството, ролята на посредник, той се позова на отделянето на църквата от държавата.

И така моята особа олицетворяваше конституцията. И докато тази полужива конституционна разпоредба се препъваше по тротоара, огромната старинна дъбова порта безшумно се отвори. Прозорците на палата светнаха и цялата сграда плувна в светлина. До застланата пред входа червена пътека

мълчаливо се бяха наредили почтително кимащите, облечени в черно расо членове на епархийския съвет. По стълбата към нас тръгна примасът. Последва особена, почти хореографирана серия от движения. Кардиналът с поклон даде израз на почитта си, полагаща се на госта, и тъй като стоеше с две стъпала по-нагоре, въпреки niskия си ръст, пак се извисяваше над главата на българския архиерей. Негово Светейшество патриарх Максим любезно отклони жеста за поклон пред него, като междувременно всичко премина във взаимна символична прегръдка, за да могат двамата, пристъпвайки задушевно и с достойнство, едновременно да стигнат до горния етаж. По молба на архиепископа, трапезната благословия изрече патриархът. Безшумно движещи се монахини ни поднесоха отлична вечеря и чудесно червено вино. До началото на вечерния телевизионен преглед вече бяхме стигнали до десерта и, благодарение на любезното внимание на католическия архиерей, всички можахме да видим предаването за приема в парламента от него ден. В края на вечерята хорът на Светия Синод с пълни гърди изпя „Многая лета“. Прозорците на примаския палат потрепяха от българските басове.

Настъпи времето за размяна на подаръци. Бях единственият светски участник, а получих от архиепископа на Естергом подарък, полагащ се на епископ, със следните признателни думи: „Благодарение на Бога и на господин преводача във всичко се споразумяхме.“ От примесената с хумор похвала за миг се почувствах на седмото небе, но бях наясно, че с този вежлив жест негово Високопреосвещенство всъщност оцени постижението ми като преводач на неделната икуменическа божествена служба и на последвалите я общ обяд и вечеря, където превеждах водещия се задълбочен и многостранен разговор.

В книгата си „Фрагменти“, съдържаща разсъждения и афоризми, забележителният български поет и преводач Атанас Далчев пише: „Преводът е най-бавният и задълбочен начин на четене“. Донякъде в обратен смисъл това се отнася за устния превод, който, би могло да се каже, е най-бързото и задълбочено четене на мисли. Това определение е валидно най-вече за синхронния превод, при който мислите на гово-

рещия без прекъсване оратор трябва веднага и безпогрешно да бъдат пренесени в различни по строеж и словоред граматически структури. Преводачът практически предварително трябва да усети посоката на мисълта и възможните обрати и разклонения на начина на изразяване.

Струва си да се замислим над това, какво по своята същност и характер представлява сложната, многопластова творческа дейност, наречена превод? Как бихме могли да я определим? Дали като изкуство, или пък като наука, или просто като един почтен занаят, усвоима професия? Всъщност преводаческата дейност е и трите, взети заедно. Изкуство е, също както и всяко произведение на художествената литература. Щом за създаването на един текст с художествена стойност се изискват усет за естетика и креативност, то за пресъздаването му на друг език са нужни същите творчески способности. Същевременно преводът е и наука в по-широкия смисъл на думата, тъй като може да се охарактеризира като действие, подлежащо на екзактно анализиране, можем да опишем закономерностите му и да ги прилагаме на практика. Погледнат под такъв ъгъл, преводът не е *par excellence* самостоятелна наука, а базираща се на теоретични основи приложна наука, един вид духовна технология, занаят, градящ се на постиженията на множество клонове от науката като езиковедие, психология, теория на комуникацията и семиотика и може да се усвои и развие с практика.

С обучение и практика може да се повиши значително нивото на всяко професионално умение и все пак твърдя, че истинският преводач се ражда такъв. Когато от даден преводач очакваме първокласна работа – текст, равностоен по качество на оригинала, то въпросното лице трябва да притежава няколко основни качества. Преди всичко интелигентност, богат речник, сигурно чувство за езика и лекота на изказа. Това означава от превода да не лъха на пот, преводът да не звучи чуждо, а да предава мислите точно, ясно и гладко. Преводаческата интелигентност крие възприемчивост, бърз усет за същественото и отлична памет, асоциативност и голяма креативност. Същевременно преводът означава най-задълбочен прочит, безпогрешно, точно тълкуване на превеждания текст. Извън

всичко това основно изискване е задълбоченото до най-малки подробности познаване на материята. Колкото и талантив, интелигентен да е преводачът, с каквато и лекота да се изразява, ако не е наясно със свързаната с темата информация, тогава със сигурност ще допусне сериозни грешки. И накрая интелигентността, креативността и лекотата на изказа не са достатъчни, ако липсват моралът, професионалната почтеност, ако преводачът не позволи да се чуе гласът на самия автор, ако поради липса на смирение изпитва нужда да поправя, иначе казано, да прави текста по-интересен, резултатът ще е половинчат, защото така се извършва фалшификация.

Един професионален преводач никога не би се затруднил да преведе речта и коментарите на партиен функционер. Ограниченото беседване на слабограмотни, необразовани хора с беден словесен запас не представлява сериозно изпитание. Истинско професионално предизвикателство изпитах именно в онези дни, когато имах щастието да посреднича на притежаващи широк кръгзор високообразовани партньори и да превеждам техните точни и сложни, но в същото време наблягащи и на подробностите формулировки. Преговорите, водени с ръководителите на унгарските църкви, бих могъл да окачества като литературни беседи с професионален характер. Освен уточняването на мястото на вярата, на различните вероизповедания и техните общи цели и на мисията на църквите, характерен за диалога на партньорите беше деликатният, но категорично съобразяващ се с различията, проникновен анализ на религиозните, общочовешките и външнополитическите гледни точки. Всяка дума и всеки израз имаше своята тежест.

На 29 март 1984 г., на съвещанието си в Парламента в Будапеща, представителите на унгарските църкви и вероизповедания приеха Послание за мир със заглавие: „С отговорност пред родината и човечеството“. Заслуга и изява на дипломатическия талант на метрополит Симеон, ръководител на Западно- и Средноевропейската епархия на българската православна църква със седалище в Будапеща, е, че под този претекст успя да осъществи посещенията на главата на Българската църква в Унгария. Според пресата патриарх

Максим бе пристигнал в унгарската столица, за да се присъедини към това Послание и за да вземе участие в юбилейното тържество, организирано по случай половинвековната годишнина от съществуването на църквата „Св. св. Кирил и Методий“, създадена от българската общност в Унгария. На 14 октомври, на светата божествена литургия в църквата на улица „Вагохид“, на която от страна на унгарската католическа Църква присъстваха Ласло Лекаи – кардинал, примас и архиепископ на Естергом, епископ Йожеф Кациба, гръко-католическият помощник-епископ Силард Керестеш и каноникът Имре Биро, църковният глава обяви официално присъединението на Българската православна църква към Посланието. Но не това беше същността на събитията, нито онзи единствен по рода си исторически факт, че български църковен глава за първи път стъпи на унгарска земя, а обстоятелството, че посещението на най-високия български духовник се включи в големия процес на сближаването на християнските църкви – на католическата и на източно-православната. А това беше част от поредицата събития, които повлияха на мирогледа и действията на стотици милиони вярващи хора. Общественото мнение не можа да оцени значението на измерващите се с десетилетия и столетия, променящи света ни събития. В пресата всичко това се изгуби. Вестниците съобщаваха за посещението на Янош Кадар в Париж и на заместник министър-председателя и министъра на външните работи на Ирак Азис Тарик в Москва, както и за есенната сесия на парламента, открила се на 18 октомври, в дневния ред на която фигурираха всичко на всичко три дневни точки.

В сравнение с това българо-унгарските отношения изглеждаха много по-оживени. През същата седмица в Будапеща пристигна на посещение главният редактор на централния партийен вестник „Работническо дело“ и българският главен прокурор. Тогава бе подписано българо-унгарско външно-търговско споразумение и се завърна от посещението си в София главният секретар на Националния съвет на профсъюзите. И разбира се, дипломатите на посолството в Будапеща следяха политиката на деня. В това време, през октомври, Съветът на Европейските епископски конференции и обеди-

няващата европейските (православна и протестанска) църкви Конференция на европейските църкви организира в Рива, на брега на езерото Гарда, Трета европейска икуменическа среща. А на 29 октомври, в Капелата на „Света Матилда“ в апостолската палата, папа Йоан-Павел II отслужи литургия заедно с кардинал Ласло Лекаи, примас и епископ на Естергом. Двадесет години преди това, в 1964 г., папа Павел VI и константинополският патриарх Атенагор се бяха срещнали в Йерусалим. След година двамата църковни глави изтриха изречената след разделянето на Църквата през 1054 г. взаимна анатема. После, през 1967 г., си размениха посещения.

Възобновеният диалог трае вече почти петдесет години. От православните църковни глави пръв патриарх Максим, като посланик на ортодокса, стъпи на унгарска земя. Шестнайсет години по-късно, във връзка с 2000-та годишнина от раждането на Спасителя и 1000 години от приемането на християнството в Унгария, го последва константинополският патриарх Вартоломей. Тези събития бяха важни етапи във възобновеното и обещаващо успехи сближение.

Прев от унг. Росица Тодорова и Юлия Крумова

ЕСПЕРАНТОТО КАТО МЕЖДУНАРОДЕН ЕЗИК

Моят път към унгарската литература

Георги Михалков*

Преводите на български език от богатата унгарска литература са много и са плод на усилията на изключително талантливи преводачи. Това показват два основни научни труда: „Унгарската книга в България“ (2001) – пълна библиография, която обхваща периода 1882 – 2000 г. Тя е съвместно издание на Издателска къща „Христо Ботев“ – София и Националната библиотека „Сечени“ – Будапеща, изготвено от нашата изтъкната унгаристка Йонка Найденова, а библиографската редакция е на Нелма Вълчева. Другата важна книга, която осветлява езиковите и историко-литературните връзки между Унгария и България и обогатява взаимното проучване, е сборникът „Унгаристиката в България“ (2004) – съвместно издание на Института за литература при БАН и СУ „Св. Климент Охридски“. Както ще прочетем в увода към този сборник:

Най-мощно развиващото се направление в днешната унгаристика е преводаческото.

Но моето запознаване с унгарската литература не стана чрез българските преводи, а чрез международния език есперанто – един от онези изкуствени езици, създадени, за да се преодолее езиковото многообразие и във връзка с решаването на проблема за научната комуникация. Базиран върху индоевропейските езици, есперанто има своето място и зна-

---

* Писател унгарист.

чение и при превеждането и популяризирането на унгарската литература в чужбина.

Още създателят на международния език есперанто д-р Лазар Заменхоф е преценил, че езикът ще е изключително полезен и необходим за превод на художествени произведения, които чрез есперанто ще стигнат до читатели от различни народи и националности. За да докаже това, Заменхоф превежда най-напред на есперанто три основни творби от световната литература – Библията, „Хамлет“ на Шекспир и приказките на Андерсен, и по този начин показва, че есперанто е език, който цялостно и точно може да пресъздаде известни творби от световната литературна съкровищница.

В Унгария международният език есперанто се разпространява бързо и става изключително популярен и обичан. Първият унгарски есперантист е д-р Габриел Балинт, известен професор по уралско-алтайските езици в университета в Коложвар (дн. Клуж-Напока). Роден е през 1844 г. в Сенткатолна и е починал през 1913 г. в Темешвар (дн. Тимишоара). Той е автор на първия учебник по есперанто за унгарци.

Между първите унгарски есперантисти се откроява и друг голям унгарски учен – професор Геза Барци – езиковед, член на Унгарската академия на науките. Барци научава есперанто още като гимназист през 1908 г. и съвсем млад превежда на есперанто първите седем сцени от „Трагедията на човека“ на Имре Мадач. В продължение на много години той публикува голям брой статии и интервюта, в които разяснява необходимостта от изучаването на международния език есперанто. В една от статиите си в „Мадяр Немзет“ от 27 март 1966 г. ученият казва:

Есперанто не е сложен, логичен, но той дава възможност за широко словообразуване. Внимание заслужават хилядите томове литература на есперанто и верните на оригинала художествени преводи. (Барци 1987)

В Будапеща преди Първата световна война и между двете войни излизат доста есперантски периодични издания, между тях и популярното литературно списание „Литература Мондо“ („Литературен свят“), чийто отговорен редактор е

Теодор Шварц, известен повече с унгарското си име Тивадар Шорош – будапещенски адвокат, баща на икономиста Джордж Сорос, който също е есперантист.

Много унгарски писатели, учени, интелектуалци в миналото и сега непрестанно публикуват статии и се изказват за есперанто. Един от най-ревностните поддръжници на международния език е унгарският поет класик Ендре Ади от началото на ХХ век. Ади публикува голям брой статии, в които подчертава, че унгарците трябва да обърнат специално внимание на есперанто, защото унгарският език е уникален, със своя характерна специфика, а езиковата бариера затруднява общуването на унгарците с другите народи и само чрез международния език есперанто унгарската художествена литература може да стигне до повече читатели от различни страни.

Започнах да изучавам есперанто още като студент първи курс българска филология в Софийския университет. Тогава известни професори като Петър Динеков, Владимир Георгиев, Иван Дуриданов и други бяха есперантисти и полагаха усилия за изучаването и разпространението на езика. След втората година вече имах възможност да надникна в оригиналната и преводна есперантска литература.

Първите преводни книги на есперанто, на които попаднах, бяха преведени от унгарски. Тогава не се замислих защо има толкова преведени унгарски книги на есперанто, но по-късно си обясних връзката между унгарския език и есперанто. Впоследствие, благодарение на унгарските есперантски преводачи, аз прочетох доста книги от унгарската литература на есперанто.

Първата книга, която привлече вниманието ми още през 1975 г., е романът на Геза Гардони „Раби Божи“ в превод на есперанто от Янош Хамваи. Този роман, издаден от Унгарския есперантски съюз през 1972 г. под надслова „Sklavoj de Dio“, не е преведен на български, поне аз не го намерих в библиографския справочник „Унгарската книга в България“. Самата книга ми направи голямо впечатление, защото разкри пред мен страници от историята на Унгария, свързани с крал Бела IV и дъщеря му Маргит, която той обрича на Бога. Тогава за първи път научих и името на големия унгарски писател Геза Гардони и се запознах с неговия жизнен и творчески път.

Вторият автор, с когото се срещнах в превод на есперанто, беше Шандор Петьофи. Стихосбирката му „Свобода и любов“ съдържа избрани стихотворения в превод на известния преводач професор Калман Калочай. Тези преводи на стихотворенията на Петьофи предизвикват голямо възхищение у читателите от различни страни, защото разкриват необикновения поетичен талант на големия унгарски поет и показват преводаческия талант на Калман Калочай. За преводите на Петьофи на есперанто професор Геза Барци казва, че са свършени от гледна точка на съдържание и форма, а в едно от неговите интервюта е намерила място първата строфа на стихотворението „В края на септември“ в превод на есперанто под надслов „Frine de septembro“ на Калман Калочай. По-долу го цитирам на есперанто и в българския превод на голямата поетеса Елисавета Багряна:

Jen floras ankoraŭ la kampo de valo,
kaj verdas ankoraŭ la poploj ĉe font',
sed jam tie, sub vintra vualo,
sub neĝo kaŝiĝas la supro de mont'.
Jen, en mia koro sub flama radio
de l' suno paradas printempo de jun',
sed griza jam iĝis ĉe mia tempio
la nigra hararo; ĝin prujnis aŭtun'.

Превод на Елисавета Багряна:

В градината още цветята ухаят
брезата пред прага зелена е пак,
но виждаш ли вече на зимата знака?
Планинският хребет покрит е със сняг.
В сърцето ми още е весело лято
и още вълнува се пролетен плам,
но виж посребрена е вече косата –
сланата на зима е паднала там.

След стихотворенията на Петьофи прочетох „Трагедията на човека“ от Имре Мадач в превод на Калман Калочай, издадена на есперанто от унгарското издателство „Корвина“ през 1963 г. Това забележително произведение е преведено на по-

вече от трийсет езика, включително на български от Георги Крумов, но големият унгарски литератор Дьорд Радо казва, че сравнявайки десетки преводи на „Трагедията на човека“ на различни езици, като най-близък до оригинала усеща превода на есперанто на Калман Калочай.

Това не е случайно, защото Калман Калочай не само лично познава оригинала като унгарец, закърмен с унгарската литература, но той владее есперанто до най-малките нюанси и благодарение на големите възможности, които дава този международен език, успява талантливо и майсторски да пресъздаде оригинала на есперанто, така че преводът да звучи въздействащо и точно.

Чрез романа „Горещо поле“ навлязох в света на известния унгарски писател Жигмонд Мориц. Романът (не е превеждан на български) е обнародван на есперанто от Ищван Над със заглавие „Varmega kamparog“ и е издаден от издателството на Унгарския есперантски съюз през 1985 г. По това време бях редактор в есперантското списание „Унгарски живот“ и написах послеслова към романа, в който изразявам своето отношение към творчеството на Жигмонд Мориц. Споменавам този роман, защото той не е преведен на български език и аз имах възможността да го прочета на есперанто и чрез есперанто да се запозная с един от класиците на унгарската литература.

Много силно впечатление ми направиха преводите на есперанто на стихотворенията на Йозеф Атила, познат и на българския читател още от средата на 50-те и началото на 60-те години. (Последното издание с избрани преводи на български е от 2008 г. под надслов „Седмият бъди!“.) Почти всички стихотворения на този талантлив и доста труден за претворяване унгарски поет са преведени на есперанто от изтъкнатия поет и преводач Имре Сабо. Стихосбирката на Йозеф Атила „Нощ в покрайнините“/„Крайградска нощ“ се появява през 1986 г., издадена от издателството на Унгарския есперантски съюз. Лично аз мисля, че преводите са великолепни, защото творец като Имре Сабо не само дълбоко и до болка познава поезията на Йозеф Атила, но перфектно владее есперанто и поетичната форма.

Нека споменем и още един автор в превод на есперанто. Това е Янош Аран и неговата епическа поема „Толди“, пресътворена от известния есперантски преводач Мартон Фейеш. Отново имам основание да твърдя, че става въпрос за точен и въздействащ превод. Освен това Мартон Фейеш е твърде взискателен към себе си като преводач. Той два пъти превежда поемата. Първият превод е издаден през 1988 г., но след това Фейеш го преработва отново през 2006 г. За съжаление, поемата „Толди“ също не е преведена на български език.

Спах се само на някои унгарски автори, които може да ги открием в превод на есперанто, като по този начин се опитам да илюстрирам значението на есперантските преводи. Есперанто е не само език, който обогатява преводната литература, но той е и своеобразен езиков мост. Често много творби на различни национални литератури са превеждани на есперанто, когато няма преводачи, които да владеят съответния език. Така например някои произведения от унгарската и българската литература са превеждани на китайски и японски от есперантските преводи.

Чрез есперанто успях да прочета творбите на унгарските автори, които не можах да прочета в превод на български. Големите литературни есперантски списания „Литературен свят“ и „Унгарски живот“ публикуваха много разкази и стихотворения на известни унгарски поети и писатели, класици и съвременници, които четях и по този начин хоризонтът ми към богатата унгарска литература се разширяваше все повече и повече.

Литература

Bárczi 1987: Bárczi Géza: A nemzetközi nyelvről. – Budapest: Magyar Eszperanto Szövetség.

Унгаристиката в България 2004: Унгаристиката в България: език, история, литература. Състав., ред. (увод) Й. Найденова. Ред. колегия: Й. Найденова, И. Маркова, Л. Лесничкова. – София: ИЦ „Боян Пенев“ (Инст. за лит. – БАН).

II.

**МНОГОАСПЕКТНОСТ
НА ПРЕВОДА**

ЗА ПРЕВОДА НА ИМЕТО *ШАРКОЛИЯ* НА УНГАРСКИ ЕЗИК

Джени Маджаров

(СУ „Св. Климент Охридски“, Катедра „Етнология“)

Добрят превод предполага не само познаване на езика и културата на две общности, между които преводачът се явява посредник, но преди всичко отлично владение на изходната култура в нейната тематична и историческа цялост. Изказаното становище вероятно може да породи учудване поради своето логично вътрешно повторение, защото априори се предполага, че това е ясно на всички, които са изкушени от изкуството на превода. Тук ще направя опит да докажа на практика това свое твърдение.

Преди време се замислих как точно би трябвало да се преведе името на коня на юначния герой Крали Марко – *Шарколия*, на унгарски език. На пръв поглед отговорът изглежда лесен: с извършване на обикновена транслитерация от българското *Шарколия* се получава унгарската форма *Sárkolia*. В случая става дума за пренасяне на културно явление от една езикова среда в друга – действие, извършвано вече няколко десетилетия от българските и унгарските преводачи при претворяването на отделни творби. Оказва се обаче, че именно тук е проблемът – в достоверността на осъществявания превод-пренасяне.

В българската и другите балкански култури думата *Шарколия* е свързана основно и единствено с песните от юначкия епос за Крали Марко. На Балканите това име се среща още в разновидностите си *Шара*, *Шаро*, *Шарко* и пр. В колективното познание на народа и в българската езиковедска литература значенията на имената *Шарко*, *Шарколия* се обясняват смислово като „шарен, обагрен кон“ (Младенов 1941:

691, РБЕ 1977: 691). За корен на лексемата се приема частта *шар*, която е от мъжки род и се обяснява с три значения: 1. боя, цвят, багра; 2. боядисана прежда за украса на тъкани; 3. цветна ивица тъкан или плетиво (Младенов 1941: 691, РБЕ 1977: 691, Мъжлекова 1990: 196, Бакотич 1936: 1374).

От казаното дотук спокойно може да се направи предложението името *Шарко*, *Шарколия* да се предава като *Tarkaló* (шарен кон), с цел по-ясното му разбиране от страна на унгарския читател. Това обаче поражда проблем, доколкото в българската и някои балкански традиции има вековна практика определени породи овчарски кучета, както и добри домашни кучета-пазачи, да носят имената *Шаро*, *Шарко*. В резултат при използването на словосъчетанието *Tarkaló* може да се получи невъзможност относно разграничаването на българското наименование на коня от това на кучето, където в един и същи текст двата образа са представени със сходни имена – *Шаро* и *Шарко*. Това, от своя страна, ще наложи въвеждането на второ, поясняващо словосъчетание като *Tarkakutya* (шарено куче), което значително ще усложни смисъла на превода. Основна причина за това объркано положение е фактът, че в българския език и култура двете лексеми – личните имена на коня и кучето – са омоними. Последното пояснение налага размисъл за произхода на тези езикови форми.

Друг проблем, свързан с превода на имената, е фактът, че конят *Шаро*, *Шарко*, *Шарколия*, като основен персонаж на юнашките песни за Момчил и Крали Марко, не е реално съществуващ обект, а само художествен образ в българския и друг южнославянски фолклор. Същите имена присъстват в много анонимни и авторови произведения на общото ни балканско културно наследство.

Какво е мястото на тези омоними в културната история на балканските народи? Какво е в исторически план действителното значение и семантика на имената *Шаро*, *Шарко*, *Шарколия* и производни?

Името *Шарколия* е известно като едно от имената на конете, с които епичният юнак Крали Марко извършва геройства, влиза в битки и изобщо язди. Според изследвания на фолклора южнославянският юнашки епос е развитие на по-

ранна песенна традиция, която продължава съществуването си с обновени сюжети, персонажи и поетични форми през периода XIV-XX век (Динеков 1972: 430, 519, 521). В юнашките песни персонажът Крали Марко се появява през XIV-XV век. Предполага се, че за първообраз на героя служи историческата личност Марко (син на Вълкашин), който в края на XIV век е владетел на обширна област между Шар планина, река Вардар и Охридското езеро с център Прилеп. Тук не са обект на разглеждане противоречивата историческа личност на Марко, който за известен период от време е лоялен съюзник на османския завоевател, нито причините и предположенията защо и как той се преражда в образа на величавия и обичан от народа юнак Крали Марко. Литературата по тези теми е изключително богата и изчерпателна (вж. пос. лит. в БЮЕ 1971: 27–37, Динеков 1972: 422 бел. 2 и 3, 424 бел. 1). За настоящото изследване е важно, че през този период във фолклора се появява, заедно с Марко, и образът на неговия верен спътник – конят Шарколия, чийто произход и значение на името се прави опит да се разгадае.

Логично е първоначално да се предположи, че името на коня може да бъде свързано с близкостоящата до владенията на Марко Шар планина, за която има много легенди и предания. Според това предположение, ако името се раздели на съставни езикови части, то ще се получи сбора от „Шар–коли–я“, където в основата на думата стои името на планината. В така разглежданата лексема приставката „-ко“, подобно на „-о“, е звателна и умалителна форма в българския език, от която се получават имената *Шарко* и *Шаро*. Приставката „-ли“ е турска, която се среща във вариантите – „-li, -lə, -lu“ и пр., като според езиковата логика на турския език с нея в лексемите се означава локален произход, локална принадлежност, местоположение (Боев 2006: 13). Такива са примерите с производни от селищни имена като Варна, от което се получава формата „варнали“, Сливен – „сливнали“ и пр. Последна приставка в лексемата е българското „-я“, което служи за благозвучие подобно при формите „варнали-я“, „сливнали-я“ и пр. По силата на тези предположения името *Шарколия*, преведено на съвременен български език, би следвало да звучи като „Шаренец“

или „Шарпланинец“, което наподобява познатата форма „Балканец“.

Основание за горното предположение дава донякъде една легенда, документирана в Македония, в която се обяснява, че името на планината Шар се образувало след края на световния потоп и плаването на Ной с лодката му. Когато водата започнала да се оттича, най-напред над вълните се показали върховете на Рила планина, последвани от Кожух, а след това и на Шар. Върховете на последната планина били прошарени от снегове, поради което получила и настоящото си име (Вражиновски 1998: 101–102). От тази народна етимология може да се предположи, че освен локална принадлежност в името на коня вероятно се съдържа и вторично значение, като „обагрен“, „пъстър“, тоест „шарен“ кон. Това предположение съответства на всички досегашни научни тълкувания на български и чужди езиковеди, съставители на речници, справочници, енциклопедии и пр. (Младенов 1941: 691, РБЕ 1977: 691, Мъжлекова 1990: 196). Подобно е впрочем обяснението на българската фолклористика, което е подкрепено с разказ като доказателство за това как, и по какъв начин епичният кон е получил името си. В него се споменава, че Яна самовила научава Крали Марко как да се сдобие с подходящ за юнашкото си достойнство кон, като го причака скрит в клоните на един дъб (свещено дърво), хвърли се отгоре му и с много усилия го обязди. В резултат на борбата конят получава множество рани, които юнакът сам излекува, а на тяхно място израстват бели косми, поради което конят е наречен – „Шарко пехливан“ (Арнаутов 1934: 302–303, Динеков 1972: 458). Специално заострям вниманието на споменатата от анонимния творец форма на името – Шарко, а не Шарколия, където посочената не съдържа езикови елементи, които да означават местен произход, принадлежност, местоживеене. Този факт поставя под известно съмнение тезата за връзка на името на коня с това на планината Шар.

Известно е, че в българската и останалите балкански култури има практика едноцветният кон (черен, кафяв, сив и пр.), който има бели косми по челото си, във фолклора да се наименува Звездочел. Срещат се и коне, които имат бяло над

копитата си. Същите се наричат „патоноги“. Обаче при нито един от посочените случаи тези животни не са споменати като „шарен кон“, а още по-малко носят имена, като Шаро, Шарко, Шарколия или производни.

В текстовете на българските юнашки песни от периода XIV-XX век много често се среща определението „шарен“ за кон, а някъде и за змей (Юнашки песни 1961: 191, 413, 543 и др.; БЮЕ 1971: 339, 642 и др.). Тази характеристика се дава основно за конете на съмишленици на епичния герой и много рядко за конете на негови противници с човешки или митичен образ. Произходът на голяма част от тези персонажи по никакъв начин не е свързан с региона на споменатата планина. На тази основа стои нелогично и неаргументирано предположението за някаква връзка на определението „шарен“ с локалната принадлежност на коня към планината Шар. Като че ли всички коне в епоса произхождат от конкретната област! В тази посока на мисли е неоснователно предположението за образуване на личностното име Шарколия в резултат на споменатата връзка. Поради това остава в сила другото предположение – за логичния произход на името на коня от речниковото значение на лексемата „шар“, при който случай последното би следвало да означава „обогрен“, „пъстър“.

В южнославянския юнашки епос от XIV век има – макар и по-малко на брой – песни за друг епичен герой – Момчил, чийто образ е по-ранен от този на Крали Марко (Динеков 1972: 444–445, 449). Този фолклорен персонаж също е изграден на основата на действително съществувала историческа личност от периода през първата половина на XIV век. Момчил е феодален владетел в Родопско-беломорската област със столица крепостта Ксанти, по времето на българския цар Иван-Александър, сръбския крал Стефан Душан и византийските императори Андроник III и Иван Кантакузин (Юнашки песни 1961: 668, Динеков 1972: 444). Главна област на поява и развитие на юнашките песни от този цикъл е планината Родопи, където Момчил действа и има владения. Особено интересно за нас е обстоятелството, че в този цикъл песни се споменава и неговия любим кон, който странно защо, но също носи името Шарца (Шарко) (БЮЕ 1971: 606). Тук е важен фактът, че

става дума за песни, създадени с половин век и повече преди тези от цикъла с основен герой Крали Марко. През тази епоха Шар планина все още не е влязла в полезрението на народния творец като исторически топос, защото познатите ни от историята събития предстоят да се случат едва след това. Ако се приеме тезата, че името на коня означава локална принадлежност, то не би ли било по-логично юначният кон на Момчил да се нарича например „Родоп“, „Родоплия“ или „Родопко“, „Родопколия“, според вече разкритата логика за образуване на името Шарколия. За изясняване на ситуацията е важно да се подчертае, че в южнославянския фолклор – песни, легенди, предания и разкази – няма споменаване за това, каква е причината конят на Момчил да носи посоченото име. От друга страна в нито един текст не съществува пример за това, конят му да бъде определян като „шарен“, а напротив често той е споменаван като „вран“, тоест черен. Логичен е въпросът: защо тогава Момчиловият кон носи също името *Шарца (Шарко)*? Този въпрос налага да се потърси – и като нова насока в анализа на темата – друга семантична връзка и корен в името, които да са различни от вече споменатите езиковедски становища, стъпили на народната етимология, където последното обяснение е известно в етнологката наука като мотивировка. Необходимо е да се потърси другото ниво – мотивация в семантиката на името, което да е свързано с някакво съществувало културно явление. Едва тогава ще може да говорим за изясняване на научното значение на лексемата в историческите пластове на културата.

В юначкия епос конят като спътник и помощник на героите се среща навсякъде. Различни са неговите образи, характерни черти и художествени определения. Сред многото тук могат да бъдат посочени следните: според цвета си той е – вран (черен), сив, бял, червен, кафяв и пр.; според характера и телосложението – добър, голям, хранен; според възрастта – годинянце, тригодишно, третьогодче, седмогодче; според особени характеристики и умения – бърз, звездочел, аджамия, шулям, чуден, крилат, шестокрил, пехливан, аждреан (аждрахан) и пр. (БЮЕ 1971: 1019). Това са все определения за конете, които са яздени основно от други герои – съратници или

противници на Момчил и Крали Марко. В голямата си част тези животни нямат лични имена, но сред тях не един и два носят определенията „шарен“, „шаренога“. Ако при Момчил личните имена на коня му се изчерпват със скромните Шарца, Шарко и придружаващите ги Вранчо, Караман, Кулишана, то кралимарковските коне носят имена в невероятно изобилие. Такива са стоящите странично от темата: Дебелана, Газибара, Трошигора, Караман (най-често е име на куче), Шарухата, Ластовица, Крилатица, Шестокрила и пр. (Бурин 1961: 49, БЮЕ 1971: 1019). Вариантите на името на любимия му верен, боен кон – Шарко са много повече: Шаро, Шара коня пеливана, Шарколия, Шарколийче, Шаралия, Шарцалия, Шарголия, Шарголий, Шаргонлия, Шаргалена, Шаргалия, Шаренак, Шареяна и пр. (БЮЕ 1971: 1051). Защо има толкова много разновидности на основното име Шарко? И защо имената на другите му коне са без варианти? Основателно може да се предположи, че този кон е с нещо по-различен, поради което се налага и специално отношение към него и името му.

На първо място нека започнем с анализ на цвета. Независимо от твърденията на езиковедите, в голяма част от песните – наред с имената *Шарко*, *Шарколия*, – народният поет споменава и прилагателното „врана“, което в някои от песните дава израза „Шарколия врана коня“. Това определение категорично означава, че конят е тъмно черен, а не сив, бял, кафяв, червен и пр. Почти навсякъде във фолклора враговете на Марко имат коне с бял, жълт, черен цвят и са от престижната категория – атове. Вярно конят на Марко, както и тези на неговите съмишленици, често се споменават с определението „шарена коня“. Според телосложението и характера си Шарко най-често е „добра“ и „хранена коня“. За възрастта му може да се каже, че е жребче от половин до три години или по-възрастен кон, но особените му умения и характеристики са изключително много. На първо място той е „добър“, „бърз“ и „хранен“, с които качества не се отличават много от другите коне. Той е „крилат“, както е конят на Момчил и други герои, но е и „шестокрил“, подобно на Момчиловия и на неколцина други персонажи. В епоса само митичната самодива язди шестокрило същество, различно от кон, а именно „сур елен“

(Юнашки песни 1961: 152). Шестокрил е също един от персонажите в епоса – Хрельо Шестокриля (Рельо Шестокрилец). От последните факти се вижда, че Шарко притежава нещо различно от обикновените коне – шест крила, каквито според народната ни митология притежават само митичните и демонични същества змей, ламя и хала (Българска митология 1994: 148, 201, 382–383). В някои традиционни представи на южните славяни образът на змията е също с шест крила (Вражиновски 1998: 127). Освен това навсякъде във фолклора и митологията на балканските народи змеят е представен също като крилато същество.

Друга особена характеристика във фолклорния образ на Шарко е, че изпод копитата му често изскачат искри, от устата му излиза пяна, от ноздрите му – син пламък, а от очите му – светкавици (Динеков 1972: 493). Това са все необичайни качества, неприсъщи за другите коне в епоса. Обаче те са много характерни и основни за поетичния и митичен образ на демоничното същество змей. В митологичните представи и фолклора змеят бълва огън от ноздрите си, диша пламък от устата си, от очите му изскачат светкавици, а когато лети от тялото и опашката му хвърчат искри (Динеков 1972: 493, Вражиновски 1998: 181). В етнографската литература откриваме, че в светогледните представи на някои южнославянски народи, сходни отличителни черти притежава също и ламята (Вражиновски 1998: 190).

Често, когато Крали Марко скача заедно с Шарко от планина на планина, краката на коня му потъват и оставят дълбоки следи в скалите. Това е характерна черта за едно друго демонично същество – ламята. Подобно на нея, когато Шарко литне към небето, за да я догони, той причинява влошаване на атмосферните условия, започват да духат силни ветрове и се появява вихрушка. Независимо че според митологичните представи на народа ламята е естествен враг на коня, защото се храни с него, като го поглъща цял (пак там: 189, 191), то в епоса Шарко не изпитва страх от нея. Напротив, той смело води ездача си в битка и спомага за победата на юнака над ламята. Това подсказва за незаявен, но вписан в поетичния образ, неестествен, свръхживотин-

ски характер на този персонаж. Още нещо странно от особените характеристики на този кон: на места в песните той е споменат като „кон на три крака“ (Юнашки песни 1961: 73) – факт сам по себе си малко учудващ за едно силно подвижно и юначно животно, което умело служи на господаря си. Кое подтиква народния творец да описва като недъгав и привидно неспособен за нормално движение коня на любимия си герой? Поетичният подход става разбираем, ако се каже, че в традиционната ни митология, а и във фолклора, детето на митичното същество хала – халчето, често е описвано, че притежава необикновени белези, доколкото е родено с един или три крака. Независимо от това си телесно състояние, същото има невероятна подвижност, сила и мощ. От този пример се разбира, че в случая творецът не е ощетил любимия кон, а напротив – издигнал го е на по-горно йерархично ниво в света на митичните същества.

Осмисляйки гореизложеното, може да се обобщи, че Шарко не е обикновен хиперболизиран образ на митичното животно „крилат кон“. Той притежава някои характерни черти, които са присъщи за различни митични и демонични същества като змей, ламя, хала, халче, че дори змия, самовила и караконджол. Следователно може да се заключи, че в епоса не става дума за образа на обикновено животно, макар и с невероятна сила и способности, а за сбор от метафоричните образи на различни митични и демонични същества, поради което същият притежава необикновени и свръхестествени възможности и характеристики. След като вече е разкрита същността на този образ в неговата пълнота, защо трябва да се очаква, че името му и неговите различни варианти ще означават и подчертават единствено онзи незначителен белег по тялото на коня като особената окраска от няколко бели косъма на хълбоците му. От друга страна, няма довод, с който може да се подкрепи предположението, че народният творец с лека ръка е допуснал неговия любим юнак – Крали Марко, да язди някакъв си кон с името „пъстра, шарена кранта“, докато враговете му се кипрят на красиви бели и черни атове. Та през епохата това би било нещо повече от подигравка и обида на верска и етническа основа! Този ред на мисли налага

да се потърси друга следа в изясняване семантиката на името Шарколия.

Според етноложките изследвания на българската митология образите на трите митични същества – змей, ламя, хала, са много близки по характеристики и често в народните представи, а и във фолклора, те преминават един в друг. От тези същества само змеят е със славянско име, докато ламята и халата (често взаимно препокриващи се във фолклора образи) са с гръцки произход. Интересно е наблюдението, че по различни начини всички те по произход или развитие са свързани със змията. От трите споменати същества и змията само, и единствено змеят е представен като мъжко в митологията на южните славяни, макар във фолклора да се среща и женската му разновидност – змеицата. Ламята, халата и змията са основно женски митични същества, но и те имат мъжки варианти във фолклора. Именно в половата принадлежност е скрита интересна и неочаквана завръзка в търсенето ни.

Името Шарко и всички негови производни се отнасят само за мъжки коне – жребци, което от съвременна гледна точка е напълно разбираемо. Ала в епоса има примери за това как някои човешки и митични персонажи яздят и кобили, каквато е била масовата практика на номадските войни. От друга страна, според традиционните митологични представи змеят произхожда от змия или от рибата шаран, където в езика ни последният е също от мъжки род (Българска митология 1994: 148). В сведенията от Македония змеят произхожда от „крап“ – местното название на шарана (Вражиновски 1998: 180, 181). В сръбската митология нещата са сродни, само че тук в някои краища на етническата територия е съществувала забрана за употреба месото на шарана за храна на хората, защото същият е приеман за табуирано същество (пак там: 180). В народните представи от Македония се споменава, че змията може да произлезе и от хвърлени във водата конски косми, което разкрива една древна семантична и митологична връзка между змията и коня. В културната традиция на тази общност понякога се среща архаичната лексема „шарка“ като название за змията (пак там: 125). Това е един много важен елемент от

изследването и аргумент в подкрепа на нашата теза, защото, както вече беше посочено, според митологията, змеят произлиза от змията, а наименованието на змията вероятно е пренесено към това на змея. По този начин все по-ясно започва да се очертава семантичната и митологична връзка между змея и коня, чрез прехода и през змията.

Ако се излезе вън от обхвата на славянската митология и се погледне към тази на съседна Унгария, то ще се види, че тук змеят, наричан *sárkány*, най-често има вид на гущер с две – шест крила. Предната половина на тялото му прилича на кон. Една от представите за неговия произход се свързва с произлизането му от змия или риба, макар и не шаран (Унгарски етнографски лексикон 1981: 400). Змеят *sárkány* в унгарската култура има сродни характеристики с българския и южнославянския си събрат, като същевременно тези черти се явяват характерни и за фолклорния образ на юначния кон Шарко. Унгарският *sárkány* също така бълва огън, диша пламък, пуска светкавици от очите си, искри от тялото и опашката си (пак там: 400).

Към така разкритата митологична и семантична връзка между змея и коня, с акцент върху митичните характеристики на Шарко, може да се прибави и сведението, че в българския език се срещат две лексеми с особено значение – „аждер“ и „аджар“, които означават „змей“, „хала“ (Младенов 1951: 61). В Македония са налице сродни езикови форми като „аждер“ и „аждахота“, които чрез посредничеството на турския език са пренос и развитие на персийското „acder“, където последното еднозначно означава мъжки демон – „змей“ (РБЕ 1977: 194, Вражиновски 1998: 191). В българския език съществува и една друга двойка смислово обвързани лексеми – „аждерхан“ и „аждрахан“ (двете от мъжки род), които означават „кон, подобен на змей, хала“ (Геров 1975: 6, Младенов 1951: 61, РБЕ 1977: 194).

Обръщам внимание на факта, че последните споменати наименования, независимо че са от персийски произход и са се появили на Балканите чрез турско и гръцко посредничество, съдържат същата семантична и митологична връзка между змея и коня, чрез прехода през змията. Ако се проследи ста-

новицето на унгарската етнографска наука, ще установим, че понятието *sárkány* означава свръхестествено същество. Както посочва изтъкнатият езиковед Золтан Гомбоц, унгарското наименование на това митично същество произлиза от ранна българо-тюркска езикова заемка, още от времето преди заселването на унгарците в днешните им земи. Според него тази езикова форма първоначално е означавала „съскащ“, „плюещ отрова“. Въз основа на това обяснение се предполага, че наименованието се е отнасяло за някакво змиеподобно същество (Унгарски етнографски лексикон 1981: 400–401). В многотомния Унгарски етимологичен речник се уточнява, че през XII век думата *sárkány* е съществувала със значението си „един вид змия“, „крокодил“; през XVI век – „един вид приказно чудовище“; XVI век във формата си „*sárkányhal*“ – „един вид морска риба“; 1835–1846 г. – „огнен, бърз кон“; 1897 г. – „опашката на спускаща се от облаците вихрушка“ и т.н. (Унгарски език 1976: 493–494). За тезата ни е съществена тази документирана в друга, различна от славянската култура, семантична връзка между змея и коня. Важен е фактът, че авторите на статията изрично подчертават: думата има чувашко-тюркски произход и най-вероятно навлиза в унгарския език от една изчезнала чувашка форма като „*ʎagaqaŋ“, „*ʎaŋqaŋ“ (пак там: 494). Интерес представлява и сведението, че в османо-турския език има запазена сродна езикова форма – „*sazapaŋ*“, „*sazaŋ*“, която също означава „змей, голяма змия“, „шаран“ (пак там: 494, ТБР 2009: 1151).

Пространно изложените факти, доказателства и анализи навеждат на заключението, че фолклорният персонаж – конят Шарко, притежава характеристиките на няколко митични същества, и то не само от балканския ареал. В образа преобладават чертите на змея, змията. От това може да се предположи, че още преди пълното налагане в езика ни на славянското наименование *змея* по някакъв начин в имената *Шара*, *Шаро* и *Шарко* е запазено предславянското, тюркско име и означаване на съществото. Същото наименование е съхранено в унгарския език под формата *sárkány*. В тази посока на мисли е логично предположението, че думите и имената *шар*, *Шар*, *шара*, *Шара*, *Шаро*, *Шарко* и производни,

вероятно имат чувашки, тоест древнобългарски произход в българския език.

Тук е необходимо да се добави един последен интересен факт, любезно подсказан ми от езиковедката Сабина Павлова от Института за български език при БАН, за което ѝ благодаря. Единствено в българския (с изключение на сръбския от останалите славянски езици) се срещат лексемните форми *шар*, *шара* и *шарен* в качеството им на отнасящи се до цвятския облик на явленията. Това е още едно доказателство, подкрепящо изказаната теза за семантично-митологичната връзка между змея и коня, която вероятно води началото си от азиатския период на българската култура и остава като езиков спомен в имената *Шар*, *Шара*, *Шаро*, *Шарко* и пр. За да бъдат тези твърдения приети и превърнати в неоспорими становища, е необходимо българското езикознание да даде обяснение на прехода в значението на разглежданите лексеми от „змея“, „змей“ в „боя“, „цвят“, „багра“ и прочие през вековете.

Връщайки се към началото на изложението, се чувствам задължен да направя практическо предложение, свързано с основната тема. При превод на името *Шарколия* на унгарски език, в светлината на вече доказаното, е необходимо същото да се третира като лично име с регионален балкански характер и да се приложи познанието за така разкритата му историческа семантика. С цел предаване на същинското историческо значение на името и по-ясното му разбиране, възприемане от унгарския читател предлагам имената на юначния кон *Шарко*, *Шарколия* и техните варианти да се превеждат като *Sárkányl6* (кон-змей), а тези на кучето *Шаро*, *Шарко* като *Sárkánykutyá* (куче-змей).

Необходимо е накрая да се уточни, че макар в унгарската езикова традиция и светоглед да се среща още едно друго митично същество *táltosl6*, което е свързано с образа на коня, то този демон има съществено различаващи се характеристики и прояви от тези на вече представения поетичен образ на коня Шарколия. Поради тази причина приемам за неуместно и неправилно употребата на последното наименование при превода на името Шарко, Шарколия.

Литература

Арнаулов 1934: Арнаулов, Михаил. Очерки по българския фолклор. – София.

Бакотич 1936: Бакотић, Лујо. Речник српскохрватског књижевног језика. – Београд: Пишчево.

Боев 2006: Боев, Емил. Междубългарски наименования, прозвища и прякори (с кратък речник). – София: ТанНакРа.

Бурин 1961: Бурин, Иван. Българска народна поезия. // Български юнашки епос. Т. 1. Под ред. на И. Бурин. – София: Бълг. писател, 5–97. (Българско народно творчество)

Българска митология 1994: Българска митология: Енциклопедичен речник. Състав. А. Стойнев. – София: 7М+Логис.

БЮЕ 1971: Български юнашки епос. Науч. рък. Цветана Романска. – СБНУ (София), Т. 53,

Вражиновски 1998: Вражиновски, Т., Л. Ристески, В. Караджоски, Л. Симоска Народна митологија на Македонците. Етнографски и фолклорни материјали. – Скопје – Прилеп: Матица Македонска.

Геров 1975: Геров, Найден. Речник на българския език. Ч. I. – София: Бълг. писател.

Диневков 1972: Диневков, Петър. Български фолклор. Ч. 1. – София: Бълг. писател.

Младенов 1941: Младенов, Стефан. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. – София: Хр. Г. Данов.

Младенов 1951: Младенов, Стефан. Български тълковен речник. С оглед към народните говори, Т. 1. – София: ДП Д. Стефанов.

Мъжлекова 1990: Мъжлекова, Мария. Речник на старобългарски думи в днешните български говори. – София: БАН.

РБЕ 1977: Речник на българския език, Т. 1. Гл. ред. Кристилина Чолакова. – София: БАН.

ТБР 2009: Академичен турско-български речник. Ред. Иван Добрев. – София: Рива.

Унгарски етнографски лексикон 1981: Magyar Néprajzi Lexikon. 4 köt. Főszerk. Ortutay Gyula. – Budapest: Akadémiai Kiadó.

Унгарски език 1976: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. III. köt. Főszerk. Benkő Lóránd. – Budapest: Akadémiai Kiadó.

Юнашки песни 1961: Юнашки песни. Т. 1. // Българско народно творчество. Подбр. и ред. И. Бурин. – София: Бълг. писател.

ПРЕВОД НА РЕАЛИИ

Унгарската пуста в българските преводи на Шандор Петьофи

Йонка Найденова

*(Институт за литература – БАН,
СУ „Св. Климент Охридски“, ФКНФ)*

Унгарската националнообогрена лексика съществува в конкретната езиково-писмена общност и култура и е важна част от речниковия състав на езика. Тя изразява унгарските национални особености, унгарската национална идентичност (стереотипи) и самоопределеност, националния характер, традициите и мисленето – притежава всички основни белези на национално-маркираните елементи, на реалиите. Като културен феномен унгарската националнообогрена лексика се свързва тясно с духовността и езика на унгарците, със самата обективна действителност и култура. Фиксира национално-културната специфика на текста/произведението. Явява се особено необходима за разбирането на унгарските художествени преводи, както и на преноса на онези думи-символи, които имат своите корени в традицията, навлезли са дълбоко в литературата, във всекидневието и говоримия език.

Налице е уникална лексика, на първо място т.нар. безеквивалентни думи (национално-специфичните думи, които липсват в чуждия език и култура), но също епитети, сравнения, фразеологизми и др. Именно тези езикови единици, обозначаващи традиционно като реалии, се свързват най-вече с въпросите на превода и културата, също с културните различия (национален характер, поведение, ценности и т.н.). А обстоятелството, че названията на национално маркираните елементи (наричани още културни реалии, културно-езикови елементи) се отнасят към категориите на „непреводимото“ –

предвид трудностите на превода и въпреки отделни решения за преноса им – ги откроява като най-трудноусвояемите езикови елементи в понятийната сфера. Оттук и особенният интерес към тях в теорията и практиката на превода.

В страни като Унгария под културологични параметри на превода са подразбират главно културно-маркираните думи и изразите, тоест реалиите (предмети, характерни само за дадена езикова общност, както и техните названия). Изучаването им е предимно в рамките на приложно-лингвистичната теория на превода, а също във връзка с преводимостта на понятията (Клауди 1999, Шимигне 2006). В подобен план в науката за превода се изследват най-вече преводаческите стратегии, така наречените преводачески трансформации.

Същевременно във все повече изследвания, отнасящи се до общата теория на превода, се акцентува върху социално обусловения характер на превода, ролята му в дадена култура, в културата-цел, съобразно неговото социокултурно обкръжение. Тези и други въпроси намират отражение и в сравнителното литературознание* – неговото обвързване с превода, което се разполага в сложните отношения на различни науки, на първо място хуманитарните, във връзка с взаимодействието между **език, превод (текст) и култура**.

По своето естество реалиите се класифицират като „потесни“ (Л. Бархударов) и „по-широки“ (Влахов/Флорин). В първия понятиен кръг попадат типичните названия за дадена езикова общност (национални ястия, национално облекло и танци, административно-териториални единици и др.). Във втория кръг обхватът на реалиите се разширява, обхващайки културнообусловените думи и форми, в това число думи-предмети, обозначаващи обекти от живота на дадена езикова общност, създатели на определена атмосфера.

---

* Все по-налагащо се е мнението на онези специалисти (Тъотьоши де Зепетнек и др.), които смятат, че сравнителният/компаративният анализ трябва да включва преди всичко съпоставката на различни култури (а не само на отделните литератури), като се стреми да предава и информация за Другия, за Другостта в широкия смисъл на думата.

Според определението на българските изследователи Влахов и Флорин, автори на „Непреводимото в превода“, реалиите са:

думи (и словосъчетания), обозначаващи обекти, характерни за живота (бита, културата, социалното и историческото развитие) на един народ и относително чужди за друг; като носители на *национален и/или исторически* колорит, те поначало нямат точни съответствия (еквиваленти) в други езици и следователно не се поддават на превеждане на „общо основание“, а изискват особен подход. (Влахов/Флорин 1990: 33–34)

В унгарското преводознание известната изследователка на превода, на неговите лингвистични аспекти, Кинга Клауди, изказва съгласие със схващането на Влахов и Флорин, присъединява се и към това на Верешчагин и Костомаров относно двойната природа на реалиите – съществуването на предмети-реалии и думи-реалии (езикови знаци, обозначаващи предметите). Според нея реалиите, що се отнася до обективната действителност, са:

специфично характерните за културата на изходния език предмети-знаци (храни, напитки, дрехи и пр.), които в езика на превода нямат своите съответствия. (Клауди 1999: 121)

Затова Клауди намира за приемливо деленето на Влахов и Флорин, като към реалиите причислява още собствените имена, обръщенията, празниците или историческите събития.

Твърде сполучлива е и формулировката на Ержебет Форгач, която определя реалията като:

езиков знак или знакова връзка, които в дадена епоха си взаимодействат интензивно с живота на (по-малка или по-голяма) група носители на знака – т.е. всекидневния, частния и/или обществения живот, общественно-политическото устройство, изкуството, културата, мисленето, обичаите, нравствено-ценностната система, накратко: живота и структурата на езика – че се постига преизпълнено със смисли съдържание, като конотативното значение и емоционалният пълнеж са релевантни на членовете на дадената група по еднакъв начин, или поне задвижват сходни асоциации. (Форгач 2004: 39–40)

Следва да се отбележат – във връзка с по-новите проучвания на превода като културно явление (а не само като езиково, както е през 60-те години) – и постановки, които подпомагат изучаването на реалиите като звено от общата теория на превода – представянето на превода във връзка с културния трансфер, тоест като предаване на информация от изходната култура и език в целевата култура (Вермер/Райс 1991)*, както и тяхното застъпване в немското трансферно-ориентирано (историко-дескриптивно) преводознание с акцент върху Другостта на превода (Другостта като белег на „различното“).

Все по-определено се поставя и въпросът за онези ключови думи и изрази (англ. key points), които в най-голяма степен изразяват авторовото послание и често остават неразбрани за чужденеца предвид тяхната непреводимост. А. Вежбицка (2001), например, настоява, че ключовите думи са инструмент за разбиране на културите. Българското преводознание също възприема текстовите реалии като „ключови лексеми“, които са в състояние „еднозначно да маркират времето и мястото на действието“. Те са:

онзи пласт от лексиката, имената, фразите, които назовават и маркират в оригиналния текст същности, отсъстващи в преводната действителност. (Ликоманова 2006, 184–185)

В резултат границите на реалиите се разширяват, включвайки най-различни понятия, в това число познати на чужденеца думи, които притежават обаче добавъчно, конотативно значение, навеждат на различни асоциации, емоции и опит. Унгарецът, например, има съвсем друга представа за рибената чорба от българина – т.нар. *халасле*, и това се отнася и за други социокултурни стойности.

---

* Въпросът за културния трансфер се засяга, макар и бегло, и от наши преводаеди, които се спират на схващанията на К. Райс и Х. Вермер и открояват като основен фактор на превода социокултурния контекст: „езиците не се създават и употребяват във вакуум, те се обуславят от културата и представляват част от нея“ (цит. по Димова 2000: 78).

Определена специфика притежават и иначе познати нам понятия. Така например определящи за облика на Унгарската пуста са думи, като *мираж*, *щъркел*, *геранило*, *табуни коне* и дори цветови признак, но видяни в чуждоземна среда, в национален или исторически аспект.

Относно различните конотации в езиците и възможностите за превод, интерес представляват думите, характерни за дадена езикова общност и не(съвсем) приемливи за друга. Широкоизвестен е примерът със съществителното *сняг*, познато на ескимосите с цели петдесет разновидности, но без преводни съответствия на езици като унгарския или българския. В унгарския език подобна е думата *testvér*, срещу която стоят две български лексеми („брат и сестра“), както и други думи за роднинство. Показателно е и традиционното и дълбоко вкоренено в бита и културата на унгарците обръщение *kend* (вие/ти, ваша/твоя милост), което няма адекватна форма на български.

Следователно тези думи също определяме като реалии, наред с типичните, с национално-маркираните. Последните притежават национална оцветеност, специфичен колорит – едва ли не определящия показател, според Влахов и Флорин. Например *гулаш*, *токайско*, *палинка*, *чардаш*, *пуста*, *бетяр*, *холд*, *форинт* и мн. др.

Един подробен обзор върху науката за реалиите ще открои нарасналия интерес към тях, показвайки и нерешените докрай въпроси (многого названия, определения и класификации). Липсват, така или иначе, частни теории на реалиите, а проблемите, включително на тяхното изразяване и функциониране в превода, се разглеждат, както споменах, предимно в езиковедски аспект. Същевременно все по-тясно става обвързването на науката за реалиите с други науки, като теорията и практиката на превода, сравнителното литературознание, културологията и лингвокултурологията, етнологията, семиотиката, ономастиката и др., като проблемът за реалиите – тяхното претворяване и вписване в новата чуждоземна среда, се смята за „кръстните мъки“ (по терминологията на И. Леви) на преводача.

Поначало превеждането на реалиите поражда редица неясноти, а предложенията за прилагане на преводачески техники/похвати* най-често си противоречат. Едва ли, особено в поетичния превод, могат да бъдат предписани норми, с изискването за транскрибиране, за непременно придържане към чуждото звучене на думата или допълнително разяснение. Специално внимание заслужава и заглавието на художественото произведение като комуникативен знак с голяма въздействена сила и част от типологията на реалиите въобще (по-подробно у Найденова 2008: 394–421). Най-труден е преводът на конотативното, на асоциативно-емоционалното значение на реалиите. Прекаляването с чуждиците и многото обяснения може да има и отрицателен ефект. От значение са и установените нормативни норми в езика на превода. Без съмнение обаче за изразяването на тези типични думи на чужд език са нужни определени, т.нар. **фонови знания, фонова информация** (за среда, култура и епоха) относно действителността, изобразявана в превежданото произведение. Реалиите се възприемат като културни феномени във връзка с определен културен/социокултурен контекст, който подлежи на промени.

В подобен план особено интересна е реалията *Унгарска пуста* – характерен пример в качеството ѝ на безеквивалентна лексика, носител на национален колорит. Като название на чужда реалия, но и като ключова дума можем да я отнесем към онези езикови и символни единици, които прескачат националните граници, преодоляват вътрешно-езиковото пространство и културните представи, и се вписват (понякога) доста плътно като своеобразен цивилизационен знак в чуждоземната среда.

---

* В специализираната литература се извеждат механизми за предаването на реалиите, такива общовъзприети похвати, като: 1. транскрипция и транслитерация; 2. калкиране; 3. аналогичен превод (наричан още приблизителен или асоциативен – търсене на аналог в езика и културата на превода), 4. описателен превод (още разяснителен превод или експликация, включващ разкриване на значението на чуждата дума с помощта на разгърнати словосъчетания с акцент върху същественото).

Като обект на физическата география *Унгарската пуста* представлява обширно безводно пространство с оскъдна растителност и сух климат, отличаващо се с равнинен терен със засолена, някъде и пясъчлива почва. В подобен план тя се доближава до българските лексеми *пустиня*, *пущинак*, *пустош* (би могла да се съотнесе и към чуждите думи *степ*, *прерия*, *пампа*), които също обозначават необитаемо, голо пространство, бедно на хумус. Но това е само едното, най-разпространеното ѝ речниково значение. При това пуста в историко-културен план означава още отминала духовна и обезлюдена територия, като в етнографията е онази затревена площ, използвана за пасища от унгарските пастири, които са бродели със стадата си надлъж и нашир из равнината, развивайки типично животновъдство (последното е определяло бита на местното население чак до към средата на XX век). Според специалистите, в много отношения – танцова култура, национален костюм, поминък, кухня, народно (пастирско) изкуство и пр., „културата на Алфьолд е сравнително по-единна от тази на Дунантул“ (Унгарски етнографски лексикон 1977/I: 69). А както проличава в художествените текстове, пустата има и по-тясно значение: *Голямата унгарска равнина*, така наречения *Алфьолд*, със своите силновъздействащи миражи и табуни полудиви коне, обвеяна с екзотика и романтичен ореол.

За отбелязване е и, че пустата, тази величествена необятна шир, не е природната среда отпреди хиляда и повече години, когато унгарците се заселват в Карпатско-Дунавския басейн и започват да отглеждат рогат добитък. Нейният облик се изгражда в течение на вековете, вследствие на осъществяната човешка дейност. Ето защо – за разлика от южноруската степ – унгарската пуста е вторично образование, „култивирана“ земя със своя характерна флора и фауна и други отличителни черти – природни дадености и население, етнографски и културни специфики. Това я прави единствена в Европа, такова понятие, което светът приема без резерви за унгарско (Капочи 1987). Прави я определено **национална дума**, символ на географското и духовното пространство, на историята и културата на Унгария.

Като затворена общност, впримчена в битието, и следователно резерват на традиционната култура, Унгарската пуста се противопоставя, така или иначе, на чуждото влияние. Тя се явява люлката, онзи център и понятие за род и отечество, от които унгарците черпят вдъхновение и копнеж за свобода, художествено силно изобразени и в творчеството на Шандор Петьофи. Именно в Алфьолд (част от нея е същинската пуста Хортобад) човек се чувства волен, свободен, естествен, докато „оттатък“ (извън границите на равнината) той е заробен, окован, притеснен. Мисълта за равнината, за природата и земята, за мирния живот на нейните жители навежда към светли помисли, към хармония, докато противоречията в големия град стряскат, придават отрицателни значения на битието, нарушават хармонията, очертават много ясно непримиримите светове между елита и простолюдието, горната и долната класа, богатите и бедните. Тези противопоставяния „вътрешен“, „свобода-робство“, „естественост-отчужденост“, „горна-долна класа“, „горна-долна провинция“ са много важни за самото конкретизиране на понятието и представите, с които то продължава да живее по-нататък през XX век, в общественото и културното пространство, в родната и чуждоземната среда.

В унгарската литература пустата е ключово понятие със символна роля в масовото, отчасти поетичното съзнание, като едва Петьофи – този поет на Алфьолд, разкрива обикновения пейзаж като величествен израз на унгарска природа. Акцентува и върху Тиса като емблема на националното съществуване и съдба. (Иначе за света пустата бива открита едва в началото на XIX век от немски пътешественици.)

Отнесено към сферата на унгарско-българския художествен превод, от важно значение е да се проследи как функционира в българска среда реалитата *пуста* с нейни основни характеристики и измерения. Как се усвоява като национален символ от културната памет на унгарците? Кои са основните заглавия на подбора и превода, също преводачи и критици, които успяват да разчетат, активират и актуализират понятието, да му придадат дълбочина? В крайна сметка призвание на пре-

водача е да бъде посредник между две култури, да предаде или поне доближи родния читател до чуждите значения и ценности на художествената творба. Така чрез чуждото, чрез чуждата дума *пуста* и нейното изразяване на български, в българското съзнание кристализира обобщен образ на народа и културата на Унгария.

За това, че Унгарската пуста привлича вниманието на българските преводачи, свидетелства пейзажната лирика на Шандор Петьофи, застъпена с нейни характерни образци в представителното българско издание „Избрани творби“ (1985) на Петьофи и връх в неговата рецепция у нас. В общия поток на проникналите преводи, според проучванията ми, най-често публикувани са: „Алфьолд“ (общо 11 публикации, от тях 6 на Атанас Далчев), „Пустата зиме“ (ок. 12), „Тиса“ (ок. 9), „Щъркелът“ (ок. 7), „Кишкуншаг“ (6) и др. „Руините на хана“, което е и по-дълго, остава встрани от погледа на българския читател.

Повечето от тези художествени образци присъстват с нови преводни осъществявания, в които се преодоляват слабости на предишни поетични версии и се дават неопровержими свидетелства за зрялост и натрупан сериозен преводачески и рецепционен опит. Така например след онасловяването „Зима в пустинята“ и „Зима в пустата“ на А. Л. Лебедев, залегнали в няколко издания на неговите „Хъшовски песни“ (1939–1941), или надслова „Зимна пуста“ на Борис Струма, застъпен в два поетични сборника (1954, 1970), от края на 70-те години се налага поетичното заглавие „Пустата зиме“ в превод на Ат. Далчев. Подобно е положението с „Кишкуншаг“ във версията на П. Алипиев, преведено първоначално дословно: „В Малка Кумания“ (прев. Д. Боляров). Или пресътворяването на оригиналното заглавие „Kinn a menés, kinn a pusztán...“ – предишен превод: „Вън е коня, вън в пустинята“ (прев. А. Л. Лебедев) и новата интерпретация: „В пустата табун вей грива...“ (прев. Ал. Миланов). Своеобразното йерархизиране на тези и други заглавия в читателското съзнание и литературната среда е от важно значение и за тяхното рецепиране; явява се и знак за новото „инобитие“ на самите текстове съобразно конкретния времеви отрязък и осъществените преводачески

стратегии за претрансформирането на специфични понятия и култура*.

В тези и други преводи като части от алфьолдския пейзаж се явяват същинската пуста – Хортобад, географската област Кишкуншаг, равнинните градове Кечкемет и Дебрецен, голямата река Тиса и нейните притоци. В други творби ударението пада върху любовта, виното и кръчмите („Хей, кръчмарке хортобадска...“, „Кръчмите в Алфьолд“), конете, табуна – тази неизменна част от пейзажа („В пустата табун вей грива...“) или характерните фигури на бетяра и овчаря („Прелитат вече алени листа...“), хана („Кутякапаро“), ханджията с младата ханджийка, момъка-пътник „с гегата си крива“, калайджията-скитник, „буйните пиячи“ („Руините на хана“), „циганите-цигулари“ („Покрай селските дувари“). Не липсват контрастните мотиви: покоят, носталгичният унес („Аз стоя сред пустата унила...“), вълнуващите преживявания по пътя – от дъжда, пороя и калта („Пътуване по Алфьолд“) през нежната романтика на нощта и звездите („Кола с два чифта волове“) до харамийските нападения „в пустата безбрежна“ („Среща в пустата“). Изплуват картини и преживявания от родното място на поета, изпети в леокрили песни, внасящи ново звучене и идеи въобще в лириката на Унгария. Всичко е естествено, непосредствено видяно и почерпано от всекидневния живот на обикновените хора, далеч от салонната изтънченост, съзercателността и условностите на дворянската лирика. Този тип поезия – и това се усеща и на български – черпи сили и вдъхновение от народния език и народната поезия. Стихотворенията се отличават с изключителна простота и изповедност, нещо повече, те са разбираеми за огромните маси, за народа, и в това е

---

* Освен тези заглавия, интерес буди в случая онасловяването на класическата поема *Vitéz János* – „Витязът Янош“ (в първо издание „Витяз Янош“) на Петьофи: 1. С въвеждането на пълен член, което показва, че става дума не за собствено (Витяз), а за нарицателно име; 2. С транскрибираното име Янош, засвидетелстващо национална принадлежност; 3. С чуждата реалия „витяз“, свързана с преводаческия аспект на странознанието, с културата и фоновите знания на интерпретатора.

голямото новаторство на Петьофи. Романтика и народност се сливат по неповторим начин, при това народността като езикова категория при Петьофи не означава едностранчив уклон по пейзажните изображения, не е провинциализъм и диалектно просторечие, напротив – диалектизмите в лириката му почти липсват (Сабо 1998: 132), в замяна на това пулсира виталността на общонационалния говор. По този начин Петьофи, а с него и другият репрезентат на народността в поезията – Янош Аран, променят – освен самия езиков материал – и стила на художествената литература. Неслучайно унгарската литературна критика от средата на XIX век пише иронично за често употребяваните от Петьофи думи: *пуста, бетяр, чарда (хан), селяк*, смятани тогава за непоетични, осмива поета за взетите от средата на народа картини и образност (пак там). И въпреки че народността като направление в унгарската литература просъществува закратко (след 1849 г. като отделни народностни тенденции и епигонство), тази насока на унгарската лирика отзвучава и до днес.

Анализът на преводите, както и съпоставянето между изходен и преводен текст, показва отделни сходства с рецепирането на Петьофиевото понятие *пуста* в родината му: пустата като извор на вдъхновение и родно място; копнежът за свобода (в ранното стихотворение „Щъркелът“ в превод на Нино Николов Петьофи издига равнината в поетична тема и символ на свободата); безкрайната шир; усещането за дом и уют; красотите на природата, нейната величественост и „древен“ покой; р. Тиса в качеството ѝ на национална река; спецификата на пейзажния и материалния свят и др. Заедно с това проличават реалистично светоусещане и романтична образност. Изпъква лирическият обобщен образ на Алфьолд, на равнината (в контраст с величествените Карпати, които я заобикалят).

В същото време, с огледна преноса на реалиите и осъществените преводни варианти, могат да се проследят конкретните преводачески подходи и решения, различните прочити. Такъв е българският прочит на стихотворението „Алфьолд“ в интерпретацията на Атанас Далчев, който откроява важни елементи от авторовото светоусещане, от отношението на

поета към пейзажа и съответно от посоки в разбирането и възприемането на творбата. Показва и известно развитие в сравнение с предишни преводи.

Оригинал:

Mit nekem te zordon Kárpátoknak
Fenyvesekkel vadregényes tája!
Tán csodállak, ámde nem szeretlek,
S képzetem hegyvölgyedet nem járja.

Lenn az alföld tengersík vidékin,
Ott vagyok honn, ott az én világom;
Börtönéből szabadult sas-lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom.

Fölröpülök ekkor gondolatban
Túl a földön felhők közelébe,
S mosolyogva néz rám a Dunától
A Tiszáig nyúló róna képe.

(... ...)

Szép vagy, alföld, legalább nekem szép!
Itt ringatták bölcsőm, itt születtem.
Itt borúljon rám a szemfödél, itt
Domborodjék a sír is fölöttem.

Превод на Нино Николов:

Хей вие, начумерени Карпати,
романтика на дивите ели,
не ви обичам, гледам ви с почуда,
отблъскващи усои и скали!

Под вас Алфьолд като море разстила
полята си. Родина ми е той.
Душата ми като орел се вдига
на воля сред равнинния покой.

Тук мисълта ми може да се рее,
сред облаци и слънце да лети,
да гледа как нивята се люлеят,
как Дунавът, разлял води, блести.

(.... ....)

Красив си ти, Алфьолд, и те обичам!
Ти пъстрата ми люлка си люлял
и нека твоя пръст да ме затрупа,
когато свърши земния ми дял.

Превод на Петър Алипиев:

Не ви обичам, хубави Карпати,
със вашите гори, води и мраз,
навярно със учудване ви гледам,
но моят ум не броди между вас.

При теб и твоето море зелено
се чувствам, Алфьолд, както у дома.
Душата ми като орел политва,
когато виждам твойта равнина.

Тогава мисълта ми се пониса
натам, под облаци и синя глеч,
където Дунава и Тиса плискат
водите си и още по-далеч...

(... ...)

Красив си ти, Алфьолд, поне за мене!
Ти, моя люлка, дете съм роден!
Желая тук очите ми да склопят
и тук да бъде гробът ми студен.

Превод на Атанас Далчев:

Какво сте вий за мен, Карпати диви,
със борове и изглед романтичен!
На ваште върхове и ваште урви
учудвам се, но аз не ви обичам.

Сърцето тегли ме по моя Алфьолд:
там моят свят е, моят покрив роден;
в безбрежната му шир ли се загледам,
като орел се чувствавам свободен.

Тогава се понасям над земята
до облаците горе с мойта мисъл
и гледа ме засмяна равнината,
изтегната от Дунава до Тиса.

(... ...)

Красив си, Алфьолд! Тук е мойта люлка,
родил съм се тук в твой край вълшебен.
Тук нека аз и своята смърт посрещна,
тук нека спя в земята ти погребан.

Виждаме как след „стесняването“ на района (този около Дунав у Н. Николов) и изпускането на конкретен топоним (*Кишкуншаг*) в превода на Далчев се възстановяват истинските територии на равнината (*от Дунава до Тиса*), а някои от чуждите реалии и тяхната степен на „познатост“ (*чарди угоени, коняри*, букв. чикошок, *пшеница, люлка*) придобиват по-верни, смислово изведени характеристики. За сравнение: в последвалата версия (тази на П. Алипиев) *Дунава и Тиса* се третират твърде свободно, само като реки (ето защо, противно на оригинала, те „плискат водите си“), промъкват се и необосновани акцентувания (*води и мраз, зелено море, синя глеч, жълт прах*), смесват се двете лексеми *степ* и *пуста*. Посполучливо е открояването на характерни елементи като *миража* (*миражи степни*) и *песъчливата почва* (*жълти пясъци*), конкретизирането – в сравнение с превода на Далчев – на някои цветя и птици (*магарешки трън* вм. челядник, *гъски* вм. патици, *ястреб* вм. керкенец), но с изпускане на синеещите се в здрача овошки.

Не по-малко интересно е изразяването на типичните лексеми: *таниш* („селца“ – Н. Николов; „стопанства“ – Ат. Далчев; „(дребните) чифлици“ – П. Алипиев); *равнинни/аграрни градчета* (с ударение върху „пазарните дни“ – Н. Николов; „панаира“ – Ат. Далчев; „пазар“ – П. Алипиев); *бетяри* (безделници – Н. Николов; конекрадци – Ат. Далчев; харамии – П. Алипиев). И в трите случая за предаването на стилистично маркираните авторови лексеми, на националния колорит, се използват (и като вид пояснителна бележка) стилистично неутрални елементи, понякога доста различни от истинското значение на думата. Но докато първите две реалии, тяхното изразяване на български не нарушава, в общи линии, получената представа, то тълкуването на *бетяра* в негативна посока (в първите две версии) отнема от положителния ореол на думата и онази симпатия, с която унгарският народ

е възприемал тази фигура – закрилник на бедните и отмъстител на богатите. Впрочем унгарският език, разграничава трите фигури *бетяр* (*betyár*), *разбойник* (*zsvány*) и *харамия* (*haramia*), а не е без значение и социокултурният контекст на целевата култура, възможностите за възприемане (наличието на българските словоформи хайдук и хайдутин, също харамия, съответно тяхната положителна или негативна употреба).*

Друга насока в изобразяването на чуждия пейзаж в българска среда е тълкуването на Алфьолд – символ на националните копнежи и стремления за свобода и независимост, но и с оглед на авторовото разбиране за народа и родината. В това отношение ударението в новия превод на Далчев пада върху ключовото понятие *люлка* – неделима частица от Петъофиевото

---

* Възпроизвеждането на „непреводимата“ реалия *бетяр* създава определени трудности, предвид семантичното разграничаване между разбойника (хайдуга, грабителя, крадеца) и бетяра (разбойника закрилник, юнака). Още повече, че думата *бетяр* има в унгарския език и друго значение – безделник, в отделни случаи може да се говори дори за горчив (бетярски) живот, за разлика от историческо формиралата се фигура на бетяра като закрилник на бедните. Но едва ли може да смятаме за обосновано, дори когато се търси връзката между фолклор и език, извеждането в превода на фигурата на българския хайдутин. (В обратния превод, от български на унгарски, хайдутинът не може да бъде бетяр или просто разбойник, без да се накърни истинското значение на думата, възпроизвеждането на историческия и националния колорит.) Не по-малко интересна е унгарската дума *харамия* (разбойник, бетяр), която в българските представи битува като бунтовник, хайдутин и следователно синоним на народния закрилник. В преводите на Петъофи се срещат и трите номинации: *бетяр* – в „В пустата табун вей грива...“ (прев. Ал. Миланов), *харамия* – в „Среща в пустата“ (прев. Г. Крумов), *хайдутин* – в „Пустата зиме“ (прев. Б. Струма). Номинацията *разбойник* ще я открием в епическата поема „Витязът Янош“ – водещ жанр на новия реализъм, познат на българина от две интерпретации (1953, 1986) на Н. Стефанова, където в духа на народните приказки героят преодолява три препятствия, за да се издигне от селски пастир до цар на приказно царство, възвестявайки нова ценностна система. Но както казах, освен като разбойник по пътищата, в унгарското фолклорно съзнание бетярът е обрисуван с романтични черти и като национален и социален герой, борец за правда и свобода, близък до отделни фолклорни герои на региона (срв. Цине 1965, 205).

понятие за род и родина (при това Далчев се отгласква от вече направената преводна версия на Н. Николов, предпочитайки, съобразно оригинала, четирикратната употреба на наречието *тук*). Така българският преводач успява да стигне до по-скритите пластове на творбата, до нейната атмосфера и стил, постигайки поетическо силно внушение.

От късните репрезентативни творби на Петьофи, посветени на Алфьолд, в българската среда (сборника „Избрано“ и други издания) присъстват стихотворенията „Кишкуншаг“ и „Пустата зиме“. „**Кишкуншаг**“ във версията на Петър Алипиев (застъпена в сборника „Избрани творби“) също има за тема летен ландшафт, докато по-късната пейзажна творба „Пустата зиме“ в превод на Далчев представлява зимна картина. Оттук и характеристиките на пейзажа, които (както при „Алфьолд“) могат да бъдат изведени в няколко групи: топоними, материален и човешки свят, пейзажни елементи – флора и фауна.

В българския прочит на „Кишкуншаг“ от 1985 г. Голямата унгарска равнина (конкретизирана до романтичната област *Кишкуншаг*) и сега е „родно място“ на поета, разположението ѝ отново е *помежду Дунава и Тиса*, а екзотиката на пустата е скрита в дребните детайли и майсторски представените пейзажни елементи. В това отношение са внесени някои подобрения в тълкуванията на реалиите: транскрибираният топоним *Кишкуншаг* вместо предишния превод: *Малка Кумания*; наличието на поетичното *дивен Кишкуншаг* вместо изпускането на категорията в старата версия; предпочетената реалия *геранило-kútágas* вместо по-буквалното *прът-ágas* в текста на Димо Болярров. Прави впечатление, че двамата преводачи – Д. Болярров, който ползва езика, и П. Алипиев (превежда от подстрочник) – са прибегнали до различни решения за изразяването на специфични понятия: *кръчма/хан* вм. чарда-*csárda*; *куче/пес* вм. комондор-*komondor*. Други характерни елементи на пейзажа също са „пречупени“ през индивидуалния прочит и възможностите на поетичния превод. Известно объркване в читателското възприемане внася изразяването на реалията *пуста* по няколко различни начини: *степ, пуста, широка равнина, пустиня*. По-встрани от погледа на българския читател остават – поради осъществени трансформации: изпускане

или замяна – някои чужди лексеми, напр. ямурлука, върху който подремва говедарят (Szundikál a gulyás leterített subán), преобразуван в преводния стих: *покрай колибата похърква говедаря* (срв.: *излегнат / на шубата постлана, похърква говедарят*, прев. Д. Боляров). И отново алфьолдският пейзаж покорява с „вълшебните хубости“, които не са предмет на непосредствено наблюдавана гледка, те са „далече от любимата ми степ“, в спомените на човека от големия град, който с ведро чувство отново и отново изразява обич и привързаност към света на пустата. В същото време идилията на пейзажа от стихотворението „Алфьолд“ липсва, а равнината е противопоставена на „кипежа“, на онези „глъч и шум“, характерни за големия град. Тази контрастна семантика придава по-различна емоционална окраска и тоналност на равнината, разгръща образа чрез смислово противопоставяне, на по-широк фон.

От друг характер е по-късната пейзажна творба „**Пустата зиме**“, в която, както се подчертава и в унгарската рецептивна среда, преобладава негативното описание, изразено по характерен начин в превода: пустата *пустее* (предадено с присъщата и за оригинала алитерация – „puszta igazán a puszta“), тя вече е *пустош*, *море замръзнало*, пейзажните елементи (стада, птици, растителност) почти липсват, характерните топоними също, а в *мъртвилото злоещо* изплуват негативни оттенъци (тих чифлик, прибран добитък в обора, вегетиращ ратай, замрели ханчета, спящи стопани – ханджии/кръчмари). Не са случайни (във втория куплет) и отрицателните думи и образност, намерили отражение в езика на превода.

По отношение на реалиите преводът на Далчев внася повече яснота в тяхната езикова и културна концептуализация в сравнение със старата версия на Б. Струма. На равнището на конкретната дума кавалът тук е вече *цафара*, пъдпъдка-семец – *дърдавец*, а по-нататък в текста: слънцето в умалителен вид – *Слънчо* с добавеното сравнение „като птичка морна“ (липсва в превода на Б. Струма), „непреводимата“ реалия тая е конкретизирана в *чифлик* (Струма предпочита да я изпусне), същото се отнася и за бетяра (*хайдутин* у Струма; *разбойник-злодей* у Далчев); кръчмите и кръчмарят са предадени като *ханчета* и *ханджия*. В същото време – без това да затруднява

възприемането – и в новата интерпретация се срещат двете версии: *пуста* (в заглавието) и *степ* (в текста). Очевидно е и, че по-късният превод на Далчев пренася образността на света, изразена чрез езика, наистина успешно. За сравнение: в последната версия на П. Алипиев са налице както необосновани вмъквания (търсенето на еквиваленти с по-общо, генерализиращо значение) – *бостана, чердака, ока*, така и някои добри попадения – *рибарската колиба, харамия, даначета*.

Всичко в интерпретацията на Далчев, дори римата и ритъмът, самата напевност и вътрешното сцепление на редовете, повтарящата се отрицателност сякаш внушават монотонността, неподвижността и безграничността на зимата (*разстилат се мъгли безмълвни и студени*). Това придава елегичност на пейзажа, отвежда – посредством зловещите образи на вълка и гарвана (*врана* – П. Алипиев), последвани от видението за падналата кървава корона – и към политическите представи на Петьофи (мотива за крайната, за всемирната революция, претворен под надслова „Последна мисъл“ смислово вярно от нашия Гео Милев; поемата „Апостолът“; стихотворенията срещу кралете).

Едно отклонение. Че зимният Алфолд има своя облик, своята специфика в пейзажната лирика на Унгария показват, както често се изтъква в унгарска среда, и по-късните творби на унгарската лирика от началото на XX век: „Зимна Унгария“ на Ендре Ади и още повече „Мъртви поля“/„Мъртва страна“ на Атила Йожеф. В тези преводни осъществявания характерните елементи *зима, пуста* (равнина), *села* (танин), познати от лириката на Петьофи, също присъстват. Много силно е и въздействието на пейзажния стил и светоусещане. И все пак равнината, пустата, вече не е същата, не е екзотика, която поражда с дивна красота и романтика. Сега природата, целият зимен свят „спи“, авторовото усещане поражда трагичност, а сънят, както ще напише Ади, е „вече без сънища“, без мечти. Всичко това отвежда към характерното понятие на Ади – *Угар, Целина* (Ugar), символ на феодалната изостаналост на Унгария в началото на XX век. Тази ключова за модерното светоусещане категория променя предишния образ на пейзажа, сътворен от Петьофи и съответно оживял чрез преводите на неговите произведения в българска среда.

Още по-сковаващ хлад, мразовитост и неподвижност лъхат от пейзажа в стихотворението на Атила Йожеф „Мъртви поля“ (прев. Н. Николов). Пейзажът на Йожеф е мъртъв и към това мъртвило, настанило се в душите на хората, навеждат и битовите реалии – *порутени къщи* (букв. тании), *празни кочини*. Но вместо Петюфиевия ратай от „Пустата зиме“, който лениво си реже тютюн и „гледа яслите да не остават празни“, сега „селяците от одаите“ нямат пари за тютюн, те „тънат в мрак“ и пушат чиста „смад“ (букв. храст-harasz). За да се промъкне накрая прозрението за тоталната социална нищета и класовото разслоение, обхванали унгарската действителност. Така „мъртвият край“ в интерпретацията на Нино Николов обосновано става символ на начина на живот, типичен за бедняците от пустата.

Могат да се посочат примери и за типа преводаческа трансформация – генерализация или стесняване на лексикалното значение – засягаща пейзажното описание в лириката на Йожеф още с претворяването на оригиналното заглавие. Така образът на *мъртвата провинция* (букв. мъртъв край-holt vidék), а той се отнася до родното място на майката на поета, тоест до конкретно място и пейзаж (Сабадсалаш, съответно Алфьолд), в българската трансформация (новият превод на К. Кадийски) е разширен до цялата страна, при това с известно загърбване на значението му като символ на битието: *И като снежен прах в клонака / се сипят мигове и чака* (срв. унг. „Jeges ágak között zörgő / időt vajudik az erdő; *Гората с клони прозвънтели / лежи и мъти вихри бели* – Н. Николов). И обратно – хоризонтът, границата, пределът от едно друго стихотворение на Йожеф „Határ“ („Хоризонт“ у Н. Николов) във версията на Кадийски стеснява своето значение до „Роден край“.

Във връзка с пейзажната лирика на Петюфи, с неговото разбиране за пустата, за Алфьолд, и възможностите на „озвучаването“, на възприемането в българската среда, несъмнено важна е ролята на преводача, неговото майсторство, но също така и позициите на тълкувателя. Оказва се: повечето интерпретации, посветени на пустата, са дело на изтъкнати майстори на перото – писатели и преводачи. Това придава значимост

на преводите, а и углъбява тълкуванията на конкретната унгарска реалия в културното ни пространство. В същото време преводите не са равностойни като естетическо въздействие, смислова вярност и пренос на реалии. Безспорна стъпка напред е претворяването на „Алфьолд“ и „Пустата зима“ в интерпретацията на Далчев, на „Щъркелът“ – в тази на Нино Николов или на „Тиса“ и „Кишкуншаг“ – във вариантите на Петър Алипиев. В подобен смисъл невинаги най-новите преводни осъществявания са по-добри от старите преводи. В това отношение от значение е и влиянието на езика-посредник, направеният подстрочник.

Литературният отзвук от проникналите художествени преводи е малък и това характеризира въобще процеса на разпространение на литературни образци от Унгария. Но и тук е налице знаменателен факт: есето „Една песен“ (1899) на Пенчо Славейков, което стои в самото начало на проникването на унгарската литература в България и говори за творческата активност на реципиента – критик и преводач. От това забележително и много популярно есе на Славейков (засяга уменията на унгареца да разбира природата, да се уповава на нея) тръгват интонациите за народността на песните, сродната душевност и творческото многообразие на Ботев и Петьофи, съответно онзи обществен контекст (20-те и 30-те години на ХХ век), в който се формира социалната и естетическата близост на българина и унгареца, тези две „деца на една майка: Свободата“ (Л. Стоянов).

* * *

Както показват художествените преводи от антологията „Избрани творби“ (1985), поетичното виждане за Голямата унгарска равнина, за Алфьолд, и в българския си прочит е творческото откритие на равнината като конкретика и символ (символ на родината и свободата), като сплав от природна красота и контрастно душевни състояния (природен покой и внушение за бунт; виталност, простота и величественост, но също мъртвило, студенина, застои). Същевременно в много по-малка степен от значение за възприемането – в сравнение

с унгарските тълкувания – е движението на поета към негативното описание на равнината.

Оказва се – във връзка и с предишни преводи – че Петьофиевото понятие пуста и в новите си преводни осъществявания на български е съпоставимо с унгарския начин на изразяване, спомага за възприемането на Петьофиевата пейзажна лирика като документ за правдиви, съкровени и дълбоко интимни признания на унгареца от средата на XIX век. Заедно с това българският читател заживява с представите за пейзажа като голямо откритие на унгарския романтизъм, който изтласква на преден план идилията на природата, но и като значимо завоевание на народностния реализъм на поета.

Що се отнася до „непреводимостта“ на реалията пуста (като безеквивалентна лексика и от гледна точка на теорията на реалиите), ще подчертая, че днес тя определено е със засилена честотност в българския език. Това я прави позната, общоупотребяема, по-безпрепятствено преводима (от значение в случая е и нейната етимология: от славянски). Но в по-старите художествени образци унгарската дума *пуста* се превежда и като *степ*, *целина*, *равнина*, *низина*, *шир*, *поля*, *равна земя*, *плато* и дори *пустиня*. Означава ли обаче това, че в българския прочит на реалията липсва разбиране за нейната същност? Или че в различните ситуации и преводни жанрове е необходимо да се придържахме непременно към непривичното звучене на думата, към нейното транскрибиране? Едва ли. Защото унгарската реалия пуста присъства именно като носител на чуждата национална/етническа формация, на чуждата култура, страна и действителност, със своята езикова и културна концептуализация и съобразно контекста, включително посредством изразеното авторово (а то е и преводаческо) отношение към нея в художествените текстове, появили се на български език.

Относно преводаческите похвати очевидно е, че в предаването на понятието преобладава транскрибирането (по-масово в превода на проза, включително в прозата на Петьофи), но не липсва и употребата на други думи, на първо място *степ* (от рус.), обясненията и тълкуванията. По-важното обаче, според мен, и това проличава отчетливо в преводите, е не самото транскрибиране, подчертаването на чуждата дума *пуста*, а из-

веждането – особено в поетичния превод – на специфичната образност, на истинското съдържание на категорията в контекста на цялото и с оглед на авторовото внушение. В подобен план може да установим, че представата за Другостта, за чуждото и чуждата идентичност, се гради в художествените преводи както терминологично (на ниво реалии), така и с оглед на сложното отношение „непреводимост–преводимост“. Тоест, както отбелязват някои преводачи, отделните елементи в текста не трябва да фигурират

сами за себе си и като механичен сбор, а посредством съединяването помежду си в система, в единство със съдържанието на творбата. (Клауди 1985: 235)

По този начин и „непреводимостта“ не противоречи непременно на принципа за преводимост, тя има пряка връзка с преводимостта към цялата творба и дори към всички други творби (в самостоятелен авторов сборник, в смесена антология и др.) и следователно – с нейното осмисляне, усвояване. Това именно прави от пустата образно-семантичен стожер.

От значение за по-доброто усвояване и постигането на относително равновесие в смисловата характеристика на творбата е акцентът, който българските преводачи и критици слагат върху думата пуста – тази „безкрайна дива унгарска степ“ (Пенчо Славейков), която присъства в превода с открити пейзажни елементи, с характерни топоними и специфичен материален и познавателен свят, със самото тълкуване на понятието, неговото вграждане в чуждоземната среда. Безспорно е и – благодарение на преводаческите усилия – извеждането на **романтично-екзотичния образ** на пустата, който при други преводи и в друг времеви отрязък ще претърпи изменения. Всичко това подпомага превръщането на унгарската реалия от „чужда“ в „родна“, в „своя“ въпреки нейната чуждост, нейната непознатост за българина отначало и постепенното ѝ превръщане в общоупотребяема и определено по-близка дума. Така българският възприемател – преводач и тълкувател, навежда и на определено символната ѝ роля в поезията на Шандор Петьофи, също на ролята на нейния създател като откривател на Алфьолд, на пустата – този национален пейзаж.

Литература

Бархударов 1975: Бархударов, Л. С. Язык и перевод. – Москва: Международни отношения.

Вежбицка 2001: Вежбицкая, Анна. Понимание культур через посредство ключевых слов. Пер. с англ. А. Д. Шмеллева. – Москва.

Влахов/Флорин 1990: Влахов, Сергей, Сидер Флорин. Непреводимото в превода. – София: Наука и изкуство.

Димова 2000: Димова, Ана. Увод в теорията на превода. – Шумен: Унив. изд. „Епископ Константин Преславски“.

Капочи 1987: Karpocsy György. A magyar puszta. Kiskunság, Hortobágy: (Album). – Budapest: Corvina.

Клауди 1999: Klaudy Kinga. Bevezetés a fordítás elméletébe. – Budapest: Scholastica.

Ликоманова 2006: Ликоманова, Искра. Славяно-славянският превод: Лингвистичен подход към художествен текст. – София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“.

Найденова 2008: Найденова, Йонка. Унгаристични пространства. – София: Изток-Запад.

Сабо 1986: Szabó István. Kis magyar stílustörténet. – Budapest.

Унгарски етнографски лексикон 1977/1: Magyar néprajzi lexikon. 1. köt. – Budapest.

Форгач 2004: Forgács Erzsébet. A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben. – Fordítástudomány, IV. évf., № 2, 63–82.

Цине 1965: Цине 1965: Czine Mihály. Móricz Zsigmond. // A magyar irodalom története 1905–tól 1919–ig. V. köt. Szerk. Szabolcsi Miklós. – Budapest: Akad. kiadó.

Шимигне 2006: Simigné Fenyő Sarolta. A fordítás mint közvetítés. – Miskolc: Stúdium.

ПОЗДРАВИТЕ В РЕЧТА НА БЪЛГАРИ И УНГАРЦИ

(съпоставително изследване)

Савелина Банова
(СУ „Св. Климент Охридски”, ДЕО)

Всеки от нас знае, че при междуезиковите контакти важно място заема употребата на речевия акт. Както посочва унгарският изследовател Ференц Пап:

Етикетът – това е система от знаци, чието значение се определя и утвърждава от традициите на колектива. (Пап 1985: 19)

От своя страна, финската изследователка Р. Марканен отбелязва, че:

Езиците съдържат елементи, думи, фрази, които не се подлагат на обикновения семантичен или граматически анализ, а могат да бъдат описани адекватно само чрез употребата им в съответната ситуация, например: *tank you, all right, OK, please*. Ето защо в много речници тези елементи не се обясняват чрез превод, а се привеждат примери с тяхната употреба. (Марканен 1985: 87)

Според П. Илиева-Балтова:

Изследването на нетъждествените вербални категоризации, националната структура на акта на общуване и националното своеобразие на съотношението вербални/невербални компоненти показва спецификата на даден език в парагматичен план при функционирането му като една сложна система, отразяваща и осигуряваща комуникативните нужди на членовете на дадено общество. (Илиева-Балтова 1990: 52–53)

Въпросът за националната специфика на структурата на акта на общуване има важно значение, тъй като показва

националното своеобразие на речевия етикет на даден език (или езици). Затова, когато се учи чужд език, при усвояването на езиковия етикет трябва да се държи сметка за разликите на вербалните средства в узуса (практиката) при общуването на различните народи.

Поради ограничения обем няма да се спирам подробно на литературата по въпроса. Ще посоча само, че и за двата езика има обстойни и задълбочени описания на етикетните формули (Цанков 1988, Лендел 1977 и др.). Базирайки се на тези изследвания, можем да обобщим, че между българския и унгарския език съществува асиметрия в морфологичен и социолингвистичен план, а именно:

1. В българския език учтивостта се изразява чрез глаголните форми за второ лице множествено число и второличното местоимение за множествено число *Вие*, което при писане се отбелязва с голяма буква. В унгарския език учтивостта се изразява чрез специални местоимения и глаголна форма в трето лице, като има форми както за единствено, така и за множествено число.

2. За българския език е релевантно противопоставянето познат-непознат, тъй като това е едно от условията, при които се употребява учтивата форма, докато за унгарския език важно е противопоставянето по признака млад-стар.

3. В унгарския език при поздравяване от значение е полът.

Целта на настоящото изследване е да се съпоставят поздравите в българския и унгарския език в конкретни речеви ситуации, като се проследят проявите на асиметрия и сходство при превод от български на унгарски. Такова проучване според нас може да хвърли светлина както върху взаимното общуване, така и върху някои въпроси от теорията на превода (с оглед на двата езика), и да подпомогне чуждоезиковото обучение.

Проучването е изготвено през втората половина на 90-те години по време на дейността ми като лектор по български език в Унгария – Университета в Сегед, и доколкото ми е известно, е първото съпоставително изследване на етикетните формули между българи и унгарци.

Описание на експеримента

За нуждите на изследването е проведен експеримент, в процеса на който е осъществен превод на девет микродиалога от български на унгарски език. Конкретните микродиалози са ексцерпирани от учебници по български език за чужденци (Антонова и др. 1984, Петрова и др. 1983). Подборът на текстовете е продиктуван от изискването те да включват граматическите правила и ситуации, при които се употребяват дадените поздрави. Така са извлечени девет микродиалога, по същество части от по-големи диалози (Прилож. 1). Микродиалозите са написани и размножени според броя на експериментираните лица.

Изследвани лица. В експеримента участват 7 унгарски студенти от специалността „Българска филология“ в Сегадския университет, които имат висока степен на владение на българския език. Възрастта на всички е от 20 до 26 години. Разпределението мъже–жени е следното: мъже – 4 и жени – 3.

Процедура. При раздаването на микродиалозите на участниците в експеримента е посочена следната инструкция: „Ще участвате в експеримент, чрез който се цели да се съпоставят поздравите в българския и унгарския език. Постарайте се преводите ви да отговорят на конкретните ситуации в унгарския език.“ За да се избегнат недоразумения, с всеки участник поотделно е обсъден всеки микродиалог с оглед на ситуацията, в която е употребен даден поздрав.

Микродиалози. Нека да разгледаме микродиалозите (Прилож. 1) от гледна точка на социопрагматичния план, в който са употребени.

В първия имаме следната ситуация. Поздравяват се двама непознати студенти. Използван е поздравът *Добър ден* от двамата участници в диалога, а също и учтивата форма, емплицирани с личното местоимение *Вие* и второличната плурална глаголна форма.

Във втория микродиалог един от участниците поздравява двама души. Поздравяващите са немлади хора и млад човек, които се познават. Употребена е *ти* формата, *Здравей* от немладите и *Добър ден* от младия участник в речевия акт.

В третия микродиалог двама студенти поздравяват две студентки при среща. Употребена е обикновената второлична глаголна форма за множествено число *Здравейте*.

В четвъртия се поздравяват двама малко познати студенти. Поздравът е *Добър ден* и е употребена учтивата форма *Ви*.

В петия се поздравяват двама приятели. Поздравите са: *Здравей* и *Здрасти*.

В шестия се поздравяват двама познати. Поздравът е *Добър ден*. Няма информация за възраст.

В седмия се поздравяват двама непознати студенти. Учтивата форма е експлицирана чрез глаголната форма. Поздравът е: *Здравейте*. Употребен е и от двамата участници в комуникативния акт.

В осмия микродиалог се поздравяват малко познати немлади. Единият участник в диалога е жена. Използваният поздрав и от двамата е *Добър ден* и учтивата глаголна форма.

В деветия микродиалог се поздравяват двама непознати немлади. Поздравът е *Добро утро* и е употребена учтивата глаголна форма.

В експериментирания материал се наблюдават следните комуникативни ситуации: поздравяват се непознати млади, малко познати млади, млади – колеги и приятели, познати млади и немлади, непознати немлади, малко познати немлади.

Както се вижда, не са включени микродиалози, отразяващи всички социолингвистични променливи, например: поздравява между немлади колеги, между началник и подчинен, възрастен и дете и т.н. Причината е, че такива не бяха наблюдавани в ексцерпиранияте учебници по български език за чужденци. Ето защо те ще бъдат обект на следваща разработка.

Описание на резултатите

Получените резултати са дадени в Приложение 2. На деветте микродиалога съответстват 32 преводни еквивалента. Вариантите са определяни в зависимост от употребените поздравяващи и учтивата глаголна форма.

Поради липсата на съпоставителни разработки по въпроса за речевия етикет между български и унгарски в хода на изследването се наложи да се проведе работа с информанти за проверка и верификация на някои преводачески решения.

В преводните еквиваленти на първия микродиалог срещу *Добър ден* са употребени два поздрава – *Szia* и *Jó napot*, като е дадено предпочитание на първия (Прилож. 3). Учтивата форма е заменена с фамилиарната второлична сингуларна форма.

Във втория микродиалог срещу *Здравей* стоят три преводни еквивалента – *Szia*, *Helló*, *Szervusz*, като първите два са употребени от еднакъв брой участници в експеримента (по трима), а последният – само от един. Предводните еквиваленти на *Добър ден* са четири – *Jó napot*, *Helló*, *Üdv*. (съкратен вариант на *üdvözöllek*) и *Adjisten*, като все пак е дадено предпочитание на *Jó napot* (употребен е от трима души).

В третия микродиалог срещу *Здравейте, момичета* са употребени *Sziastok* и *Helló*, като първият има превес.

В четвъртия микродиалог срещу *Добър ден* са използвани *Helló*, *Szia* и *Jó napot*. Употребена е второличната форма за единствено число като превод на учтивата второлична плурална форма *Vue*.

Данните показват, че в пети микродиалог като преводни варианти на *Здравей* и *Здравсти* са предложени *Szevasz* и *Szia* за първия поздрав и *Szervusz* и *Üdvözlöm* за втория.

В шестия микродиалог срещу *Добър ден* има следните преводни решения: *Szia*, *Helló* (с вариант *Hellóka*) и *Jó napot*. Четирима от изследваните лица използват в превода *Szia*, а един – *Jó napot*.

В седмия микродиалог срещу учтивата форма *Здравейте* при превода от четирима души е предпочетен поздрав *Szia*, а по един употребяват *Helló*, *Szevasz* и *Üdvözlöm*. Учтивата форма от изходния текст е преведена на унгарски език с фамилиарната второлична сингуларна форма.

В осмия микродиалог *Добър ден, госпожа* шестима от изследваните лица превеждат формулата с *Jó napot*, като изпускат думата *госпожа*. Само един участник в експеримента е употребил *Kezét csókolom*, като е превел *госпожа* с *néni*.

Всички изследвани лица са използвали учтивата глаголна форма.

В деветия микродиалог поздравът *Добро утро* е предаден еднозначно с *Jó reggelt* и е употребена учтивата глаголна форма.

Обсъждане на резултатите

Анализът на данните, получени при превода от български на унгарски език, показват, че при избора на унгарския преводен еквивалент водещи са социолингвистичните и прагматическите фактори, определящи спецификата на езика цел, а не изходният текст.

1. В тези микродиалози, в които ясно проличава от контекста, че участниците в комуникативния акт са млади хора, е употребена второличната местоименна и глаголна сингуларна форма, без да се прави разграничение между факторите непознати–малко познати/приятели (вж. 1, 4, 5, 6, 7 от Приложение 2). Тази стратегия на участниците в експеримента е напълно обяснима: целта е да се адаптират етикетните формули за поздрав към спецификата на унгарския език в социопрагматичен план по отношение на изследваната етикеция. В противен случай, ако се придържат към изоморфен превод, диалозите биха звучали превзето и неестествено.

Преводните решения в (8) и (9) микродиалог показват сходство в традициите в двата езика, а именно да се използва учтивата форма, когато в комуникативния акт участват немлади и малко познати.

Във (2) микродиалог преводната картина е малко по-различна от тази в (8) и (9), макар че ситуацията е подобна. На въпроса *Как сте?*, зададен от младия участник в разговора към немладите участници, само един използва в превода си учтивата форма. Четирима от участниците в експеримента употребяват второличната плурална форма, тоест фамилиарната, а един – второличната форма за единствено число, което е грешка. Един от участниците предлага неутралния вариант *Mi újság?*.

2. На българските поздрави *Добър ден*, *Добро утро*, *Здравей* (*Здравейте*), *Здрасти* са предложени следните пре-

водни еквиваленти: *Jó napot (kívánok), Jó reggelt, Szia (Sziaztok), Helló, Hellókas, Szervusz, Szevasz, Üdvözlöm (Üdvözöllek), Üdv., Adjisten, Kezét csókolom néni*. Това дава основание да посочим, че унгарският език разполага с по-богата палитра от поздрав, както във формален, така и в неформален план.

Макар че в двата сравнявани езика поздравите *Добър ден* и *Jó napot* са изоморфни, на практика не се наблюдава предпочитание към унгарския еквивалент. Прави впечатление, че в случаите, когато комуникантите са млади (непознати или малко познати), повечето изследвани лица избират поздрав, който се изисква от конкретната ситуация в унгарския език (вж например 1, 4, 6 от Прилож. 2 и 3).

Някои от изследваните лица предлагат еднакви преводни еквиваленти на *Здравей* и *Здрасти*, което ни дава основание да заключим, че за тях те не се градират по признака формалност–неформалност. За нас беше любопитно наблюдението, че срещу по-фамилиарния български поздрав *Здрасти* в (5) е предложен по-формалният унгарски поздрав *Szervusz*, а срещу по-формалния *Здравей* – по-фамилиарният *Szevasz*. Предполагаме, че в случая най-вероятно има неточно заучаване.

Резултатите, които са налице за (8) микродиалог, не потвърждават предварителната ни хипотеза, че като преводен еквивалент на *Добър ден, г-жа Асенова* ще се използва *Kezét csókolom Aszenova asszony*. Само един от участниците в експеримента е избрал този поздрав, но вместо *asszony* употребява *néni*, срв. *Kezét csókolom Aszenova néni*. Във всички останали преводи е предпочетен поздравът *Jó napot*, а за госпожа – *asszony*, срв. *Jó napot (kívánok) Aszenova asszony*. При последвалото обръщение към информанти за допълнително тълкуване на това явление едно от обясненията е, че когато жената е началник или изобщо е по-високо в йерархията, за предпочитане е да се употреби поздравът *Jó napot*.

Интерес представлява и следното наблюдение: само в два случая е употребен пълният поздрав *Jó napot kívánok*. Във всички останали е предпочитена съкратената форма *Jó napot*. От една страна, това би могло да бъде резултат от интерференция от езика източник, а от друга, тенденция в разговорния унгарски език. На този етап обаче не можем да дадем еднозначен отговор.

Изводи

Резултатите, получени при превода на етикетните формули за поздрав от български на унгарски език, дават възможност да направим следните изводи:

1. Наблюдава се, че се държи сметка за различията при общуването на двата народа, съответно езика, и че национално-културната специфика има важно значение.

2. Потвърждава се тезата, че учтивата форма в двата езика се подчинява на различни изисквания. В българския език е релевантен признакът непознат – познат, докато в унгарския език е от значение възрастта, тоест признакът непознат – познат е нерелевантен, когато участниците в комуникативния акт са млади хора.

3. В двата езика има сходство при употребата на учтивата форма, когато участниците в комуникативния акт са немлади непознати или малко познати.

Очаквано сходство в употребата на обикновената вторична форма като израз на неформално отношение се наблюдава и когато комуникантите са познати (или приятели).

4. Различията в морфологичен план не повлияват на точността на превода.

Литература

Илиева-Балтова 1990: Илиева-Балтова, Пенка. Съвременният български език и проблемите на междуетиковите контакти. – София.

Лендел 1977: Лендел, Жолт. Обращения, приветствия и прощавания в речевом етикете современной венгров. // Национально-культурная специфика речевого поведения. – Москва, 193–218.

Марканен 1985: Markanen, R. Cross-Language studies.

Пап 1985: Пап, Ференц. Паралингвистические факты, этикет и язык. // Новое в зарубежной лингвистике. Т. 15. – Москва.

Цанков 1988. Цанков, Кирил. Речев етикет. – В. Търново.

Източници

Антонова и др. 1984: Антонова, Ю., Е. Кирякова, Т. Накова. Български език. България и българите. – София.

Петрова 1993: Петрова, С., Е. Куртева, П. Цанкова, К. Томова, И. Илиев. Учете български език. – София.

Приложения

Приложение 1.

1.
  - Добър ден!
  - Добър ден!
  - Вие студентка ли сте?
  - Да, студентка съм.
  - И аз съм студент.
2.
  - Здравей, Асене!
  - Добър ден! Как сте?
  - Благодаря, добре сме. Ти как си?
  - И аз съм добре.
3.
  - Здравейте, момичета!
  - А! Каква приятна среща!
  - Вие не познавате Яна, приятелката ми.
  - Тя следва медицина.
  - Много ми е приятно, Боян.
  - И на мене, Асен.
4.
  - Добър ден! От лекции ли идвате?
  - Да. Цяла сутрин бях в университета.
  - Вие не бяхте ли на лекции?
  - Не, не бях.
5.
  - Асене, здравей!
  - Здравсти, Бояне! Кое беше онова момиче?
  - Не казвам.
6.
  - Добър ден! И ти ли си на кино?
  - Да. Ти сам ли си?
  - Аз чакам Яна.
7.
  - Здравейте!
  - Здравейте!
  - Как се казвате?
  - Казвам се Мария.
  - Какво следвате?
  - Медицина.
  - И аз следвам медицина.
8.
  - Добър ден, г-жа Асенова! Как сте?
  - Благодаря, добре съм. А Вие г-н Петров?
  - Горедолу, благодаря.
9.
  - Добро утро!
  - Добро утро!
  - Вие ли сте г-н Марков?
  - Не, не съм.

Приложение 2

1a.

- Szia!
- Szia!
- Egyetemista vagy?
- Aha
- Én is.

1b.

- Jó napot (kívánok)!
- Jó napot!
- Tanulsz?
- Igen, tanulok
- Én is.

2a.

- Helló Aszen!
- Helló! Mi újság?
- Kösz, jól vagyok. És te?
- Én is.

2b.

- Helló Aszen!
- Adjisten! Hogy vagytok?
- Kösz, jól. Te hogy vagy?
- Én is jól vagyok.

2c.

- Helló János!
- Üdvözöllek! Hogy vagy?
- Köszönöm, jól vagyok.
- És te, hogy vagy?
- Én is jól vagyok.

2d.

- Szervusz Aszen!
- Üdv! Hogy vagytok?
- Köszönöm, jól vagyunk.
- Te hogy vagy?
- Én is jól.

2e.

- Szia Aszen!
- Jó napot! Hogy vagytok?
- Köszönöm, jól vagyok. És te, hogy vagy?
- Én is jól.

2f.

- Szia Aszen!
- Sziasztok! Hogy vagytok?
- Kösz, jól. És te, hogy vagy?
- Én is jól.

3a.

- Sziasztok lányok!
- ÁÁ! Micsoda meglepetés. Ismered Jánát, a barátnőmet? Orvosis.
- Helló, Boján.
- Helló, Aszen.

3b.

- Helló lányok!
- Á! Micsoda kellemes találkozás. Te nem ismered Jánát, a barátnőmet.
- Szia, Boján.
- Szia, Aszen.

3c.

- Sziasztok lányok!
- Á, micsoda találkozás! Ti még nem ismeritek a barátnőmet, Janát. Orvostanhallgató.
- Örvendek Bojan.
- Én is Aszen.

3e.

- Sziasztok lányok!
- De jó, hogy találkoztunk, még nem ismeritek Jánát, a barátnőmet. Orvosira jár.
- Helló, Bojan vagzok.
- Aszen.

4a.

- Helló! Mi újság? Óráról jössz?
- Ja. Egész délelőtt az egytemen voltam. Te nem voltál?
- Nem, nem voltam.

4c.

- Jó napot! Hogy van? Óráról jön?
- Igen. Egész délelőtt az egyetemem voltam. Ön nem volt órán?
- Nem voltam.

5a.

- Aszen, helló!
- Helló! Ki volt az a lány?
- Mit tudom én.

3d.

- Sziasztok lányok!
- Áá! Milyen örvedetes találkozás. Még nem ismeritek Janát, a barátnőmet.Orvostanhallgató.
- Nagyon örülök, Bojan vagyok.
- Én is örvendek, Azen vagyok.

4b.

- Szia! Hogy vagy? Óráról jössz?
- Igen, egész délelőtt az egytemen voltam. Te nem voltál az órákon?
- Nem voltam.

5b.

- Szia Aszen!
- Szia Bojan! Ki volt az a lány?
- Nem árulom el.

5c.

- Helló János!
- Üdvözöllek Istvan! Ki volt az a lány veled?
- Nem mondom meg.

5e.

- Szia Aszen!
- Helló Bojan! Ki volt az a lány?
- Nem tudom.

6a.

- Hellóka! Te is moziba jössz?
- Aha! Egyedül vagy?
- Igen, és te?
- Én Janát várom.

6c.

- Szia! Te is moziba?
- Igen. Egyedül vagy?
- Egyedül. És te?
- Janát várom.

7a.

- Szevasz!
- Szevasz!
- Hogy hívnak?
- Mária vagyok.
- Hova jársz?
- Orvosira.
- Én is.

7c.

- Üdvözlöm!
- Üdvözlöm!
- Hogy hívnak?
- Mária vagyok.
- Mit tanulsz?
- Orvostanhallgató vagyok.
- Én is orvosira járok.

5d.

- Aszen, szevasz!
- Szervusz Bojan! Ki volt az a lány?
- Nem árulom el.

6b.

- Helló! Te is moziba mész?
- Ja. Egyedül vagy?
- Egyedül. És te?
- Janát várom.

6d.

- Jó napot! Moziba jössz?
- Igen. Te egyedül vagy?
- Igen. És te?
- Én Janát várom.

7b.

- Helló!
- Helló!
- Hogy hívnak?
- Mariának.
- Mit tanulsz?
- Orvosis vagyok.
- Én is.

7d.

- Szia!
- Szia!
- Hogy hívnak?
- Merinek.
- Hova jársz?
- Az orvosira.
- Én is.

8a.

- Kezet csokolom Aszenova néni! Hogy van?
- Köszönöm, jól. És Ön?
- Megvagyok, köszönöm.

8b.

- Jó napot (kívánok), Aszenova asszony! Hogy van?
- Köszönöm, jól vagyok. És Ön?
- Szó-szó. Köszönöm.

9.

- Jó reggelt!
- Jó reggelt!
- Ön Markov úr?
- Nem, nem én vagyok.

Приложение 3

1.

Добър ден!

Jó napot!
Szia!

2.

Здравей!

Helló!
Szia!

Добър ден!

Szervusz!
Jó napot!
Helló!
Üdvözöllek!
Üdv.
Adjisten!

3.

Здравейте!

Sziasztok!
Helló (lányok)!

4.

Добър ден!

Helló!
Szia!
Jó napot!

5.
Здравей!
Szia!
Helló!
Szevasz!
- Здрасти!
Szia!
Helló!
Szervusz!
Üdvözöllek!
6.
Добър ден!
Szia!
Helló!
Hellóka!
Jó napot!
7.
Здравейте!
Szia!
Helló!
Szevasz!
Üdvözlöm!
8.
Добър ден, г-жа!
Jó napot kívánok!
Kezét csókolom!
9.
Добро утро!
Jó reggelt!

СЕМАНТИЧЕН МОДЕЛ НА РЕФЛЕКСИВНИ ПО ФОРМА ГЛАГОЛИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК И ТЕХНИТЕ УНГАРСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ

Милена Славчева

*(Институт по информационни и комуникационни
технологии – БАН)*

Типологичните изследвания на широк кръг езици от различни семейства показват, че в много езици по света, вероятно в повечето от тях, съществуват рефлексивни формални показатели (Генюшене/Недялков 1991). В когнитивен аспект можем да обясним това с необходимостта от езикови форми, които да изразят такова събитие от действителността, при което вършителят на някакво действие въздейства не върху друг обект, а върху самия себе си, или, в по-широк смисъл, извършва действие за себе си. Това е прототипното значение, изразявано чрез рефлексивни показатели, които имат разнообразни форми в езиците – различни видове морфемии или отделни думи с различна самостоятелност, което означава, че се проявяват на различно равнище – морфологично, лексикално, синтактично. Интересното е, че с рефлексивни форми се изразява широк спектър от нюансирани значения в различните езици. Тези значения образуват континуум между полюсът на прототипното рефлексивно значение и противоположният му полюс на отсъстващо рефлексивно значение. Но пълна симетрия между форма и значение няма между езиците, поради което, от практическа гледна точка, е важно по-подробно да се изследват и посочат еквивалентните единици в избрани двойки езици.

В българския език рефлексивна форма на глаголите възниква, когато е налице *се* – кратка форма на лично вини-

телно възвратно местоимение, или *си* – кратка форма на лично дателно възвратно местоимение, разположени обикновено в непосредствено съседство с глаголната форма: например, *Тя се облече, Тя си спомни името му*. Необходимо е да отбележим, че съществува неопределеност по отношение на морфосинтактичната категория на *се* и *си* – кратка местоименна форма или частица, самостоятелна дума или словообразователен елемент. Това произтича както от формата, така и от функцията на *се* и *си* при добавянето им към различни глаголни лексеми. Във формално-структурно отношение *се* и *си* представляват клитики, които се разполагат преди или след глагола според фонологичните закони, изграждащи българското изречение. Обикновено възвратните клитики се намират в непосредствено съседство преди или след глагола, но при някои аналитични глаголни форми може спомагателен глагол да се вмъкне между възвратната клитика и глаголната форма, например, *Той си е дошъл, Той се е измил*. Възможно е и други думи да разделят възвратната клитика от глаголната форма, например, *Те са се вече измили*. Във функционално отношение приписваната на възвратните клитики категория варира от допълнение на глагола до словообразуващ и формообразуващ елемент или формант (Пенчев 1995). Теоретичният въпрос за същността на самите езикови елементи *се* и *си* не е предмет на настоящото изследване. За нас те са маркери в състава на глаголни структури, чиято семантика описваме. В настоящото изследване се разглеждат и глаголни структури с пълната форма на възвратното лично местоимение *себе си*, което е еднозначен изразител на прототипно, или същинско, рефлексивно значение. Набляга се и върху глаголни структури, включващи дативното местоимение *на себе си*.

В унгарския език рефлексивни по форма глаголи се получават чрез добавяне на суфикс към основната дума, например, *borotvál-köz-ik* (бръсна се). Условността на наименованието рефлексивни (възвратни) глаголи (*visszaható igék*) е в сила и за унгарския език, дори е още по-осезаема спрямо българския поради структурните и функционалните особености на суфиксите (Фориш-Ференци 2005). Както в диахронен, така и в синхронен план съществуват множество варианти на класи-

фициране, именуване и описание на този тип глаголи, като тук се намесва и въпросът за формата, значението и произхода на наставките, които участват в словообразуването. В унгарската езиковедска литература е много силна обвързаността на класификацията на глаголите с лексикалната им семантика. Проблемът за възвратните, или, според някои езиковеди, възвратните и медиалните глаголи (Киш и др. 1998, Балог и др. 2000), е тясно преплетен с транзитивността, съответно интранзитивността на глаголните лексеми (Карой 1967, Тот 1996). Според речниците (СУЕ 1985: 21) рефлексивните по форма глаголи (*verba reflexiva*) се делят на две групи. Първата група включва същински (истински) рефлексивни глаголи, чието значение съвпада с прототипното рефлексивно значение: *mosakodik* (мия се), *fésülködik* (реша се), *törülközik* (бърша се). Втората група включва всички останали глаголи, наречени с обобщаващия термин псевдо-рефлексивни (*álvisszaható*): *vonzódik* (имам влечение към), *gondolkodik* (размишлявам), *szomorodik* (нагъждавам се).

Следните наставки могат да образуват глаголи, които попадат в множеството на същинските рефлексивни или псевдо-рефлексивните глаголи: *-ód(ik)*, *-öd(ik)*; *-kod(ik)*, *-ked(ik)*, *-kőd(ik)*; *-kód(ik)*, *-köd(ik)*; *-koz(ik)*, *-kez(ik)*, *-köz(ik)*; *-kóz(ik)*, *-kőz(ik)*; *-óz(ik)*, *-őz(ik)*; *-ódz(ik)*, *-ödз(ik)*; *-oz(ik)*, *-ez(ik)*, *-öz(ik)*; *-edz(ik)*; *-ul*, *-ül*. Няколко други наставки също могат да придадат рефлексивна отсянка на образуваните с тях глаголи: девербалните *-ad*, *-ed* и деноминалните *-z*, *-l*, *-ll*.

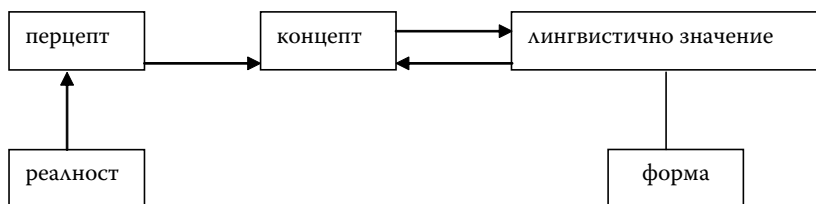
Рефлексивни глаголни структури в унгарския език се образуват и с възвратното местоимение *magá*. Това са синтактични структури, в които глаголят не е и не може да бъде рефлексивен по форма, тоест да съдържа рефлексивна наставка. Възможността за замяна на рефлексивен глагол с конструкция, в която участва съответният транзитивен глагол и възвратното местоимение *magá* като пряко допълнение може да бъде индикатор за наличие на същинско рефлексивно значение, например: *fésülködik* (реша се) и *fésüli magát* (реша себе си). Трябва да се отбележи, че в редица случаи има семантична разлика между рефлексивната форма на глагола и конструкцията, състояща се от съответен транзитивен

глаголи рефлексивното местоимение *мага*. Според (Фориш-Ференци 2005: 28) *мага* трябва да се разглежда в един поширок функционален план като местоимение, изразяващо тъждественост, идентичност на субекта на действието и обекта или пък участника с някаква друга роля, например, бенефициента в същото това действие (*azonosító névmás*). *Мага* може да има също така подчертаваща функция (*nyomatósító névmás*). Трябва да имаме предвид също така, че при някои глаголи единственият начин за изразяване на рефлексивно (макар и не същинско рефлексивно) значение е комбинацията с местоимението *мага*.

За описание на глаголната семантика прилагаме теория (Шалий 2004), чийто подход е когнитивен – значението на глаголите се разглежда като неразривно свързано с концепти за събития и подобни мисловни единици.

Когнитивният аспект на лингвистичния анализ се изразява в наличието на общи ръководни принципи, отнасящи се до връзката между възприятията, мисленето и езика – между концептуалните структури, значенията и формите на езиковите единици. Общите теоретични принципи се основават на схващането, че езикът отразява мисловни структури, затова изучаването на езика е свързано с изучаването на концептуални структури (Еванс и Грийн 2006). Езикът кодира и предава мисли чрез символи – езикови единици, които могат да бъдат части от думи (морфемии), думи, или комбинации от думи (изрази). Символите се състоят от форма и асоциирано с нея значение, или те са символни комбинации. Значението, като съставна част на символната комбинация, е свързано с мисловни образи, представи, които се наричат понятия, или концепти. Концептите се пораждат от възприятията, или от перцептите. Перцептите са резултат от взаимодействието на човека със заобикалящия го свят, те представляват разбирането на човека за свойствата на обектите от действителността (Лакоф 1987). Перцептите сформират ментални образи – претворената от човешкото съзнание реалност. На фиг. 1 е изобразена връзката между езиковите символи като единство на форма и значение, концептите, перцептите и външния свят (Еванс и Грийн 2006: 7).

Фиг. 1. Символна комбинация и концептуализация

Според когнитивния подход семантичното представяне на даден глагол е равносилно на представяне на концепцията за *събитието*, което глаголет кодира. *Събитието* е концептуална единица в човешката когниция, която включва статични и динамични елементи. Статичните елементи характеризират участниците в събитието (брой на главните и неглавните участници, семантични роли, онтологични типове, семантични атрибути на участниците) и асоциативните релации между тях.

Динамичните елементи описват поведението на участниците и взаимодействието между тях чрез механизми на състоянията.

За целите на разработката дефинираме класове глаголи в българския език, които са изходните единици в съпоставката с глаголи в унгарския език. Предложената класификация систематизира морфосинтактичното знание за изследваните езикови единици, на които съпоставяме семантични модели, отразяващи концептуални структури.

Семантиката на рефлексивните по форма глаголни структури е свързана с концептуални структури, в които се очертават няколко измерения. Първо, взаимовръзката между рефлексивните глаголни структури и нерелативните им корелати е важен класифициращ фактор, от който произтича и подредбата на моделиращите елементи, описващи типовете концептуални структури. Второ, характеристиките на участниците в дадено събитие определят типа на взаимоотношенията между тях. Трето, характерът на действието (възприятие, вътрешно преживяване, физическо или психическо въздействие върху друг обект и др.) определя типове дейности, свързани с вътрешния мир и заобикалящата среда на обектите в света.

Значенията на глаголите се моделират от два основни типа **събития** – събитие с двама участници и събитие с един участник. Характерът на взаимодействието между двама участници или поведението на един участник предопределят наличието на различните типове събития. Необходимо е да се отбележи, че става дума за задължителните участници, оформящи концептуалната структура. Наличието на допълнителни участници не е определящ критерий в настоящата типизация на събитията.

Ще се спрем първо на типовете събития, в които се концептуализират двама задължителни участници. На най-високо ниво на генерализация се очертават два типа **взаимодействие** между двамата участници: **въздействие** на даден участник върху друг участник; **възприемане** от даден участник на друг участник.

Типът **въздействие** на един участник върху друг участник се подразделя на два подтипа. Първият подтип е този, при който даден участник въздейства върху друг участник така, че вторият участник претърпява **промяна в състоянието** си. Традиционно такъв тип въздействие се определя като каузативно действие. Въздействието, както и промяната в състоянието, се разглеждат в най-общ смисъл – физическо въздействие и промяна (*изяждам, изсушавам*), в това число и преместване (*поставям, придвижвам*); психическо въздействие и промяна (*убеждавам, информирам*), абстрактно въздействие и промяна, свързани с различни дейности в обществото (*абонирам, приобщавам, интегрирам*).

При втория подтип **въздействие** на даден участник върху друг участник не се концептуализира промяна в състоянието на участника, търпящ въздействие. Това, което се концептуализира е стремежът на първия главен участник да **запази състоянието**, в което се намира вторият участник, например, *пазя, съхранявам, задържам, държа книгите в горния шкаф*.

При взаимодействието между двама участници от типа **възприемане** от даден участник на друг участник, събитието представлява вътрешно преживяване на единия участник, свързано с втория участник, например, даден участник възприема друг участник (*виждам, чувам, пипам, броя*), или усе-

ща, чувства нещо спрямо друг участник (*мразя, обичам*), или изразява отношение, оценка към друг участник (*набеждам, виня, критикувам*). В концептуалната структура на възприемането има един главен участник – това е възприемащият, и един неглавен участник – възприеманият.

Вторият основен тип събития са тези с един участник. Участникът се намира в дадено **състояние**, а може да претърпи и **преход** от едно състояние в друго.

Определящ фактор за типа взаимодействие между обектите в света е характерът на самите обекти. На концептуално равнище могат да се разграничат следните обобщени взаимоотношения между обектите в зависимост от тяхната същност: одушевен обект към одушевен обект (човек към човек); одушевен обект към неодушевен обект (човек към неодушевен обект); неодушевен обект към одушевен обект (неодушевен обект към човек); неодушевен обект към неодушевен обект.

В изброените типове взаимоотношения посочваме **одушевен обект** като обобщено понятие, включващо човек, животно и различни персонифицирани обекти, като за човешката перцепция има най-голямо значение участието на човека.

Глаголни структури със същинско рефлексивно значение

Глаголните структури със същинско рефлексивно значение се разглеждат в единство с нерелексивните им транзитивни корелати, при които двама участници си взаимодействат. Характерът на действието, изразено чрез нерелексивните корелати, се запазва при съответните им рефлексивни глаголи и това се изразява в модела чрез наличието на едни и същи елементи в динамичното ядро на събитието – едни и същи **механизми на състоянията**. Разликата е в денотацията на участниците. При нерелексивните корелати референтите на участниците са различни. При същинските рефлексивни глаголи референтът на участниците е един и същ, тоест действието произхожда от даден участник и се извършва върху самия него по същия начин както това става върху втория участник при нерелексивните корелати. В лексикона значителен брой транзитивни глаголи притежават потенциал за об-

разуване на същински рефлексивни съответствия, чиито израз на морфосинтактично ниво е както под формата на лексеми (*абонирам – абонирам се*), така и под формата на синтактична структура с пълнозначно местоимение (*заставям себе си, убивам себе си*). Следователно същинското рефлексивно значение се проявява като регулярно изменение на значението на глаголите и затова може да се представи чрез генерализирано събитие, описващо както транзитивно нерелексивно значение, така и същинско рефлексивно значение на даден глагол.

Моделирането на същинските рефлексивни глаголни структури в единство с нерелексивните им корелати означава, че за същинските рефлексиви е валидна класификацията на типовете събития с **взаимодействие** на двама участници, представена по-горе:

- **въздействие**, при което вторият участник претърпява промяна в състоянието си, например: *задължавам/задължавам се (себе си) – kötelez/kötelezi magát, запасавам/запасавам се (себе си) – felszerel/felszereli magát, улеснявам/улеснявам се (себе си) – segít/segíti magát;*

- **въздействие**, при което вторият участник *запазва състоянието*, в което се намира, например: *браня/браня се (себе си) – véd/védekezik, насърчавам/насърчавам се (себе си) – buzdít/buzdítja magát, рисувам/рисувам се (себе си) – rajzol/rajzolja magát;*

- **възприемане**, което е взаимодействие между главен и неглавен участник – такъв тип модел съответства на глаголни единици, които означават ментална дейност, възприятия, емоции, оценка на един участник по отношение на друг участник, например: *виждам/виждам се (себе си) – lát/látja magát, виня/виня се (себе си) – hibáztat/hibáztatja magát, оправдавам/оправдавам се (себе си) – tisztáz/tisztázza magát.*

Глаголни структури, означаващи „цяло-част“

Това са глаголни структури, при които релацията между Субекта и Обекта е релация на цяло и част от същото това цяло. В българския език рефлексивният показател *си* маркира такава релация, например, *Елена си мие ръцете*. Рефлексивният

показател се схваща като прилаголен елемент на морфосинтактично ниво, а „дълбокият смисъл“ на структурата е „Елена мие ръцете си / Елена мие своите ръце“. В унгарското съответствие в случая наблюдаваме „чиста“ притежателна конструкция: *Rita mossa a kezét* (Рита си мие ръцете). В тази конструкция значението „действие, извършвано от Субект-цяло върху Обект-част от същия Субект“ се изразява чрез добавяне на лично притежателно окончание (*birtokos személyrag*) към съществителното-Обект. Релацията „цяло-част“ се моделира чрез **меронимията** като подтип на асоциативната релация агрегация между участниците в събитието, например, *убождам си пръста – megszúrja az ujját, одрасквам си колената – megkarmolja a térdét*.

Глаголни структури, изразяващи притежание

Рефлексивните по форма глаголни структури, изразяващи притежание, са изявени в българския език, например, *Елена си облече червената рокля*. В унгарския език съответствието е притежателна конструкция на съществителното-Обект, например: *Rita felvette a piros ruháját* (Рита си облече червената рокля).

При глаголните структури, изразяващи притежание, единият участник в събитието представлява отделима принадлежност на другия участник. Различават се два подтипа притежателни структури. При първия подтип Обектът представлява вещ, тясно свързана с тялото на Субекта, например, *обувам си ботушите – felhúzza a csizmáját, свалям си шапката – leveszi a sapkáját*. Такъв тип релация между участниците в събитието се моделира от **прикрепването** като подтип на асоциативната релация **агрегация**. При втория подтип притежателни структури Обектът е същина, която не е така тясно свързана със Субекта и неговото тяло, а представлява вещ, притежавана от Субекта, или по някакъв начин близка на Субекта, например, *измивам си колата – megmossa a kocsiját*. Такъв тип релация между участниците в събитието се моделира от **притежанието** като подтип на асоциативната релация агрегация.

Бенефициентни глаголни структури

В бенефициентните структури в българския език рефлексивният показател обозначава дативно допълнение, което е в ролята на Бенефициент, кореферентен със Субекта на действието, например, *Елена си купи книги*. В унгарския език структурата е от друг характер, значението е изразено с местоимението *magá* в дателен падеж: *Rita könyvetek vett magának* (Рита си купи книги). За описанието на бенефициентните структури дефинираме **асоциация В-полза-на** между участниците в събитието.

Глаголни структури с реципрочно значение

И в двата разглеждани езика има рефлексивни по форма глаголни структури, които изразяват реципрочно (взаимно) значение. На морфосинтактично равнище се посочват две основни конструкции, свързани с това значение (Ницолова 2008, Балог и др. 2000). Първата конструкция задължително съдържа подлог в множествено число и се счита за изразител на същинско (прототипно) реципрочно значение, например: *Елена и Иван се обичат*, *Rita és Sándor verekednek* (Рита и Шандор се бият). Втората основна конструкция на морфосинтактично равнище е тази, в която аргументът, заемащ мястото на подлога, е свързан с втори аргумент в синтактичната роля на комитатив, представен от съчетание на име с предлог *s* в български и от име с падежно окончание *-val/-vel* в унгарски, например, *Елена се кара с Иван*, *Rita verseskedik Sándorral* (Рита се кара с Шандор). Интерпретацията на втория тип конструкция като реципрочна е силно зависима от лексикалното значение на глагола и е по-непродуктивна в сравнение с първия тип конструкция, тя се счита за псевдо-реципрочна. Обект на семантично описание в настоящата разработка са глаголни конструкции от първия тип.

В българския език към рефлексивната по форма конструкция може да се добави реципрочен израз (*един друг, взаимно*), който в едни случаи подсилва реципрочното значение, а в други има смислово-различителна функция –

служи за премахване на възможността глаголната конструкция да се възприема като същинска рефлексивна или друга конструкция, например, *Елена и Иван се хвалят* (рефлексивно или реципрочно значение), *Елена и Иван се хвалят един друг* (реципрочно значение). В унгарския език местоимението *egy-más* изразява реципрочност на действието, например: *Rita és Sándor verik egymást* (Рита и Шандор се бият).

Концептуалните структури, които съответстват на глаголни единици с реципрочно значение, включват двама участници, които си взаимодействат така, че извършвайки едно и също действие, всеки един от тях въздейства върху другия участник и същевременно търпи въздействие от другия участник, т.е. взаимодействието е симетрично. За реципрочните глаголни единици са валидни следните типове събития:

- реципрочно **въздействие**, при което участниците **пре-търпяват промяна в състоянието си**, например: *вредим си (един на друг)* – *ártanak egymásnak*, *измъчваме се (един друг)* – *kínózzák egymást*;

- реципрочно **въздействие**, при което участниците **запазват състоянието**, в което се намират, например: *държим се (един друг)* – *fogják egymást*, *подкрепяме се (един друг)* – *támogatják egymást*, *хвалим се (един друг)* – *dicsérik egymást*;

- реципрочно **възприемане** от типа: *виждаме се (един друг)* – *látják egymást*, *мразим се (един друг)* – *gyűlölik egymást*, *обичаме се (един друг)* – *ismerik egymást*, *обвиняваме се (един друг)* – *vádolják egymást*, *познаваме се (един друг)* – *ismerik egymást*.

Глаголни единици, означаващи собствено движение

Събитието, съответстващо на този клас глаголни единици, включва един участник в ролята на Агенс, който, в най-общия смисъл, променя своето собствено място или положение в пространството, например, *хвърлям се* – *veti magát*, *дръпвам се* – *elhúzódik*, *издигам се* – *felemelkedik*. В повечето случаи участникът е одушевен, но при някои глаголи участникът може да е както одушевен, така и неодушевен. Неодушевеният участник, обаче, се възприема като действащ самостоятелно,

например, *самолетът се издига*, затова ролята на участника в този случай остава Агенс.

Възниква въпросът необходимо ли е да се определя отделен клас на глаголни единици, означаващи собствено движение, тъй като те изглеждат близки по значение до същинските рефлексиви. Отговорът е в полза на определянето на отделен клас глаголи и е подкрепен със следните аргументи. При глаголите, означаващи собствено движение в българския език, кратката форма на рефлексивния показател трудно може да се замени с пълната форма на рефлексивното местоимение, например *изправям се, хвърлям се*. Значението им е близко до това на непреходните глаголи за движение от типа на *ходя, тичам*. Дефинирането в настоящата разработка на специален клас на глаголните единици, означаващи собствено движение, е подкрепено от сродното становище, изразено от редица лингвисти по отношение и на двата езика.

Например, за българския език Йордан Пенчев (1996) също дефинира отделен тип (тип: *изправям се* от общо 10 типа) за подобни глаголни единици в своята класификация на „медиалните се-глаголи“: *Иван изправи детето до стената / Иван се изправи до стената*.

В унгарския език семантичните еквиваленти на глаголните единици в българския език, означаващи собствено движение, трябва да се търсят в групата на глаголите, обозначаващи движение (*mozgás*), преместване (*helyváltoztatás*), която е семантично обособена във (Фориш-Ференци 2005: 33). Поспециално еквивалентите са измежду непреходните глаголи, като част от тях съдържат рефлексивна по своя характер наставка и имат преходен корелат, например, *emel* (вдигам, повдигам) / *emelkedik* (вдигам се, повдигам се), *fordít* (обръщам) / *fordul* (обръщам се), *indít* (пускам в движение, задвижвам) / *indul* (тръгвам, потеглям). Според класификацията на медиалните глаголи в (Абафи 1978), еквивалентите в унгарския език на глаголните единици в българския език, означаващи собствено движение, са в една от четирите групи медиални глаголи, чиито членове са близки по значение до активните непреходни глаголи (*aktív bennható igék*).

Деакузативни глаголни структури

При така наречените деакузативни глаголни структури прякото допълнение от неререфлексивния преходен корелат се трансформира в непряко допълнение, например, *Иван изкачи върха / Иван се изкачи на върха*. Включените в този клас глаголи са с разнообразно лексикално значение. Обособяването в отделен клас на деакузативните глаголни структури се основава с функцията, която има понижаването на синтактичния ранг на логическия Обект в прякообектния корелат. Наблюдават се следните две функции: 1) трансформирането в непряко допълнение отразява промяната на семантичната роля на аргумента, свързана с промяна на лексикалното значение на глагола; 2) трансформирането в непряко допълнение намалява „комуникативната тежест“ на аргумента, като лексикалното значение на глагола и семантичната роля на аргумента се запазват (Генюшене/Недялков 1991: 261).

Броят на деакузативните глаголни единици в българския език е малък. В унгарския език еквивалентите, които могат да се определят като деакузативни, са още по-малобройни, например, *опитвам/опитвам се – próbál/próbálkozik, държа/държа се за – fog/fogódzik*.

Абсолютивни глаголни единици

Абсолютивните глаголни единици са свързани с неререфлексивните си по форма корелати според следния модел: *Иван блъска всички/Иван се блъска*. Тези глаголни единици съответстват на абсолютивно употребените преходни глаголи от типа *Иван чете книга/Иван чете*. В неререфлексивните корелати на абсолютивните глаголни единици може да бъде назован както индивидуален, така и неопределен или обобщен логически Обект на действието, а самата абсолютивна глаголна единица загатва за неопределен или обобщен Обект. Затова абсолютивната глаголна единица често пъти придобива допълнителен смисъл на склонност на Субекта към извършване на назованото действие. Характерът на действията, обозначени с абсолютивни глаголни единици, предполага в повечето случаи одушевен участник. Типични представители

на този клас са глаголи, които означават действия, свързани с психично-мозъчната дейност, социалната дейност, например: *изразявам се – kifejezi magát, сдържам се – türtőzteti magát, противопоставям се – szembehelyezkedik, ellenáll, чувствам се – érzi magát, овладявам се – uralkodik magán, упражнявам се – gyakorolja magát.*

Антикаузативни глаголни единици

Антикаузативните глаголни единици съставляват голяма част от всички рефлексивни по форма глаголни единици и в двата разглеждани езика. При тях е характерно трансформирането на логическия Обект от нерелексивните преходни корелати в логически Субект на действието, което вече се възприема като „действие, ставащо от само себе си“. Акцентът е върху случващото се със самия Субект (както одушевен, така и неодушевен), а причинителят на действието (каузаторът) или не се концептуализира, или присъства като абстракция – трудно е да бъде назован конкретно, не е от значение, или не е желателно да бъде посочен. Най-общо казано, антикаузативите включват голяма част глаголи, наричани медиални в значителен дял от съвременната езиковедска литература (Данчева 1999, Пенчев 1996, Генчева/Асенова 2006). Моделът на връзката между нерелексивната и релексивната по форма глаголна единица е следният: *Иван затвори вратата/Вратата се затвори.* Специално ще отбележим, че в този клас включваме глаголи, изразяващи вътрешно преживяване, емоция, или това са глаголи от тип: *радвам се на* в класификацията на значенията на медиалните *се*-глаголи, представена в трудове на български учени (Пенчев 1996), например: *успокоявам някого/успокоявам се, плаша някого/плаша се, въодушевявам някого/въодушевявам се.*

Както за индоевропейските езици, така и за унгарския език като неиндоевропейски е характерна древната категория медиум, а така също и съвременните наследници на медиалните глаголни единици, които включват различен обхват от глаголи според различните езиковедски източници (Фейош 2008). В унгарски изследвания (Киш и др. 1998: 258) ясно е очертан словообразователен тип глаголи, наречени медиални

(*mediális igék*), които съответстват на антикаузативните глаголни единици от нашата класификация. Това са глаголи, чиито Субект не е в ролята на Агенс и заема позицията на Обект в транзитивния корелат, например: *A huzat becsapta az ajtót* (Течението затръшна вратата) / *Az ajtó becsapódott* (Вратата се затръшна).

Три типа събития характеризират глаголите от този клас.

Първият тип събитие включва одушевен участник в ролята на Експериментер и описва глаголи, обозначаващи емоции, ментална дейност, процеси, свързани със същината на одушевления участник, например: *обиждам се – megsértődik*, *ядосвам се – bosszankodik*, *вдъхновявам се – fellelkesedik*, *притеснявам се – nyugtalanodik*, *aggódik*, *събуждам се – felébred*, *задушавам се – fulladozik*, *megfullad*.

Вторият тип събитие включва главен участник, който може да бъде одушевен, група от одушевени обекти, неодушевен, събирателен обект, абстрактно понятие, например, *изтощавам се – kimerül*, *превръщам се – átalakul*, *változik*, *свързвам се – kapcsolódik*, *забавям се – lassul*, *késlekedik*, *оформям се – kialakul*, *запоплям се – melegszik*.

Третият тип събитие включва неодушевен участник, а случващото се с него се възприема като автономно действие, „действие, ставащо от само себе си“, например: *счувам се – eltörik*, *повишавам се – emelkedik*, *fokozódik*, *запушвам се – eltömődik*, *усложнявам се – bonyolódik*, *заляпям се – ragad*, *разпространявам се – elterjed*.

Пасивни структури

Форми на възвратен пасив има в българския език, например: *Книгите се продават на улицата*, *Креслото се поставя пред камината*, *Понякога се наблюдава такава реакция*. В семантично отношение възвратният пасив е тясно свързан с антикаузативните глаголни единици. Както при тях, логическият Обект от невъзвратния преходен корелат се трансформира в логически Субект. Но като пасивни конструкции се възприемат най-вече такива с неодушевен Субект, докато конструкциите с одушевен Субект, при липса на специален

контекст, обикновено се схващат като същински рефлексивни или антикаузативни. Това е причината да бъдат обособени в отделен клас в настоящата класификация.

В унгарския език теоретично от всеки преходен активен (деятелен) глагол може да се образува пасивен (страдателен) глагол (*szenvedő ige*), чрез прибавяне на наставката *-(t)atik/-(t)etik*, например *kimondatik* (бива изказан), *felfüggesztetik* (бива окачен, бива прекратен), *felolvastatik* (бива прочетен) (Киш и др. 1998, Балог и др. 2000). Наставката е продуктивна, но в съвременния език рядко се употребяват пасивни глаголни форми (Киш и др. 1998: 257). По своята същност, обаче, пасивните глаголи в унгарския език могат да бъдат сравнявани по-скоро с причастния пасив в българския език. Съответствията на възвратния пасив в българския трябва да се търсят в унгарския сред медиалните глаголи или различни перифрази. По ирония на езиковата специфика това са и реалните „заместители“ в унгарския език на пасивните по форма глаголи (Балог и др. 2000: 88).

Глаголни единици, които нямат нерелексивен корелат

Рефлексивните по форма глаголи, които нямат нерелексивен корелат, се отличават с неизменното присъствие на рефлексивен елемент, което ги класифицира като постоянни рефлексиви (*reflexiva tantum*) в българската езиковедска литература. Поради очебийната им формална рефлексивност, тези глаголи винаги се посочват като ясно обособен формален клас, но с оглед на семантиката им стои въпросът дали и до каква степен са носители на рефлексивно значение.

Според считаната за основополагаща концепция за медиалните глаголи в унгарския език (Абафи 1978), можем да причислим към отделна група такива медиални глаголи, които изразяват състояние или промяна на състояние и които нямат съответен деятелен или каузативен глагол със същия корен. Трябва да се подчертае, обаче, че тук съотносителността между деятелен и медиален глагол се проявява по различен начин в сравнение с българския поради структурните особености на унгарския – наличие на множество наставки като изразители на значенията.

И накрая – ще посочим няколко примера за глаголите, наречени **reflexiva tantum**, чиито еквиваленти в унгарския език са от друг характер: *боя се – fél, гордея се – büszkélkedik, грижа се – gondoskodik, усмихвам се – mosolyog*. За тези глаголи е трудно да се намери обединяващ показател, който да ги вмести в единен семантичен клас. За разлика от останалите класове глаголи, представени в настоящата разработка, наличието им е случайно за всеки един от двата разглеждани езика и има формално значение за всеки един език поотделно.

Литература

- Абафи 1978*: Abaffy, E. A mediális igékről. – Magyar Nyelv, 74 (3), 280–293.
- Балог и др. 2000*: Balogh, J., Haader, L., Keszler, B., Kugler, N., Laczky, K., Lengyel, K. Magyar grammatika. – Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Генчева/Асенова 2006*: Генчева, З., П. Асенова. Рефлексив и медиум в балканските езици. // Езиковедски изследвания в чест на 75-год. от рожд. на ст.н.с. I ст. д.ф.н. Йордан Пенчев Пенчев. – София: Артграф.
- Генюшене/Недялков 1991*: Генюшене, Э. Ш., В. П. Недялков. Типология рефлексивных конструкций. // Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость. – Санкт-Петербург: Наука.
- Данчева 1999*: Данчева, М. Залогът като граматична категория в древните индоевропейски езици. – София: ИК ЕлБо.
- Еванс/Грийн 2006*: Evans, V., Green, M. Cognitive Linguistics: an Introduction. – Edinburgh, UK.: University Press.
- Карой 1967*: Károly S. A magyar intranszitiv – tranzitiv igeképzők. – Általános Nyelvészeti Tanulmányok, № 5, 189–218.
- Кис и др. 1998*: Kiss, K. É., Kiefer, F., Siptár, P. Új magyar nyelvtan. – Budapest: Osiris Kiadó.
- Лакоф 1987*: Lakoff, G. Cognitive models and prototype theory. // U. Neisser (ed.). Concepts and Conceptual Development: Ecological and Intellectual Factors in Categorization. Cambridge University Press.
- Ницолова 2008*: Ницолова, Р. Българска граматика. Морфология. – София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“.
- Пенчев 1995*: Пенчев, Йордан. Функции на форманта СЕ/СИ в съвременния български език. – Български език, № 5–6.
- Пенчев 1996*: Penchev, J. Functions of the formant se/si in Bulgarian. // Revue des Etudes Slaves. Institut d'Etudes Slaves, Paris.

Tom 1996: Tóth, T. H. A magyar igenemek kérdéséhez. – Magyar Nyelv, XCII évf. (4), 415–439.

Фейош 2008: Fejős, E. A mediális ige – kitekintés a nemzetközi szakirodalomra. // T. Gherdán, J. Schultz (szerk.) Félúton 2. – Budapest: ELTE BTK, Nyelvtudományi doktori iskola.

Форши-Ференци 2005: Fóris-Ferenczi, R. A visszahatas kifejezése a magyar nyelvben történeti megközelítésben. – Erdélyi Tudományos Füzetek 251. Kolozsvár: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása.

СУЕ 1985: A mai magyar nyelv. [Съвременен унгарски език]. Szerk.: Rác Endre. – Budapest: Tankönyvkiadó.

Шалий 2004: Schalley, A. C. Cognitive Modeling and Verbal Semantics. A Representational Framework Based on UML. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 154. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.

ЗА НЯКОИ ПРОЯВИ НА ЕЗИКОВ КОНТАКТ

Ина Вишоградска
(СУ „Св. Климент Охридски“, ФКНФ)

Преводът е класически пример за езиков контакт. Две отделни езикови системи се сблъскват, като в процеса на трансформиране на текста от езика източник на езика цел се активират най-различни механизми (лексикални, граматични и прагматични съответствия). Настоящата работа обръща внимание върху една специфична проява на вплитане на думи и изрази в езиковохомогенен текст, които остават встрани от ситото на превода (не попадат в мелачката на превода), тоест те лексикално не са асимилирани в текста. Тук се разглеждат два основни аспекта: първо, контекстът на реализиране на такъв тип „кукувиче яйце“ ясно се идентифицира езиково. Например:

(1) унг. *Holnap mindenképpen mennem kell a Home Officeba,*
'Утре непременно трябва да отида в Хоум офиса'
(Примерът е от Форинтош 2002)

където изразът *Home Office* на английски е интегриран в изречение на унгарски.

Второ, запазване на граматичната конструкция, но без лексикално трансформиране: без да има превод на лексикалните единици. Например:

(2) фингл. *Pussa peipipoki petirummasta kitsiin.*
англ. Push the baby-buggy from the bedroom to the kitchen.
'Бутни детската количка от спалнята в кухнята.'
(Примерът е от Рандел 2003: 2–18)

Нека да отбележа, че не става въпрос само за класическия тип превод като цел, т.е. прехвърлянето на даден текст от един език на друг, а изобщо за умениято превод, което всеки, знаещ повече от един език, владее. Да се върнем накратко към въпроса за езиковия контакт. Това е типично явление, съпътстващо развитието на човека, характеризиращо взаимодействието между различни езици. Езиковият контакт далеч не е съвременно явление, напротив, смело, а и образно, може да се каже, че датира от появата на Вавилонската кула. Езиковият контакт, най-общо казано, включва различни форми на влияние на един език върху друг. Това могат да бъдат *заемане на лексикални елементи* (най-широко познатите заемки/чуждици), *заемане на определени езикови характеристики*, например морфологични: влиянието на руски език върху мордвинските говори, например при образуването на глаголни форми.; т.нар. *подмяна на език* – когато един език се измества от активна употреба и друг заема неговото място: за пример отново може да споменем угрофински езици, които са застрашени от изчезване поради масовото използване на руски език и от носителите на самите езици; влияние на субстрат (най-често се среща в ситуации като предходната) – носителите на изместения език (превърнал се в субстрат) запазват негови характеристики и при използването на „новия“ език, като ги интегрират и предават в следващите генерации: напр. латинският, който става основен език за територията на днешна Франция (още по време на Римската империя), носи белезите на галски и германски говори; създаване на нови езици: креолизация и смесени езици. Примери за креолизация могат да се търсят в случаите, когато носителите на дадените езици използват за общуването си трети, чужд и за двете страни език: бившите английски, холандски и др. колонии. Създаването на нов език е сравнително по-рядко явление, несъмнено много интересно. За разлика от езиците, появили се в резултат на креолизация (пиджинизация), новите езици наследяват много от фонологичните и изобщо граматични характеристики от езиците родители (най-често в билингвистични общества). По-долу се спирам именно и върху появата на един такъв език, интересно проектирал граматичните особености на фински върху лексикален материал от английски.

Интегриране на английски думи и изрази в писмена унгарска реч

В случаите, когато носители на даден език са поставени в обкръжението на друг език, изключително интересно е да се проследи интерференцията, която настъпва вследствие от езиковия контакт. В настоящия случай ние спираме вниманието си върху някои примери в речта на носители на унгарски език, намиращи се в англоезична среда, и върху метаморфозите в езика на носители на фински, емигранти в англоезична страна. Известно е, че първи проникват именно лексикалните елементи, които поради различни социолингвистични обстоятелства (в случая те не са обект на разглеждане), не минават през превод и остават на английски език. Сред най-разнообразните дефиниции на *заемка* нека обърнем внимание върху подгрупата, която засяга настоящото изследване, а именно: т.нар. лексикални заемки, които включват имитиране на аспекти от езика донор, т.е. *renk-ol*, термин в езикознанието, пример от съвременния унгарски език.

Такива са и английските думи и изрази, които намираме в изцяло запазен вид в писмена унгарска реч (източници на примерите са седмичното издание на унгарски *Magyar Élet*, както и многобройни популярни списания, така наречените *lifestylos* 'лайфстайл'). В този случай чуждите елементи имат следните характеристики: цялата, или поне основна част от морфемния състав на елемента принадлежи на езика източник (в дадения случай английски). Не се наблюдава морфологично заместване (превод), но може да се появи фонологично адаптиране.

Интересно е да се проследи каква е картината по отношение на морфосинтактичната парадигма на, нека ги наречем, „кукувичите яйца“ – напълно чужди елементи – в потока от речта на унгарски (включване на английски думи). Тук става въпрос не за заемки, а за това, както бе споменато, се наблюдава най-често в речта на носители на езика, които са част от общество, в което активният/общественият език е различен от унгарски (чиято езикова среда е различ-

на от унгарската). Най-много такива примери, както може да се предположи, има за английски думи и изрази, вписани в унгарска фраза, изречение и т.н. По природа те са хибриди, комбинирайки езиков материал от английки и унгарски език. Морфосинтактичното адаптиране на непреведените, лексикално запазени форми е системно, като в рамките на унгарското изречение тези форми получават адекватни суфиксови форми. Например:

(3) деривационни хибриди

„вносна“ английска основа – унг. релационна флексия

reading-et ‘четене-ACC’

website-unkat ‘уеб страницата-POSS-ACC’

dressing roomokkra ‘съблекалня-PL-към’

church-ben ‘църква-в’

(4) композитни хибриди

английски & унгарски корен

new áraink ‘нови -цени-POSS’

hideg dinnert ‘студена –вечеря-ACC’

Примерите от (3) и (4) безспорно са крайни случаи, и при тях е напълно ясно, че няма адаптиране, а просто морфосинтактично вплитане в унгарски език. Като се разглежда фонологичния аспект при инкорпорирането им, се отчита следното. Данните показват висока степен на систематичност при прилагането на вокалната хармония по предност/задност – мощен фонологичен закон в унгарски – независимо от смесения вокален ред, който е характерен за думите от езика източник. Още повече е изненадващ фактът, че няма регистрирани случаи на *колебливи* корени, които да позволяват двойствени суфигирани форми като класическия пример *fotel* ‘фотьойл’ *fotel-nak* ~ *fotel-nek* ‘фотьойл-DAT’ (вж. напр. в Кифер 2001). Следователно, изцяло чуждите думи „нямат достъп“ до т.нар. нарушения на вокалната хармония, а следват стриктно и без изключение ясно очертаните параметри. Едновременно с това те недвусмислено доказват, че: 1. при такъв тип „откровено“ чужди за унгарската фонологична система конструкции, в

процесите на суфигиране се наблюдава систематичност, която трудно може да се отчете при родноезиковите елементи; и 2. не се наблюдава двойна маркираност – не е приложена вокална антихармония, за да отличи лексикалната единица. Това дава възможност да се приеме за вярно, че вокалната хармония, съответно антихармония, има определена – не фонологична или фонетична – роля в избора на суфикси при заемките.

Едновременно с този тип проява на инкорпориране на английски думи и фрази в хомогенен унгарски текст нека обърнем внимание към друг пример за езиков контакт, а именно:

Финглийски (Finglish)

Поставени в ситуация на пълна хегемония на английския език, носители на фински адаптират своя език така, че на практика се създава нов говор, както бе споменато и по-горе. Ситуацията, провокирала появата на т.нар. *финглиш* (от англ. *English + Finnish = Finglish*), или побългарено: финглийски, естествено, е коренно различна от наблюдаваните процеси на (лексикално) взаимодействие, довели до заемането на чужди думи от английски произход в унгарски (а и фински). Интересното в случая е, че финглийски се отличава с лексикално отдалечаване и едновременно с това на запазване на граматичните особености на фински. Този феномен може да бъде онагледен с едно изречение, което ясно разкрива лексикалното различие на фона на запазване на граматични конструкции:

- (5) фингл. Pussa peipipoki petirummasta kitsiin.
англ. Push the baby-buggy from the bedroom to the kitchen.
'Бутни детската количка от спалнята в кухнята.'

(Примерът е от Рандел 2003: 2–18)

Независимо от привидната принадлежност на първото изречение към фински език, няма как говорещ фински да разбере значението му, тъй като в цитираното изречение няма

нито една финска дума. Безспорно съществуват най-разнообразни разновидности на английския език, доколкото поради геополитически причини това е най-масово говорения език от емигранти. Целта тук е не да се проследят особеностите на финглийския, несъмнено интересни като характеристика, а да се обърне внимание на механизмите на фонологично адаптиране на английски думи според финската фонологична система. Като пример могат да послужат данни на пилотно изследване на Кент Рандел от Бостънския университет, както и на информатори, ползващи финглийски:

(6)

Karen Kareni

car kaara 'кола'

lawyer loijari 'адвокат'

room ruuma 'стая'

beer piiri 'бира'

drink rinkki 'пия'

apartment paartmentti 'апартамент'

freezer riisari 'фризер'

(Примерът е от Рандел 2003: 2–18)

Тук освен морфосинтактична адекватност при конструиране на изказвания има и фонологично адаптиране, подчиняващо английската дума/израз на финската фонологична система. Звуковото реконфигуриране води до създаването на форми, които да отговарят на фонотактичните изиквания във фински, както и на структурата на сричката във фински. Тези форми обаче са с лексикално чужд произход, който запазва изходния език. И докато в примерите от унгарски английските чужди елементи се открояват като такива и графично, и фонологично (възможно е известно фонетично, т.е. артикулационно адаптиране), като например: *feed* -> *fid-ol* 'храня', то в случая с финглийски има изместване на лексикалния материал и появата на междинен такъв, което де факто обуславя появата на говор като т.нар. финглийски.

Литература

Кифер 2001: Kiefer, Ferenc (szerk). Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonetológia. – Budapest: Akadémiai kiadó, 42–181.

Рандел 2003: Randell K. Finglish. – *LX 250*, Boston University, 2–18.

Форинтош 2002: Forintos, Edit. Morphophonological aspects of Australian-Hungarian language contact phenomena: a corpus-driven contactlinguistic study. – <http://skase.sk/volumes/JTL02.pdf>.

Щайнер 2005: Steiner, E. Some properties of texts in terms of information distribution across languages: // *Languages in Contrast* 5:1 (2004–2005), 49–72.

ГРАМАТИКА И ПРЕВОД

(с оглед на паронимните форми в унгарския език)

Индра Маркова

(СУ „Св. Климент Охридски“, ФКНФ)

Известно е, че добрият, взискателен към себе си и към своя труд преводач трябва да познава отлично езика, на който е написан даден текст или е представено някакво устно изложение. Той трябва да разбира не само интуитивно смисъла на казаното или написаното, не само да има усет за езика и стила, а като е усвоил граматичната структура на езика източник, да е наясно и със семантичния обем на използваните изразни средства. Без тези познания, превеждащият едва ли би могъл да осмисли и да интерпретира вярно оригиналния текст, а впоследствие да го „пресъздаде“ на езика-приемник чрез намирането на най-подходящите синтактични и семантични еквивалентни лексикални форми или конструкции. Недостатъчното владение на езика, повърхностната лингвистична подготовка на студентите филолози, съответно подценяването на теоретичните знания в учебния процес, твърде често създават сериозни проблеми в бъдещата преводаческа дейност, тъй като се подценяват спецификите на езика източник.

Целта на изложението ми е, независимо от характера на превода и без да засягам различните теоретични въпроси, да разгледам накратко само един негов аспект, а именно връзката между граматика и превод, по-точно некоректността на превода, произтичаща предимно от недоброто познаване на граматиката на оригиналния език. (По принцип трябва да се допусне, че някои неточности биха могли да се дължат и на „недоглеждане“, особено при напрегнатата, понякога обвързана и с кратки срокове работа на преводача.)

През годините, във връзка с учебни по характера си студентски преводи, както и при редакцията на преводи на практикуващи преводачи, съм събрала много примери, при които съм установявала и последователно повтарящо се лексикално-семантично разминаване между оригинала и преводния му еквивалент, основаващ се на недостатъчни знания по граматика: недоосмисляне на структурата на конкретната словоформа или неяснота относно синтаксиса на дадено изречение. По-долу, като стеснявам проблема, разглеждам само случаи с пароними – тези „подводни камъни“, често оставащи незабелязани както от преводача, така и от читателя, като в повечето случаи преводният текст звучи гладко, разбираемо и смислено и с „подменената си“ форма. Отделните двойки унгарски пароними представям подредени в няколко „типа“, с оглед на характерните им морфосинтактични структури и семантични отношения една спрямо друга. Всеки тип фигурира с по един пример, който е съпроводен само с кратък морфеманализ и коментар, ограничен в рамките на морфемната структура, а при необходимост – в рамките на словосъчетание, с минимум контекст, без да се представя по-широко „езиково обкръжение“. Целта ми не е да критикувам работата на колегите си, поради което не посочвам източниците, от които са взети примерите, а да заостря вниманието към първопричината за някои неточности, дължащи се на незадълбоченото познаване на морфологията и синтаксиса на унгарския език.

Както споменах, при представянето на „типовете“ спестявам отежняващия обстоен анализ и не давам други сходни примери. Цитирам обаче основното речниково значение на лексикалната форма според „Унгарски тълковен речник“ (УТР 2003), а на места се позовавам и на етимологията ѝ според Етимологичния речник на унгарския език (УИЕР 1967–1984).

Първи и „т и п“: *vas* [желязо, железен] – *vaskos* [масивен, солиден, тежък], при който намираме коренова дума, от една страна, и производна форма от същата основа, образувана с наставка, променяща значението. Допуска се, че двете форми са етимологично свързани (УИЕР 1967–1984: 1098).

В унгарския език *vas* означава метала желязо или предmeta, изработен от него, съответно *нещо съдържащо желязо*

(УТР 2003: 1433), а формата *vaskos*, образувана с наставката *-os* (или според УИЕР евентуално от комбинацията от наставки *-k* и *-os*) се използва само в значение на *масивен, солиден, тежък* (УТР 2003: 1434). В оригиналния текст, откъдето е примерът, се акцентира не върху обстоятелството, че дадената врата е *от желязо* (преводено като: *желязна врата*), а се набляга – без да се изключва и изработката ѝ – върху друго нейно качество, това че е *масивна, тежка*.

Т о р и „т и п“: *tanul* [уча] – *tanít* [обучавам, преподавам], при които са налице глаголни форми, производни на един и същи корен (УИЕР 1967–1984: 838) с различни словообразователни наставки, променящи не само значението, но и рекциите и типа на глагола, и антонимни по отношение деятелност – възвратнострадателност.

В унгарския език са познати множество подобни двойки глаголни форми, където тези с наставки *-ul* са непреходни глаголи, а тези с *-it* са преходни. Например: *Odahaza spanyolt tanított*. В конкретния текст героинята в разказа не само е учила испански език, но професионално се занимава и с неговото преподаване. Затова изречението в превод вместо *У дома учеше испански* би следвало да бъде: *У дома преподаваше испански*.

Т р е т и „т и п“: *formátlan* [безформено] – *formás* [добре оформено], при които в корелация са производни форми на идентични корени с антонимни по значения наставки, като тези с *-tlan/-tlen* са за отнемане на качество, а тези с *-ás/-és* означават наличие, притежание на даденото качество. (За етимологията на формите вж. УИЕР 1967–1984: 953).

Същата антонимия откриваме в унгарския език при поредица лексикални единици с гореспоменатите наставки. В изходния унгарски текст в случая примерът е включен в изречение: *ezzel a formátlannak egyáltalán nem nevezhető hatalmas testével*, преведен на български като: *с това оформено грамадно тяло* вместо: *с това тяло, което не можеше да се нарече безформено*.

Ч е т в ъ р т и „т и п“: *biccen(t)* [кимвам <с глава>] – *biceg* [накуцвам, понакуцвам], където имаме сходни, звукоподражателни по характера си и почти еднакво звучащи основи

и различни словообразователни наставки. Разглежданите лексикални форми не са антонимни по значение. Те са образувани от една и съща основа (за етимологията на формите вж. УИЕР 1967–1984: 296) и са антонимни по отношение еднократност и повторяемост на глаголното действие. Последното е изразено чрез противопоставяне на наставките $-n(t) \neq -g$, каквото противопоставяне се открива в поредица унгарски лексикални единици, които се различават по аспекта (еднократност/повторяемост) на глаголното действие. За сравнение можем да приведем примерите: *korrap* [издавам глух шум – еднократно (УТР 2003: 734)] $\neq$ *korog* [чукам, хлопам] (УТР 2003: 733).

В конкретния оригинален унгарски текст намираме изречението: *Viccent, kimegy*, преведено като: *Накуцвайки излиза* вместо: *Кимва, излиза*.

П е т и „т и п“: *kocogtat* [почуквам по нещо, барабаня с пръсти <по нещо> (УТР 2003: 720)] – *kasag* [кискам се, смея се (УТР 2003: 610)]

В упоменатата двойка са налице различни, но близкочувачи основи и различни словообразователни наставки. Първата словоформа е каузативна форма на глагола *kocog* със значение *издава звук при сблъскване* (УТР 2003: 719), а глаголят *kasag* означава *смея се бурно, шумно, на глас* (УТР 2003: 610).

В този случай изречението от оригиналния текст: *...kocogtatja meg az asztal lapját Hegyi...*, тоест *Хеди барабани с пръсти по бюрото си ...*, фигурира в превода като: *се хили Хеди зад бюрото с ...*

Ш е с т и „т и п“: *néhány éve még* [допреди няколко години] – *néhány évig még* [дори няколко години], при които се противопоставят словосъчетания, в които основният член носи различни суфикси. При тях притежателното окончание *-e* е противопоставено на обстоятелственото окончание – *ig terminatív*, в случая за темпоралност, в обкръжение на една и съща модална частица *még*.

В оригинала изразът е: *néhány éve még egy nő is...*, предаден на български с версията *дори няколко години и една жена*, вместо: *допреди няколко години и една жена*.

С е д м и „т и п“: *fennhang* [гласно, на глас] – *félhang* [полутон], където имаме корелация между сложни думи с различни донякъде близкочвучащи първи части, но коренно различни значения: *fenn* `горе` (УТР 2003: 384) и *fél* `половина, полу` (УТР 2003: 355).

Унгарският израз в изходния текст е: *gondolta Irén, de fennhangon azt mondta...*, който е преведен като: *си мислеше Ирэн, но с половин уста каза*, вместо: *си мислеше Ирэн, но на глас каза*.

О с м и „т и п“: *menten szétkapkodják* [тутакси разграбват] – *menet közben* или *mentében* [по пътя, по време на пътя], при който откриваме паронимия между думи, принадлежащи към различни части на речта. Формата *menten* е наречие със значение *тутакси, веднага* (УТР 2003: 920), а *menet közben* или *mentében* е съществително със следлог или с притежателно и обстоятелствено окончание със значение *по пътя ~ вървейки*. Етимологичната връзка между тях е обусловена от факта, че те са производни форми на глагола *tegy* със значение *вървя* (УИЕР 1967–1984: 890).

В унгарския текст фигурира изразът: *néha egy-egy vagonnal, de azt menten szétkapkodják*, преведен като: *някой и друг вагон, но по пътя го разграбват* вместо: *някой и друг вагон, но веднага ~ тутакси разграбват*.

Тези и други подобни на тях примери биха могли да се класифицират в много повече на брой от тук представените „типове“. Надявам се обаче, че и те са достатъчни, за да се докаже необходимостта от задълбоченото изучаване на граматическите средства на даден език, смисъла от теоретико-практическото преподаване на граматиката за студентите филолози и полезността на тези познания при реализацията им като преводачи.

Литература

УТР 2003: Magyar értelmező kéziszótár. [Унгарски тълковен речник]. – Budapest: Akadémiai kiadó, 2. átdolgozott kiadás.

УИЕР 1967–1984: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–IV. [Унгарски историко-etimологически речник]. Főszerk. Benkő Loránd. – Budapest: Akadémiai kiadó.

ПРЕВОДЪТ – СРЕДСТВО И ЦЕЛ В ОБУЧЕНИЕТО НА СТУДЕНТИТЕ УНГАРИСТИ

Лиляна Лесничкова
(СУ „Св. Климент Охридски“, ФКНФ)

Настоящата статия е посветена на въпроси, тясно свързани с преподавателската работа. Изложението се гради главно на наблюдения върху изучаването и преподаването на унгарски език, но изводите могат да се имат предвид в обучението и по други чужди езици.

Мястото на превода е една от най-дискутираните теми в чуждоезиковата методика (вж. Клауди 1986, Кьонигс 1989, Гнуцман 1992, Шванке 1994, Норд 1999, Наймушин 2001, Декан 2003).

При изучаването на чужд език преводът обикновено присъства като средство за по-пълноценно усвояване на езика, макар че необходимостта и ефективността от включването на упражнения за превод неведнъж са подлагани на съмнение. И до днес няма еднозначен отговор на въпроса, доколко е оправдано използването на превода в часовете по чужд език. С какво преводът допринася за по-доброто овладяване на изучавания език и за упражняването и развитието на основните комуникативни умения?

Дебатите около ролята на превода в обучението по чужд език често стигат до задънена улица, тъй като се дава различна интерпретация на превода и се имат предвид различни видове превод. В специализираната литература се говори за *същински* (професионален) и за *учебен* превод: т.е. според целта, с която се прави, преводът се разглежда, от една страна, като вид дейност, която изисква специфични знания, умения и подготовка, а от друга – като средство за съзнателно изуча-

ване на чужд език, за установяване на паралели с родния език на структурно и функционално равнище. Според посоката на превеждане се различава *прав* превод (от чуждия на родния език) и *обратен* превод (от родния език на чуждия); според това дали се запазва, или се променя обемът на превеждания текст – *пълен* и *селективен* превод. Прави се разграничение между *превод на текст*, *превод на изречение* и *превод на конструкции*, *по-малки от изречение*. Говори се за *устен* и *писмен превод*, които също имат свои разновидности, както и преходни форми, например *устен превод на написан текст*, *писмен превод-резюме на прозвучал в устна форма текст*.

Посочената диференциация не е самоцелна. Тя има значение с оглед мястото и ролята на отделните видове превод при изучаването на чужд език. Ясното очертаване на целите, които се преследват с дадено упражнение по превод, се налага от обстоятелството, че в учебните часове преводът неведнъж се лишава от комуникативната си функция и се свежда до транспозиционно граматично упражнение, вследствие на което у студентите се създава измамна представа за същността на този вид дейност. Известно е, че невсички форми от родния език имат свои еквиваленти в чуждия език. Тези „контрастни модели“ следва да се изучават като „изключения“ на единия език от гледна точка на другия език.

Когато при семантизацията на унгарски лексикални и синтактични единици се посочва българското им съответствие, учащите се неведнъж смятат посочения еквивалент за единствено възможен „превод“. Така в началния етап на обучението обикновено се изгражда погрешното схващане, че двата езика са непосредствено съотносими един на друг, без да се отчита фактът, че приликите в сферата на системата невинаги означават прилики във функциите на еднотипните елементи. Между езиковите единици и структурните формули на унгарския и българския невинаги има еднозначни съответствия. Несъвпадения се наблюдават както в понятийния план на отделни думи (*testvér* – брат и сестра; *nagyszülő* – баба и дядо; *sógor* – девер, шурей, баджанак, зет; *sógornő* – етърва, балдъза, зълва, снаха; *piros, vörös* – червен; *kéz, kar* – ръка), така и във функциите, семантичния обем, сферата и честотата на упо-

тряба на някои граматични категории (например унгарските форми за условно и повелително наклонение имат някои нетипични за българския език употреби; условното наклонение в унгарски е с по-широк функционален диапазон в сравнение с български; употребата на деепричастните форми в унгарски и в български е с различна честотност в речевата практика и в различните стилове и т.н.), а също и при оформяне на мислите в двата езика (унгарският език предпочита глаголните конструкции пред именните, активните пред пасивните).

Понякога начините за описване на една и съща комуникативна ситуация не са изосинтактични в разглежданите езици. Показателен пример за това са надписите, регламентиращи поведението на обществени места. Срв.: *Vigyázat! Frissen mázolja!* – Пази се от боята! В този случай предупреждението в унгарски е изразено чрез безлична деепричастна форма, а в български – с персонално обръщение към адресата чрез личната глаголна форма във 2 л. ед.ч. Докато в унгарския надпис *Kutyát behozni tilos!* се изразява забрана за определено действие, в българския *С кучета – дотук!* се посочва какво трябва да се направи (вж. също Ликоманова 2002: 43–44).

Често в една и съща комуникативна ситуация, при аналогични екстралингвистични условия носителите на унгарски и български език избират различни езикови средства за постигане на една и съща комуникативна задача, тъй като аналогичните средства имат различни прагматични характеристики. Ето защо при представяне на учебното съдържание вниманието на студентите се насочва предимно към езиковите явления, при които има разминавания в двата езика, като различията се илюстрират чрез отделни словосъчетания, изречения и текст, за да се овладеят характерните за унгарския език граматични и стилистични средства и за да се избегне процесът на „побългаряване“ на чуждоезиковите структури, на механичното пренасяне на навиците от родния език върху усвояваните факти от чуждия език, например при предаването на несъгласуваните определения и страдателните конструкции от български на унгарски. Срв.: *He go забелязах, защото бях много замислена. – Nem vettem észre, mert nagyon el voltam gondolkodva*.*; *Писмото вече е изпратено. – A levél már el van*

küldve*.; *Кабинетът предприе още по-строги мерки срещу нарастващата престъпност. – A bolgár kormány még szigorúbb mértékeket vett* a növekvő bűnözés ellen.*; Онова, което царете от приказките *решат, трябва непременно да се изпълни. – Amit a királyok a mesékben* elhatároznak, azt feltétlenül kell végrehajtani.*; Най-много *се интересува от компютри. – Legnagyobb* a számítógép érdekl.*; Получените знания *трябва да се прилагат отговорно. – A megkapott* tudást felelősséggel kell alkalmazni.* (Посочените примери са от студентски преводи.)

Едно от упражненията за развиване на уменията за писане на чуждия език е изготвянето на официално писмо, за което е необходимо да се познават разликите между формалния и неформалния стил. Илюзия е да се очаква, че учащи се, за които формата играе второстепенна роля спрямо съдържанието на езиковия изказ, ще напишат издържан в стилистично отношение текст. Друг е въпросът, какъв ще бъде ефектът, например от една стилово адекватна жалба, но пълна с граматични и лексикални грешки.

В обучението на студентите унгаристи се съчетават безпреводните и преводните методи на преподаване на унгарски език, като съотношението между тях се определя от избраната стратегия. Търсенето на ефективна стратегия насочва към превода не само като упражнение за усвояване на определени езикови факти и специфики, за затвърдяване на лексикалния и граматичния материал, но и като средство за контрол на разбирането. Унгарският език се изучава не само за целите на едноезичната комуникация, затова преводът се е утвърдил като предпочитана от студентите стратегия, като умение, което им е особено необходимо в професионалното развитие. През последните години все по-осезаема става потребността от прилагането на по-практически ориентирани форми на обучение с оглед бъдещата реализация на студентите. В нашето съвремие изпълнението на задачи, свързани с предаване на информация от един език на друг, се очаква не само от специалистите по писмен и устен превод. В професионалната си практика студентите редовно се сблъскват с необходимостта да превеждат (без да са назначени за преводачи), затова заси-

леният им интерес към упражнението по превод е до голяма степен и професионално мотивиран.

Макар че изготвянето на качествен превод предполага висока лингвистична компетентност, добрите познания по чуждия език обикновено се оказват недостатъчни за постигането на удовлетворителен резултат (потвърждение на това са резултатите от преводачески конкурси, които специалността организира съвместно с Унгарския културен институт в София). Преводаческата компетентност не се развива автоматично с усъвършенстването на уменията за четене, писане, разбиране и говорене на чужд език, а изисква целенасочена специализирана подготовка.

Преводът е форма за комплексно упражняване на езика – изправя превеждащия пред различни лексикални, граматични, стилистични и прагматични проблеми, чието разрешаване надхвърля класическите комуникативни умения, изисква не само съответна лингвистична подготовка, но и специализирани знания, културна и изследователска компетентност, умение да се работи с речници и справочници. Доброто владение на езика е необходимо, но недостатъчно условие за високи преводачески постижения. В съвременния свят изискванията към преводачите непрекъснато нарастват. От преводача се очаква да може умело да анализира лингвистичните конструкции на двата езика, да бъде успешен медиатор между двете култури, да има добри компютърни познания, да е наясно с търсенето и предлагането на пазара за преводи, да притежава терминологична ерудиция, широка обща култура, чувство за отговорност, самокритичност и т.н. (Марева 2005: 2). Превръщането на преводаческата компетентност в „многосъставна суперкомпетентност“ изправя преподавателите пред сериозни методологически проблеми: какво точно да се преподава в часовете по превод и как би трябвало да се редактират и оценяват преводните текстове.

Преводът е неделима част от практическото обучение по унгарски език в специалност „Унгарска филология“, а като средство за проверка на знанията преводът от унгарски на български и от български на унгарски е основен и задължителен компонент както на семестриалните изпити, така и на

писмения държавен изпит. В четиригодишния курс за придобиване на бакалавърска степен по унгаристика се практикуват различни видове превод като средство за обучение, които нямат за цел (на първо място) да подготвят студентите за преводачи. Заниманията с превод са призвани най-вече да допринесат за съзнателното овладяване на езика чрез анализ на различни граматични структури, както и за упражняване в точност и прецизност. А точността на изказа е важна стъпка към постигането на свобода на изразяване. Ето защо упражнението по превод съпътстват всички етапи на учебния процес, а степента на използването им зависи от нивото на студентите и от целите на обучението, като усилията на преподавателите са насочени към осигуряването на подходящ темп на работа и постепенно усложняване на поставяните задачи.

В началния етап, когато се цели изработването на комуникативни умения, преводът от унгарски на български е слабо представен: най-вече при семантизацията на абстрактна лексика, при усвояването на трудни словосъчетания и конструкции. Така се пести време и се скъсява пътят до разбирането на лексикалните единици и граматичните структури, още повече, че на този етап е трудно новата лексика да бъде обяснена или перифразирана на унгарски.

Преводът от български на унгарски се свежда до превеждане на отделни изречения като метод за затвърждаване на граматиката и лексиката. Този вид упражнения едва ли могат да бъдат квалифицирани като „превод“ в истинския смисъл на думата, тъй като липсва един от най-съществените критерии за превод – текстът. Дори когато такива задания се практикуват често, студентите не се научават да превеждат добре, ако не се занимават специално с превод на текстове, където се обсъждат не само проблеми, свързани с предаването на отделни думи и синтактични конструкции, а възможните преводачески решения се обмислят и преценяват с оглед на целия текст.

Постепенно се преминава към превод на адаптирани текстове като средство за развитие на преводаческите умения и за усвояване на общите принципи и методи на преводаческата дейност. Едва при третокурсниците се постига качествен скок

чрез упражненията за устен и писмен превод на оригинална литература от различни жанрове. Художествените преводи са най-подходящи за разкриване на междуезикови проблеми, защото обхващат най-широк диапазон от изразни средства, а освен това позволяват да се разискват и въпроси на практическата стилистика, както и необходимостта от лексикални и граматични трансформации: допълвания, замени, уточняване, разместване границите на изречението и т.н.

При превода на специализирани текстове, за които са характерни високата степен на информативност и липсата на смислова многоплановост, вниманието се фокусира най-вече върху точното и ясно предаване на съдържанието на оригинала, както и върху усвояването на специфичната терминология и синтактичните особености на научния стил. Така преводът се въвежда постепенно още по време на основния езиков курс, а след това се профилира според целите и съдържанието на учебния процес. Такъв подход на обучение по превод и чрез превод дава възможност на студентите унгаристи да получат знания, които увеличават не само тяхната езикова и комуникативна компетентност по отношение на унгарския език, но и родноезиковата им грамотност, което никак не е за пренебрегване особено когато става дума за филолози.

Практиката показва, че упражненията по превод не само дават ясна представа за реалните познания на учащите се, но и служат като инструмент за усвояване на структурни, концептуални и социолингвистични разлики между българския и унгарския език, за формиране на усет към езика.

Заниманията с устен превод, които се извършват във фонетични кабинети, заемат немалко място в обучението, тъй като развиват гъвкавостта и бързината на реакцията, вариативното мислене, прилагането на компенсаторни комуникативни стратегии. Обикновено в един текст винаги има непознати думи и изрази, а от студентите се изисква да предадат съответната информация със средствата, които реално владеят – синоними, описателни конструкции, перифразиране, обяснение, опростяване и т.н. Подобни техники не са сложни за прилагане, но голяма част от обучаваните – дори в горен курс – ги избягват: едни – поради преувеличеното разбиране

за важноста на точния изказ, а други – защото просто „блокират“ от наличието на непозната дума или израз в текста.

С устния превод от унгарски на български език едновременно се развива и способността за слушане и възприемане на чуждата реч, а упражненията за устен превод в обратна посока подобряват говорните умения на унгарски.

Упражненията за превод са предпочитани от студентите и поради усещането, което създават у тях, че се занимават с нещо практически полезно.

Когато се преподават нови граматични единици, обикновено се обяснява тяхното образуване и приложение (Генова/Иванова 2002: 108). Тренирането им в повечето учебни системи се осъществява с упражнения за заместване, попълване или довършване, които студентите в повечето случаи изпълняват механично и с минимални усилия, като следват образаца. А след време, когато се наложи да употребят съответната граматична единица, но вече не самостоятелно, а в общ контекст, те трудно я разграничават от останалите. За да се избегне това, при въвеждането на нов граматичен материал обикновено се прави съпоставка със съответната форма в българския език, а чрез преводни упражнения се проверява доколко е усвоена новата граматична категория и употребата ѝ. Чрез превод на текстове, в които се срещат новите структури, не само се упражнява конкретната граматична единица, но и по-лесно се осъзнават нейната специфика, комуникативна значимост и комбинаторни възможности. Досегашната ни преподавателска практика показва, че по този начин се повишава ефективността на учебния процес и се постигат по-трайни резултати.

Трудностите, произтичащи от различия в структурно-граматичните системи на изходния и целевия език, се проявяват най-вече при превод от български на унгарски и обикновено се дължат на пропуски в езиковата подготовка. С течение на времето задължителните граматични преводачески трансформации, резултат на езиковите контрасти, се автоматизират и извършват без особени затруднения. Въпреки това осъзнаването на приликите и разликите в структурата на двата езика и съпоставката на граматичните единици с оглед на изразяването от тях съдържание не са за подценяване, защото

допринасят за намаляване на междуезиковата интерференция (Наймушин 2001: 30).

Поради съществената си образователна функция преводът е силно застъпен в обучението на студентите унгаристи. От една страна, упражненията по превод позволяват с помощта на контекста да се заучат по-добре и по-трайно значенията и нюансите на думите, особеностите на синонимите. От друга страна, чрез превод на текстове се коментира и тренира от различен ъгъл сложната проблематика, свързана с унгарския синтаксис – синтагматични конструкции, структуриране на изречения, синтактични правила. Създава се възможност да се установят лексикални и граматични паралели между унгарския и българския език, да се открият някои типологични характеристики, да се направят изводи в съпоставителен план, за които иначе е необходимо да се усвои изключително сложна система от граматични правила и изключенията от тях. Преводът на текстове позволява в процеса на обучение да се включват както граматични и комуникативни правила, така и етнокултурни аспекти. Това е от съществено значение при изучаването на унгарски език, тъй като периодът на усвояване на граматичните и структурно-типологичните особености се оказва по-продължителен в сравнение със същия период при други езици, изучавани от студентите. Така у тях се създава впечатлението, че унгарският език е „ненаучаем“ или най-малкото, че в процеса на обучение не напредват с „обичайното“ темпо, а резултатите от положените усилия „много закъсняват“. При усвояването на унгарския по-голямата част от студентите за пръв път се срещат с представата за истинска езикова „чуждост“, „другост“. В този момент е особено важен подходът на преподавателя с оглед на това, безспорните негативи от първите неприятни преживявания да не бъдат изтълкувани като недостатък на системата за преподаване, на използваните учебни помагала и на прилаганата методика, а да се възприемат като даденост, като предизвикателство, като допълнителна мотивация и стимул за изучаването на езика.

Натрупаният през годините опит свидетелства, че преводът може да служи като помощно средство за развитие и проверка на родно- и чуждоезиковата компетентност, за изграж-

дане и усъвършенстване на основните езикови умения, но сам по себе си той представлява и отделно умение със собствена характеристика, със специфика на трениране и приложение. Сложността при усвояването на това умение произтича от обстоятелството, че непосредствен обект на преводаческата дейност е не самият текст като съвкупност от езикови единици, а неговият смисъл, който, както е известно, не е равен на сбора от значенията на тези единици. Затова е необходима внимателна преценка, доколко ефективни могат да бъдат упражненията по превод на дадения етап на владеене на езика. Прекаленото съсредоточаване върху превода и неправилното дозиране на различните методи и техники за практическо обучение по езика крият и някои опасности: преподавателят и/или студентите започват да смятат, че материалът не е усвоен, ако не е преведен; курсистите не правят разлика между еквивалентна форма, еквивалентен смисъл и употреба, което води до буквален и неточен превод; тренирането на другите езикови умения остава на заден план (Генова/Иванова 2002: 108).

Цялостното усвояване на унгарския език е комплексен процес, който предполага развитието на всяко от уменията съобразно обединяващата концепция. Регулирането на съотношението между отделните форми на обучение, в това число и целенасоченото използване на добре подбрани и степенувани по трудност текстове за превод, е залог за добри резултати – допринася за овладяване на многообразието от езиковите средства, семантичните им нюанси и стилистичните им характеристики като предпоставка за адекватно комуникативно поведение в различни речеве ситуации.

Макар че от студентите унгаристи не се очаква да имат същата преводаческа компетентност като бъдещите професионални преводачи от и на унгарски език, повечето от основните принципи в обучението на преводачи могат да се прилагат и в часовете по превод в рамките на практическото изучаване на езика, тъй като разликите между компетентността на бъдещи унгаристи хуманитаристи и на преводачите с унгарски са по-скоро количествени, а не качествени. Ето защо упражненията по превод на различните етапи от обучението обхващат

различни текстове, но не и различна методика, превеждат се различни неща, но не по различен начин.

За превода като цел на обучението, т.е. за формиране на преводаческа компетентност по време на следването, можем да говорим едва в магистърската степен. Предлаганата от специалността магистърска програма „Култура на Унгария и превод“ обхваща специфичната за преводаческата дейност проблематика, свързана преди всичко с анализа на успешните стратегии за запазване на смисъла, стила и звученето на оригиналния текст при междуезиковите трансформации. Като условие за качествен превод се преценява не само наличието на семантична еквивалентност, реализирана чрез намирането на точни езикови съответствия, а се поставят изисквания и за адекватност на превода; тоест преводът трябва да предава вярно не само отделната фраза, но и цялостното послание, не само експлицитния текст, но и имплицитния контекст, за да може да се впише пълноценно в интертекстуалната парадигма на приемната култура. Успешното изпълнение на тази задача предполага, от една страна, способност да се генерира повече от един еквивалентен текст на целевия език, а от друга – способност да се избере само един вариант – окончателен и категоричен – като най-адекватен в конкретния случай, т.е. необходими са умения за свободно боравене с изразните възможности на езика и намиране най-сполучлив преводачески еквивалент (Марева 2005: 2).

Всяко персонално преводаческо решение представлява вариантно дешифриране и интерпретиране на оригиналния текст, един от възможните му прочити, които отразяват доколко преводачът е разбрал и осмислил оригинала. В този смисъл работата на преводача може да се сравни с играта на шахматиста. Както шахматистите анализират всяка своя партия, независимо как са я изиграли и какъв резултат са постигнали, така и преводачите би трябвало да анализират собствените си преводи, да се учат от грешките си, да отчитат „силните ходове“, предимствата на използваната стратегия и тактика, за да могат следващия път да проведат по-добре своята „игра“ (Бъчварова 2006).

Очевидно преводаческата дейност изисква сериозна теоретична подготовка, която да осмисли практическите занимания с превод, да формира усет за качествата на превода и връзката между чуждата и родната култура, но сама по себе си теоретичната осведоменост не може да превърне учащите се в добри преводачи. В университета се поставят основите, а практиката си остава най-добрата преводаческа школа. Целенасочените практически занимания, съчетани с талант и интуиция, са крайъгълните камъни по пътя към умелия, адекватния превод, а конкретните научни изследвания са ключът към извеждането на действащи теоретични модели. И ако интуицията и талантът до голяма степен се получават свише, и в този смисъл трудно могат да бъдат подчинени на собствената воля, то за всеки, избрал преводаческото поприще, е важно чрез системни изследвания и постоянни упражнения да търси и изработва свои модели и принципи за едно по-висше „разбиране“ на превода, тъй като нему се пада нелеката задача не само да направи „най-вдълбочения“ прочит на оригиналния текст (по Ликоманова 2006: 37), но и да се справи с проблемите на претворяването.

Литература

Бъчварова 2006: Бъчварова, Петя. Превод на детска поезия. (Ръкопис) – София.

Генова/Иванова 2002: Генова, А., Ст. Иванова. Превод? Защо не? – Варна: НТ на ВВМУ Н. Й. Вапцаров, 107–109.

Гнуцман 1992: Gnutzmann, C. Fremdsprachenunterricht im internationaler Vergleich: Perspektive 2000. – Frankfurt am Main.

Декан 2003: Dékány, E. A fordítástudomány szerepe a nyelvelsajátítás-orientált fordítás megközelítésében. // Nyelvek és kultúrák találkozása. Szerk. Tóth Sz. – Szeged.

Клауди 1986: Klauudy, Kinga. A fordítás helye és szerepe a nyelvtanításban. // Klauudy K., Lengyel Zs. (szerk.) Az idegen nyelvi nevelés-oktatás néhány iránya és lehetősége. – Budapest, 353–375.

Кьонигс 1989: Künigs, F. (Hrsg.) Übersetzungswissenschaft und Fremdsprachenunterricht. Neue Beiträge zu einem alten Thema. – München.

Ликоманова 2002: Ликоманова, Искра. Преводът между теорията и практиката. – София.

Ликоманова 2006: Ликоманова, Искра. Славяно-славянският превод. Лингвистичен подход към художествения текст. – София.

Марева 2005: Марева, А. Някои аспекти на оценяването и редактирането на превод в контекста на актуалните интерпретации на преводаческата компетенция. – www.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/departamenti/.../21.pdf

Наймушин 2001: Наймушин, Борис. Преводът като пето умение в чуждоезиковото обучение. – Чуждоезиково обучение, № 1, 27–31.

Норд 1999: Nord, Ch. Fertigkeit Übersetzen. – München.

Шванке 1994: Schwanke, M. Übersetzen im Unterricht „Deutsch als Fremdsprache“. // Interkulturelle Erziehung in Praxis und Theorie. Bd. 18. – Hohengehren.

НАУЧЕН ДУХ В ЛИТЕРАТУРАТА – ТРИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ОТ ТРИМА УНГАРСКИ АВТОРИ

Стефка Хрусанова
(Централна библиотека на БАН)

Според духа на нашето време науката е неделима от културата на всеки народ. Днес е важно да се обърне внимание не само на начина, по който науката и технологията променят човешката околна среда, а чрез нея и гледната точка на писателите, но и да се разгледат посланията, които идват обратно от литературата към науката. Писателите носят на науката свежестта, образността на мисленето, които учените трябва да приветстват. Науката, от своя страна, преминавайки през всички езици, носи на поетите и писателите общи теми, които се вплитат в тъканта на съвременния свят. Теми, с които всички ние се сблъскваме на определен етап, по-точно – резките и дълбоки промени, които донесе на обществото научният прогрес.

Очевидно е, че науката и литературата ще установяват диалог, който не е просто случайна среща. Проучванията от позицията на различни идеи и гледни точки носят полза, която би ни обогатила. Като събираме тези различни стремежи, а не ги изолираме в отделни сегменти, демонстрираме и единство на културата. Не по-малко важно е осъзнаването, че всичко, което правим, е част от цялото, и че разбирането на по-широката картина е абсолютно необходимо и за най-тесните специалисти. За да могат да си отговорят на множество въпроси като: „По какъв начин човечеството ще оцелее в глобалното състезание към по-добро бъдеще?“, науката трябва правилно да разбере своето предназначение да служи на човека. Въпросът „Как се превърнахме в консуматори“ придобива все по-големи размери – дали това е предметът на съвремен-

ната литература? Кои ще бъдат героите на нашето време – откривателите или ползвателите? Със сигурност и учените, и писателите могат да отговорят. Всеки от тях описва действителността по свой начин, опитва се да разбере тайните на природата по свой метод. Литературата има важна роля в културната ситуация: трябва да се справи с предизвикателството да изрази търсенията и надеждите на нашето време със силата на емоциите и с мощта на знанието.

Нека да погледнем как някои съвременни унгарски автори интерпретират тази необходимост в произведенията си, които са станали достъпни за българските читатели чрез превода. Ще обобща накратко наблюденията от моята практика за отношението на Ищван Вьорьош, Ласло Мартон и Петер Зилахи към все по-интензивното влияние на научните открития и факти върху работата на писателите и на тяхното образование върху творчеството им. Най-характерната им обща черта е, че имат особено пристрастие към философията, както и към биологическите науки. Но тук няма да се спирам на въпроса за превеждането на философска и друга терминология, а ще дам примери от следните произведения в мой превод на български език: „Изповедникът на Швейк“ (прев. 2009) от Ищван Вьорьош; „Сенчеста главна улица“ (прев. 2007) от Ласло Мартон; „Три плюс 1“ (прев. 2010) от Петер Зилахи..

Ищван Вьорьош (завършил унгарска и чешка филология) често създава творби, които са паралелни с някое негово научно изследване или идея. Самият той признава, че когато е преподавал материала за смъртта на Ян Хус на кладата, написва новела по исторически източник. Или когато прави сравнение между творчеството на Ян Колар и Даниел Бержени, посвещава разказ на тази тема, в който се говори за срещата на двамата поети в Буда.

Основа на романа му „Изповедникът на Швейк“ е една пиеса. В нея Вьорьош използва идеята на чешкия философ Карел Кошик да опише срещата на Йозеф К. и Швейк на Карловия мост. Вьорьош развива от позицията на собствените си изобретения темата за детството на Швейк, като много често повествованието му преминава в научна фантастика, например препратките към романа на Франц Кафка „Метаморфозата“:

...утринната светлина блесна в лилаво на гърба му, той разтвори крилата си и бавно се издигна във въздуха. Още не се беше опитвал да лети. Мислеше, че не може.

Плясък на крила изпълни двора, обитателите на блока се изплашиха и като дърпаха пердетата, се взираха в страшния здрач. И тогава го видяха. Видя го госпожа Самса от прозореца на слугинската стая, където се беше оттеглила да спи, защото казваше, че не понася хъркането на съпруга си, видя го и Швейк от кухнята си, където все още гореше малко кандило, тъкмо пишеше стихотворение, че заминава за Африка и се оженва за горила, видяха го смаяните съседни, една осемдесетгодишна леличка се заплака, една слугиня запя псалми. Бавно и спокойно се издигаше нагоре. Размахът на двете му покривни крила надхвърляше метър и половина, по черния хитин пробягваха червени и сини отражения, копринените му крила работеха с бръмчене, висящото на тях вретеновидно бронирано тяло се издигаше, издигаха се тънките, подвити крачка, а напред стърчеше една изненадващо разумна глава. Макар че от нея изпъкваха играещите в лилава светлина фасетни очи, можеше да се познае, че това е Грегор, изчезналият Грегор, за когото говореха, че е станал свещеник, дори бил станал член на някакъв строг монашески орден. Това, което съседите виждаха сега, по-скоро потвърждаваше, отколкото опровергаваше тези догадки. Безспорно чудо беше, че Грегор лети.

Философията като наука присъства осезаемо в литературните произведения на Вьорьош. Такъв е романът му в стихове „Хайдегер, пощенският служител“ (2003), където писателят използва философията на Хайдегер и различни източници за него. Подобни примери са налице и в други негови оригинални творби, а претворяването им изправя по принцип преводача пред сложни научни асоциации.

Илюстрация за ролята на науката в произведенията на Ласло Мартон (завършил немска филология и социология) е романът му „Скривалището на Минерва“, където някои научни открития от началото и средата на XIX век – фотографията и хипотезата за изстиването на Слънцето – се сблъскват с други следствия и отзвуци на Просвещението – метафорич-

ната система за светлината или практиката на наблюдение на гражданите от страна на тайната полиция.

Според Мартон науката и научната мисъл са огромна вдъхновяваща сила за писателите. Колкото повече научни факти знаят писателите, толкова по-голямо пространство се разкрива за фантазията – за фикцията и за въображението. В романа „Сенчеста главна улица“ са използвани постиженията на унгарската социология между двете световни войни, дори в някои части текстът имитира по-важни произведения, например „Безмълвна революция“ от Имре Ковач, „Пъстра беднота“ от Золтан Сабо, „Буреносец“ от Геза Фей. Основната концепция на романа – „обективността на разказваческия произвол“, според самия автор не е нищо друго освен превод на научната таксономия на формалния език на епиката. Композицията при Ласло Мартон е стройна, дори най-сложните сюжетни връзки са така балансирани, че всичко е логически свързано в цялост от множество посоки и ефектът от написаното като че ли е много точно изчислен предварително:

От опит може отново да се очаква силно роене на майски бръмбари, затова тази година властите с особена грижа проверяват дали стопаните надлежно изпълняват законната разпоредба по отношение на задължението за изтребване на майските бръмбари и отделно предупреждават и стопаните, и собствениците на чифлици с всички подръчни средства и по всякакъв начин, с всички сили да унищожават този изключително опасен вредител. Както е известно, усилията за събиране на вредителите са най-ефикасни в ранните утринни часове, когато бръмбарът неподвижно се е вкопчил в клоните и в издънките, така всеки унгарец, който стане по-рано от вредителя, ще предотврати едновременно с унищожаването на всяка женска продължаващото с години дъвчене на безброй ларви и опустошаване на корените в почвата, и с това не само ще окаже безценна услуга на народното стопанство, но ще допринесе и на общественото поле за прочистването на унгарската земя. Събраните бръмбари убиваме с вряла вода и чрез добавяне на мергелна почва приготвяме от тях тор или като ги изсушим и смелим, използваме така образувалия се отпадъчен продукт като фураж за домашни птици...

Мартон и Вьорьош стоят доста близо един до друг по философските си обобщения и търсения, изразени по оригинален начин чрез таксономичното описание на животински видове, които се превръщат в литературни герои. А Петер Зилахи е изкушен от още повече науки. От биографичната му справка разбираме, че в университета е изучавал пет специалности: философия, история, антропология, езикознание, англицистика. Сам признава, че отначало е искал да стане учен, а не поет или писател. Книгите му са изпълнени с научни факти и термини, проверява ги многократно, преди да ги включи в произведенията си, черпи сведения от много източници. Когато пише „Последният прозорец-жираф“ (прев. 2001) е във връзка с около десетина учени, с които непрекъснато съгласува наблюденията и заключенията си. В много от рецензиите за него се говори, че книгата му може да се използва и като източник на информация. Подобни са и повечето есета в „Три плюс 1“, като фактите отговарят на изискванията за научност, например описанието как се основава унгарска колония на Антарктида:

Малко знаем за Есперанца. А пък на пръв поглед почти не се различава от което и да е градче в Алфьолд. Има кръчма, черква, гробище и колония пингвини. Портокаловожълти колиби на покрития със сняг залив Надежда. По скалите на брега лежат тюлени, на главната улица позират пингвини. Естествено разделение според законите на фотогенетиката. Кой не обича пингвините? Протягат човки. Колко сладко! Един милион деца от детската градина ситнят по брега и се гмуркат без учителки, на воля, като птици. Есперанца е с-фари и Дисниленд. Пингвинът Адели, както малкото дете, не може да говори, по-скоро тича, отколкото върви, води го въодушевлението, междувреме се клатушка, един тананикащ си джобен голем, препъва се на всяка крачка, ако има в какво...

...В аржентинските проспекти брегът на Антарктида е един умерено топъл летен ден с малки тюлени, които се гонят по ледените блокове. Останалите триста шестдесет и четири дни от годината са чиста случайност. Пингвините идват само да летуват. През зимата излятата върху прозореца

вода замръзва във въздуха. Най-голямото животно, което прекарва тук цялата година, е не по-голям от сантиметър комар без крила. И човекът...

...Забелязах колко прилича морският слон на нашите сиви слонове. А буревестникът е същинска дропла. Пингвините лесно запълват липсата на птици, при това много по-успешно могат да се викат на двора с „пи-пи“. Пингвинът не може да отлети, снася по-големи яйца, отколкото кокошката, обаче от сутрешното кукуригане трябва да се откажем. Поради суровите атмосферни условия напомня на пътешественика на родината ни след татарското нашествие. По думите на Ади „няма тук цветя“ и угарът е толкова голям, колкото не ни посрамва. Всичко необходимо за унгарското възкресение.

Издълбах върху един камък на брега: „Унгария не е била, а ще бъде“, а на скалите изписах с бели бивни името на града ни. Вечер блести красиво на полярната светлина.

Авторът си задава въпроса какво означава в днешно време нещо да е научен факт и какво е значението на фактите, ако например ги сравним с възгледите отпреди тридесет или сто години. За него е напълно излишно да споменава взаимното влияние между науката и художествената литература, то се подразбира. На практика въпросът е винаги един и същ – каква тежест има написаното и може ли да пише авторът. С многостранните си интереси Петер Зилахи се изявява като ренесансова личност. А с Ласло Мартон се родее по стремежа си към максимална прецизност на изложението.

Биха могли да се дадат множество примери от произведенията на тези и други писатели, които доказват необходимостта от разширяване и задълбочаване на диалога между науката и художествената литература. Диалог, който да ги обедини в по-висока култура като важна проява на духа на нашето време. Задачата на преводача е да предаде точното значение на научните описания и термини, за което е необходимо освен добра подготовка по езика да притежава и конкретни познания в областта на най-важните научни дисциплини – част от неговата култура.

УНГАРСКО-БЪЛГАРСКИТЕ РЕЧНИЦИ И СПРАВОЧНИЦИ

Сабина Павлова

(Институт за български език – БАН)

Времето, в което живеем, е невероятно динамично. Дейните хора на планетата наричат това време „век на речниците“, а съвременният европеец казва: „преводът е езикът на Европа“. В лексиката, а дори и в синтактичните конструкции на съвременните национални езици се наблюдават бързи изменения, които се определят от многостранното развитие на днешното общество, от обмена на разнообразна и обемна информация във всички области на живота му, което налага усилена преводаческа дейност, а тя, от своя страна, също спомага за тези бързи изменения. Това са сериозни причини, които активизират работата по съставянето на двуезични речници. Особено силно се чувства тяхната необходимост за така наречените „малки езици“, каквито са българският и унгарският език.

Унгарският език, говорен от народ, живеещ в сърцето на Европа, за европееца е по-скоро странен и екзотичен, отколкото „рядък“ или „малък“. Езикът е неиндоевропейски. Принадлежи към угро-финската група на уралските езици и затова е така необичаен за европееца. Българският език е индоевропейски. Принадлежи към славянската езикова група, но за своето славянско езиково семейство той също е странен, тъй като се е развил към аналитизъм и е белязан от доста специфични характеристики.

За историята на унгарския и на българския народ и за връзките между двата народа има сериозни научни проучвания. Допуска се, че тези връзки започват от времената на предполагаемата обща прародина и стигат до наши дни. Има задълбочени литературоведски анализи за възприемането на

общоевропейските литературни течения, на отразяването и сходното им протичане в литературите на двата народа. Има езиковедски проучвания на лексикално равнище за българското славянско влияние върху унгарския език, но речници за двойката български – унгарски език почти липсват.

В историографията на българската двуезична лексикография унгарски език (по-подробно у Павлова 2010) се появява за първи път в следосвобожденско време в популярните многоезични помагала разговорници тип „речник“ (Нов практичен разговорен речник 1905, 1907). Те са имали съвсем практическа насоченост: да представят най-употребимите думи и изрази на българите, търгуващи из крайдунавските земи. Едва през 40-те години на XX век в България се активират езиковите връзки. Те се изразяват с първите учебници: „Маджарска граматика“ на Борис Д. Паунов от 1940 г. и „Кратък курс по унгарски език“ от 1943 г. с автор Йозеф Бьодеи. Доста късно след това са изработени нови учебници по унгарски език за българи, на първо място учебника на Ищван Шипош и Йозеф Сюч (Шипош/Сюч 1975), както и нови разговорници – за българите, посещаващи Унгария (Анастасова/Сонди 1984, Тошмакова 2003) и за унгарците, пребиваващи в България (Шипош/Атанасова 1960, Найденова/Токач 1994). А първият „Унгарско-български речник“, изработен и публикуван у нас, останал единствен до днес, е издание на БАН от 1956 г. с автори Петър Миятев и Ирен Опелц-Миятева (Миятев/Опелц 1956). Другите унгарско-български и българско-унгарски речници са тип малки по обем (туристически и джобни) и са изработени от лексикографа българист д-р Йозеф Бьодеи в Унгария (вж. например Бьодеи 1967, 1975).

През 1986 г. на академиите на науките на Унгария и България беше възложено от правителствата на двете държави да изработят речници от среден тип с по около 60 000 думи. Договорено беше всяка академия да работи по своя концепция. За българската страна беше доста трудно да сформира екип за изработването на унгарско-българския речник по няколко причини. За професионалните преводачи е пределно ясно колко обемна, поглъщаща много време и труд и неблагодарна работа е да правиш сериозно речник. Професионалистите лексикогра-

фи по принцип са малко и по света, а да намериш и някой, който да може да работи с рядък език, съвсем не е лесно. Така след няколко редуцирания в екипа останаха двама преподаватели по унгарски език (Индра Николова-Маркова и Ева Ботош), един писмен и устен преводач от и на унгарски и български език (Ева Тури-Георгиева) и редактор от лексикографската секция на Института за български език при Българската академия на науките (Сабина Павлова). На Павлова бе възложено като редактор и лингвист лексикограф, който е запознат и с унгарски език, да изработи концепцията за речника. Фактът, че това е първият по-голям унгарско-български речник, изработен трийсет години след последния, определи най-напред вида на речника: от общ тип, който трябва да отразява съвременния книжовен език и актуалния му лексикален състав, особено по отношение на термини, устойчиви съчетания и значения. Същевременно речникът цели да подпомогне изграждането на текст на чуждия език, както и дешифрирането на чужд текст на родния език. Разбирането и конструирането на чуждоезиков текст изисква не само добро владение на преводните съответствия, но и познаване и осмисляне в дълбочина на тематиката, особеностите на стилите в двата езика. Ето защо речникът е не само преводен, а и преводно-тълковен. Той представя семантичната структура на думите и на връзките между тях успоредно със стилистичното им функциониране. Такъв подход дава възможност да се посочат, наред с най-общото преводно съответствие, и реалните лексикално-граматични еквиваленти на отделните значения на заглавната дума. Така се изразява по-ясно и точно степента на еквивалентност между думите и техните значения в двата езика. В случаите, когато липсва еквивалентност, кратка описателна дефиниция предава смисъла на думата. Сравни например *májusfa fn (nép)* – майско дърво (украсено с ленти и цветя дърво, символизиращо идването на пролетта). Такова предаване на преводен еквивалент и тълкуване е особено полезно при превода на пословици, поговорки и фразеологизми. Сравни например **medve**: първо се посочва буквалният превод на поговорката (унг. *Előre iszik a medve bőrére*), а после българската успоредица: още мечката в гората, а те кожата ѝ продават = още рибата в морето, а те тигана слагат.

С оглед целите на речника, за да се постигне подходящ подбор на думите в словника и информативна, но стегната структура на речниковата статия, утвърждаването на концепцията на речника мина през няколко етапа.

Първо бяха изработени пробни речникови статии за думи от различни части на речта. Поради граматически типологичната разлика на двата езика се постави акцент върху речникови статии за местоимения, предлози (всъщност „следлози“ в унгарски език) и сложни думи. Редакторът обобщи резултатите от представянето на различните думи и оформи две инструкции, за да се подпомогне изграждането на концепцията: „Изработване на словник на речника“ и „Общи принципни положения“.

Второ, по настояване на редактора проектите се обсъдиха от по-широк кръг български унгаристи от катедрата по унгарска филология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и с участието на Унгарския културен институт в София. След обсъждането се реши, че старинни думи и архаизми, думи от пасивния речников фонд, както и диалектизми се включват само когато са названия на най-значими за дадена епоха предмети, явления и понятия от културната и социално-битовата сфера, използвани в унгарската класическа литература и употребявани в съвременния език във връзка с описание на съответна епоха. В тази схема попадат и названия на специфични за унгарския народен бит реалии, независимо че понякога се оказва, че всъщност има пълно покритие по функция и форма на назоваваните предмети и в двата езика. Сравни например *lábszárpolya* – навуща, *tepszi* – тепсия, *bocskor* – цървули, *korsó* – стомна.

Поради различната типологична принадлежност на двата езика в речниковата статия е обърнато особено внимание на граматичните характеристики на заглавната дума и на значенията, въпреки че в редица случаи такова определяне е изключително трудно. Характеристиките са изписани според лексикографските традиции на унгарските речници. Сравни например: **bolgár** I. (~t, ~ja, ~ok) българин; *a ~ leszállt a vonatról* българинът слезна от влака; II. *mi* български; ~ *nyelv* български език. При глаголите редовно се отбелязва преход-

ността. При прилагателните имена след заглавната дума винаги се посочват формите за винителен падеж и за сравнителна степен.

За да се избегне претоварването на речника с прозрачни по образуване и значение сложни думи, се включват само тези от тях, които са развили отделно самостоятелно значение или имат по-сложен и описателен превод на български език (обикновено с предлогова конструкция). Сравни например: **árnyjáték 1.** игра на сенки; **2. Színház** театър на сенките; **anyacsavar** гайка.

При изработването на концепцията за речника се имаше предвид ролята на двуезичния речник по принцип и особено в съвременното общество. Този речник е не само посредник за комуникация между два народа на езиково равнище, но и посредник за по-пълното проникване в светогледната система и в системата от културни ценности на народите. Затова в края на речника е предвидено в отделни показалци да се изведат характерни унгарски и интернационални собствени имена и умалително-гальовните им варианти, както и географски названия на държави, столици, по-важни световни исторически, културни, търговски или изкуствоведски и информационни центрове, характерни за Унгария имена на по-големи области и др. Това се налага, от една страна, поради специфичния фонетичен облик на тези названия у всеки език, а от друга страна, поради особеностите на самата унгарска фонетика.

Речникът беше почти изцяло завършен през 1991 г., което съвпадна с промяната на икономико-политическата система в двете държави. Така той си остана ръкопис, написан на пишеща машина, без възможности за публикуване и неговото използване. Изработен е според съвременните лексикографски общи теоретични положения и се стреми да предаде преводните еквиваленти не само пряко, буквално, но при възможност и като съпоставяне на етнокултурни модели, представени в контекст, и с характерни за всеки от езиците устойчиви съчетания и речевни обрати. Ето защо би било полезно да се намери време и още повече – да се осигурят средства за окончателното му завършване, в това число за повторен преглед и редакция с цел актуализиране на включената в него информация.

Литература

- Анастасова/Сонди 1984:* Анастасова, Снежина, Дьорд Сонди. Българско-унгарски разговорник. Ред. Й. Найденова. – София: Наука и изкуство; 2. изд. София: изд. Дамян Яков, 2003.
- Бьодей 1943:* Бьодей, Йожеф. Кратък курс по унгарски език. – София: Унг. инст. при Соф. унив.
- Бьодей 1949:* Бьодей, Йожеф. Ръководство за изучаване на унгарски език и унгарско-български речник. – София: Унг. култ. инст.
- Бьодей 1967:* Бьодей, Йожеф. Българско-унгарски туристически речник. – Будапеща: Акад. изд.; Също: Бьодей, Йожеф. Унгарско-български туристически речник = Българско-унгарски туристически речник. – Будапеща; 2. изд. 1986.
- Бьодей 1975:* Бьодей, Йожеф. Унгарско-български речник (джобни речници). – Будапеща: Тера; Също: Бьодей, Йожеф. Българско-унгарски речник (джобни речници). 2 изд. – Будапеща: Тера.
- Миятев/Опелц 1956:* Миятев, Петър, Ирейн Опелц-Миятева. Унгарско-български речник. Под ръководството на Стоян Романски. – София: БАН.
- Найденова/Токач 1994:* Найденова, Йонка, Дьозьо Токач. Унгарско-български разговорник. Ред. Сабина Павлова. – София: ИК Сизиф.
- Нов практичен разговорен речник 1905:* Нов практичен разговорен речник на **български, немски, английски, французки, румънски и унгарски**. Помагало за любители и всички, които имат работа с чужденци или отиват в чужди държави. Свезка V. – Русе, Междунар. книж. „А. Герщайн“, печ. „М. х. Костов“. [За свезки I-IV няма сведения. Авт. неозн.]
- Нов практичен разговорен речник 1907:* Нов практичен разговорен речник на **български, румънски и унгарски**. Помагало за любители и всички, които имат работа с чужденци или отиват в чужди държави. (Нагласено според способа Полиглота). – Русе: Междунар. книж. „А. Герщайн“, печ. „М. х. Костов“. [Авт. неозн.]
- Павлова 2010:* Павлова, Сабина. Българската двуезична лексикография от Освобождението до края на XX век. – София: ЕТ „ЕМАС“.
- Паунов 1940:* Паунов, Борис Д. Маджарска граматика. С предг. от Геза Фехер и П. Миятев. – София: печ. Графия.
- Тошмакова 2003:* Тошмакова, Даниела. Българско-унгарски разговорник. Ред. Й. Найденова. – Плевен: изд. Грамма.

Шипош/Атанасова 1960: Шипош, Ищван, Николина Атанасова. Унгарско-български разговорник. Ред. Олга Василева. – София: Наука и изкуство.

Шипош/Сюч 1975: Шипош, Ищван, Йозеф Сюч. Унгарски език за български. Будапеща: Танкьонвкиадо ; 2. изд. 1980.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

УНГАРСКАТА КНИГА В БЪЛГАРИЯ

Библиография: 2001–2011

Настоящата библиография е своеобразно продължение на вече осъщественото с „Унгарската книга в България: Библиография (1882–2000)“ (съставител Йонка Найденова, библиографска редакция Нелма Вълчева) – съвместно издание на ИК „Христо Ботев“, София и Национална библиотека „Сечени“, Будапеща, отпечатано през 2001 г. Като регистрира над 1000 автори и близо 700 заглавия, представени *de visu* и аналитично и съобразно съвременните принципи на транскрибирането, този важен библиографски наръчник очертава столетна традиция в превеждането, подбора и разпространението на унгарската книга в България, спомага за преодоляване на някои заблуди (първата преведена книга е от 1882 г., а не 1849 г.!), за осветляване на характера и обхвата на проникналите издания.

Последвалото десетилетие от 2001 до 2011 г. продължава тенденцията за обогатяване с преводи, като закономерно се обновява корпусът от преводачи – предимно млади хора, възпитаници на университетската специалност „Унгарска филология“. Продължава да се изгражда и статутно-престижната функция на превода от унгарски. Подборът и неговият „радиус“ на действие свидетелства за активността на литературната и обществено-политическата среда, в това число за механизмите на пазарната икономика, с нейните позитивни, но и негативни страни при проникването и „озвучаването“, популяризирането на чуждите образци.

Настоящата библиография включва самостоятелно издадените книги, в това число сборници, както и отделни тематични списания, посветени на унгарска проблематика, кои-

то участват на практика като книги в българското културно пространство. Те са подредени хронологично и в съответната година – азбучно.

Регистрираните издания са 117, от тях 6 списания, 3 брошури, 1 албум, 2 разговорника (единият е преиздание), 1 книга, включена в сборник с избрано, и 1 книга под печат.

По хронология преводите се разпределят, както следва: 2001 – 12; 2002 – 17; 2003 – 19 (в т.ч. 3 сп.); 2004 – 11 (1 сп.); 2005 – 7; 2006 – 13; 2007 – 6; 2008 – 19 (1 сп.); 2009 – 7; 2010 – 7 (1 сп.); 2011 – 9.

В жанрово отношение преобладават основно художествените образци, от тях ок. 10 са детски книги и 4 книги, посветени на театъра. Голям е интересът към историята, отчасти обществено-политическата литература, липсват обаче заглавия на специализираната литература. Очевидна е липсата на академичен речник.

Средният тираж е неголям – ок. 200–300, рядко 500 и повече бройки, и най-често не се обозначава.

Отпечатването и преводите се подпомагат от унгарски институции и фондации, на първо място Фондация „Унгарска книга“ и Дома на преводачите. Книгите, издадени на български език в Унгария, са ок. 10.

Обозначените данни са съобразени със Закона за задължителния депозит на печатните произведения у нас и с целите на настоящата библиография, но поради обективни причини регистрирането на книгите и тяхното описание не е възможно в максимална пълнота. Ето защо ще сме благодарни за евентуални допълнения и уточнения.

КНИГИ И СБОРНИЦИ

2001

БАЙЕР, Жолт. [Хиляда деветстотин петдесет и шеста] 1956 „...За да остане следа“ : [Книга-албум] / Прев. [от унг.] Георги Крумов ; Ред. на изд. Любов Йонева ; Отг. ред. Дьорд Сонди. – София : ИК Гутенберг, 2001 (София : печ. ПК Д. Благоев). – 90 с. ; с ил., портр. ; 32 см. – Без тир. 7 лв.

Авт. на текста Жолт Байер, сн. на Инст. ХХ век и Истор. инст. в Будапеща. – Офс. изд. – Със спомоществователството на Мин. на нац. и култ. наследство, Унгария.

ВСЕЛЕНА навезни: Унг. поезия от осем века: Антология / Състав. Петер Юхас ; Прев. [от унг.] ; Ред. Александър Пинди-ков ; Худож. оформл. Пенчо Мутафчиев. – София : Пеликан Алфа, 2001 (София : печ. Вулкан – 4). – 400 с. ; 22 см. – Без тир. Б. ц.

Със съдействието на Унг. фонд, на книгата и Нац. култ. фонд, Будапеща.

ГЮРОВ, Александър. Единадесетвековно българско присъствие в Унгария : [Изследване] / Ред. Петър Петров ; Оформл. Огнян Кожухаров. – Будапеща : Бълг. реп. самоуправление, 2001. – 195 с. ; Без тир. Б. ц.

С помощта на Фонда за нац. и етнически малцинства в Унгария, Мин. на нац. култ. наследство и Бълг. реп. самоуправление.

ЗИЛАХИ, Петер. Последният прозорец-жираф / Прев. от унг. Стефка Хрусанова ; Предг. Георги Господинов ; Худож. Константин Жеков. – София : Полис, 2001 (София : Печ. Симолини). – 103 с. : с ил. ; 24 см

Ориг загл. *Az utolsó ablakzsiráf / Zilahy Péter.* – Офс. изд. – Съдържа и Обяснение на имената в текста / Стефка Хрусанова, Петер Зилахи.

КРАСНОХОРКАИ, Ласло. Сатанинско танго : [Роман] / Прев. от унг. Светла Кьосева ; Ред. Пенка Ватова ; Оформл. Красимир Апостолов – София : Стигмати, 2001 (Печ. Вулкан 4). – 253 с. ; 21 см

Ориг загл. *Sátántangó / Krasznahorkai László.* – Офс. изд. – На кор. рис. от Петер Ковач.

КИРАЙ, Петер. Истинна повест за Кирил и Методий (от архиеп. Теофилакт) : [Изследване] / Състав., прев. [от унг., словено-ср.] Пенка Пейковска ; Худож. Богдан Мавродинов. – София : Акад. изд. Проф. Марин Дринов ; Пенсофт, 2001. – 222 с. : с факс. ; 24 см

Загл. *Истинна повест о Курилъ и Методиу* : Славено-сръбски превод на житията на Св. Кирил, Св. Методий и Св. Климент Охридски, написани на гр. ез. от бълг. архиепископ Теофилакт (Буда, 1823). – Офс. изд. – Съдържа и „Истинна повест“ от гр. / Прев. Дионисий Попович. – Приложения, с. 189–222 ; Рез. на англ. ез. – Със съдействието на Унг. култ. инст.

КРЪСТЕВ, Петър. Погледът на персиеца : Лит. филм, ежедневие в Средна и Изт. Европа / Прев. [от унг.] Александър Марков и др. ; [Предг. Иван Кръстев] ; Под ред. на Светла Кьосева ; Кор. Валентин Байков. – София : ИК ПАН'96, 2001 (София : печ. Ango Boy). – 176 с. ; 20 см. – Без тир. 3,60 лв.

Други преводачи: Биляна Курташева, Светла Кьосева, Стефка Хрусанова. – Офс. изд. – Библиогр. след отд. гл. и под линия. – Кн. е включена в програма към Инст. „Отворено общество“, Будапеща и Центъра за изкуства „Сорос“, София. – Със съдействието на фонд. „Дом на преводача“ (Унгария) и Бълг. самоуправление в Зугло (Будапеща).

НЕМЕТ, Ласло. Три пиеси : Галилей, Сечени, Двамата Бояи / Прев. от унг. Юлия Крумова ; Ред. Юлия Димитрова и др. ; Кор. и оформл. Красимир Апостолов ; [Предг. Имре Монощори]. – (София) : ИК Стигмати, 2001 (София : Вулкан 4). – 240 с. ; 21 см. – Без тир. 5 лв.

Ориг. загл. *Galilei, Széchenyi, A két Bólyai / Németh László.* – Други ред. Малина Томова. – Офс. изд. – Със съдействието на Нац. фонд за култура в Будапеща и Унг. култ. инст. в София.

ПОМОГАЧ, Бела. В периферията на Запада : Истор. и лит. изследвания / Състав. Дьорд Сонди ; Прев. [от унг.] Юлия Крумова и др. ; Ред. Лиляна Лесничкова ; Ред. на изд. Любов Йонева ; Худож. на кор. Владимир Минчев. – София : Унг. култ. инст., ИК Гутенберг, 2001 (София : печ. Симолини) . – 192 с. ; 21 см. – Без тир. 4 лв.

Загл. *A Nyugat peremén : Válogatott írások / Pomogáts Béla.* – Други прев.: Светослав Кодинов, Цветана Ганева, Мартин Христов, Стефка Хрусанова, Николай Бойков, Боряна Терзиева, Лиляна Лесничкова.

САВАИ, Янош. Унгария : история и култура / Прев. от фр. Цветилена Кръстева ; Ред. Искра Баева. – София : Кама, 2001. – 128 с. ; Без тир. Б. ц.

Ориг. загл. *La Hongrie / Janos Szavai.* – С подкрепата на Програма „Витоша“ към МВНР на Франция, на Френското посолство в България и на Френския култ. инст., както и със съдействието на Унг. култ. инст. в София.

УНГАРСКИ латиноезични извори за българската история : Ч. 1. Наративни извори / Състав. Илия Илиев и др. ; [Прев. от лат.]. – София : Акад. изд. Проф. М. Дринов, 2001. – 194 с. ; 200 х 280 см. – 10 лв. – (Извори за българската история : Т. 31)

Други състав. Красимира Гагова, Христо Димитров.

ШИНКА, Ищван. Плач във времето : Избрани стихотворения / Състав. и прев. от унг. Генчо Христовов ; Ред. Андраш Фечке ; Ил. Дюла Каяри ; Рец. Маргарит Жеков. – Будапеща : Галерия Холлоши, 2002. – 79 с. : с ил. ; 20 см – (Стихотворения и картини : 1)

Кн. издадена заедно с *Sírás az időben : Válogatott versek / Sinka István.* – 80 l. – Двуетично изд.

2002

БОРБЕЙ, Силард и др. Което (в)место да / Силард Борбей ; Кула кора / Ференц Сий ; Прев. от унг. Николай П. Бойков ; Худож. на кор. Николай П. Бойков, Веселин Праматаров. – София : Сонм, 2002 (Перник : Съперник 98). – 96 с. ; 21 см. – Без тир. 3 лв.

Ориг. загл. *Ami helyet / Borbély Szilárd ; Kéregtorony / Szijj Ferenc.* – Офс. изд. – С подкрепата на Унг. фонд. за книгата. – (Двама унг. поети)

БЪЛГАРИ в Унгария : [Проучвания] / Прев. Андреа Генат и др. ; Ред. Адриана Петкова-Пападополус. = *Bolgárok Magyarországon : Tanulmányok / Szerk. Papadopolusz Petkova Adriana.* – Будапеща=Budapest : Akadémiai kiadó, 2002. – 189 с. : 6 л. сн. ; 20 см

Други преводачи: Елвира Катус, Петер Пападополус. – С подкрепата на Мин. на нац. култ. наследство, Столично бълг. самоуправление и др.

БЪЛГАРИ и унгарци – 1000 години заедно / Състав. Ленке Чикхеи ; Ред. Петър Петров ; Оформл. Огнян Кожухаров. – Будапеща : Бълг. реп. самоуправление и др., 2002. – 240 с. ; 20 см

Загл. *Bolgárok és magyarok – 1000 éve együtt / Szerk. Csíkhélyi Lenke.* – Материали от науч. конф. ; Библиогр. след всяка статия. – С помощта на Фонда за нац. и етнически малцинства в Унгария и Мин. на нац. култ. наследство.

ГЮРОВ, Александър. Две истини няма : Последната българска царска династия – унгарски извори и родство / Ред. Петър Петров ; Оформл. Огнян Кожухаров. – Будапеща : Бълг. републиканско самоуправление, 2002. – 153 с. : ил. 40 с.

Приложения. – Рез. на унг. ез., с. 95–101. – Издава се с помощта на Мин. на нац. култ. наследство.

ИЙЕШ, Дюла. Дванадесет дена в България : [Стихотв.] / Прев. Рада Панчовска и др. ; (Послесл.) Дьорд Сонди ; Худож. на кор. Жеко Алексиев. – София : ИК Гутенберг, 2002. – 44 с. ; Без тир. 2,50 лв.

Ориг. загл. *Tizenkét nap Bulgáriában / Illyés Gyula*. – Други преводачи : Пламен Дойнов, Кристина Димитрова, Александър Миланов, Елена Алекова, Мария Грубешлиева, Маргарит Жеков. – Със спомоществователството на Унг. култ. инст. и Дружеството за бълг.-унг. приятелство, Будапеща.

ЙОКАИ, Анна. Не бойте се : [Роман] / Прев. от унг. Светла Кьосева ; Ред. Даниела Тошмакова ; Худож. Текла Алексиева. – София : Стигмати, 2002 (София : Вулкан 4). – 424 с. ; 21 см

Ориг. загл. *Ne féljeteK / Jókai Anna*. – Офс. изд. – Със съдействието на фонд. „Унгарска книга“, Будапеща.

КОСТОЛАНИ, Дежьо. Корнел Еши : [Роман] / Прев. от унг. Стефка Хрусанова ; Ред. Индра Николова-Маркова. – София : Пенсофт, 2002. – 383 с. : с портр. ; 20 см. – Без тир.

Ориг. загл. *Esti Kornél / Kosztolányi Dezső*. – Със съдействието на фонд. „Милан Фюц“ и фонд. „Унгарска книга“, Будапеща и Унг. култ. инст.

ЛАНГ, Жолт. Животът на Пръчко / Прев. [от унг.] ВГ-кондуктор ; Ред. Тодорка Минева ; Ил. Атила Тордаи. – София : Сонм, 2002 (София : печ. AngoBoy). – 48 с. : с ил. ; 16 x 16 см. – Без тир. 2,70 лв.

Ориг. загл. *A Pálcikaember élete / Láng Zsolt.* – Офс. изд. – Прев. работилница „BG-кондуктор“ обединява студенти унгаристи под ръководството на Николай П. Бойков. – С подкрепата на Унг. фонд. за книгата.

МАРАИ, Шандор. Изповедите на един буржоа : [Роман] : Т. 1–2 / Прев. от унг. Мартин Христов ; Ред. Светла Кьосева ; Кор. и оформл. Красимир Апостолов. – [София] : Стигмати, 2002 (София : печ. Вулкан 4). – 384 с. ; 21 см. – Без тир. 7 лв.

Ориг. загл. *Egy polgár vallomásai. I-II. / Márai Sándor.* – Офс. изд. – Със съдействието на фонд. „Унгарска книга“ и фонд. „Унгарска преводаческа къща“.

НЕМЕШКЮРТИ, Ищван. Унгарската култура през вековете : Кратък очерк / Прев. от унг. Елисавета Марковска ; Ред. Димитър Дочев ; Ред. на изд. Любов Йонева ; Предг. Вера Мутафчиева ; Худож. Владимир Минчев. – София : Гутенберг, 2002 (печ. Симолини). – 228 с. ; 17 л. : ил., карт. ; 20 см. – Без тир. 6,50 лв.

Ориг. загл. *Kis magyar művelődéstörténet / Nemeskürty István.* – Консулт. Марта Бур, Дьорд Сонди. – Пълното име на ред. е Димитър Дочев Марковски. – Със спомоществователството на Унг. фондация за книгата – Фонд „Преводи“ и със съдействието на Унг. култ. инст. в София.

ОТ Карпатите до Балкана : Дневници и мемоари за България от унгарски емигранти 1849 – 1850 / Състав., предг., (хронология, бел.) Дьордь Арато ; Прев. Ержи (Елисавета) Марковска и др. ; Ред. Пламен Анакиев. – София : ИК Огледало, 2002. – 680 с. : 10 л. : ил., факс., карт. ; 20 см. – Без тир. Б. ц.

Първо отпечатване на кн. през 1999 г., 680 с. – Други преводачи: Индра Маркова, Лиляна Лесничкова, Лиана Петрова, Мартин Христов, Стефка Хрусанова, Татяна Кръстева, Цветана Ганева, Юлия Крумова. – Офс. изд. – Списък на геогр. имена / Нели Димова, с. 667–678. – Изд. на Унг. култ. инст., Нац. култ. фонд – Унгария, Фонд Унг. хилядолетие.

ПАНОРАМА на унгарската литература – ХХ век / Състав., ред. и бел., авт. на очерците, портр. характеристики Йонка Найденова ; Прев. [от унг. (колектив)]. – София : ИК Христо Ботев, 2002 ; 24 см. – 564 с.

Загл. *A magyar irodalom panorámája / Jonka Najdenova.* – Книгата е продължение на „Панорама на унгарската литература“ на същата авт., Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1995 г. – Съдържа Азб. показалец и Библиогр. – Със съдействието на фонд. „Унгарска книга“ и Нац. култ. фонд, Будапеща; част от преводите са осъществени с помощта на Унг. преводаческа къща.

ТОТ, Имре Х. Светите братя Константин-Кирил и Методий : [Изследване]. – 2. прераб. и доп. изд. / Прев. [от унг.] Марта Бур-Марковска ; Предг. Андрей Бояджиев ; Ред. Димитър Дочев ; Ред. на изд. Любов Йонева ; Подб. ил. Имре Тот, Димо Чешмеджиев ; Худож. на кор. Жеко Алексиев. – София : ИК Гутенберг ; Унг. култ. инст., 2002 (София : печ. Симолини – 94). – 236, XVI с. : с ил., карт., сх. ; 21 см. – Без тир. 4 лв.

1. изд. 1981 г. на ОФ със загл. „Константин-Кирил и Методий“. – Съдържа и Предговор към първото издание от проф. Куйо Куев, с. 5–17. – Библиогр., с. 228 – 235.

ЧОНТОШ, Янош. Хайку календар / Прев. от унг. Светла Кьосева ; Оформл. Яна Левиева. – София : Стигмати, 2002 (София : печ. Вулкан 4). – XII л. ; 18 см

Ориг. загл. *Hajku kalendárium / Csontos János.* – Офс. изд.

ЮХАС, Петер. Договорът ми с бога : [Статии и интервюта] / Прев. от унг. Светла Кьосева и др. ; [Предг.] Марин Георгиев ; Ред. Йордан Дачев. – В. Търново : Слово, 2002 (В. Търново : печ. Абагар АД). – 352 с. ; 20 см ; 6 лв.

Други преводачи: Дьорд Арато, Милена Бойчева, Георги Чаталбашев, Георги Белев. – Офс. изд. – Библиогр. справка, интервюта.

ЮХАС, Петер. Орисан съм на две родини = Juhász Péter. Két hazát adott végzetem / Предг. Марин Георгиев ; Ред. Димитър Цуцуманов ; Худож. Стефан Божков. – София : Бълг. реп. самоуправление, Будапеща, Лит. форум, 2002. – 193 с. ; Без тир. Б. ц.

С помощта на Мин. на нац. култ. наследство и Фонда за нац. и етнически малцинства в Унгария.

2003

АВЕ, Ева! : Унгарска любовна лирика / Състав. Йонка Найденова и др. ; Прев. [от унг. (колектив)] ; Послесл. Йонка Найденова ; Ред. Павел Славянски, Иван Есенски ; Худож. Ендре Сас ; Худож. оформл. на кор. Васил Инджев. – София: изд. Лице, 2003. – 296 с. ; Без тир. (6,00 лв.)

Други съставители Павел Славянски, Жужа Гребенар. – Подстрочник Жужа Гребенар и др. – Ред. съвет Павел Славянски, Петър Велчев, Иван Есенски. – Със съдействието на фонд. „Унгарска книга“.

АНАСТАСОВА, Снежина и др. Българско-унгарски разговорник : За туристи и делови хора ; 2. изд. / Библ. оформл. Михаил Иванов. – София: изд. Дамян Яков, 2003 (София: печ. Симолини – 94). – 239 с. ; 3,50 лв. – (Разговорник)

Други авт. : Дьорд Сонди. – 1. изд. / Ред. Йонка Найденова. – София: Наука и изкуство, 1984.

БИБО, Ищван. Политика, морал, демокрация : Избрани студии 1942–1957 / Състав. Петер Юхас ; Прев. от унг. Мартин Христов ; Ред. Пламен Цветков ; Худож. на кор. Жеко Алексиев. – София: Ерго, Огледало, 2003 (София : печ. Симолини – 94). – 358 с. ; 24 см. – Без тир. Б. ц.

Загл. *Bibó István Összegyűjtött munkái.* – Офс. изд. – С подкрепата на фонд. „Унгарска книга“, фонд. „Унгарска преводаческа къща“, Балатонфюред и Унг. култ. инст. в София.

БЪЛГАРСКИЯТ кондуктор : [Разкази] / Алек Попов и др. ; Прев. Мартин Христов и др. ; С предг. на Петър Кръстев ; Кор. Росен Русев. = *A boldgár kalauz / Alek Popov et al.* – Будапеща : Фондация Про скола булгарика, 2003 (Будапеща : Globe Print). – 120 с. ; 15 см. – Без тир. Б. ц.

Варианти по „Българският кондуктор“ на Дежьо Костолани в рамките на писателски проект. – Други авт.: Андраш Черна-Сабо, Бойко Пенчев, Георги Господинов, Дежьо Костолани, Жолт Ланг, Силард Борбей, Томаш Балог, Янош Лацкфи. – Други преводачи: Мина Цонева, Сабина Керени, Светла Кьосева, Стефка Хрусанова. – С подкрепата на Мин. за нац. култ. наследство, Фонда за нац. и етнически малцинства в Унгария, Младежкото дружество на българите в Унгария, Бълг. самоуправление в Зугло.

ГЮРОВ, Александър. Наследство на столетията : Следите на българите в унгарските земи : [Изследване] / Отг. ред. Дьорд Сонди ; Ред. на изд. Люба Йонева ; Худож. на кор. Жеко Алексиев. – София : Унг. култ. инст. ; ИК Гутенберг, 2003 (София : Симолини – 94). – 250 с. : сн., карт. – Без тир. 5 лв.

Реципрочна книга от същия авт. : Наследство на столетията : Унгарци на българска земя (на унг. ез).

КАРИНТИ, Фридеш. Извинете, г-н учителю / Прев. от унг. Живко Ангелов ; Ред. Чавдар Ценов ; Ил. Янош Каш ; Оформл. Яна Левиева. – София : Стигмати, 2003 (София : печ. Булкан 4). – 88 с. : с ил. ; 20 см. – Без тир. Б. ц.

Ориг. загл. *Tanár úr kérem / Karinthy Frigyes.* – Офс. изд. – Със съдействието на фонд. „Унгарска книга“, Будапеща и Унг. култ. инст., София.

КЕРТЕС, Имре. Безсъдбовност : Роман / Прев. от унг. Светла Кьосева ; Ред. Пенка Ватова. – София : ИК Стигмати ; (Пловдив : Жанет-45), 2003. – 288 с. ; 19 см

Ориг. загл. *Sorstalanság / Kertész Imre.* – Офс. изд.

КИШ, Анна. Сред нишките : [Стихотв.] / Състав. Дьорд Сонди ; Прев. от унг. Светла Кьосева ; Ред. Екатерина Йосифова ; Худож. на кор. Красимир Апостолов. – София : Стигмати, 2003 (София : печ. Вулкан 4). – 146 с. ; 20 см. – Без тир. 4 лв.

Прев. по *Másik idő / Kiss Anna*. – Офс. изд. – С подкрепата на фонд. „Унгарска книга“, Будапеща и „Дом на преводача“, Балатонфюред.

КИШ, Бенедек. Крипта под езика : [Стихотв.] / Подредил Иван Цанев ; Прев. Александър Миланов и др. ; Послел. Александър Миланов ; Худ. на кор. и макет Жеко Алексиев. – София : ИК Гутенберг, 2003. – 69 с. ; Без тир. Б. ц.

Други преводачи: Генчо Христозов, Георги Крумов, Даниела Тошмакова, Димо Боляров, Дьорд Сонди, Иван Бориславов, Иван Цанев, Кръстьо Станишев, Марин Георгиев, Светла Кьосева. – Офс. изд. – Изд. на Унг. култ. инст.

КОШУТ, Лайош. Свободата – тази земна благодат : Избрано / Състав. Жигмонд Тевели ; Прев. [от унг.] и бел. Татяна Кръстева ; Предг. Дьордъ Арато ; Ред. Марин Георгиев ; Консултант Христо Димитров. – [София] : Бълг. сбирка, 2003 (София : печ. Емпаст). – 191 с. ; 1 портр. ; 20 см. – Без тир. Б. ц.

Офс. изд. – Съдържа и Изявление от Ференц Деак. – С подкрепата на Мин. на нац. култ. наследство на Унгария.

МАДАЧ, Имре. Трагедията на човека : [Драматическа поема]. – 2. изд. / Прев. от унг. Георги Крумов ; [С предг. от Ференц Керени] ; Ред. Малина Томова ; Кор. Яна Левиева. – София : Стигмати, 2003 (София : печ. Вулкан 4). – 200 с. ; 23 см. – Без тир. Б. ц.

Ориг. загл. *Az ember tragédiája / Madách Imre*. – 1. изд. / Под ред. на Невена Стефанова. – София : Нар. култура, 1968. – Офс. изд. – Със съдействието на фонд. „Унгарска книга“, Будапеща и Унг. култ. инст. в София.

МЕСЪОЙ, Миклош. Прози / Състав. Николай П. Бойков ; Прев. от унг. Индра Маркова и др. ; Ред. Мина Цонева и др. ; Худож. на кор. Веселин Праматаров. – София: Сонм, 2003. – 264 с. ; Без тир. 7 лв. – (Библиотеч. Лит. пространство)

Загл. *Prózák / Mészöly Miklós*. – Други преводачи: Йонита Александрова, Светла Кьосева, Ирена Лекова, Нели Димова, Мартин Христов, Лиляна Лесничкова, Мина Цонева, Николай П. Бойков. – Други ред.: Пенка Ватова, Лиляна Лесничкова, Николай П. Бойков. – С подкрепата на Унг. фонд. за книгата и на Унг. култ. инст. в София.

СКИТНИЦИ в стихове : Унг. поезия / Състав., прев., [предг.] Александър Миланов ; Ред. Йонка Найденова. – София : SPS Print, 2003. – 168 с. ; 22 см Без тир. Б. ц.

Загл. *Bujdosó versben / Alexander Milanov Válogatott műfordításai*. – Със съдействието на Репографско сдружение на авт. на худож. и науч. литература в Унгария.

ПЕТЪОЦ, Андраш. На мястото на слънцето огряно : [Стихотв.] / Прев. от унг. Преводаческа работилница ВГ-кондуктор ; Ред. Пламен Дойнов ; Худож. Силвия Артамонцева. – София : Акад. център за лит. и култура при Нац. студентски дом, 2003. – 76 с. ; 21 см. – Без тир. Б. ц.

Ориг. загл. *A napsütötte sávan / Petőcz András*. – Бел. към бълг. изд. от НПБ (Николай П. Бойков). – Програма за литература „Млада Европа“.

ТОШМАКОВА, Даниела. Българско-унгарски разговорник / Ред. Йонка Найденова ; Худож. Красимир Коцев. – Плевен : Грамма, 2003. – 384 с. : с ил. ; 10 x 13 см. – 4,50 лв. – (Разговорници)

Ориг. загл. *Bolgar-magyar társalgási könyv / Daniella Tosmakova*. – Съдържа Унг. азбука и страноведска информация за Унгария.

УНГАРСКИ учени за България : XIX в. – средата на XX в. / Състав., [предг.] и ред. д-р Пенка Пейковска ; Прев. [от унг., нем., лат.] Здравко Хубенов и др. ; Отг. ред. проф. д-р Кънчо Георгиев ; Худож. Олга Паскалева. – София : Отечество – София, 2003 (София : печ. Симолини – 94). – 456 с. : с портр., ил., табл. ; 22 см

Други преводачи: Индра Маркова, Лиляна Лесничкова, Мартин Христов, Нели Димова, Пенка Пейковска, Светлана Лекова, Стефка Хрусанова, Юлия Крумова. – Изд. на Унг. култ. инст. – Офс. изд. – Съдържа и Биогр. данни за авт. ; Бълг. тематика в трудовете на унгарски учени... : Библиогр. / Състав. Пенка Пейковска, с. 417–435. – Именен показалец, геогр. показалец.

ФЕЙТЪО, Франсоа. Реквием за една загинала империя : история на разрушаването на Австро-Унгария / Прев. от фр. Цветилена Кръстева ; Научен ред. Искра Баева. – София : ИК Кама, 2003. – 388 с. ; Без тир. 11 лв.

Ориг. загл. *Requiem pour un empire dūfunt. Histiore de la destruction de l'Autriche-Hongrie / Franzoas Fejtő*. – Съдържа Бележки, Индекс на личните имена, Индекс на топонимите и националностите. – Със съдействието на Фонд на книгата за Централна и Изт. Европа, Амстердам и Унг. култ. инст. в София.

2004

БАЛАШИ, Балинт. Знамена, стремена : [Стихотв.] / Прев. от унг. Александър Миланов и др. ; Предг. Дьорд Сонди ; Ил. Ендре Сас ; Худож. оформл. Жеко Алексиев. – София : ИК Гутенберг, 2004. – 44 с. : с ил., 1 портр. ; 22 см. – Без тир. Б. ц.

Други преводачи: Иванка Павлова, Мартин Христов, Нино Николов. – Съдържа 450 стиха по повод 450 години от рожд. на унг. поет. – С помощта на Дирекция „Нац. годишнини“, Унгария.

БАРТИШ, Атила. Покоят : Роман / Прев. от унг. Мартин Христов ; Ред. Индра Маркова ; Худож. на бълг. кор. Жеко Алексиев. – София: Ерго, 2004 (София : печ. Вулкан–4). – 274 с. ; 20 см. – Без тир. ; 6 лв.

Ориг. загл. *A Nyugalom / Bartis Attila*. – Офс. изд. – На кор. репродукция от Кристиян Шад и автопортр. на авт. – С подкрепата на фонд. „Унгарска книга“, фонд. „Унгарска преводаческа къща“ и Унг. култ. инст. в София.

КЕРТЕС, Имре. Кадиш за нероденото дете : Роман / Прев. от унг. Светла Късева ; Ред. Пенка Ватова ; Кор. Яна Левиева. – София: Стигмати, 2004 (София : печ. Вулкан–4). – 148 с. ; 18 см. – Без тир. Б. ц.

Ориг. загл. *Kaddis a meg nem született gyermekért / Kertész Imre*. – Офс. изд. – Със съдействието на Дом на преводача – Балатонфюред, фонд. „Унгарска книга“ – Будапеща, Унг. култ. инст. – София.

ТРИ цвята : червено, бяло, зелено : Млада унгарска поезия / Състав. Дьорд Сонди, Митко Новков ; [Прев. от унг.] ; Предг. Пламен Дойнов ; Худож. Силвия Артамонцева = *Három szín : fehér, zöld, piros : Fiatal bolgár költészet*; / *Válogatta Szondi György, Mitko Novkov* ; [Прев. от бълг.]. – София–Будапеща : Акад. център за лит. и култура : Рацио, 2004. – 116, 123 с.; 21 см. – Без тир. Б. ц.

Втората кн. е отпечатана на обратната страна със самостоятелна загл. с. – Програма за литература „Млада Европа“.

ФЮЩ, Милан. Сбогуване с времето : Избрани стихотворения / Подб. и прев. [от унг.] Георги Крумов ; Ил. Ендре Сас. – София : Унг. култ. инст. ; ИК Гутенберг, 2004 (София : Симолини – 94). – 51 с., 6 л. : цв. ил. ; 22 см. – Без тир. Б. ц.

Загл. *Búcsú az időtől / Füst Milán Válogatott versei*. – Със съдействието на фонд. „Милан Фющ“ и фонд. „Унгарска книга“ – Будапеща. – Ил. са от съпругата на худож. Каталин С. Хайду.

ХАНКИШ, Елемер. Елемер Ханкиш в Разговори за живота и смъртта / Прев. [от унг.] Снежинка Иванова ; Ред. Николай Мандажиев ; Худож. на кор. Жеко Алексиев. – София: Унг. култ. инст., изд. „Гутенберг“, 2004 (печ. Симолини – 94). – 287 с. ; 20 х 14 см – Без тир. Б. ц.

Участват Илдико Пушкеш, Миклош Бланкенщайн, Роберт Фрьолих, Ищван Сабо и др. – Подг. унг. изд. Едит Сенди.

ЮХАС, Петер. А ние, българите... : [Сб.] / Прев. от унг. Радосвета Делчева ; [Предг. Марин Георгиев] ; Ред. Пламен Анакиев ; Худож. Борис Димовски. – София : ИК Огледало, 2004. – 176 с. : с ил. ; 20 см

ЯНИКОВСКИ, Ева. А ти знаеш ли? : [За деца] / Прев. от унг. Йонка Найденова; Худож. Ласло Ребер. – София : Изток – Запад, 2004. – 40 с. : с ил. ; 23 см. – Без тир. 6 лв.

Ориг. загл. *Te is tudod ? / Janikovszky Éva – Reber László.* – Паралелен текст и рис. – Със съдействието на фонд. „Унгарска книга“ и Унг. култ. инст. в София.

ЯНИКОВСКИ, Ева. Как да отговоря? : [За деца] / Прев. от унг. Йонка Найденова; Худож. Ласло Ребер. – София : Изток – Запад, 2004. – 34 с. : с ил. ; 23 см. – Без тир. 6 лв.

Ориг. загл. *Felelj szépen, ha kérdeznék / Janikovszky Éva – Reber László.* – Паралелен текст и рис. – Със съдействието на фонд. „Унгарска книга“ и Унг. култ. инст. в София.

ЯНИКОВСКИ, Ева. Лесно ми е на мен : [За деца] / Прев. от унг. Йонка Найденова ; Худож. Ласло Ребер. – София : Изток – Запад, 2004. – 34 с. : с ил. ; 23 см. – Без тир. 6 лв.

Ориг. загл. *Jó nekem / Janikovszky Éva – Reber László.* – Паралелен текст и рис. – Със съдействието на фонд. „Унгарска книга“ и Унг. култ. инст. в София.

2005

[ДВАДЕСЕТ И ДВЕ] 22 съвременни български и унгарски поетеси : [Антология] / Състав. Пенка Ватова, Светла Кьосева ; Прев. Едвин Сугарев и др. ; Предг. Пенка Ватова ; Худож. на кор. Веселин Праматаров. – София : Сонм, 2005. – 144 с. – Без тир. 7 лв.

Загл. *22 kortárs bolgár és magyar költőnő.* – Други преводачи: Елка Димитрова, Пенка Ватова, Светла Кьосева, Силвия Чолева. – Съдържа: Бележки за поетесите. – Публикувана в рамките на проекта „Гласове в съвременната бълг. и унг. женска поезия“ на работна група „Жените в културата при изд. „Сонм“ с подкрепата на фонд. „Мама Кеш“. – Преводът е осъществен с подкрепата на Унг. фонд. за книгата и фонд. „Дом на преводача“, Балатонфюред.

ЙОЖЕФ, Атила. Ех, да бях... (1905–1937) : [Брошура] / Прев. Атанас Звездинов и др. ; Предг. Дьорд Сонди ; Худож. Жеко Алексиев. – София : Гутенберг, 2005. – 40 с. : сн., ил. – (30 тир.) Б.ц.

Други преводачи: Виктор Фиковски, Виктория Миланова, Георги Георгиев, Дамяна Панайотова, Даниела Градинарска, Даря Петкова, Донка Нейчева, Иванка Павлова, Камелия Цайкова, Невена Стефанова, Нино Николов, Петър Велчев, Росица Тотева, Светла Кьосева, Теодора Желева. – Новите преводи са на студенти от унив. специалност „Унг. филология“.

КОВАЧ, Ищван. Сияние на детството : Ранна автобиография / Прев. от унг. Радосвета Делчева ; Ред. Пламен Анакиев. – София : ИК Огледало, 2005. – 184 с. ; Без тир. Б. ц.

Ориг. загл. *A gyermekkor tündöklete / Kovács István.* – Худож. оформл. на кор. е от унг. изд. – С подкрепата на фонд. „Унгарска книга“.

МЯУЧИ пес зелен : Унг. поети за деца / Състав. Атила Сепеши и Дьорд Сонди ; [Увод Атила Сепеши] ; Прев. от унг. ; Ил. Янош Орос ; Худож. на кор. Жеко Алексиев. – София : Гутенберг, 2005 (София : печ. Симолини – 94) – 276 с. ; Без тир. Б. ц.

Със спомоществователството на Нац. култ. програма, Унгария и Мин. на нац. култ. наследство.

НАГИ, Ласло – Маргит Сечи. Южен обред : [Стихотв. и проза] / Състав., [послесл.] Дьорд Сонди ; [Прев. от унг.] ; Худож. Жеко Алексиев ; Ил. Ласло Наги, Невена Стефанова. – София : ИК Гутенберг, 2005 (София : печ. Симолини – 94). – 272 с. : сн., ил., CD. – Без тир. Б. ц.

Списък на ил., Съдържание на CD приложението; снимки, предоставени от сина на поета Андраш Над. – Със спомоществователството на Нац. култ. програма, Унгария и Мин. на нац. култ. наследство.

ЦВЕТНИ мастила : Антология на унг. поезия / Състав. и прев. от унг. Иванка Павлова ; [Послесл. Дьорд Сонди] ; Кор. Красимир Апостолов. – София : ИК Стигмати, 2005 (София : Вулкан 4). – 160 с. ; 22 см. – Без тир. Б. ц.

Színes tinták / Ivanka Pavlova Válogatott műfordításai. – С подкрепата на фонд. „Унгарска книга“.

ЧАТ, Геза. Опиум : Избрани разкази. Дневник 1912–1913 г. / Състав. [с предг.] Мартин Христов ; Прев. от унг. Мартин Христов и др. ; Ред. Цветана Ганева и др. ; Худож. Ася Колева. – София : Ерго, 2005 (София: печ. Вулкан 4). – 302 с. : с ил., 4 л. цв. ил. ; 22 см. – 300 тир. 8,95 лв.

Прев. по *Napló 1912–1913; Mesék, amelyek rosszul végződnek / Csáth Géza* – псевд. на Йожеф Бренер. – Други преводачи: Мина Цонева, Здравко Чубриев. – Други ред.: Анета Стефанова, Мартин Христов. – С подкрепата на фонд. „Унгарска книга“ и със съдействието на фонд. „Унгарска преводаческа къща“.

2006

БЕКЕШ, Чаба и др. [Хиляда деветстотин петдесет и шеста] 1956 : Унгарската революция / [Прев. от унг.]; Ред. Пламен Анакиев. – София : ИК Огледало, 2006. – 39 с. : с ил. ; 20 см. – Без тир. Б. ц.

Други авт. Янош М. Райнер. – Авт. неотбелязани на кор. – Офс. изд. – С помощта на Унг. култ. инст. в София; снимките се публикуват със съдействието на Военноистор. музей в Будапеща, Нац. истор. музей в Будапеща и г-н Карой Кохол.

ВЪЗСЛАВЯМ те, младеж! : [Брошура] / Състав. Дьорд Арато, Марин Георгиев; [Прев. от унг.]; Ред. Пламен Анакиев. – [София] : ИК Огледало, 2007. – 52 с. ; 20 см. – Без тир. Б. ц.

Избрани стих. за ХХ нац. конкурс за изпълнение на унг. и бълг. поезия, посветен на 50-год. на унг. революция от 1956 г., Шумен, 28–30 април 2006 г. – Офс. изд.

ВЬОРЬОШМАРТИ, Михай. Надежда и памет : Избрани творби = *Vörösmarty Mihály. Remény és emlékezet* / Състав. и прев. от унг. Генчо Христов; Ил. Арань Бажони; Отг. изд. Андраш Фечке. – Будапеща : Галерия Холлоши, 2006. – 110, 107 с. – (Стихотворения и картини : 2)

С подкрепата на Самоуправлението в Окръг Саболч-Сатмар-Берег, Фонд. „Про лингва Хунгария“ и Миклош Машани (Пакш). – Двуетично изд. на бълг. и унг. ез.

ЙОЗЕ, Шандор. Варненската битка : За посетителите на Парк-музея „Владислав Варненчик“ : [Брошура] . – София : фонд. Клио, 2006. – 28 с.

Загл. *A Várnai csata (1444) : Az Ulászló Emlékpark látogatóinak*. – Със спомоществователството на Мин. на отбраната и културата на Р Унгария и Унг. култ. инст. в София, както и със съдействието на Полския култ. инст. в София и Полския култ. инст. в Будапеща. – Реципрочни издания на унг. и пол. ез.

ЙОЖЕФ, Атила. Стихотворения : Поетическа версия Кирил Кадийски ; Ред. Марин Георгиев. – [София] : Лит. форум, 2006 (София : печ. Симолини – 94). – 60 с. ; 23 см. – Без тир. Б. ц.

Със спомоществователството на Нац. комитет за честване на 100–год. от рожд. на Атила Йожеф и съдействието на Унг. култ. инст. – Офс. изд. – Същото изд., но с текст на унг. и бълг.: *Költemények / József Attila*. Kiril Kadijszki átköltésében, 2006, 113 с.

КИШ, Ото. Марио Звездоберец : [Стихове за малки и големи] / Прев. от унг. Мартин Христов ; Ред. Анета Стефанова ; Худож. Богларка Пауловкин. – София : Ерго, 2006 (София : печ. Вулкан 4). – 64 с. : с ил. ; 21 см. – 300 тир. 4,95 лв.

Офс. изд. – С подкрепата на фонд. „Унгарска книга“ и фонд. „Унгарска преводаческа къща“.

ЛУКАЧ, Дьорд. История на развитието на модерната драма : [Изследване] // *Добрев*, Чавдар. Унгарски светове : поезия, белетристика, драматургия, преводаческо изкуство, естетика : [Сб.]. – София : Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2006. – 560 с. ; Без тир. Б. ц.

Превод на Чавдар Добрев на уводната част на фундаменталния труд на Дьорд Лукач, с. 414–553. – Библиогр. справка / Йонка Найденова, с. 554–558. – На кор. рис. на Ласло Барта.

МАРАИ, Шандор. Свещите изгарят докрай : [Роман] / Прев. от унг. Живко Ангелов ; Ред. Светла Кьосева ; Худож. на кор. Красимир Апостолов. – София : ИК Стигмати, 2006 (печ. Вулкан 4). – 160 с. ; 19 см. – Без тир. 6 лв.

Ориг. загл. *A gyertyák csonkig égnek / Márai Sándor*. – Офс. изд. – Със съдействието на фонд. „Унгарска книга“ и фонд. „Унгарска преводаческа къща“, Будапеща.

НАДАШ, Петер. Направи ми жертвеник от пръст : Избрани есета / Състав., прев. от унг. Светла Кьосева ; Ред. Тодорка Минева ; Худож. на кор. Веселин Праматаров. – София : Сонм, 2006. – 175 с. ; 21 см. – Без тир. 6 лв. – (Библ. Лит. пространство)

Ориг. загл. *Földből csinálj nekem oltárt / Nádás Péter.* – Публикувана в рамките на проекта „Изтокът превежда Изтока“ на фонд. „Следваща страница“ с подкрепата на Инст. „Отворено общество“, Будапеща ; преводът е осъществен с подкрепата на Дома на преводача в Унгария.

СЕРБ, Антал. Пътешественик и лунна светлина или Другото желание : [Роман] / Прев. от унг. Стефка Хрусанова ; Ред. Здравко Чубриев ; Худож. на кор. Красимир Апостолов. – (София) : Стигмати, 2006 (София : печ. Вулкан 4). – 295 с. ; 19 см. – Без тир. 6 лв.

Ориг. загл. *Utas és holdvilág / Szerb Antal.* – Офс. изд. – Със съдействието на фонд. „Унгарска книга“ и фонд. „Унгарска преводаческа къща“, Будапеща ; Стоп. и инвест. банка, София.

ХАИ, Янош. Ксанаду : Земя, вода, въздух : Роман / Прев. от унг. Мартин Христов ; Ред. Анета Стефанова ; Худож. Янош Хаи. – София : Ерго, 2006 (София : Изток-Запад). – 318 с. ; 19 см. – 300 тир. 7 лв.

Ориг. загл. *Kszanadu / Háry János.* – Офс. изд. – С подкрепата на фонд. „Унгарска книга“ и фонд. „Унгарска преводаческа къща“.

ХЕРМАН, Роберт. Лайош Кошут : Живот и дело / Прев. [от унг.] Радосвета Делчева ; Сверка с ориг. Татяна Кръстева ; Ред. Христо Стоянов. – (София) : ИК Огледало, 2006. – 203 с. ; 20 см. – Без тир. Б. ц. – (Bulgaro – Hungarica : 1)*

---

* Поредица на Унг. култ. инст. в София, в рамките на която до 2008 г. излизат 6 книги, между тях и двете книги „Прекрасният повод“(I – II) от бълг. и др. авт. и посветени на унг. революция от 1956 г.

Списък на геогр. имена. – Статия от Ласло Чорба. – Със спомоществователството на Мин. на образованието и културата на Р Унгария и Унг. култ. инст.

ШИНКА, Ищван. Под безмилостните звезди : Стихове / Подб., прев., [предг.] Марин Георгиев ; Ред. Злата Петрова ; [Следговор] Петер Юхас ; Худож. оформл. Юлия Станкова. – София : Бълг. сбирка, 2006 (София : печ. Симолини – 94). – 84 с. ; 21 см. – Без тир. Б.ц.

Загл. *Versek / Sinka István*. – Офс. изд. – Със съдействието на фонд. „Унгарска книга“, Будапеща.

2007

БАРТОК днес – рефлексии и практики : [Сб. статии] / Състав. Анжела Тошева и др. – София : Orange Factory psychocoustic arts, 2007. – 88 с. ; нотн. – Без тир. Б. ц. – (Vulgaro – Hungarica : 3)

Други състав. Михаил Големинов. – Материали от международ. теоретична конф. по случай 125–год. от рожд. на Бела Барток, проведена на 5 дек. 2006 г. в София. – С подкрепата на Унг. култ. инст., София.*

КАРИНТИ, Фридеш. Пътуване около моя череп : Роман / Прев. от унг. Юлия Крумова ; Ред. Юлия Димитрова и др. ; [Послесл. Мартин Христов] ; Худож. Ася Колева ; Оформл. на кор. Огнян Илиев. – София : Ерго, 2007 (София : печ. Изток – Запад). – 254 с. ; 20 см. – 300 тир. 6 лв.

---

* Барток, Бела (*за него*). Вж. Музикални предизвикателства от началото на ХХ век. – Бела Барток, Джордже Енеску, Димитър Ненов : Докл. от Кръгла маса, посветена на 120–год. от рожд. на Бела Барток и Джордже Енеску и 100–год. от рожд. на Димитър Ненов, състояла се в рамките на XXXII Международ. фестивал на Соф. муз. седмици, 26 май 2001 г. – 200 с.

Ориг. загл. *Utazás a koponyám körül* / Frigyes Karinthy. – Други ред.: Мартин Христов. – Офс. изд. – С подкрепата на фонд. „Унгарска книга“.

МАРТОН, Ласло. Сенчеста главна улица : Роман / Прев. от унг. Стефка Рускова Хрусанова ; Ред. Анибал Радичев ; Худож. [на кор.] Селма Тодорова. – София : Бълг. художник, 2007. – 168 с. 20 см. – Без тир. Б. ц.

Ориг. загл. *Árnyas fűtca* / Márton László. – Офс. изд. – Със съдействието на фонд. „Унгарска книга“, Будапеща.

НОГРАДИ, Габор. ПитиПете малкият голям мъж : [За деца] / Прев. от унг. Светла Кьосева ; Худож. Маринела Тенева и Ст. Василев. – София : ИК Арка, 2007. – 192 с.

ХАДЖИПЕТКОВА, Кристина. Поли : [Разкази] / Прев. от унг. Светла Кьосева ; Оформл. MS Mester stúdió. – Будапеща : Бълг. реп. самоуправление, 2007. – 80, 80 с.

Кн. издадена заедно с *Poli / Hadzsipetkova Krisztina*. – Двуетично изд. на бълг. и унг. ез., посветено на бълг. корени на авт.

САМ във всемира : Моята унгарска поезия / Състав. [прев. (с послесл.)] Марин Георгиев ; Худож. на кор. Яна Левиева. – София : Лит. форум, 2007. – 168 с. ; 20 см. – Без тир. Б. ц. – (Бълг. сбирка : 46)

Офс. изд. – Съдържа и Лудият / Шандор Петьофи ; прев. Георги Крумов. – Със съдействието на Мин. на образованието и културата на Унгария – Будапеща, и Унг. култ. инст. – София.

2008

БЪЛГАРСКО участие в католически мисии из Унгария и Трансилвания през XVII–XVIII в. : Документи от архива на Светата конгрегация за разпространение на вярата – Ватикана

1637 – 1716 г. / Състав. Ищван Дьорд Тот ; Науч. ред. и археографско оформл. Пенка Пейковска ; Прев. от унг. Марта Бур ; Ред. (на изд.) Любов Йонева ; [Предг. Георги Марков] ; Худож. Константин Жеков. – София : Акад. изд. Проф. Марин Дринов, 2008. – 450 с. ; Без тир. 20 лв.

Офс. изд. – Съдържа и In memoriam проф. д.и.н. Ищван Дьорд Тот. – Именен показалец, геогр. показалец.

ТЕНДЕНЦИИ и акценти в българската и унгарската литература (1989 – 2008) : [Сб. статии] / Ред. съвет Пламен Дойнов, Дьорд Сонди [предг.], Елка Трайкова ; Ред. на бълг. текст Пламен Антов. – София : ИК Гутенберг ; Будапеща : Napkút Kiadó, 2008. – 143, 216 с. ; 20 см. – Без тир. Б. ц.

Загл. на унг. ез. *Hangsúlyok és súlyok : Tendenciák és tonusok a bolgár és a magyar irodalomban (1989–2008)*. – Материали от науч. конф. от окт. 2008 г., София, с партньори Инст. за лит. при БАН и Сдружение на бълг. писатели. – Унг. авт. Ласло Бедеч, Петер Дереш, Атила Яс, Петер Рац. – С рез. на бълг. и унг. ез. – Спонсори: Инст. „Балаши“, Будапеща, Унг. култ. инст., София, (Инст. за лит., БАН).

ДЕЛИРИУМ в лятна нощ : Съвременни унг. поети / Състав. Лайош Саколцай ; Прев. Георги Константинов и др. ; Под ред. на Георги Константинов. – София : Пламък, 2008. – 152 с. ; 21 см. – Без тир. Б. ц.

Други преводачи: Иван Цанев, Нино Николов ; Помощен превод: Мария Винце, Юлия Крумова. – Офс. изд. – С подкрепата на Унг. култ. инст. в София.

ДОНЧЕВ, Тошо. Прокълнатото щастие на леля Ица : Семейна хроника / Прев. от унг. Светла Кьосева ; Худож. на кор. Георги Станков. – Пловдив : ИК Жанет 45, 2008. – 215 с. ; 20 см. – Без тир. 10 лв.

Ориг. загл. *Ica néném elátkozott boldogsága / Doncsev Toso*. – Офс. изд.

ДРАГОМАН, Дьорд. Белият цар : Роман / Прев. от унг. Стефка Рускова Хрусанова ; Ред. Мартин Христов ; Худож. Елица Баръмова ; Оформл. на кор. Огнян Илиев. – София : Ерго, 2008 (София : печ. Симолини – 94). – 304 с. ; 20 см. – 500 тир. 13 лв. – (Модерна европ. проза)

Ориг загл. *A fehér király / Dragomán György.* – Офс. изд. – С подкрепата на Програма „Култура (2007–2013)“ на Европ. съюз, както и със спомоществователството на фонд. „Унгарска книга“.

ИМАЛО едно време : Детски преводи = *Egyszer volt, hol nem volt...* : *Gyermekfordítások* / [Прев. (колектив)] ; Ред. Андраш Дончев и др. – Будапеща : Бълг. култ. форум, 2008. – 102 с. ; Без тир. Б. ц.

Материали от детско-юношески конкурс за превод от унг. на бълг. и обратно. – Паралелен текст на бълг. и унг. ез. – Други ред.: Гизела Рейф, Жужана Попгеоргиева, Стефка Ничева ; Уводни думи Адриана Петкова. – Посвещава се на 90-год. от създаването на Бълг.-унг. езиково училище в Будапеща.

ЙОЖЕФ, Атила. Седмият бѣди! : Избрани стихотворения / Състав. [с предг.] Йонка Найденова ; Прев. [от унг.] Александър Миланов и др. – София : Изток – Запад, 2008. – 239 с. ; 20 см; 1 портр. (на кор.). – (300 тир.) 8 лв.

Загл. *A hetedik te légy! / József Attila Válogatott versei.* – Други преводачи: Атанас Звездинов, Георги Крумов, Донка Нейчева, Иванка Павлова, Йонка Найденова, Невена Стефанова, Никола Инджов, Нино Николов, Петър Анастасов, Петър Велчев, Пламен Дойнов, Светла Кьосева, Чавдар Добрев. – Офс. изд. – Съдържа и *Curriculum vitae*, прев. Йонка Найденова, с. 223–229. – Издадена по повод 100-год. от рожд. на унг. поет, със съдействието на фонд. „Унгарска книга“. – Азб. показалец (*Versmutató*) на бълг. и унг. ез., с. 230–238.

КАРДОШ, Петер и др. Ромски лабиринт : ВГ версия : Книга-игра / Прев. [от унг.] Светла Кьосева ; Ред. Николай Аретов ; Адаптация Яна Генова ; Ил. Атила Старк. – София : Кралица Маб, 2008 (печ. Експреспринт ООД). – 216 с. : с ил. ; 22 см. – Без тир. 8 лв.

Ориг. загл. *Cigánylabirintus / Kárdos Péter, Nyári Gábor.* – Други авт. Габор Няри. – Офс. изд. – Издава се по проекта „комиХкултура“ на Фонд. „Следваща страница“ в рамките на нац. проект „къща“, част от Европ. година на междунац. диалог.

КЕРТЕС, Имре. Досието К. / Прев. от унг. Стефка Хрусанова ; Худож. Веселин Цаков. – София : Рива, 2008 (В. Търново : печ. Абагар АД). – 215 с. ; 20 см. – Без тир. 12 лв.

Ориг. загл. *K. Dosszié / Kertész Imre.* – Офс. изд. – Със съдействието на фонд. „Унгарска книга“, Будапеща.

КУКОРЕЛИ, Ендре. Долината на Фейта или Потайностите на човешкото сърце : Роман / Прев. от унг. [с послесл.] Светла Кьосева ; Ред. Пенка Ватова ; Худож. на кор. Елица Баръмова. – София : Ерго, 2008 (София : печ. Симолини – 94). – 456 с. ; 1000 тир. 15 лв.

Ориг. загл. *TündérVölgy / Kukorelly Endre.* – Списък на карт., библиогр. – С подкрепата на Програма „Култура (2007–2013)“ на Европ. съюз, както и със спомоществователството на фонд. „Унгарска книга“ и фонд. „Унгарска преводаческа къща“.

ЛОВАШ, Илдико. Излаз на Адриатика : Джеймс Бонд в Бачка : Роман / Прев. от унг. Юлия Крумова ; Ред. [с послесл.] Мартин Христов ; Худож. на кор. Елица Баръмова. – София : Ерго, 2008 (София : печ. Симолини – 94). – 254 с. ; 20 см. – 700 тир. 12 лв.

Ориг. загл. *Kijárat az Adriára / Lovas Ildikó.* – С подкрепата на Програма „Култура (2007–2013)“ на Европ. съюз, както и със спомоществователството на фонд. „Унгарска книга“ и фонд. „Унгарска преводаческа къща“.

МАКАИ, Янош. Българският модел : Българският модел на унгарското завоюване на родината. Дунавски българи и славянобългари в Карпатския басейн / Прев. [от унг.] Лиляна Лесничкова ; Предг. Дьордъ Арато ; Ред. Пламен Анакиев. – София : Огледало, 2008. – 159 с.: с ил., карт. ; 21 см. – Без тир. Б. ц. (Bulgaro – Hungarica : 6)

Загл. *A bolgár modell / Makka János*. – Офс. изд. – Съдържа и Съответствия на някои лични имена и геогр. названия. – Библиогр., с. 137–142. – С подкрепата на Унг. култ. инст. в София.

НАДАШ, Петер. Краят на един семеен роман / Ред. Мария Цветанова ; Прев. от унг. Светла Кьосева ; Худож. на кор. Веселин Праматаров. – София : Сонм, 2008. – 167 с. ; 21 см. – Без тир. 10 лв. – (Библ. Лит. пространство)

Ориг. загл. *Egy családregény vége / Nádas Péter*. – Офс. изд. – С подкрепата на Унг. фонд. за книгата и Дома на преводача в Унгария.

ОТ Никопол до Виена 1396–1683 : [Изследвания] / Състав. Христо Матанов, Дьордъ Арато ; Прев. [от унг.] Марта Бур-Марковска и др. ; Предг. проф. Георги Бакалов ; Уводни думи Дьордъ Арато ; Ред. М. Стоянова, Д. Арато. – София : Свят. Наука, 2008. – 285 с. ; Без тир. Б. ц. (Bulgarico–Hungarica : 5)

Материали от симпозиуми на Истор. фак. при СУ „Св. Климент Охридски“ съвм. с Унг. култ. инст. през 2004 и 2008 г.

ПРОТЕГНАТИ за прегръдка ръце : Сб. унгарски разкази и новели / Прев. [от унг.] Илияна Михайлова-Сопкова ; Ред. Индра Николова-Маркова ; Худож. оформл. Явора Паунова. – София : Панорама+, 2008. – 216 с. ; Без тир. 9,50 лв.

Унг. авт. Карой Сакони, Ищван Йоркен, Габор Гьоргеи, Ференц Шанта, Тибор Дюркович, Миклош Тот-Мате. – Съдържа и интервюта с Карой Сакони и Габор Гьоргеи. – С подкрепата на фонд. „Унгарска книга“.

РАТКО, Йожеф. Безкраен сезон : Избрани творби. / Състав. и прев. [спослесл.] от унг. Генчо Христозов; Ред. Андраш Фечке; Ил. Тибор Сабо Берегсаси = Végtelen évszak : Válogatott művek / Ratkó József. – Будапеща : Галерия Холлоши, 2008. – 145, 143 с.

С подкрепата на Самоуправлението на Окръг Саболич-Сатмар-Берег.

ТАР, Шандор: Сивия гълъб : Роман / Прев. от унг. [с послесл.] Мартин Христов; Ред. Анета Стефанова и др.; Худож. на кор. Елица Баръмова. – София : Ерго, 2008 (София : печ. Симолини – 94). – 310 с.; 20 см. – 300 тир. 12 лв. – (Модерна европ. проза)

Ориг. загл. *Szürke galamb / Tar Sándor*. – Други ред.: Мина Цонева. – С подкрепата на Програма „Култура“ (2007–2013) на Европ. съюз и спомоществателството на фонд. „Унгарска книга“ и фонд. „Унгарска преводаческа къща“, както и със съдействието на сем. Анна Найденова и Ласло Варади.

ХАМВАШ, Бела. Философия на виното / Прев. от унг. Светла Кьосева; Ред. Малина Томова; (Худож.) Яна Левиева. – София : Стигмати, 2008 (София : печ. Симолини – 94). – 120 с.; 20 см. – Без тир. Б. ц.

Ориг. загл. *A bor filozófiája / Hamvas Béla*. – Офс. изд. – Азб. показалец. – Със съдействието на фонд. „Унгарска книга“, Будапеща.

2009

АРАН, Янош. На един народ съм глас : Стихотворения и балади / Състав. Георги Крумов и др.; Прев. Александър Миланов и др.; Предг. Георги Крумов; Ред. Александър Миланов и др.; Комент. Йонка Найденова. – София : Лице, 2009. – 164 с.; 1 л. портр.; Без тир. Б.ц.

Загл. *Arany János válogatott versei és balladáí.* – Други състав.: Йонка Найденова. – Други преводачи: Александър Муратов, Георги Крумов, Димо Боляров, Иван Есенски, Иванка Павлова, Невена Стефанова, Нино Николов. – Други ред.: Павел Славянски. – Обяснителни бел., с. 146–161. – Със съдействието на фонд. „Унгарска книга“ и Унг. култ. инст. в София.

Тома **ВИШАНОВ** и неговата епоха – религиозни и културни отношения между Унгария и България през XVIII век : [Сб. статии] ; Прев. от унг. Кристина Менхарт и др. ; Ред. Тошо Дончев и др. – Будапеща : Бълг. култ. форум, 2009. – 175 с. ; 16 с. : с цв. сн. ; Без тир. Б. ц.

Загл. *Toma Visanov és kora – felekezeti és kulturális kapcsolatok Magyarországon és a Balkán között a XVIII. században* : Материали от науч. конф., посветена на иконописеца Тома Вишанов. – Други преводачи: Петер Пападополус, Патриша Аустин. – Други ред.: Кристина Менхарт. – Изд. е посветено на 10 год. от основаването на Бълг. култ. форум в Будапеща. – С подкрепата на Бълг. самоуправление в Будапеща – XI, XII XXII район и др.

ВЪОРЪОЩ, Ищван. Изповедникът на Швейк : Роман / Прев. от унг. Стефка Хрусанова ; Худож. на кор. Борис Драголов. – София : Фонд. Изкуство срещу насилието, 2009. – 312 с. ; Без тир. Б. ц.

Ориг. загл. *Svejk gyóntatója / Vörös István.* – Със съдействието на фонд. „Унгарска книга“, Будапеща.

ДЪОРЕ, Балаж. Баща на мъртвите : Роман / Прев. от унг. Мартин Христов ; Ред. Маргарита Кюркчиева ; Худож. на кор. Елица Баръмова. – София : изд. Ерго, 2009 (София : печ. Симолини – 94). – 176 с. ; 500 тир. 12 лв.

Ориг. загл. *Halottak apja / Györe Balázs.* – С подкрепата на фонд. „Унгарска книга“ и фонд. „Унгарска преводаческа къща“ и съдействието на сем. Анна Найденова и Ласло Вареди.

ЕК от Унгария : Преводи и есета. Т. 2 : Избрано / Състав., предг., прев. от унг. Чавдар Добрев ; Ред. Иван Гранитски ; Худож. на кор. Петър Добрев. – София : Захарий Стоянов, 2009 (София : печ. Унив. изд. Св. Климент Охридски). – 592 с. : с ил. – Без тир. 20 лв.

Съдържа: Ади, Ендре. Начело на мъртвите (*A halottak élen / Adu Endre*). 2. прераб. изд.; други поетични преводи; „Унгарски светове“ : (есета) от едноименна кн., 2006. – Биобиблиогр. справка / Йонка Найденова, с. 579–583.

КОНТЛЕР, Ласло. История на Унгария : Хиляда години в Централна Европа / Прев. от англ. Илия Илиев ; Науч. ред. и консултант Костадин Гърдев ; Стилоред. и коректор Вера Гьорева ; [Худож. на] кор. Борис Бонев. – София : Рива, 2009 (В. Търново : печ. Абагар АД). – 528 с. ; с карт. ; 24 см. – Без тир. 25 лв.

Ориг. загл. *Millenium in Central Europe: A History of Hungary / László Kontler*. – Офс. изд. – Библиогр., с. 521–527. – Със съдействието на фонд. „Унгарска книга“, Будапеща.

САБО, Юдит. Целебни приказки / Прев. [от унг.] Естер Снежана Гомбош ; Ред. Анелия Костова-Бозгунова . – Поморие : Векста, 2009. – 86 с. ; Без тир. 8 лв.

Ориг. загл. *Spirituális mesék / Szabó Judit*.

2010

ЗИЛАХИ, Петер. Три плюс 1 : [Проза и др.] / Прев. от унг. Стефка Хрусанова ; Ред. Светла Иванова ; Худож. Ася Колева. – София : Ерго, 2010 (печ. Артграф). – 304 с. ; 1000 тир. 12 лв.

Ориг. загл. *Három plusz 1 / Zilahy Péter*. – Съдържа и пиеси. – Със спомоществателството на фонд. „Унгарска книга“.

КЕМЕН, Ищван: Живоговорене: [Стихотворения] / Прев. от унг. Мартин Христов ; Ред. Иван Христов ; Худож. на кор. Елица Баръмова ; Фотограф Андрей Фурлан. – София : Ерго, 2010 (София : печ. Симолини – 94). – 88 с. ; 300 тир. 8 лв.

Ориг. загл. *Élőbeszéd / Kemény István*. – С подкрепата на фонд. „Унгарска книга“ и фонд. „Унгарска преводаческа къща“ и със съдействието на сем. Анна Найденова и Ласло Варади.

МИКСАТ, Калман. Чадърът на свети Петър : [Роман]. – 2. изд. / Прев. от унг. Николина Атанасова ; Ред. Малина Томова ; Худож. на кор. Яна Левиева. – София : Стигмати, 2010 (София : печ. Верен). – 256 с. ; Без тир. Б.ц.

Ориг. загл. *Szent Péter esernyője / Mikszáth Kálmán*. – 1. изд. / Ред. Георги Стоянов. – Пловдив : Хр. Г. Данов, 1962. – С подкрепата на Унг. култ. инст. в София и фонд. „Цедруш“, Будапеща.

САБО, Юдит. Жената в преход – пътуване към себе си / Прев. [от унг.] Илиян Гомбош ; Ред. Анелия Костова. – София : Векста, 2010. – 135 с. ; Без тир. 12 лв.

Ориг. загл. *Fordulópont – A változó kor a nő életében / Szabó Judit*. – Със съдействието на Унг. култ. инст., София.

ФОДОР, Шандор. Чипике, джуджето, което искаше да стане великан : [Приказка] / Прев. от унг. Иванка Павлова ; Худож. Стефка Радкова. – София : Фют, 2010. – 128 с. ; цв. рис. ; Без тир. 6,99 лв.

Ориг. загл. *Csipike az óriás törpe / Fodor Sándor*. – Включва и част от кн. на същия авт.: Чипике – джуджето великан. – София: Отечество, 1990, с. 91–127.

ФЮЩ, Милан. Историята на жена ми : Записки на капитан Щьор : [Роман] / Прев. от унг. Светла Кьосева ; Ред. Мартин Христов ; Послел. Петер Надаш ; Худож. Ина Бъчварова. –

София : Ерго, 2010 (София : печ. Симолини – 94). – 424 с. ; 1000 тир. 16 лв.

Ориг. загл. *A feleségem története. Störr kapitány feljegyzései / Füst Milán.* – С подкрепата на Програма „Култура (2007 – 2013)“ на Европ. съюз.

2011

БАНКИ, Ева. Златно вземо : Легенда за свети Герард : [Роман] / Прев. от унг. Мартин Христов ; Предг. Ласло Бедеч ; Ред. Анна Златкова ; Худож. Лиляна Дворянова. – София: Ерго, 2011 (печат АртГраф). – 500 тир. 12 лв.

Ориг. загл. *Aranyhímzés / Bánki Éva.* – С подкрепата на Програма „Култура (2007 – 2011)“ на Европ. съюз, фонд. „Унгарска книга“ и фонд. „Унгарска преводаческа къща“, както и със съдействието на сем. Анна Найденова и Ласло Варади.

ПЕРЕВИЧ, Андраш. Мъже : [Стихотворения] / Прев. [от унг.] Мина Цонева, Николай П. Бойков ; Ред. Малина Томова ; Худож. на кор. Яна Левиева. – София : ИК Стигмати, 2001 (София : печ. Симолини – 94). – 128 с. ; Без тир. Б. ц.

Ориг. загл. *Ferfiak / Gerevich András.* – С помощта на фонд. „Унгарска книга“, Будапеща.

КЕРТЕС, Имре. Английското знаме / Прев. от унг. Николай П. Бойков ; Ред. Юлиан Желев ; Худож. Капка Кънева. – София : алтера, 2011 (София : печ. Симолини – 94). – 71 с. ; Без тир. 8 лв.

Ориг. загл. *Az angol lobogó / Kertész Imre.*

ЛИТЕРАТУРНАТА критика в Унгария през ХХ век : [Сб. статии] / Състав. [с предг.] Ласло Бедеч ; Прев. от унг. Стефка Хрусанова ; Худож. на кор. Жеко Алексиев. – София : Гутенберг, 2011. – 215 с.

Със съдействието на фонд. „Милан Фющ“, Будапеща и Унг. култ. инст. в София.

НАДАШ, Петер. Собствената смърт : [Прозаическа поема] / Прев. от унг. Николай П. Бойков ; Ред. Юлиан Жилиев ; Худож. Капка Кънева. – София : алтера, 2011 (София : печ. Симолини – 94). – 178 с. ; 23 см. – Без тир. 11 лв.

Ориг. загл. *Saját Halál / Nádas Péter*. – С подкрепата на Унг. култ. инст. в София.

ПЕТЬО, Андреа. Юлия Райк : [Биогр. за съпругата на Ласло Райк] / Прев. от унг. Радосвета Делчева и др. ; Ред. Лиляна Лесничкова ; Стил. ред. и корекция Пенка Ватова ; Худож. Капка Кънева. – София : алтера, 2011 (София : печ. Симолини – 94). – 316 с. ; Без тир. 17 лв. – (Поредица Зевгма)

Ориг. загл. *Rajk Júlia / Pető Andrea*. – Други преводачи: Петър Петров.

ТАР, Шандор: Арената пред теб : Избрани разкази / Състав. [с предг.] Мартин Христов ; [Прев. от унг.] ; Ред. Светла Кьосева и др. ; Худож. Катерина Бурова ; Оформл. и дизайн Владислава Бурова. – София : Ерго, 2011 (печ. АртГраф). – 301 с. ; 300 тир. 12 лв.

Загл. *Előtted a küzdés / Tar Sándor Válogatott elbeszélései*. – Други преводачи: Мартин Христов и др. [студенти]. – Със спомоществователството на фонд. „Унгарска книга“, Унг. култ. институт – София и фонд. „Унгарска преводаческа къща“, както и със съдействието на сем. Анна Найденова и Ласло Варади.

УНГАРИЯ и Балканите – религиозни и обществени връзки : по повод 1100-год. от смъртта на Свети Наум Охридски. = Magyarország és a Bálkán vallási és társadalmi kapcsolatai Ohridi Szent Naum halálának 1100. évfordulója emlékére / [Прев. от унг.] ; Ред. Тошо Дончев и др. – Будапеща : Бълг. култ. форум, 2011 (под печат)

Материали от науч. конф. – Двуетично изд. на бълг. и унг. ез. – Рез. на англ. ез.

ФЮЩ, Милан. Несретници. Хайнрих IV : [Пиеси] / Прев. [от унг.] Юлия Крумова ; Худож. на кор. Жеко Алексиев. – София : ИК Гутенберг, 2011. – 220 с. ; Без тир. 10 лв

Ориг. загл. *Boldogtalanok ; IV. Henrik király / Füst Milán*. – С помощта на Фондация за превод „Милан Фющ“.

ПЕРИОДИКА

2003

ЕВРОПА 2001 : Двумесечно издание за култура и социална политика / Гл. ред. Цветанка Еленкова. Год. X, 2003, № 2 (64). – (София). – 60 с.

Посветен на Унгария брой, изготвен с подкрепата (и състав.) на Унг. посолство в България.

Броят озаглавен: Разширяването на ЕС и шансовете на България. Посланикът на Унгария Бела Коложи. – Имре Кертес – нобелист за 2002.

ПАНОРАМА : Алманах за чуждестранна литература. / Ред. Валентина Бояджиева. Год. XXIII, 2003, № 1. – София. – 374 с.

Броят е със загл. Съвременен унгарски театър / Състав. Габриела Хаджикостова, Дьорд Сонди ; Прев. от унг. – Съдържа пиеси на М. Хубаи, Г. Гьоргеи, Т. Дюркович, К. Сакони, Д. Шпиро, Л. Парти Над, Л. Гараци, Ж. Пожгаи, А. Немет, З. Егреши, К. Хамваи. – Изд. на Съюза на прев. в България. – Със съдействието на фонд. „Унгарска книга“ и Унг. култ. инст. – София.

СЕЗОН – пролет 2003 : Тримесечно литературно списание / Ред. Иван Теофилов. Год. IV, 2003, № 1. – София. – 264 с.

Поезия и проза на унг. автори, поети и писатели. / Дьорд Сонди, Николай П. Бойков ; Под ред. на Силвия Чолева и Марин Бодаков ; [Прев. колектив]. – Включени са също текстове на бълг. авт. за Унгария, както и разговор за пост-модернизма. – Със съдействието на Унг. култ. инст. – София и фонд. „Унгарска книга“ – Будапеща.

2004

ДЕМОКРАТИЧЕСКИ преглед : Сп. за либерално гражданско общество и култура / Гл. ред. Михаил Неделчев. 2004, № 52. – София. – 216 с.

Броят е посветен на унг. проблематика / Състав. Дьорд Сонди. – С подкрепата на Фонд „Преводи“ на Унг. фондация за книгата и Унг. култ. инст. в София.

2008

ГЕСТУС : Театрален алманах / (Ред. съвет: Веселина Гюлева – дежурен ред. и др.) ; Прев. [от унг.] Мария Винце и др. – София, 2008. – 256 с.

Томът е посветен на унгарския театър. – Други преводачи: Нели Димова, Юлия Крумова, Петър Петров, Пламен Дойнов. – Съдържа Концепция на Закона за театрално, музикално и танцово изкуство, статии и беседи, както и две пиеси на: *Ташнади*, Ищван. Обществен враг (Колхас) и *Вишки*, Андраш. Жулиета – диалог за любовта. – Приложения: Театри с постоянна сцена, Открити сцени. – Алманахът е издаден с конкурс на Нац. фонд „Култура“ – България, с подкрепата на Дирекция за театър, вариететно и цирково изкуство – София и Унг. култ. инст.

2010

ЕВРОПА 2001 : Двумесечно издание за култура и социална политика / Ред. Мария Ангелова. Год. XVII, 2010, № 5 (109). – (София). – 72 с.

Броят озаглавен: Унгария: 1100 години в сърцето на Европа. – Интервю с Н. Пр. д-р Пал Шмит, президент на Р Унгария, както и с Н. Пр. д-р Янош Мартони, министър на външните работи и Н. Пр. Юдит Ланг, посланик на Р Унгария в България. – Посветен е на Унгария и е изготвен с подкрепата [и състав.] на Унг. посолство в България.

Съставила: Йонка Найденова

TARTALOM

A könyvről..... 7

„FORDÍTÁS“ KULTÚRÁK KÖZÖTT

Radka Pencseva

A magyarok és lengyelek korai jelenléte Bulgáriában
(Egy probléma Sztilijan Csilingirov két könyvében) 11

Búr Márta

Széchenyi István gróf és a dunai hajózás 23

Nikolaj Csernokozsev

Felix Kanitz – Bulgária bemutatása képekben 30

Veneta Jankova

A kultúrák közvetítői (Ecsedi István és útirajzai) 39

Péter Kamenov

Az 1878–1918–as bolgár kérdés és a huszadik századi
magyar történetírás..... 53

Penka Pejkovszka

A bulgáriai történeti hungarológia
fejlődése és teljesítményei..... 66

Takács Győző

Irodalmi közeledés a reformáció korában
(A XVI. századi magyar fordításirodalom)..... 84

Penka Vatova

A magyar dráma a bolgár Nemzeti Színház repertoárján –
létrejöttétől a második világháborúig..... 102

Gencso Hrisztozov

Remény és emlékezet (Vörösmarty Mihály) 113

Csavidar Dobrev

Modern érzékenység – modern eszme (Ady Endre) 120

Bedecs László

A bolgár kalauz újraértelmezései (Kosztolányi Dezső) 140

Szava Szivriev

Esterházy Péter segédigéi 159

Plamen Dojnov

Magyarország/Bulgária: A Másik olvasata
(Bolgár kritikák magyar könyvekről: 2000–2010) 164

<i>Doncsev Toso</i>	
Kelet és Nyugat találkozása Esztergomban (Egy tolmács feljegyzései)	171
<i>Georgi Mihalkov</i>	
Az eszperantó mint nemzetközi nyelv (Utam a magyar irodalomhoz).....	178

A FORDÍTÁS ASPEKTUSAI

<i>Dzseni Madzsarov</i>	
A <i>Sarkolia</i> név fordításai magyarra.....	187
<i>Jonka Najdenova</i>	
A reáliák fordítása (A „puszta“ Petőfi műveinek bolgár fordításaiban).....	201
<i>Szavelina Banova</i>	
Bolgár és magyar köszönésformák a beszélt nyelvben (összevető vizsgálat)	224
<i>Milena Slavcseva</i>	
A formailag visszaható igék szemantikai modellje a bolgár nyelvben és ezek magyar megfelelői.....	238
<i>Ina Visogradszka</i>	
A nyelvkontaktus egyes eseteiről	256
<i>Indra Markova</i>	
Nyelvtan és fordítás (hasonló hangzású magyar szavak fordítása).....	263
<i>Liljana Lecsnicskova</i>	
A fordítás mint cél és eszköz a magyar szakos egyetemisták képzésében.....	268
<i>Sztefka Hruszanova</i>	
Tudományos szellem a szépirodalomban – három magyar szerző három művéről	281
<i>Szabina Pavlova</i>	
Magyar-bolgár szótárak és kézikönyvek.....	287

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet. Magyar könyvek bolgár nyelven: Bibliográfia (2001–2011)	294
---	-----

2. számú melléklet. <i>Magyar füzetek</i> című sorozat: Magyar szakszavak	
---	--

TARTALOM	327
CONTENTS	330

CONTENTS

About this book..... 7

„TRANSLATION“ BETWEEN CULTURES

Radka Pencheva

Early presence of Hungarians and Poles in Bulgaria
(One problem in two books by Stilian Chilingirov)..... 11

Márta Búr

Count Istvan Széchenyi and the Danube steamboat sailing 23

Nikolay Chernokozhev

Felix Kanicz – nuances in the visual presentation of Bulgaria 30

Veneta Jankova

“Translators” of cultures (István Ecsedi and his travel notes) 39

Peter Kamenov

The 1878-1918 Bulgarian question and the XX c.
Hungarian historiography 53

Penka Peykovska

The historical hungarologia in Bulgaria – development and
achievements..... 66

Győző Takács

Literary interchanges during the Age of Reformation
(Translated literature in Hungary during XVI century) 84

Penka Vatova

The Hungarian dramaturgy in the National Theatre since its
foundation until the Second World War 102

Gencho Hristozov

Hope and memory (Mihály Vörösmárty) 113

Chavdar Dobrev

Contemporary sensitiveness – contemporary idea (Endre Ady) 120

László Bedecs

New interpretations of *The Bulgarian ticket-collector*
(Dezső Kosztolányi) 140

Sava Sivriev

Auxiliaries to Peter Eszterházy's heart 159

Plamen Doynov

Hungary/Bulgaria: reading the Other
(Bulgarian practice regarding Hungarian books: 2000–2010)..... 164

Tosho Donchev

Convergence of East and West in Esztergom
(From the memories of a translator) 171

Georgi Mihalkov

The international language Esperanto
(My path to the Hungarian literature)..... 178

MULTI-ASPECTUALITY OF TRANSLATION

Dzheni Madzharov

On the Hungarian translations of the *Sharkolia* name 187

Jonka Naydenova

Translation of realia (The Hungarian *puszta*
in the Bulgarian translation of Sándor Petőfi) 201

Savelina Banova

Greetings in Bulgarian and Hungarian –
a contrastive approach..... 224

Milena Slavcheva

A semantic model of Bulgarian reflexive verbs
and their Hungarian equivalents 238

Ina Vishogradska

On some manifestations of language contact..... 256

Indra Markova

Grammar and translation (on paronyms in Hungarian) 263

Lilyana Lesznichkova

Translation – means and aim in teaching
Hungarian major students..... 268

Stefka Hrusanova

Scientific spirit in literature –
three works by three Hungarian authors..... 281

Sabina Pavlova

Hungarian-Bulgarian dictionaries and reference books..... 287

APPENDICES

Appendix 1. The Hungarian book in Bulgaria:

Bibliography (2001–2011) 294

Appendix 2. *Hungarian papers (1)* series:

Hungarian specialized vocabulary (a separate print)

TARTALOM 327

CONTENTS..... 330

ПРЕВОДЪТ И УНГАРСКАТА КУЛТУРА

A FORDÍTÁS ÉS A MAGYAR KULTÚRA

българска, първо издание

Коректор **Людмила Петрова**
Компютърна обработка **Здравка Тенева**
Румяна Джиговска
Оформление на корицата **Румяна Джиговска**

Формат 16/60/90

Обем 21 п.к.

Дадена за печат **ноември 2011**
Излязла от печат **декември 2011**
Предпечат и печат **Изток-Запад**

1124 София, бул. „Цариградско шосе“ № 51 (до БТА)

тел.: (02) 946 35 21, тел./факс: (02) 943 79 51

e-mail: iztok.zapadbg@gmail.com

iztok_zapad@abv.bg

www.iztok-zapad.eu

